ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

2050 DE ANI DE LA CREAREA PRIMULUI STAT DAC CENTRALIZAT ȘI INDEPENDENT

BUREBISTA ȘI TRADIȚIA STATALĂ
DUMITRU BERCIU

DACII ÎN ARMATA ROMANĂ
CONSTANTIN C. PETOLESCU

NOI DESCOPERIRI PRIVIND PREZENȚA ROMANĂ LA NORDUL DUNĂRII ÎN SECOLUL AL IV-LEA
GHEORGHE DIACONU

COMERȚUL ȚĂRILOR ROMÂNE ÎN SECOLUL AL XVII-LEA
PAUL CERNOVODEANU

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELUI DE AL XV-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE

FORMAREA FEUDALISMULUI ȘI SOCIETATEA FEUDALĂ TIMPURIE ÎN EUROPA OCCIDENTALĂ. EVOLUȚIE ȘI TIPOLOGIE
RADU MANOLESCU

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ
RECENZII
REVISTA REVISTELOR
ÎNSEMNĂRI

6

TOMUL 33 1980

IUNIE

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECŢIA DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACŢIE

ARON PETRIC *(redactor responsabil)*; ION APOSTOL *(redactor responsabil adjunct)*; NICHITA ADĂNILOAIE; LUDOVIC DEMÉNY GHEORGHE I. IONIŢĂ; VASILE LIVEANU AUREL LOGHIN; DAMASCHIN MIOC; ŞTEFAN OLTEANU; ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU; POMPILIU TEODOR *(membri)*.

Preţul unui abonament este de 120 lei.

În ţară abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poştă) şi prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Calea Victoriei nr. 125, sector 1.

Cititorii din străinătate se pot abona adresîndu-se la ILEXIM Departamentul Export—Import presă, P.O. BOX 136—137, Telex 11226 — Bucureşti, Str. 13 Decembrie nr. 3.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb precum şi orice corespondenţă se vor trimite pe adresa Comitetului de redacţie al revistei „REVISTA DE ISTORIE". Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacţiei:
B-dul Aviatorilor, nr. 1
Bucureşti, tel. 50.72. 41.

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM 33, Nr. 6
Iunie, 1980

SUMAR

2050 DE ANI DE LA CREAREA PRIMULUI STAT DAC CENTRALIZAT ŞI INDEPENDENT

DUMITRU BERCIU, Burebista şi tradiţia statală 1027
CONSTANTIN C. PETOLESCU, Dacii în armata romană 1043
GHEORGHE DIACONU, Noi descoperiri privind prezenţa romană la nordul Dunării în secolul al IV-lea 1063

*

PAUL CERNOVODEANU, Comerţul Ţărilor române în secolul al XVII-lea 1071

*

AL. ZUB, Viziune şi desfăşurare istorică la Mihail Eminescu 1099

*

NICOLAE DASCĂLU, IRINA GAVRILĂ, Adaptarea comerţului exterior al României la condiţiile perioadei de trecere de la război la pace (1919—1921) 1119
GHEORGHE PAŞCALĂU, România şi Anglia — Problema securităţii colective şi revizuirii tratatelor (1933—1935) 1143

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELUI DE AL XV-LEA CONGRES INTERNAŢIONAL DE ŞTIINŢE ISTORICE

RADU MANOLESCU, Formarea feudalismului şi societatea feudală timpurie în Europa apuseană. (Evoluţie şi tipologie) 1161
C l de al XV-lea Congres internaţional de ştiinţe istorice: stadiul de pregătire *(Dan Berindei)* 1179
cetarea ştiinţifică şi arhivele *(Ionel Gal)* 1185
niune preliminară privind constituirea unei comisii internaţionale de istoriografie *(Lucian Boia)* 1193

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

A XIV-a Sesiune anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice în anul 1979 *(Petre Gherche, Constantin C. Petolescu, Suzana Dolinescu-Ferche, Radu Lungu)*; Şedinţa de comunicări la Institutul de arheologie din Bucureşti, privind problema Chiliei *(Radu Lungu)*; Faza republicană a celei de-a patra Olimpiade naţionale de istoria României *(Gh. I. Ioniţă)* Cronica 1195

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 33, nr. 6, p. 1023—1244, 1980.

www.dacoromanica.ro

RECENZII

LIGIA BÂRZU, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, Edit. Academiei R.S. România, București, 1979, 110 p. *(Constantin C. Petolescu)* 1209
RADU ȘTEFAN CIOBANU, *Pe urmele lui Vlad Țepeș*, Edit. Sport-Turism, București, 1979, 319 p. *(Constantin Șerban)* 1213
TONK SÁNDOR, *Erdélyiek egyetmjarása a közepkorban* (Universitari transilvăneni din evul mediu), Edit. Kriterion, București, 1979, 399 p. *(Pavel Binder)* 1217
AUREL PANTEA, *Cuba revoluționară și România* Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1979, 177 p. *(Dan C. Rădulescu)* 1224

REVISTA REVISTELOR

* * * „Marmația", IV, Baia Mare, 1978, 540 p. *(Tudor M. Răfoi)* 1229

ÎNSEMNĂRI

ISTORIA ROMÂNIEI: TUDOR MATEESCU, *Permanența și continuitatea românilor în Dobrogea*, Direcția generală a Arhivelor Statului din R.S. România, București, 1979, 127 p. + 8 reproduceri *(Tr. Ionescu-Nișcov)*; ANASTASIE IORDACHE, *Goleștii. Locul și rolul lor în istoria României*. Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, 436 p. *(Ștefan Lemny)*; DAMIAN P. BOGDAN, *Paleografia româno-slavă. Tratat și album*, București, 1978, 391 p. + L XVIII planșe *(Lucia Djamo-Diaconiță)*; **ISTORIA UNIVERSALĂ:** GYÖRGY RÁNKI, *1944. Marcius 19, Magyarország német megszállása* (19 martie 1944. Ocuparea Ungariei de germani), Kossuth Könyvkiadó, 1978, 324 p. *(Stelian Mîndruț)*; H. WIES-FLECKER, *Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit*, Bd. III, *Auf der Höhe des Lebens. 1500—1508*, München, 1977, 623 p. *(Ștefana Simionescu)* * * * *Bibliographie internationale d'histoire militaire*, Selection 1975—1977, Deuxième année — Tome 2, 1979, 102 p. *(Ioan Talpeș)* 1233

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOME 33, N° 6
Juin 1980

SOMMAIRE

2050 ANS DEPUIS LA CRÉATION DU PREMIER ETAT DACE CENTRALISÉ ET INDEPÉNDANT

DUMITRU BERCIU, Burébista et la tradition étatique 1027
CONSTANTIN C. PETOLESCU, Les Daces dans l'armée romaine 1043
GHEORGHE DIACONU, Nouvelles découvertes concernant la présence romaine au nord du Danube pendant le IVe siècle 1063

*

PAUL CERNOVODEANU, Le commerce des Pays roumains au XVIIe siècle 1071

*

AL. ZUB, Vision et évolution historique chez Mihail Eminescu 1099

*

NICOLAE DASCĂLU, IRINA GAVRILĂ, L'adaptation du commerce extérieur de la Roumanie dans les conditions de la période de passage de la période de guerre à celle de paix (1919—1921) 1119
GHEORGHE PAŞCALĂU, La Roumanie et l'Angleterre. Le problème de la sécurité collective et de la révision des traités (1933—1935) 1143

EN L'HONNEUR DU XVe CONGRES INTERNATIONAL DES SCIENCES HISTORIQUES

RADU MANOLESCU, La formation de la feodalite et la societe de la haute feodalite en Europe Occidentale (Evolution et typologie) 1161
Le XVe Congrès international des sciences historiques: le stade de préparation *(Dan Berindei)* 1179
L'investigation scientifique et les archives *(Ionel Gal)* 1185
Réunion préliminaire concernant la constitution d'une commission internationale d'historiographie *(Lucian Boia)* 1193

LA VIE SCIENTIFIQUE

La XIVe session annuelle de rapports concernant les résultats des recherches archéologiques en 1979 *(Petre Gherche, Constantin C. Petolescu, Suzana Doltnescu-Ferche, Radu Lungu)*; Séance de communications à l'Institut d'archéologie de Bucarest concernant la question de Kilia *(Radu Lungu)*; La phase republicaine de la IV-e Olympiade nationale d'Histoire de la Roumanie *(Gh. I Ioniță)*; Chronique . . . 1195

www.dacoromanica.ro

COMPTES RENDUS

LIGIA BÂRZU, *Continuitatea creaţiei materiale şi spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii* (La continuité de la création matérielle et spirituelle du peuple roumain sur le territoire de l'ancienne Dacie), Editions de l'Académie de la R.S. de Roumanie, Bucarest, 1979, 110 p. *(Constantin C. Petolescu)* 1209
RADU ŞTEFAN CIOBANU, *Pe urmele lui Vlad Ţepeş* (Sur les traces de Vlad l'Empaleur), Editions Sport-Turism, Bucarest, 1979, 319 p. *(Constantin Şerban)* 1213
TONK SÁNDOR, *Erdélyiek egyetmjarása a közepkorban* (Universitaires transylvains du moyen-âge), Editions Kriterion, Bucarest, 1979, 399 p. *(Pavel Binder)* 1217
AUREL PANTEA, *Cuba revoluţionaară şi România* (Cuba révolutionnaire et la Roumanie), Editions Dacia, Cluj-Napoca, 1979, 177 p. *(Dan C. Rădulescu)* 1224

REVUE DES REVUES

* * * „Marmaţia", IV, Baia Mare, 1978, 540 p. *(Tudor M. Răţoi)* 1229

NOTES

HISTOIRE DE ROUMANIE : TUDOR MATEESCU, *Permanenţa şi continuitatea românilor în Dobrogea* (La permanence et la continuité des Romains en Dobroudja), Direction générale des Archives de l'Etat de la R.S. de Roumanie, Bucarest, 1979, 127 p. + 8 reproductions *(Tr. Ionescu-Nişcov)*; ANASTASIE IORDACHE, *Goleştii. Locul şi rolul lor în istoria României* (La famille Golescu. Leur place et leur rôle dans l'histoire de la Roumanie), Editions socientifiques et encyclopédiques, Bucarest, 1979, 436 p. *(Ştefan Lemny)*; DAMIAN P. BOGDAN, *Paleografia româno-slavă. Tratat şi album* (La paléographie roumano-slave. Traité et album), Bucarest, 1978, 391 p. + LXVIII planches *(Lucia Djamo-Diaconiţă)*; **HISTOIRE UNIVERSELLE** GYÖRGY RANKI, *1944. Marcius 19, Magyarország német megszállása* (19 mars 1944. L'occupation de la Hongrie par les Allemands), Kossuth Könyvkiadò, 1978, 324 p. *(Stelian Mîndruţ)*; H. WIESFLECKER, *Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit*, Bd. III, *Auf der Höhe des Lebens. 1500—1508*, München, 1977, 623 p. *(Ştefana Simionescu)*;
* * * *Bibliographie internationale d'histoire militaire*, Selection 1975—1977, Deuxième année- Tome 2, 1979, 102 p. *(Ioan Talpeş)* 1223

www.dacoromanica.ro

2050 DE ANI DE LA CREAREA PRIMULUI STAT DAC CENTRALIZAT ŞI INDEPENDENT

BUREBISTA ŞI TRADIŢIA STATALĂ

DE

DUMITRU BERCIU

Burebista a reprezentat unul dintre momentele cele mai importante din istoria geto-dacilor, care constituiau ramura de nord a neamurilor tracice[1]. Acestea erau răspîndite pe o mare întindere geografică şi stăteau în contact cu diferite neamuri. Spre sud, tracii păstrau un contact strîns cu micenienii cei cîntaţi de Homer, spre vest se învecinau cu illirii cu care într-o anumită privinţă se înrudeau; către răsărit se aflau neamurile stepelor nord-pontice şi Cimmerienii, cu care de asemenea tracii aveau unele fire de înrudire, cum arată descoperirile arheologice şi datele lingvistice. În mileniul II-lea î.e.n., tracii acopereau toată regiunea carpato-dunăreano-balcanică şi est-centraleuropeană. Această vastă arie de locuire tracică a constituit vatra băştinaşă, pe care s-au format geto-dacii. Aceştia au moştenit întreaga zestre lăsată de tracii dintre Haemus şi Carpaţii pădurоşi. Cînd Herodot îi menţionează ca pe „cei mai vitezi şi mai drepţi dintre traci" care au avut curajul să se împotrivească cu armele lui Darius I în 415 î.e.n., ei erau deja într-un stadiu avansat al dezvoltării lor social-economice, politice şi militare, faţă de restul lumii tracice. Chiar tracii meridionali, cei de pe Valea fluviului Mariţa —, în speţă Odrisii, şi-au constituit formaţiunea lor socială-politică după prezenţa perşilor în Balcanii de est şi foarte probabil după modelul satrapiei persane şi influenţa acesteia. Geţii însă erau organizaţi din punct de vedere militar şi politic, cîtă vreme au încercat să-şi apere libertatea şi fără îndoială organizat. Ca să ajungem la epoca lui Burebista[2] —, contemporanul lui Caesar şi Pompei, mai este, cred, util a reaminti, că geţii s-au manifestat ca o forţă militară la Dunărea de Jos în mai multe împrejurări, cu mult înainte de Burebista. Odată s-a întîmplat în 339 î.e.n., cînd este amintit Rex Histrianorum[3] care se opune pătrunderii sciţilor la sud de Dunăre şi care pare să fi fost o căpetenie a geţilor de la gurile

[1] Sebastian Morintz, *Contribuţii arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, Edit. Academiei, Bucureşti, 1978.

[2] Asupra epocii lui Burebista s-au scris în ultima vreme numeroase studii şi trei monografii, pe care vrem să le semnalăm, în ordinea apariţiei lor de sub tipar; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, 1972; D. Berciu, *De la Burebista la Decebal*, 1976; I.H. Crişan, *Burebista şi epoca sa*, 1977 (ed. II-a).

[3] Trogus Pompeius, XI, 2—3.

„REVISTA DE ISTORIE", Tom 33, nr. 6, p. 1037—1042, 1980

www.dacoromanica.ro

Dunării, pe ambele maluri ale acestui fluviu [4]. Oricum, merită a ne reține atenția asupra izvorului care semnalează prezența unui basileu get la Dunărea de Jos, care reușește să împiedice pe sciți a pătrunde în zona sud-dunăreană locuită de secole de către geți. Numai după moartea acestui „rege" local, sciții vor reuși să traverseze Istrul, dar se vor izbi aci de puterea macedoneană sub Filip II. Întinderea autorității macedonene la Dunăre în a doua jumătate a sec. IV-lea î.e.n. a avut consecințe pozitive asupra dezvoltării geto-dacilor. Ea a preluat dealtfel prezența și politica statului Odrisilor la Dunăre, pe care o vor duce mai departe apoi Alexandru Macedon și diadohii, care vor interveni, după cum se știe, în treburile de la Dunăre, atît în 335 î.e.n., cît și în 300—292 î.e.n. Factorul macedonean a activat influența sudică și a provocat o efervescență în viața comercială a geților. Se știe că din sec. III î.e.n., se va răspîndi moneda de tip greco-macedonean a geto-dacilor, care va deveni o monedă tradițională [5] și va dura pînă în primele decenii ale secolului I î.e.n. cînd în împrejurări schimbate va fi înlocuită, așa cum se va arăta mai departe. Prin filiera și grație autorității politice și economice macedonene vor pătrunde în lumea geto-dacică, sud — și nord — dunăreană —, din ce în ce mai intens înrîurirea grecească și sud tracică, în sensul geografic de la sud de Haemus, întrucît geții dintre Haemus, Pontul Euxin și Istru făceau parte din ramura nordică a tracilor. Ei formează cu dacii o populație unitară, deși se integrau în grupa mare a tracilor [6]. Istoricul și geograful grec Strabon spunea doar că „dacii vorbesc aceiași limbă cu geții" [7], cea tracică, evident, care făcea parte din grupa limbilor satem, ca și illira, lituaniana, sanscrita, slava, dar care nu constituia o limbă deosebită de cea tracică [8], așa cum au încercat unii cercetători. Toponimele terminate în *dava* reprezintă o caracteristică fundamentală de pe teritoriul geto-dacilor și relevă pregnant unitatea lingvistică a acestora. Este suficient a reaminti aci cîteva dintre *davae*-le menționate de geograful Ptolemeu sau de alte izvoare și care se găsesc la nord de Munții Balcani : Capidava, Argidava, Petrodava, Buridava, Ziridava, Pelendava, etc. La sud de Haemus sînt răspîndite localități, cu terminațiunea în *para* sau *bria*, doar cu totul excepțional, și nesemnificativ, apar toponime care amintesc pe cele geto-dacice, în *dava*, ca Pulpudava (Plovdiv, azi). În lumina izvoarelor literare reiese clar că geții și dacii erau traci și vorbeau aceiași limbă tracică. Deosebirea constă numai în faptul că autorii de limbă greacă îi numeau *geți*, iar cei de limbă latină daci și că geții ocupau zona sudică, între Carpații meridionali și cei Răsăriteni și Munții Balcani. Pe de altă parte, Strabon relatează că „geții sînt cei care se întind spre Pont și spre răsărit, iar dacii cei care locuiesc în partea opusă [9] și tot el arată mai departe că geții locuiesc dealungul părții inferioare a Dunarii și dacii în partea de sus a fluviului [10]. Datorită acestei situații, romanii au cunoscut

[4] Cf. C. Daicoviciu, în *Istoria României*, I, 1960, p. 227.
[5] C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 1973.
[6] D. Berciu, *Die Stellung der Geten im Lichte der Archäologie*, în „Dacia", N.S., V, 1961, p. 163 și urm.
[7] VII, 3, 13.
[8] I.I. Russu, *Limba traco-dacilor*, ed. II, 1967.
[9] VII, 3, 12.
[10] VII, 3, 13.

www.dacoromanica.ro

mai întîi pe daci şi apoi pe geţi, în mod mai frecvent. Numele de daci apare prima dată la Caesar [11], iar o hartă a *Daciei* —, cu denumirea aceasta —, dar restrînsă la teritoriile de la nord de Dunăre, fiindcă cele de la sud erau deja cucerite de romani întîlnim harta lui Agrippa expusă, în 12 î.e.n., în Roma. La est erau semnalaţi —, pe Tyras —, Tyrageţii, neam al geto-dacilor. Dio Cassius spunea limpede : „eu îi numesc daci pe oamenii pomeniţi mai sus, cum îşi spun ei înşişi şi cum le zic romanii, măcar că ştiu prea bine că unii dintre greci îi numesc geţi, fie pe drept, fie pe nedrept. Căci eu îmi dau bine seama că geţii locuiesc dincolo de Haemus, dealungul Istrului" [12]. Tot aşa Appian — autorul *Istoriei romane* [13] scrie că „geţii de dincolo de Istru, pe care îi numesc daci" şi Trogus Pompeius precizează : „şi dacii sînt un vlăstar al geţilor" [14], în sensul că ei sînt de acelaşi neam cu geţii, pe care —, şi Strabon [15], îi socotea şi el de etnicitate tracică. Izvoarele literare, ca şi toponimia, dealtfel —, nu fac nici o deosebire între geţi şi daci din punct de vedere al etnicităţii lor tracice şi al limbii vorbite de ei. Reiese clar că geţii şi dacii constituiau o unitate etnică şi lingvistică şi că geţii erau strînşi legaţi de Dunăre şi Pont de unde unele deplasări vor fi provocate, probabil, de către puterea macedoneană [16] şi a diadohilor, dar prezenţa lor a rămas constantă în zona vastă getică :

Acestei entităţi etnice şi lingvistice, documentate de izvoarele literare şi toponimie —, îi corespundea o entitate de civilizaţie materială şi spirituală, deja cristalizată şi aceasta înainte de Burebista. Descoperirile arheologice făcute în special după al doilea război mondial au conturat şi documentat aria civilizaţiei geto-dace şi miezul de concentrare a ei în Carpaţi şi pe Dunăre, cu sectoare de jur împrejur, de coloratură etnică şi culturală geto-dacică, pînă departe în toate cele patru puncte cardinale. Cercetările făcute în Dobrogea şi în Bulgaria dintre Stara Planina, Dunăre şi Mare, arată că pînă la cucerirea romană, în primele decenii ale erei noastre, acolo au locuit traco-geţii şi că ei au fost repede cuprinşi în procesul romanizării, care avusese desigur, premise cu mult mai înainte, ca şi la nord de Dunăre. De asemenea, cercetările făcute de colegii sovietici între Prut şi Nistru au descoperit numeroase aşezări getice din sec. IV—III î.e.n. şi din secolele următoare, dintre care unele se află şi la răsărit de Nistru [17]. Pe de altă parte, cercetările făcute în ultimii 30 ani de către arheologii bulgari, jugoslavi, unguri şi cehoslovaci au pus la îndemîna istoricilor o documentare bogată şi în unele privinţe cu totul nouă, care atestă prezenţa geto-dacilor pînă pe versantul nordic al Balcanilor, pînă

[11] *De bello gallico*, VI, 25.
[12] LXVII, 6, 2.
[13] Prefaţa, 4, 15.
[14] XXXII, 3, 16.
[15] VII, 3, 2.
[16] I. Andrieşescu, *Contribuţii la Dacia înainte de romani*, 1912, p. 118—119.
[17] T.D. Zlatkovskaia şi L.L. Polevoi, *Aşezări între Prut şi Nistru. Probleme politice ale istoriei geţilor.* — A.I. Meliukova, *Problema privind graniţa dintre sciţi şi geţi*, Moscova, 1969; ambele studii în limba rusă, publicate într-o broşură şi cu două importante hărţi; a se vedea şi D. Berciu, *Problema privind formarea poporului român, în lumina cercetării arheologice*, în „Revista de Istorie", 28, nr. 8, 1975, p. 1156; V. Babeş, S.C.I.V.A. în 30, 3, 1979, p. 330—333, cu bibliografie recentă. A se vedea însă lucrarea abia apărută, a colegei A. Meliukova, pe care nu am avut timpul necesar s-o folosesc în studiul de faţă : *Skifia i frakitckimir*, Moscova, 1979.

www.dacoromanica.ro

în Slovacia de sud-est, la Dunărea de mijloc și pînă în Carpații pădurоși [18]. Creatorii civilizației geto-dace din nord-estul Daciei protoistorice au fost Costobocii [19], purtătorii culturii Lipița. Conținutul acestei civilizații este specific dacic, care se vede clar în ceramică, în rit, în ritualuri și în alte elemente de cultură materială și spirituală. Ca o dovadă a integrării culturii Lipița în marea unitate etno-culturală geto-dacică, amintim aci importantul sanctuar circular cu coloane de lemn dela Dolinean de pe Nistru mijlociu [20] care este absolut de aceiași formă cu cele de la Sarmisegetuza, Fețele Albe, Pecica-Arad și Barboși-Galați. Restul Moldovei istorice a fost acoperită de cultura Carpilor [21], și ei de aceeași limpede etnicitate dacică și parte importantă a unității lumii geto-dace și a procesului unitar al etnogenezei poporului român. Carpii, ca și ceilalți daci liberi din jurul provinciei romane Dacia au lăsat o bogată moștenire fondului daco-roman și conținutului de început al perioadei migrațiilor popoarelor. Ne referim la componența dacică a culturii Sîntana — de — Mureș-Cerneahov, care a avut un rol activ, hotărîtor în sinteza acestei civilizații și în evoluția ei.

În sec. II î.e.n. se constată în dezvoltarea lumii și civilizației geto-dacilor un salt extraordinar. Un asemenea fenomen de prosperitate și afirmare începuse încă din sec. III î.e.n., și putem spune că încă din a doua jumătate a sec. IV î.e.n. geții de la Dunăre de Jos aveau o organizare social-politică și militară avansată și puternică. Izvoarele literare menționează pe geții din vremea lui Filip II și din timpul fiului acestuia, Alexandru Macedon [22], ca posesori ai unei forțe militare și ai unor centre (poleis) întărite. Organizarea politică și militară s-a perfecționat repede, încît pe la 300—202 î.e.n. geții în frunte cu căpetenia lor Dromichaetes înfrîng și iau prizonier pe Lysimach, puternicul diadoh și rege al Traciei [23]. Desigur că pe baza relatărilor lui Diodor din Sicilia [24] subliniam în 1951 persistența unor organe al democrației militare, dar nu mă sfiam să avansez chiar atunci ideea existenței unei formațiuni politico-militare superioare [25], pe care o explicam ca rezultat al dezvoltării societății geto-dacilor și în lumina poziției politice și militare a acestei formațiuni getice față de un puternic stat, în fruntea căruia se găsea un monarh ca Lysimach, cu care Dromichaites a dus tratative și a încheiat înțelegeri, ca de pildă, cele referitoare la restituirea de către Lysimach a cetăților getice de pe malul drept al Dunării, pe care le luase cu forța armelor. Este vorba,

---

[18] V. bibliografia în parte, la D. Berciu, *Op. cit.*, p. 1159, n. 16 19; cf. V. Babeș, *loc. cit.*

[19] N. Gostar, *Ramura nordică a dacilor-Costobocii*, „Bul. Univ. Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca, I, 1-2, 1956, p. 183—199.

[20] Publicat de G.I. Smirnova, *Sanctuarul de lîngа satul Dolinean din regiunea Nistrului mijlociu*, în „S.C.I.V.A.", 27, 3, 1976, p. 309—317.

[21] Gh. Bichir, *Cultura carpică*, 1973.

[22] Arrian, (Anabasis, I, 3—4), povestește cum Alexandrul cel Mare a trecut (în 335 î.e.n) Istru împotriva geților și că aceștia aveau o oaste impunătoare, formată din 4000 călăreți și 10000 pedestrași, cifre exagerate, dar totuși ele conțin un adevăr istoric, faptul că geții aveau o armată impunătoare. Prin anii 329—326 î.e.n. ei înfrîng, în sudul Moldovei sau în Bugeac, pe Zopyrion -, general al lui Alexandru Macedon și Guvernator al Traciei -, care piere în luptă împreună cu întreaga oștire de 30000 ostași (Curtius Rufus, XI, 6; Justinus, XII, 2, 16).

[23] V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, 1926, p. 55—65.

[24] XXI, 12.

[25] D. Berciu, *Istoria veche a Republicii Populare Române*, curs Universitar, 1950—1951, București, 1951, p. 155; vorbeam aici chiar de o „formațiune statală".

www.dacoromanica.ro

în fond, de înţelegeri între două state independente, cu prestigiu şi egale. Oricum, chiar dacă în vremea lui Dromichaites mai dăinuiau unii factori ai democraţiei militare, totuşi nu putem să nu subliniem acţiunea de forţă militară şi politică a bazileului Dromichaetes şi dăinuirea, după aceea, a tradiţiei unei organizări superioare. În secolul III î.e.n. este menţionat într-un decret al oraşului Histria [26], un rege get Zalmodegikos, care se găsea în fruntea unei formaţiuni politice din nordul Dobrogei şi pe malul stîng al Dunării şi care continua şi teritorial cel puţin în parte, formaţiunea social-politică din vremea lui Dromichaites. Un alt dinast get de la sfîrşitul secolului III î.e.n., Rhemanos [27], care stăpînea la Dunărea de Jos şi era ocrotitorul cetăţilor greceşti de pe litoralul vestic al Pontului Euxin, continuînd din acest punct de vedere politica altor căpetenii locale, printre care am amintit mai înainte pe Zalmodegikos. Evident că şi conflictul dintre Dromichaetes şi diadohul macedonean Lysimach a avut drept cauze nu numai asigurarea unei frontiere pe Dunăre, ci şi disputa asupra oraşelor greceşti [28], care se aflau sub ocrotirea tradiţională a dinaştilor geţi şi erau rîvnite de statele macedoneano-elenistice.

Un alt rege geto-dac, predecesor al lui Burebista, a fost Oroles, pe care Justinus, îl menţionează în luptă cu bastarnii germanici pe la 200 î.e.n. şi care s-a opus cu armele împotriva pătrunderii spre sud a acestora sau spre Transilvania. În tot sec. III şi II î.e.n., legăturile economice şi comerciale cu sudul elenistic au continuat cu toate incursiunile bastarnice şi celtice, dovadă a dezvoltării social-economice a societăţii geto-dace şi a accentuării procesului diferenţierii sociale, cît şi organizarea treptată a aşezărilor sau cetăţilor fortificate, de tip *dava-davae*, începînd din sec. III II î.e.n., ca centre economice, comerciale, politice, militare şi religioase este şi o consecinţă a intensificării graduale a activităţii de schimb cu lumea elenistică, după aceea cu cea romană. În jurul acestor *davae*, gravitează întreaga viaţă economică şi politică a geto-dacilor dinaintea lui Burebista. De aceea şi autorii greci au comparat aceste centre cu oraşele greceşti polis—poleis —, pe care le menţionează ca atare încă din vremea lui Dromichaetes (Lysimach a fost dus ca prizonier, în *polis*-ul *Helis*, spune izvorul) şi Alexandru Macedon a prădat un bogat atare centru [29]. S-a formulat părerea, pe care o considerăm justificată din punct de vedere ştiinţific, că atare *davae* au fost centre ale triburilor, destul de numeroase ale geto-dacilor, dacă reţinem relatările autorilor antici şi harta geografului alexandrin Ptolemeu, care consemnează 44 *davae* în Dacia, dintre care unele şi-au păstrat denumirile traco-dacice şi sub stăpînirea romană. O etapă mai avansată a fost marcată de constituirea uniunilor de triburi înrudite mai de aproape şi cu interese comune. Una dintre *davae* a devenit centru unional-tribal. Nu cunoaştem procesul constituirii uniunilor tribale, iar unele dintre *davae* abia pot fi presupuse a fi fost reşedinţe de uniuni de triburi. Nici izvoarele literare nu ne ajută să reconstituim acest

[26] D.M. Pippidi, *Contribuţii la istoria veche a României*, ed. II, 1967, p. 167 şi urm.
[27] Sc. Lambrino, în „Rev. Ètudes Roumaines", 1960, nr. 5 6, p. 176—217.
[28] Emilia Doruţiu-Boilă, în *Dicţionar de istorie veche a României* 1976, s.v. Dromicheites, p. 248—249.
[29] Arrian, I, 4, 4.

www.dacoromanica.ro

proces, şi nici cele arheologice. Acestea cel mult ne arată că unul dintre aceste centre a fost mai intens locuit şi a putut juca un rol politic, economic şi militar mai important. Dar procesul închegării politice în formaţiuni din ce în ce mai mari şi dinamica unui asemenea proces ce a dus direct spre epoca lui Burebista a putut fi surprins într-o altă categorie de izvoare, cele numismatice. Moneda, la început grecească, apoi macedoneană, a constituit un factor activ şi necesar în promovarea schimburilor de produse ale centrelor meşteşugăreşti locale, ale surplusurilor provenite din agricultură sau creşterea vitelor, precum şi la intensificarea treptată a pătrunderii la geto-daci a importurilor sudice. Pentru nevoile comerciale locale, s-au răspîndit monedele atelierelor proprii. Se cunosc multe tipuri de monede geto-dace, care corespund uniunilor de triburi [30] mai numeroase în prima etapă şi restrînse în sec. II şi în primele două decenii ale sec. I î.e.n. doar la patru asemenea formaţiuni [31], care după aprecierile aceluiaşi cercetător [32] ar fi cuprins următoarele zone ; 1) centrul Munteniei ; 2) nord-estul Munteniei şi sudul Moldovei ; 3) Oltenia ; 4) sudul Transilvaniei. S-a arătat de către specialişti că monedele geto-dacice de tip macedonean ce fac parte din categoria zisă Inoteşti—Răcoasa reprezintă ultima emisiune geto-dacică tradiţională care iese din circulaţie pe la 80 î.e.n. [33], fiind înlocuită şi ea, ca şi celelalte tipuri de monede locale, prin denarul Romei republicane. Dacă unitatea economică a lumii geto-dace este oarecum, fie numai pe zone mari, fie în totalitate, documentată prin circulaţia monedei greceşti sau macedonene, de data aceasta denarul republican roman, originar sau copiat şi imitat de geto-daci, va cimenta puternic o atare entitate economică în epoca lui Burebista. De reţinut constatarea făcută pe baza documentării numismatice că în sînul societăţii geto-dacice se petrecuse cel puţin încă din secolul II î.e.n., o concentrare de ordin politic în patru zone, care corespundeau, de sigur unor formaţiuni premergătoare statului făurit de Burebista. Prin intermediul acestei categorii de monumente se poate sesiza fenomenul unificării politice, la baza căruia stă de o potrivă şi entitatea economică, aşa de clar documentată de descoperirile numismatice. În lumina acestor izvoare s-a şi presupus că procesul de unificare a putut porni din zona Cîmpiei Române şi ţinutul bazinului inferior al Siretului [34]. De aci s-ar fi declanşat acţiunea de cuprindere într-o singură formaţiune politică a întregii lumi geto-dacice de către Burebista.

Ţinînd seama de cele prezentate pînă aici, se poate trage concluzia că în primul sfert al secolului I î.e.n., se creaseră condiţiile favorabile apariţiei la geto-daci a unei entităţi politice atotcuprinzătoare şi a unei personalităţi istorice care s-o realizeze şi s-o personifice, cum a fost Burebista. De asemenea, împrejurări din afara lumii geto-dace, dar în strînsă legătură cu ea, au uşurat şi ele procesul formării unui stat puternic geto-dac. În primul rînd, înaintarea romanilor în Balcani, reprezenta pentru

[30] Vezi toată discuţia problemei, la C. Preda, *loc. cit.*
[31] *Ibidem.*
[32] *Ibidem.*
[33] Idem, în „S.C.N.", VI, 1975, p. 38; cf. M. Chiţescu, în „S.C.I.V.A.", 30, 4, 1979, p. 504.
[34] C. Preda, *Monedele dacilor*, p. 270.

www.dacoromanica.ro

geto-daci un pericol, care creştea cu cît stăpînirea romană înainta, dificil, dar tenace, spre Dunăre. Înainte de sfîrşitul sec. III î.e.n. romanii ocupaseră coasta de vest a Illiriei, iar la jumătatea sec. II î.e.n. (146 î.e.n.) Macedonia fusese cucerită şi transformată în provincie romană, ca şi Grecia. Dispariţia Macedoniei ca stat şi instalarea definitivă a autorităţii romane în Balcani au determinat numeroase atacuri ale tracilor, ale scordiscilor şi bastarnilor, la care participau şi geto-dacii, pentru a preîntîmpina pericolul roman, care devenea din ce în ce mai iminent. Unele izvoare vorbesc de un ajutor al geţilor dat lui Perseu, regele Macedoniei în 168 î.e.n., în lupta sa împotriva romanilor [35]. Se ştie că în continuare, singuri sau împreună cu alte neamuri, geto-dacii vor reprezenta mereu o puternică stavilă ridicată expansiunii romane către Dunărea de Jos şi Dunărea mijlocie. Burebista ducea, de fapt mai departe această politică tradiţională, de prevenire a pericolului roman şi de rezistenţă, de care romanii îşi dăduseră seama încă de la cucerirea Macedoniei. De aceea în repetate rînduri izvoarele literare romane semnalează un pericol pentru statul roman venit din partea dacilor. De aceea preocuparea istoriografiei romane s-a concentrat mereu asupra dacilor şi evenimentelor ce se petreceau la Dunăre şi în Carpaţi. Problema dacilor va dobîndi un şi mai accentuat interes în vremea lui Caesar şi Augustus, în legătură cu înaintarea romanilor în Orient şi la Dunăre. În contextul acestei politici generale romane trebuie să privim problema legăturilor economice şi conflictele dintre geto-daci şi romani cu mult înainte de Burebista şi Decebal [36]. Istoria geto-dacilor nu este numai un fenomen de istorie locală şi sud-est europeană, ci unul de istorie universală, ea desfăşurîndu-se în permanenţă în conexiuni cu mari evenimente istorice cum a fost, de pildă, prezenţa perşilor cu Darius la Dunăre; a lui Filip II, Alexandru Macedon şi apoi a romanilor, ca să ne referim la acestea pentru a înţelege mai bine locul lui Burebista în constelaţia de istorie universală, în lumina expansiunii economice, politice şi militare romane şi a ciocnirilor de interese ale imperiului, cu alte state, cum a fost acela cu Mithridate VI Eupator, regele Pontului care formase o puternică, coaliţie antiromană cu cetăţile greceşti de pe litoralul Pontului Euxin. După ce Mithridate a fost înfrînt de către Sylla şi Pompei, politica de a scoate cetăţile de sub influenţa romană va fi preluată de Burebista şi coordonată ca politică tradiţională a dinaştilor geto-dacilor de protejare a acestor cetăţi. Presiunea geto-dacilor asupra cetăţilor greceşti se va fi petrecut poate

---

[35] Appianus, *Macedonica*, IX, 1—2, cf. *Istoria României*, I, 1960, p. 245.

[36] Cît priveşte includerea Daciei preromane în circuitul economic universal, aceasta a stat cu deosebire în atenţia numismaţilor; în această privinţă a se vedea: B. Mitrea, *Penetrazione comerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della concuista*, în „E.D.", 1, X. 1945, p. 100—124; idem, *Moneda republica romană şi unitatea lumii geto-dace*, în *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, sub redacţia lui D. Berciu, 1968, p. 53—64; idem, *Unitatea geto-dacă reflectată în monetăria dacă*, în „An. Univ. Bucureşti", Seria Istorie XVIII, 1968, p. 11—17. Iudita Winkler, *Schatzfunde römischer Silbermünzen in Dakien zum Beginn der Dakerkriege*, în „J.N.G.", 17, 1967, p. 123—156, aci şi harta. Repartizarea pe hartă a denarilor republicani romani indică uneori unele drumuri economice dintr o parte şi ceilaltă a Carpaţilor (Cf. B. Mitrea, în „Aluta", 1971, p. 103) care cimentau marea unitate economică a sec. I. î.e.n. O interesantă sinteză a legăturilor economice, dar şi de altă natură ale geto-dacilor, în studiul foarte recent al lui Costin Murgescu, *Some aspects ap the economic relations of the Geto-Dacians*, în „Revue Roumaine d'Études Internationales", XIII, 3, 1979, p. 289—403.

www.dacoromanica.ro

curînd după căderea lui Mithridate, ceea ce explică intervenţia armată în Dobrogea de azi a preconsulului Macedoniei, Terentius Varro Lucullus, în 72—71 î.e.n. [37] şi încercarea lui C. Antonius Hybrida, în 61 î.e.n., care este învins sub zidurile oraşului Histria [38] desigur şi cu ajutorul geţilor lui Burebista. Prin anii 75—74 î.e.n., are loc atacul dacilor în Moesia, care este respins de preconsulul Macedoniei C. Scribonius Curio şi care atinge cu trupele romane malul drept al Dunării, la vest de Porţile de Fier, în zona Banatului, neîndrăznind să treacă fluviul din cauza codrilor întunecoşi [39].

În aceste împrejurări locale şi generale, se va ridica în fruntea geto-dacilor Burebista. Data precisă a evenimentului nu poate fi decît presupusă. Astfel de la Jordanes—, sprijinit pe relatările lui Dion Chrysostomos, într-o lucrare dispărută —, aflăm că: „apoi, în vreme ce la goţi (respectiv geţi) domnea Buruista (resp. Burebista, în forma cea mai folosită a numelui regelui geto-dac) a venit în Gotia (resp. Getia) Deceneu, pe timpul cînd Sylla a pus mîna pe putere la Roma" [40]. Se ştie că L. Cornelius Sylla primeşte titlul de dictator pe termen nelimitat în noiembrie 82 î.e.n. În jurul acestei date, Burebista era deja căpetenia unei formaţiuni social-politice importante, care poate fi considerată drept nucleul statal, polarizator, în jurul căruia s-a desfăşurat procesul formării statului centralizat, unificator al întregii lumi geto-dace. Şi faptul relatat de Jordanes că „primindu-l pe Deceneu, Burebista i-a dat o putere aproape regală" *(pene regiam potestatem)* [41], cît şi rolul jucat de Deceneu, dovedesc că atît Burebista, cît şi regatul, în fruntea căruia se găsea, se bucurau de prestigiu şi autoritate, înainte chiar de a se realiza atotcuprinzătoarea unificare. Deşi au fost cercetători care nu au acceptat cronologia începutului afirmării autorităţii lui Burebista, noi socotim că nu avem la îndemînă argumente hotărîtoare ca să nu ne oprim asupra anului 82 î.e.n., fie chiar cu probabilitatea dedusă din relatarea lui Jordanes. Tot cu aproximaţia putem reţine şi date privitoare la momentul ieşirii de pe scena istoriei a lui Burebista. În această privinţă dispunem doar de relatarea lui Strabon referitoare la înlăturarea de la domnie a lui Burebista de către unele căpetenii nemulţumite, înainte ca Caesar să fi pornit cu război împotriva regelui get. Cum Caesar a fost asasinat la 15 martie, anul 44 î.e.n. s-a presupus că Burebista a fost înlăturat prin violenţă în jurul acestei date. În orice caz, ambele date conţin un oarecare grad de aproximaţie, dar ele indică totuşi durata de aproape 40 ani în care răstimp Burebista s-a aflat în fruntea poporului său.

Cît priveşte localizarea nucleului statal, de unde a pornit acţiunea de făurire a vastului stat centralizat, noi ne raliem la părerea acelor cercetători, care cred că acest nucleu se afla în zona extracarpatică getică [42], înţeleasă însă în accepţiunea geografică, istorică şi etnografică mai largă,

---

[37] C. Daicoviciu, în *Istoria României*", I, p. 286.

[38] V. Pârvan. *Getica, O protoistorie a Daciei*, 1926, p. 77 şi urm.

[39] Florus, I, 4, 6 *(tenebras saltuum expavit)*.

[40] Jordanes, *Getica*, XI, p. 67.

[41] *Ibidem*.

[42] R. Vulpe. *Les gètes de la rive gauche du Bas-Danube et les Romains*, în „Dacia", N.S., IV, 1960, p. 309—322; idem, *Getul Burebista-conducătorul al întregului neam geto-dac*, în „Studii şi comunicări", Piteşti, 1968, p. 33—54; părere susţinută şi în alte studii de către R. Vulpe.

www.dacoromanica.ro

ea cuprinzînd şi sectorul sud-dunărean şi pontic, care face parte integrantă din entitatea etnică, lingvistică şi de civilizaţia geto-dacică.

S-a amintit mai înainte că pe baza documentării numismatice au fost determinate patru formaţiuni social-politice în zonele de care vorbim şi ţinuturile înconjurătoare. Care dintre acestea a constituit într-adevăr punctul de plecare al unificării şi pe plan politic şi militar a lumii geto-dace, este o problemă încă nerezolvată în toate detaliile, dar în general s-a căzut de acord asupra luării în considerare din acest punct de vedere a formaţiunii, pe care o indică descoperirile numismatice, observaţiile demografice (intensitate de locuire) şi datele arheologice în Cîmpia Română, pînă în bazinul inferior al Siretului [43]. Este de presupus că o asemenea formaţiune se sprijinea şi pe malul drept al Dunării, întrucît încă din vremea lui Dromichaites izvoarele literare ale antichităţii menţionau „pămînturi" ale căpeteniei geţilor, pe care le luase Lysimach şi care constituiseră şi ele o cauză a conflictului cu acesta. De reţinut şi faptul că în interiorul acestei formaţiuni social-politice, care pare a fi o realitate istorică, se găsesc centre-*devae* importante, ca cea de la Popeşti pe Argeş, Zimnicea, Piscul Crăsani, Tinosul, Cîrlomăneşti, Pietroasele, Galaţi-Barboşi, Poiana, Cetăţeni, Ocniţa-Vîlcea; noi includem în cadrul formaţiunii de care vorbim aci şi cetăţile-*davae* şi complexele din ţinuturile montane şi ale Subcarpaţilor Meridionali. Unele centre fortificate formează de fapt o centură de cetăţi, care apăra o pătrundere în Transilvania, dar care proteja, în aceeaşi măsură, forţa organizată în zona de cîmpie şi de pe Dunăre. Fără îndoială că procesul unirii a durat mult şi el a fost un proces complex. El poate începuse înainte de Burebista. O primă sesizare au făcut-o numismaţii, ţinînd seama de evoluţia tipurilor de monede geto-dace din perioada premergătoare înlocuirii lor cu denarul republican roman [44], originar, imitat şi sau copiat de către băştinaşi. Şi acest fenomen s-ar fi petrecut dinspre centrul Cîmpiei Române către sudul Moldovei istorice. Desigur că nu putem trece cu vederea nici părerea cercetătorilor care plasează nucleul polarizator al lui Burebista în zona intracarpatică, în special în zona Munţilor Orăştiei şi a bazinului mijlociu al Mureşului [45], unde sînt grupate impunătoarele cetăţi de piatră, ridicate potrivit unei concepţii superioare şi răspunzînd unui sistem defensiv de mare anvergură, care a fost foarte probabil iniţiat de Burebista şi desăvîrşit de Decebal. Evident, este încă dificil a ne pronunţa categoric pentru o părere sau alta cu privire la localizarea formaţiunei primordiale, în fruntea căreia s-a găsit Burebista şi a început procesul constituirii unui stat puternic aşa cum se cunoaşte şi din unele izvoare literare ale antichităţii. Dacă luăm în considerare însă modul de concentrare a tezaurelor monetare, gradul înalt de maturizare mai pronunţată a civilizaţiei geto-dace din zona extracarpatică, precum, mai ales, tradiţia şi experienţa îndelungată de organizare social-politică şi dinamica acesteia, orientată şi spre cuprinderea într-o formaţie din ce în ce mai vastă, vom fi înclinaţi să considerăm că procesul de închegare a statului dac sub Burebista a început din zona

[43] C. Preda, *Monedele dacilor*, p. 269—270.

[44] *Ibidem*.

[45] O prezentare şi confruntare echilibrată a celor două păreri, la H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 30 şi urm; v. şi I.H. Crişan, *op. cit.*, p. 102 şi urm.; cu bibliografia problemei.

www.dacoromanica.ro

mai largă a Dunării de Jos, pe care noi am numit-o istro-pontica. În această zonă viaţa economică era mai prosperă şi legăturile de schimb cu lumea elenistică şi apoi cu cea romană mult mai intense şi cu un trecut îndelungat [46]. Tot în zona getică se răspîndeşte şi se utilizează mai de timpuriu scrisul cu litere greceşti şi cel cu litere latine [47], un alt semn al nivelului atins aci de civilizaţia localnicilor. Toate aceste fapte vin să întărească presupunerea, care este cea mai aproape de realitate, că opera de unificare a început dintr-un nucleu situat în zona istro-pontică.

Multe discuţii [48] s-au dus în privinţa capitalei regatului lui Burebista şi cu deosebire capitala primului nucleu statal unificator. Problema rămîne încă deschisă. S-a formulat, precum se ştie, părerea de unii istorici şi arheologi români că prima reşedinţă a lui Burebista ar fi fost la Argedava, localizată ipotetic de Radu Vulpe pe Argeş, în importanta *dava* din satul Popeşti, com. Mihăileşti, jud. Ilfov [49]. V. Pârvan se gîndise şi la Arcidava (Vărădia) din Banat [50]. După descoperirea unei inscripţii la Histria şi publicată de Al. Suceveanu, problema a provocat o reluare a discuţiilor, din care reiese clar că au putut exista mai multe localităţi cu numele de Argedava pe teritoriile locuite de geto-daci.

În acelaşi timp a căzut şi vechea părere în legătură cu decretul lui Acornion, în care vorbi de „tatăl" lui [51]. Odată cu aceasta, nu se mai poate lega nici existenţa unei reşedinţe regale la Argedava a tatălui lui Burebista [52]. În stadiul actual al cercetărilor, nu putem preciza unde a fost capitala primului nucleu statal al lui Burebista, după cum nu ştim nici unde va fi existat capitala statului făurit de el, a statului centralizat. Fără îndoială că regele avea mai multe reşedinţe, cum bănuise şi V. Pârvan pornind de la practica evului mediu [53]. Nu trebuie nici să comparăm toată situaţia din vremea lui Burebista ca aceea din timpul lui Decebal. Societatea geto-dacă făcuse mari progrese în cei aproximativ 150 ani, iar romanii răsturnaseră complet echilibrul de forţe de pe linia Dunării. O concentrare a tuturor forţelor, în vederea rezistenţei împotriva romanilor, către regiunea de munte devenise şi o necesitate strategică, vitală.

Nouă nu ni se pare absolut necesar să judecăm rolul unui centru folosit temporar drept reşedinţă a regelui, după tăria zidurilor de piatră, fiindcă multe *davae* din zona de cîmpie sau din Subcarpaţi puteau juca foarte bine acest rol. Mă gîndesc, de pildă, la complexul de la Ocniţa-Cosota din Subcarpaţii Vîlceni, unde au existat înălţimi, cu puternice fortificaţii de pămînt şi palisade. În această privinţă amintesc aci descoperirea din 1979 de pe „Colina Sacră" (= C_1"), care avea în vremea lui Burebista o acropolă înconjurată cu o palisadă fixată pe stîlpi înfipţi în stîncă, în gropi cu adîncime ce merge peste 0,80 m. şi cu o temelie săpată tot în stîncă, cu o adîncime de 0,70—1,00 m., prelungindu-se în jurul platou-

[46] I. Glodariu, *Relaţii comerciale ale Daciei cu lumea elenistică şi romană*, 1974.
[47] D. Berciu, în „S.C.I.V.A.", 30/4, 1979, p. 481—499.
[48] H. Daicoviciu, *loc. cit.*, I.H. Crişan, *loc. cit.*, I.H. Crişan, *loc. cit.*
[49] R. Vulpe, *loc. cit.*
[50] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 81.
[51] Vezi discuţiile mai ample la H. Daicoviciu, *loc. cit.*, şi I.H. Crişan, *loc. cit.*
[52] Cf. H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 32—33.
[53] Încă din 1951 am formulat aceeaşi părere; *Istoria veche a Republicii Populare Române*, p. 167.

www.dacoromanica.ro

lui ca un şanţ continuu. Obiectele descoperite în timpul săpăturilor arată că acolo era un nivel de viaţă foarte ridicat, confortabil. Nu lipseau nici obiectele de import elenistico-romane. Pe de altă parte, folosirea scrisului este o altă dovadă a rolului important, pe care îl juca în viaţa economică, politică şi religioasă o *dava* fără ziduri de piatră, cum era Buridava dacică, ea însăşi putînd fi una dintre *davae*-le regale ale lui Burebista. Asemenea centre preferate, datorită poziţiei lor geografice, economice şi strategice, trebuie să fi fost pe întregul teritoriu al regatului lui Burebista, şi cred că ne putem explica de ce în vremea lui Burebista nu găsim menţionată o anumită reşedinţă, capitala statului centralizat. În timpul regelui Decebal, după un secol şi jumătate, acest proces de centralizare, sub diferitele sale aspecte, economice, politice şi militare, se adîncise, aşa încît menţionarea de către Ptolemeu, a capitalei lui Decebal la Sarmizegetusa Regia, corespundea unei realităţi de atunci.

O altă problemă, tot atît de importantă, se referă la căile şi caracterul acţiunii de unificare şi creare a statului centralizat. Noi nu cunoaştem nici chiar în linii generale cum s-a petrecut procesul unificator. Vor fi avut loc adăogiri paşnice la nucleul statal iniţial, dar nu pot fi excluse nici căile constrîngerii cu armele. În general însă confederarea formaţiunilor mărunte s-a făcut pe cale paşnică. De la Strabon, aflăm că asemenea uniri sau desfaceri erau obişnuite, aşa că nu trebuie să credem că Burebista a făurit un puternic stat centralizat doar prin forţa armelor. Avem în vedere şi relatările istoricului şi geografului Strabon, dar totuşi ţinem seamă şi de descoperirile arheologice şi observaţiile făcute pe teren, în lumina cărora se întrevăd şi acţiuni cu caracter nepaşnic.

Deşi din relatarea geografului grec Strabon, nu rezultă cu claritate că Burebista ar fi recurs la violenţă, totuşi reţinem că el a pus capăt „deselor războaie" : ajungînd în fruntea neamului său, care era istovit de războaie dese, getul Burebista..." scrie Strabon [54]. Asemenea „războaie", se duceau între diferitele uniuni tribale dinaintea lui Burebista sau formaţiuni social-politice mai avansate. Aşa că este de presupus ca acele mărturii de distrugeri ce se constată în timpul săpăturilor arheologice în unele aşezări de tip *dava* sau ascunderea de tezaure monetare nu pot fi puse în mod obligatoriu numai pe seama acţiunii de unificare întreprinsă de Burebista, ci şi pe ciocnirile dintre formaţiuni mărunte, locale. Faptul că Burebista a reuşit să scoată poporul său din starea permanentă de conflicte locale, ceea ce a impresionat şi pe geograful şi istoricul grec, reprezintă o latură pozitivă a operei de creare a unui stat centralizat, asupra căreia nu s-a atras suficient atenţia pînă acum. Desigur că se ridică şi întrebarea : care era structura numeroaselor nuclee, care au fost unite de Burebista la nucleul principal, polarizator, în fruntea căruia s-a găsit Burebista. Ar fi greşit, credem, să presupunem că întreaga operă de centralizare a pornit de la nivelul uniunilor de triburi sau să considerăm că numai formaţiunea social-politică, a cărei căpetenie era Burebista, era singurul nucleu statal capabil să ducă acţiunea de unificare. Vor fi fost mai multe asemenea formaţiuni cu un centru-*dava* mai important. Mai putem să apreciem aceste formaţiuni drept uniuni tribale sau deja

[54] VII, 3.

www.dacoromanica.ro

microformaţiuni prestatale, sau chiar statale? Dacă ţinem seama de toată documentarea noastră arheologică şi numismatică datînd din secolele II şi secolul I î.e.n., şi de slabele licăriri ce ne vin de la izvoarele literare, putem spune că la începutul sec. I î.e.n., deci în ajunul *ridicării* lui Burebista, societatea geto-dacilor era diferenţiată într-o pătură de nobili —, *tarabostes*, în limba traco-dacică[55], din care se alegeau regii şi marii preoţi[56], şi poporul cel mult şi liber. Membrii acestei categorii sociale sînt cunoscuţi din izvoarele latine cu numele de *capillati* (cu părul lung) sau *comati* (cu plete căzînd pe umăr), pe cînd nobilii sînt numiţi *pileati* (după *pileus*, — căciulă ţuguiată, semn distinctiv pentru nobili). Societatea geto-dacică nu se dezvolta în condiţiile unei orînduiri sclavagiste. Aceasta este concepţia actuală a istoriografiei române. Nici statul din vremea lui Burebista şi nici cel din timpul lui Decebal nu au fost state sclavagiste. În cadrul statului dac vîrfurile aristrocraţiei jucau un rol activ, dată fiind poziţia lor politică şi economică. Aristocraţii de frunte dispuneau de avere şi putere politică şi economică. Burebista s-a sprijinit pe această aristrocraţie, dar societatea geto-dacă era unitar structurată, ea constituia o entitate bine închegată. Aşa ne explicăm şi îndelungata domnie a lui Burebista şi victoriile dobîndite împotriva neamurilor vecine şi a oraşelor greceşti. Bogatele tezaure, de argint şi cele monetare, cît şi obiectele importate şi fastul documentat arheologic ca în mormintele „princiare", atestă bogăţia şi gradul superior de civilizaţie şi viaţă îmbelşugată a reprezentanţilor aristrocraţiei. Burebista era exponentul păturii superioare a aristrocraţiei geto-dace şi el întruchipa întreaga tradiţie şi putere a acelei aristocraţii de care era aşa de strîns legat poporul liber, deşi trebuie să fi existat anumite obligaţii faţă de nobili. Tradiţia democraţiei militare şi a uniunilor de triburi va fi dăinuit, în parte şi în vremea lui Burebista, dar această tradiţie a fost dusă de el mai departe şi pusă în serviciul progresului. Nu este exclusă nici existenţa unei pluralităţi de căpetenii ale microformaţiunilor care printr-un proces natural de contopire sau confederare au intrat în puternica formaţiune politico-militară făurită de Burebista, pe care Strabon o numea *arhé* [57], stat puternic, stăpînire, putere. Poate că unele microformaţiuni să-şi fi păstrat şi o oarecare autonomie, mai ales cele care au intrat de bună voie. Aşa ne explicăm şi reflecţia făcută de acelaş autor şi geograf Strabon care vorbind despre împărţirea stăpînirii lui Burebista după moartea acestuia, arată că „astfel de împărţiri sînt vremelnice şi se schimbă cînd într-un fel sau altul" [58]. Acest fenomen se petrecuse şi în statul tracilor-odrizi. În cadrul unificării pe plan politic şi militar, are loc şi o acţiune legislativă de mare importanţă care a dus la consolidarea internă a statului. Este vorba de introducerea unui cod de legi, care trebuia respectat de toţi. Strabon spune limpede că Burebista a ridicat neamul său „prin exerciţii, cumpătare şi ascultare faţă de porunci" [59]. Peste diversitatea uzanţelor tradiţionale generate de organizarea democraţiei militare şi a uniunilor tribale, care nu vor fi

[55] I.I. Russu, *op. cit.*, p. 124.

[56] Jordanes, V, 40; este vorba desigur de vîrfurile acestei aristocraţii.

[57] VII, 3, 11; prin *megàle arhè* Strabon înţelegea un stat puternic, independent, cu un monarh suveran.

[58] *Ibidem; Izvoare privind istoria României*, I, 1964, p. 239.

[59] *Ibidem.*

www.dacoromanica.ro

dispărut cu totul, Burebista introduce în regatul făurit de el un cod de reglementări. Legiferarea este o trăsătură distinctivă a statului şi ea a constituit un factor liant în fortificarea unui stat centralizat, şi caracterul acestuia se oglindeşte şi în „ascultarea faţă de porunci", faţă de legile unice pe toată întinderea statului. Faptul că Strabon vorbeşte de asemenea „porunci", care nu pot fi altele decît cele introduse de autoritatea regală, putem să presupunem că dezvoltarea societăţii geto-dace din vremea lui Burebista atinsese şi în domeniul suprastructurii social-politice un nivel ce permitea folosirea vechilor uzanţe, tradiţii, dar şi introducerea unei reglementări noi. Autoritatea statală s-a sprijinit pe aceste noi norme juridice, pe legi, aşa cum se îndătinase practica în Orientul antic. Desigur că procesul însuşi al unificării progresive s-a petrecut lent şi înlocuirea vechilor cotume din diversele microformaţiuni existente înainte de Burebista s-a realizat sub egida unei regalităţi unice, cu greutate şi pe alocuri cu o opoziţie făţişă, cum se petrecuseră lucrurile, dealtfel şi în interiorul statului tracilor — odrisi. Trebuie reţinut, cred că introducerea unor reglementări juridice unice a reprezentat un factor de progres şi de asigurare a tradiţiei statale şi a unităţii lumii geto-dace şi ulterior, chiar după pătrunderea factorului roman. Tradiţia se crease şi vitalitatea ei i-a asigurat dăinuirea.

În general se ştie că în jurul datei de 70 î.e.n. Burebista reuşise să cuprindă într-un singur organism statal puternic principalele ţinuturi locuite de geto-daci. Poate chiar în perioada premergătoare acestei date sau, imediat în anii următori. Burebista a recurs şi la întărirea unităţii spirituale a geto-dacilor, acordînd lui Deceneu —, marele preot —, o putere aproape regală (pene regiam potestatem), după spusele lui Jordanes [60]. Forţa ideologică internă a contribuit la consolidarea unităţii statale şi a acţiunii de centralizare [61] a vastului stat. Marii preoţi la geto-daci , ca şi druizii la celţi —, exercitau o funcţie religioasă, dar şi juridică şi politică, ei fiind aleşi pe viaţă dintre căpeteniile aristocraţiei. Nu putem să trecem cu vederea că prin Deceneu a fost asigurată continuitatea regalităţii, şi a regatului ca organizare statală, după Burebista. Pe aceeaşi linie a continuităţii regalităţii şi împletirii acesteia cu funcţia de judecător, rege şi mare preot s-a aflat şi Comosicus [62], succesorul lui Deceneu şi contemporanul lui Augustus. Din izvoarele scrise şi confruntarea lor cu descoperirile arheologice reiese ideea că în epoca lui Burebista ar fi putut avea loc o reformă religioasă şi că religia oficială, cu marele preot în frunte, care este aproape un vice-rege, a consolidat unitatea spirituală. Deşi pusă în serviciul regalităţii şi nobilimii, religia oficială a fost în acea vreme un factor care a ajutat la păstrarea tradiţiei statale şi a regalităţii. Caracterul teocratic oficial al statului lui Burebista este un alt element al organizării centralizate a statului.

Pe aceeaşi linie de gîndire trebuie să privim şi puterea militară, la care se ridicaseră geto-dacii în vremea lui Burebista. Izvoarele antice arată că Burebista putea ridica o oaste de 200.000 luptători şi că, „a ajuns încă să fie temut şi de romani, căci trecînd Dunărea pustia Tracia şi

[60] Jordanes, *Getica*, 67.
[61] Cf. C. Daicoviciu, în *Istoria României*, I, p. 282.
[62] Jordanes, *Getica*, 73.

www.dacoromanica.ro

ajungea pînă în Macedonia şi Illiria ; a pustiit pe celţii care erau amestecaţi cu tracii şi cu illirii şi a nimicit pe de-a întregul pe boii aflaţi sub conducerea lui Critasiros şi pe taurisci" [63]. Prin această acţiune contra celţilor, Burebista şi-a asigurat stăpînirea asupra teritoriilor locuite de geto-daci pînă la Dunărea de Mijloc. Campania celtică a lui Burebista a avut loc în jurul datei de 60 î.e.n. Burebista a cuprins în cadrul statului şi toată regiunea sud-dunăreană, ce se întindea între pantele de nord ale Haemus-ului şi litoralul vestic al Pontului Euxin. Tot aşa a integrat în statul său unificator toate regiunile geto-dace răsăritene, pînă la Tyras. Merită să fie subliniată organizarea militară şi numărul impresionant de mare, chiar dacă relatarea lui Strabon conţine o exagerare, al ostaşilor, — de 200.000 oameni. Nu poate fi vorba desigur, de o armată regulată. Trebuie să ne gîndim la existenţa unor unităţi mărunte, care veneau cu cetele lor, sub comanda nobililor, cum ne apar uneori şi pe Columna Traiană, în vremea lui Decebal şi care era o uzanţă deja întîlnită în cadrul democraţiilor militare. Oricum caracterul militar al statului centralizat al lui Burebista se reflectă în campaniile întreprinse de regele geto-dac şi în relatarea lui Strabon. La aceasta vine să se adauge decretul lui Acornion din Dionysopolis [64], care ne aduce date deosebit de importante privind structura statului şi politica externă a lui Burebista. Decretul datează din anul 48 î.e.n., deci din vremea lui Burebista şi înainte de bătălia de la Pharsallos. În decret se spune că „în timpul din urmă regele Burebista ajungînd cel dintîi şi cel mai mare dintre regii din Tracia şi stăpînind tot teritoriul de dincoace şi de dincolo de fluviu" (Dunărea). Oraşul Dionysopolis, ca toate oraşele greceşti, începînd de la Olbia (aceasta din anul 55 î.e.n. fusese deja cucerită) pînă la Apollonie făceau, la acea dată, parte din statul geto-dac. Politica pontică a regelui Burebista se afla, aşa cum am spus-o şi mai înainte, pe linia tradiţiei statornicită de basileii geţi din secolele precedente lui Burebista. Prin încorporarea oraşelor greceşti, s-a fortificat şi economia vastului stat, negustorii şi meşterii greci putînd circula pretutindeni. Atari meşteri au putut fi prezenţi la iniţierea ridicării cetăţilor de piatră din Munţii Orăştiei, pe ale căror blocuri de ziduri apar numeroase litere greceşti. Acum au fost create condiţii favorabile difuzării alfabetului grecesc departe în interiorul teritoriilor locuite de geto-daci, dar odată cu aceasta se difuzau atît de numeroasele bunuri de civilizaţie romană şi alfabetul latin. Înglobarea oraşelor greceşti în cadrul statului reprezenta, nu numai o necesitate economică, militară sau politică de prevenire a întinderii romanilor pe litoralul vast-pontic, dar şi o revenire la politica tradiţională a căpeteniilor — basilei, Zalmodegikos, Rhemaxos şi alţii, care erau protectori ai acelor oraşe.

Acornion a fost trimis de Burebista la Pompeius, care se găsea în Macedonia, la Heracleea Lyncestis, ca să-i ofere sprijin armat, împotriva lui Caesar. Apelarea la un trimis special, un ambasador, semnalată în decretul lui Acornion, arată, fără îndoială, existenţa unor dregătorii la curtea regelui, pe lîngă aceea a dezvăluirii politice antiromane a lui Burebista. Ieşit învingător, Caesar va pregăti expediţia împotriva lui

[63] Strabon, VII, 3, 11; Izvoarele, I, p. 237—239.

[64] G. Mihailov, *Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae*, ed. II-a, vol. I, 1970, nr. 13, p. 31—56; Cf. I.H. Crişan, *op. cit.*, p. 89 şi urm. şi fig. 7 la p. 90.

www.dacoromanica.ro

Burebista, pe care nu a mai putut s-o realizeze, el fiind asasinat în anul 44 î.e.n. Cam în acelaşi timp iese de pe scena istoriei şi marea personalitate care a fost Burebista „El a pierit scrie — Strabon [65] — din pricina unei răscoale, mai înainte ca romanii să apuce a trimite o armată împotriva lui". Mai departe Strabon arată că nemulţumiţii au împărţit stăpînirea, la început, în patru, apoi în cinci părţi. În prezent în istoriografia românească este reţinută concepţia că deşi statul centralizat şi independent al lui Burebista a fost împărţit în microformaţiuni, acestea au păstrat în continuare tradiţia statală şi au uşurat realizarea statului dac sub Decebal [66]. La lista succesorilor lui Burebista, Deceneu, Comosicus, Coryllus (Scorillo) şi Dyras-Diurpaneus, s-a adăugat regele de la Buridava dacică — Thiamarcus, un contemporan al împăratului Augustus şi foarte probabil, un adversar al acestuia. Tradiţia statală statornicită de Burebista în cele aproximativ patru decenii de exercitare a puterii şi de perfecţionare continuă a tuturor resorturilor vastului său stat centralizat şi independent nu a dispărut [67]. Ea s-a păstrat prin microformaţiunile statale şi prin statul dac din vremea lui Decebal şi a rămas în conştiinţa şi în practica daco-romanilor. Burebista a răspuns cerinţelor societăţii geto-dace din sec. I î.e.n. Însuşirile personale ale marelui rege au constituit un factor pozitiv în acţiunea sa de unire a întregii lumi geto-dace şi de creare a unui regat puternic şi centralizat, primul de acest gen de pe întinderea vechii Dacii. Unitatea străveche a acesteia, care a purtat pecetea puterii de stat în vremea lui Burebista s-a păstrat în cadrul Dacoromaniei, ca o realitate istorică, temelia procesului etnogenezei poporului român.

BURÉBISTA ET LA TRADITION ÉTATIQUE

RÉSUMÉ

L'auteur examine certains aspects essentiels de l'époque de Burébista lorsque fut créé le premier Etat dace centralisé et indépendant. La constitution de cet Etat a représenté le groupement dans le même organisme politique et militaire de tous les territoires habités par les Géto-Daces. Ceux-ci représentaient une unité ethnique thrace. Ils parlaient la même langue, toujours celle thrace. A l'entité ethnique et linguistique s'ajoutait celle économique et de civilisation. Par dessus cette unité multilatérale sera créé la grande unité politique, étatique à la tête de laquelle se trouvera, pendant près de quatre décennies (80—44 av.n.è.), Burébista. Dans la présente étude il est montré que l'Etat de Burébista s'est appuyé sur un long développement historique et sur une tradition d'organisation sociopolitique progressive, d'abord dans le cadre de la démocratie militaire et,

[65] VII, 3, 11.

[66] D. Berciu, *Regele Thiamarcus şi tradiţia statală geto-dacică*, în „S.C.I.V.A.", 36, 3, 1979, p. 347—358.

[67] *Idem*, *Daco-Romania*, Paris—Geneva, 1976.

www.dacoromanica.ro

puis, dans celui des unions de tribus et des microformations pré-étatiques ou même étatiques qui ont précédé l'époque de Burébista. La sources de l'antiquité mentionnent de nombreux basileus géto-daces qui étaient les chefs de telles formations.

Burébista a réussi à grouper en seul organisme toutes les petites unités locales. Aux environs de l'an 70 av.n.è. on considère que celui-ci avait constitué l'Etat dace unifié. Le noyau de cet État semble avoir été dans la zone gète. Quant à l'organisation de l'Etat, Burébista a introduit un code de lois, comme il ressort des dires de Strabon. On introduit une seule monnaie, le denier de la Rome républicaine, ce qui conduit à la consolidation des unités économiques des Géto-Daces et à l'attraction de ceux-ci au circuit commercial universel de l'époque, celui romain. Burébista a mené envers l'Etat romain une permanente politique visant à conjurer le danger qu'il représentait.

www.dacoromanica.ro

DACII ÎN ARMATA ROMANĂ

DE

CONSTANTIN C. PETOLESCU

În cunoscuta sa lucrare, *Breviarium ab Urbe condita* (VIII, 6,2), Eutropius afirmă că *Traianus, victa Dacia, ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas*, continuînd ca o explicație : *Dacia enim diuturno bello Decebali viris fuerat exhausta.* Faptul că relatarea provine dintr-un izvor din secolul al IV-lea, posterior cu două secole și jumătate evenimentului, a dat naștere la nesfîrșite discuții în istoriografia modernă [1]. Îndeosebi afirmația *viris fuerat exhausta*, ca și aceea pusă de Iulian Apostatul în gura împăratului Traian : „am nimicit neamul geților" (τὸ Γετῶν ἔθνος ἐξετῖλον) *(Caesares*, 22) [2], au fost folosite de unii istorici moderni ca argumente de necontestat în susținerea tezei lor despre o pretinsă exterminare a dacilor de către romani [3].

Este evident însă că Eutropius raporta evenimentul la realități contemporane lui : depopularea provinciilor, ca urmare a numeroaselor invazii barbare, și decăderea economică ; astfel, el nu-și putea explica proporțiile impresionante ale colonizării Daciei decît prin existența unui gol demografic — pe care totuși îl limitează doar la o parte a populației autohtone *(viri)*. În realitate, colonizarea se explică în primul rînd prin posibilitățile de existență sporite în condițiile unei valorificări superioare a bogățiilor provinciei. Cît privește cealaltă scriere amintită, ea nici nu poate fi luată în considerație datorită caracterului său retoric și a unor afirmații în flagrant contrast cu realitatea istorică [4].

Dimpotrivă, un izvor contemporan — o inscripție ridicată de senatul roman, la propunerea împăratului însuși, unui înalt personaj, probabil fost *comes Augusti* în războaiele pentru cucerirea Daciei — afirmă doar că *imp(erator) Caesar Nerva Traianus [Aug(ustus) Germanicus] Dacicus*

---

[1] Vezi C. Daicoviciu, *Le problème de la continuité en Dacie*, București, 1942 (= *Dacica. Studii și articole privind istoria veche a pămîntului românesc*, Cluj-Napoca, 1969, p. 447 urm., în special p. 463—471 : *La continuité dace dans la Dacie romaine)*.

[2] Vezi textele din cei doi autori antici, cu traducere, în *Fontes historiae Daco-romanae*, București, II, 1970, p. 37, respectiv 31.

[3] A. Alföldi, *Zu den Schicksalen Siebenbürgens im Altertum*, Budapesta, 1944. Cf. însă observațiile cumpănite ale lui Jan Trynkowski, *Urmările demografice ale cuceririi Daciei de către romani*, AMN, 13, 1976, p. 81—88.

[4] Vezi remarca, nu lipsită de ironie, a lui C. Daicoviciu, *Problema continuității în Dacia*, în AISC, III, 1936—1940 (1941), p. 223, nota 1 : „Același Iulian nu mai a crezut pe cuvînt, în schimb, cînd atribuie lui Constantin cel Mare că reocupase Dacia Traiană" (vezi și *Dacica*, p. 463, nota 37).

www.dacoromanica.ro

gentem Dacor(um) et regem Decebalum bello superavit [5]. În același sens se exprimă dedicația *imp(eratori) Caesari divi Nervae f(ilio) Nervae Traiano Aug(usto) Germ(anico) Dacico, pontifici max(imo), tribunic(iae) potest(atis) XII, imp(eratori) VI, co(n)s(uli) V, p(atri) p(atriae), devictis Dacis Foroclaud(ienses) publ(ice)* [6].

Dar esențială în problema continuității dacilor în cuprinsul provinciei romane este contribuția cercetărilor arheologice. Numărul apreciabil de așezări și cimitire ale populației autohtone cercetate pe întreg cuprinsul provinciei, precum și alte descoperiri (în primul rînd ceramică) în așezări și chiar castre romane, arată că dacii reprezentau unul din elementele esențiale ale configurației demografice a provinciei [7].

S-a obiectat că geto-dacii nu sînt prezenți în inscripțiile Daciei romane. Dar autohtonii formau fără îndoială masa populației rurale, iar satul este mai rar prezent în inscripții — și atunci apar în principal fruntașii săi, coloniști și veterani [8].

În schimb, izvoarele epigrafice externe [9] conțin date numeroase și variate despre daci și locul lor în viața imperiului [10]. Astfel, unii apar ca sclavi și liberți, la Roma, dar și în alte părți ale Italiei sau în provincii; remarcăm, dintre aceștia, doi cu nume de rezonanță istorică: *Diuppaneus qui Euprepes, Sterissae f(ilius), Dacus*, la Roma [11], și *Scorilo, Ressati libertus, domo Dacus*, la Aquincum [12]. Alte inscripții menționează numele

---

[5] CIL, VI, 1444 (= ILS, 1022; AnnÉp, 1969 1970, 7; IPD[4], 793).

[6] CIL, XII, 105 (= ILS, 289; IPD[4], 814).

[7] D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966, p. 15—102; vezi încă: H. Daicoviciu, în *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976, p. 220; Ligia Bârzu, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, București, 1979, p. 35—47.

[8] Cf. Iudita Winkler, *Procesul romanizării în lumina monumentelor epigrafice și sculpturale din așezările rurale ale provinciei Dacia*, SCIVA, 25, 1974, 4, p. 497—513. Cf. Dio Cassius (LXVIII, 14, 3), care reduce colonizarea Daciei numai la orașe.

[9] Ele se află strînse în IPD[4], 606—904. Această culegere cuprinde însă numeroase lipsuri și erori, unele puse în evidență de diferite recenzii, dintre care amintim: I. I. Russu, AMN, 12, 1975, p. 419—425; idem, în „Revue roumaine d'histoire", 16, 1977, 1, p. 173—178; C. C. Petolescu, în „Dacia", N.S., 20, 1976, p. 299—301; vezi și N. Gostar, AM, IX, 1980, p. 125—138. La completările de atunci, mai adăugăm: CIL, VIII, 8828 (= ILS, 6689); A. Alföldi, în „Journal of Roman Studies", 29, Londra, 1939, p. 28 (cf. I.I. Russu, AISC, IV, 1944, p. 220, nº 19); D. Dečev, în „Izvestija. Bulletin de l'Institut archéologique Bulgare", 12, Sofia, 1938, p. 300—301, nr. 26 (cf. G. Forni, *Il reclutamento delle legioni da Augusto a Diocleziano*, Milano — Roma, 1953, p. 197, nota 1); RIB, 1912; AnnÉp, 1962, nr. 263 și 1969—1970, nr. 421; C. Edson, *Inscriptiones Graecae*, vol. X, pars II, fasc. 1, Berlin, 1972, nr. 546; Miroslava Mirković — Slobodan Dušanić, *Inscriptions de la Mésie Supérieure*, I, Belgrad, 1976, nr. 76; Ana și Jaro Šašel, în „Arheološki Vestnik", 28, Ljubljana, 1977, p. 334—345; idem, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt*, Ljubljana, 1978, nr. 469; vezi și notele 10, 46 și 74. Dintre erorile din *opus*-ul lui Dobó, mai pot fi relevate: nr. 666 — *Amabilis, secutor* este trecut la capitolul *Homines privati et magistratus minores exs Dacia oriundi*, ignorînd că *secutor* era un gladiator (se referă la acesta și L. Robert, *Les gladiateurs dans l'Orient grec*, Amsterdam, 1971, p. 295, nota 5); nr. 875 — *Etheres* este ... *heres;* nr. 881 — nu este de la Odessos, ci din nordul Dobrogei (de la Salsovia; vezi Emilian Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, București, 1976, nr. 272, cu bibliografia anterioară).

[10] Despre aceștia, vezi I. I. Russu, AISC, IV, 1941—1943, p. 216—222; idem, AISC, V, 1944—1948, p. 289. Adaugă: IPD[4], 880—883; Violeta Božilova, în *Actes du VIIe Congrès international d'épigraphie grecque et latine, Constanța, 9—15 septembrie 1977*, București — Paris, 1979, p. 336.

[11] CIL, VI, 16903 (= IPD[4], 669).

[12] CIL, III, 13379, cf. p. 2328[21] (= IPD[4], 665).

www.dacoromanica.ro

unor oameni de condiţie socială liberă, unele de cea mai autentică factură dacică. Astfel, la Nicopolis-ad-Istrum apar, între membrii unui colegiu religios *(collegium Bacchii vernaculorum)*, *Val(erius) [Buro]busta* şi *Cresce(n)s Deceb(ali)* [13]; tot astfel, într-o inscripţie din Latium, întîlnim între alţi ἱεροί Βακχοί şi un Δεκίβαλος [14].

Dacia a furnizat totodată numeroşi soldaţi armatei romane. Locul principal este deţinut de unităţile auxiliare de daci; ei sînt prezenţi totodată şi în alte trupe (legiuni, garda imperială etc.). Astfel, recrutările de daci în tot decursul perioadei de stăpînire romană în Dacia reprezintă o dovadă de necontestat a continuităţii populaţiei autohtone [15].

I. UNITĂŢI DE DACI ÎN ARMATA ROMANĂ

În lucrarea atribuită lui Hyginus, *De munitionibus castrorum* (29, 30), se menţionează *in exercitu symmachiariorum* şi printre *nationes*: *Cantabri DCC, Gaesati DCCCC, Palmyreni D, Daci DCC, Brittones D*; de asemenea: *Mauri equites DC, Pannonii veredarii DCCC, exploratores CC* [16].

Comentatorii şi editorii moderni ai acestei scrieri au datat-o fie în timpul lui Traian sau Marcus Aurelius, fie chiar în secolul al III-lea [17]; dar analiza textului l-a determinat mai recent pe un istoric al nostru să dateze această lucrare (sau cel puţin o parte a ei) în timpul domniei lui Traian, ştirea de mai sus referindu-se chiar la războaiele dacice ale acestuia [18].

[13] CIL, III, 7437 (= 6150; IPD[4], 874).

[14] „American Journal of Archaeology", 37, 1933, p. 228; apud I. I. Russu, AISC, IV, 1911 1913, p. 220, nr. 12.

[15] Nu ne vom ocupa aici de dacii de la sud de Dunăre înrolaţi în cursul secolului I e.n.: CIL, XVI, 13 (anul 71) (veteran din flota de la Misenum); I. I. Russu, AISC, IV, p. 220, nr. 19 (anul 88): veteran din cohors Musulamiorum. Într-o inscripţie de la Worms este atestat un călăre din *numerus katafractariorum*, mort la vîrsta de 32 de ani; fratele său, care s-a îngrijit de ridicarea monumentului, se numea Valerius Daeus (CIL, XIII, 6238 = ILS, 9208 = IPS[4], 656; cf. I. I. Russu, AISC, IV, p. 219, nr. 8; A. Alföldi, *Schicks. Sieb.*, p. 32: inscripţie de epocă tîrzie). — Pentru problema recrutării dacilor în unităţile militare romane, vezi V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, Bucureşti, 1937, p. 203—206; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucureşti, 1945, p. 113 şi nota 1; M. Macrea, în *Istoria României*, I, Bucureşti, 1960, p. 394; idem, *Viaţa în Dacia romană*, Bucureşti, 1969, p. 266—267.

[16] În ultima ediţie, îngrijită de A. Grillone, Teubner, Leipzig, 1977, opusculul atribuit lui Hyginus este intitulat *De metatione castrorum* (motivarea preferinţei editorului pentru acest titlu, la p. VIII IX).

[17] O scurtă prezentare a diverselor opinii cu privire la datarea acestei scrieri găsim în prefaţa editorului, p. VIII.

[18] N. Gostar, *L'armée romaine dans les guerres daces de Trajan (101—102, 105—106)*, în „Dacia", N.S., 23, 1979, p. 115, nota 4 „Nous nous réservons pour une autre fois l'occasion d'analyser la datation de l'opuscule *De metatione castrorum*, mais nous nous contentons pour le moment d'anticiper deux constatations: le terme de *nationes* (19, 24, 30, 43) pour les unités ethnyques est caractéristique pour le Ier siècle, quand on peut rencontrer l'expression *praefecti nationum* (CIL, V, 5267 — ILS, 2721; P. Collart, BCH, 57, 1933, p. 321—327) pour le commendement des troupes. D'autre part, Hyginus (24, 29, 30, 43) rappèle parmi les *nationes* et à côté de *nationes* les troupes ethnyques *Gaesati, Palmyreni, Mauri equites, veredarii, (Germaniciani) exploratores*, qu'on rencontre dans l'armée de Dacie pendant les années immédiatement suivantes aux guerres daces, preuve que ces unités ont participé aux guerres daces de Trajan (plus bas, p. 120)". În adevăr, la pagina la care trimite, N. Gostar mai arăta că *Gaesati* se regăsesc în armata de ocupaţie a Daciei, devenind sub Hadrian *cohors I Aelia Gaesatorum; Pannonii veredarii* au format *numerus burgariorum et veredariorum; exploratores*, identificaţi ca *Germaniciani exploratores*, au format *numerus Germanicianorum exploratorum* (vezi, pentru indicaţiile bibliografice, N. Gostar, *loc. cit.)*; de asemenea, *Palmyreni* au fost organizaţi în *numeri* sub Antoninus Pius (C. C. Petolescu, SCIVA, 30, 1979, 1, p. 108, nota 45).

www.dacoromanica.ro

Astfel, cei 700 de daci amintiți între aliații Romei erau poate cei înrolați din teritoriile ocupate după primul război dacic (Banat, Oltenia, Muntenia) sau primiți de la regele Decebal în calitatea acestuia de aliat al Romei [19]. După cucerirea Daciei, ei au fost probabil organizați într-o unitate auxiliară [20].

ALA I ULPIA DACORUM [21]

Gentiliciul arată că această unitate a fost creată de împăratul Traian. Epigrafic, ea este atestată o singură dată: o inscripție de la Roma [22] în onoarea lui L. Aemilius Karus, guvernator al Cappadociei între anii 147—150, pusă de C. Iulius Erucianus Crispus, prefectul acestei cohorte.

Unitatea și-a avut garnizoana în provincia Cappadocia. Istoricul Flavius Arrianus, guvernator al acestei provincii în anul 136, ne-a transmis următoarea știre printr-un fragment din scrierea sa *Ordinea de luptă contra alanilor* (Ἔκτασις κατ' Ἀλλανῶν): „Ariergarda s-o alcătuiască detașamentul geților (ἴλη τῶν Γετῶν) și cel care-l conduce" [23]. Specificarea *ala Getarum* (ἴλη τῶν Γετῶν) arată că este vorba de una și aceeași unitate cu *ala I Ulpia Dacorum*, confuzia celor doi termeni, geți și daci, generată de realitatea etnică, fiind frecventă în scrierile antice. Evenimentul la care face aluzie Arrian a fost un atac al sarmaților alani, care a afectat probabil și provincia Cappadocia.

Unitatea a rămas pe frontiera orientală pînă în antichitatea tîrzie [24]. *Notitia Dignitatum (Orientis)* arată ca fiind *sub dispositione viri spectabilis ducis Armeniae* și *ala I Ulpia Dacorum*, cu sediul la Suissa [25].

COHORS I ULPIA DACORUM [26]

O diplomă militară din anii 156—157 menționează mai multe unități militare din armata provinciei Syria — între acestea și *cohors I Ulpia Dacorum* —, din care s-au făcut eliberări de soldați după un îndelung serviciu militar, depășind chiar 25 de ani: *quinis et vicen(is) plurib(us)ve*

[19] N. Gostar îl identifică în scena XXVII a columnei ca *equites* și *pedites*.

[20] Cum s-a întîmplat cu celelalte *nationes;* vezi nota 18.

[21] C. Cichorius, RE, I, 1894, s.v. *ala*, col. 1210; V. Christescu, *Istoria militară*, p. 203.

[22] CIL, VI, 31633 (= 1333 = ILS, 1077; IPD[4], 710). Pentru guvernator, vezi *Prosopographia Imperii Romani*, I, 1933, p. 53—54, nr. 338, și IV[2], 1966, p. 207, nr. 298; pentru comandantul unității, vezi mai recent H. Devijver, *Prosopographia militiarum equestrium quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum*, I, Louvain, 1976, p. 455, nr. 58.

[23] Vezi *Izvoare privind istoria României*, I, București, 1964, p. 589. Pentru Arrian ca guvernator al Cappadociei, vezi *Prosopographia Imperii Romani*, III, p. 137 139.

[24] Pe arcul lui Gallerius de la Thessalonic, ridicat în anul 304 în legătură cu victoria împotriva perșilor (Ch. J. Macaronas, *The Arch of Gallerius at Thessaloniki*, Thessalonic, 1970, p. 10), întîlnim reprezentat un grup de călăreți daci, în frunte cu împăratul, purtînd stindardul dacic și urmărind inamicul *(ibidem*, p. 33); într-o altă scenă, împăratul ține un discurs în fața soldaților — din care unii poartă același stindard *(ibidem*, p. 40—41). După părerea noastră, în aceste scene sînt reprezentați auxiliarii din unitățile de daci create încă de Traian și așezate pe frontiera orientală a imperiului, unde sînt atestate pînă în antichitatea tîrzie (vezi notele 25 și 30, mai departe) — cînd se pare că își păstrau încă unele caracteristici „naționale" în armament și mod de luptă (vezi și notele 56—60). De menționat, totuși, ND *(Orientis)*, care notează ca fiind *sub dispositione viri illustris magistri militum praesentalis*, pe următorii: 41, *legiones palatinae sex;* 42, *Mattiarii seniores;* 43, *Daci;* 44, *Scythae;* 45, *Primani;* 46, *Undecimani;* 47, *Lanciarii iuniores*.

[25] ND *(Orientis)*, XXXVIII, 10. Vezi *Fontes*..., II, p. 208.

[26] C. Cichorius, în RE, IV, 1901, s.v. *cohors*, col. 279; V. Christescu, *Istoria militară*, p. 203.

www.dacoromanica.ro

stipend(is) emerit(is) dimiss(is) honest(a) mis(sione) [27]. Cei *dimissi* fuseseră deci înrolaţi prin anii 130—131 — cînd probabil avusese loc prima „lăsare la vatră" din efectivele acestei cohorte, creată de Traian eventual chiar în anul 106, îndată după terminarea războiului.

Într-o inscripţie de la Byllis (Macedonia) este onorat un personaj, pe nume M. Valerius Lollianus, care după cele *tres militiae* a fost *praepositus in Mesopotamia vexillationibus equitum ellectorum* din cîteva ale şi mai multe cohorte; între acestea apare şi o *cohors III Dacorum* [28]. S-a arătat însă că numărul de ordine *III* este o greşeală de lapicid, fiind vorba de realitate de *cohors I Ulpia Dacorum;* această opinie ni se pare îndreptăţită, deoarece unitatea de daci este menţionată în inscripţia macedoneană alături de unităţi din Syria [29]. În acest caz, înseamnă că unitatea de daci era *equitata* — deşi diploma din 156—157 nu face această precizare.

Cohors I Ulpia Dacorum a rămas probabil tot timpul în răsărit, căci în secolul al IV-lea se afla *sub dispositione viri spectabilis ducis Syriae et Euphratensis Syriae*, cu garnizoana la Claudiana [30].

COHORS I AELIA DACORUM [31]

Dintre toate unităţile de daci, aceasta este cel mai bine documentată de inscripţii. Şi-a avut garnizoana la Amboglanna (Camboglana) în Britannia. Prima menţiune epigrafică este o diplomă militară datată între 10 decembrie 145—9 decembrie 146 : între trupele provinciei Britannia din care se fac eliberări de soldaţi apare şi *(cohors) [I] Ae[l]ia Dacor(um)* [32]. Cum diploma spune că „lăsarea la vatră" s-a făcut după

[27] CIL, XVI, 106 (vezi şi IPD[4], 711); diploma a fost descoperită la Kazanlik, în Thracia, avînd ca titular un soldat anonim din *ala I Ulpia singularium*, probabil un trac (despre această unitate, M. P. Speidel, *Guards of the Roman Armies*, Bonn, 1978, p. 13, 63).

[28] CIL, III, 600 (vezi şi 14203[35]) (ILS, 2724; IPD[4], 755). Vexilaţia nu a luat parte la războiul parthic al lui Traian, cum s-a crezut la început, ci la cel purtat de Lucius Verus (vezi CIL, XVI, 106 nota 1, cu bibliografia anterioară). Cf. V. Christescu, *Istoria militară*, p. 204; R. Saxer, *Untersuchungen zu den Vexillationen der römischen Kaiserheeres von Augustus bis Diokletian (Epigraphische Studien*, 1), Köln Graz, 1967, p. 34, nr. 64; H. Devijver, *op. cit.*, II, Louvain, 1977, p. 816 817, nr. 17.

[29] CIL, XVI, 106, nota 1. Nu credem că poate fi identificată în ştampila citită C III D de la Porolissum, cum propune, cu prudenţa necesară, N. Gudea, în „Acta Musei Porolissensis", II, Zalău, 1978, p. 68. S-ar putea ca ştampilele respective să se citească C·I·D (o hastă la mijloc şi două mai mici, care se poate să fi avut rol de semne despărţitoare; vezi *loc. cit.*, pl. IX); în acest caz ne-am putea gîndi eventual la *c(ohors) I D(acica) (Gallorum)* (sau poate, totuşi, *cohors III Delmatarum?)*.

[30] ND *(Orientis)*, XXXIII, 33; vezi şi *Fontes*, II, p. 208. De la Apamea se cunoaşte următorul epitaf creştin pe un sarcofag: Ἐνθάδε κῖται Ἀστέριος τριβοῦνος νουμέρου Δακῶν (L. Jalabert, R. Mouterde, C. Mondésert, *Inscriptions grecques et latines de la Syrie*, IV, Paris, 1955, p. 84 85, nr. 1356); după editorii acestei culegeri epigrafice, acest *numerus* provine din resturile *alei I Ulpia Dacorum*, atestată de ND în Armenia (vezi la noi nota 25) sau din *cohors I Ulpia Dacorum*, menţionată de acelaşi izvor la Claudiana în Siria (vezi mai sus, la începutul notei 30). De acord cu N. Gostar, „Arheologia Moldovei", IX, 1980, p. 129, credem că este vorba de a doua din unităţile menţionate, devenită *numerus* în antichitatea tîrzie; pentru această problemă, vezi Denis van Berchem, *L'armée de Dioclétien et la réforme constantinienne*, Paris, 1952, p. 19, 57 58.

[31] C. Cichorius, în RE, IV, s.v. *cohors*, col. 278 279; V. Christescu, *op. cit.*, p. 203—204. Pentru locul de garnizoană (Amboglanna), vezi *Mape of Roman Britain*[3], Southampon, 1956.

[32] CIL, XVI, 93 (= IPD[4], 713).

www.dacoromanica.ro

25 de ani de serviciu militar — *quinq[ue et vigi]nti [s]tipend(is) emerit(is)*, rezultă că cei *dimissi* aparţineau primului contingent înrolat, în 121, sub Hadrian, cu ocazia înfiinţării acestei cohorte. Partea inferioară a tăbliţei lipsind, nu putem şti cine era şi din ce unitate făcea parte posesorul acestei diplome; pînă acum nu cunoaştem numele vreunui veteran dac, diploma amintită fiind deocamdată singura în care apare unitatea de daci.

În schimb, apare într-un număr important de inscripţii, cele mai multe descoperite în Britannia [33]. Într-una din acestea, nedatată mai precis (probabil din secolul al III-lea), ea poartă numele *c[o]h(ors) I Aelia Daco[r]um Aug(usta)* [34].

Era o unitate formată din 1000 de soldaţi *(milliaria)*, de aceea era condusă de un *tribunus*. Cel mai vechi dintre comandanţii cunoscuţi nouă este Ti. Claudius Proculus Cornelianus, atestat de o inscripţie de la Lambaesis [35]; acesta, în a doua treaptă a miliţiilor ecvestre, a condus cohorta de 1 000 de daci (funcţie echivalentă cu tribunatul unei legiuni); cele *tres militiae* şi le-a îndeplinit prin anii 153—156, apoi a început să urce treptele ierarhiei ecvestre [36]. Inscripţiile (provenind de la Birdoswald-*Amboglanna*) ne fac cunoscute numele şi ale altor tribuni, majoritatea din secolul al III-lea [37].

În afară de aceştia, o inscripţie menţionează la comanda unităţii un centurion legionar: *coh(ors) I Ael(ia) Dacor(um) c(uius) c(uram) a(git) Iul(ius) Marcellinus, c(enturio) leg(ionis) II Aug(ustae)* [38]. Se cunosc asemenea centurioni, cu titlul de *curatores*, însărcinaţi cu comanda unor unităţi auxiliare [39]. S-ar putea ca centurionul amintit să fie identic cu aproape omonimul C. Iulius Marcellinus, prefect al cohortei I Hamiorum, tot din armata Britanniei, atestat de o inscripţie funerară de la Barhill [40].

Cum arătam mai înainte, majoritatea inscripţiilor datează din secolul al III-lea; atunci unitatea poartă şi epitetele *Antoniniana* [41], *Maximiana* [42], *Gordiana* [43], *Postumiana* [44], *Tetricianorum* [45], *Probiana* [46].

---

[33] Vezi IPD[4], 712, 714—746, şi mai jos nota 46 (Birdoswald), 747 (Denton Hall), 748 (Bewcastle), 749 (Rochester) — toate din Britannia; vezi încă nr. 750 (Lauriacum, în Noricum), 750 (= 513) (vezi şi nota 35) (Lambaesis, Numidia).

[34] CIL, VII, 825 (= RIB, 1877; IPD[4], 743).

[35] AnnÉp, 1956, 123 (= IPD[4], 750 a).

[36] H. Devijver, *op. cit.*, I, p. 267, nr. 174.

[37] IPD[4], 712, 714, 715, 717, 719—723, 725—728, 732—733, 735—738, 750 a (= 513); vezi şi nota 46. Probabil că unitatea a fost stabilită pe valul lui Hadrian încă de la creare (vezi şi diploma militară din 145/146; CIL, XVI, 93) (mai sus, nota 32), şi nu abia în secolul al III-lea; cf. David J. Breeze — Brian Dobson, *Hadrian's Wall*, 1978, p. 245.

[38] ILS, 9150 (= RIB, 1880; IPD[4], 734). În aceeaşi situaţie este un anonim *centur(io) leg(ionis) II Aug(ustae)* (CIL, VII, 975; RIB, 991; IPD[4], 748); cf. eventual şi CIL, VII, 809 (= RIB, 1876 = IPD[4], 724): *[c]oh(ors) I Ael(ia) Da[c(orum)] c(uius) c(uram) agit Aurel(ius) Sa[t]urn[inus...]*.

[39] A. Passerini, în *Dizionario epigraphico di Antichità romane*, IV, Roma, 1949, s.v. *Legio*, p. 601—602.

[40] CIL, VII, 1110 (= RIB, 2172); despre acesta din urmă, H. Devijver, *op. cit.*, I, p. 466, nr. 80.

[41] CIL, VII, 818 (= RIB, 1892; IPD[4], 716).

[42] CIL, VII, 810; cf. AnnÉp, 1958, 104 (= RIB, 1896; IPD[4], 725).

[43] CIL, VII, 819 (= RIB, 1893 = IPD[4], 718).

[44] CIL, VII, 820, 822 (= RIB, 1883, 1886; IPD[4], 719, 720).

[45] CIL, VII, 823 (= RIB, 1885 = IPD[4], 721).

[46] R. P. Wright, în „Journal of Roman Studies", 51, 1961, p. 194 (= AnnÉp, 1962, 263); cf. H. Devijver, *op. cit.*, I, p. 162.

www.dacoromanica.ro

Printre cele mai tîrzii inscripţii amintind de această unitate poate fi considerată una din epoca tetrarhiei (circa anul 297) [47]. Unitatea a rămas în vechea ei garnizoană şi în secolul al IV-lea, fiind atestată de *Notitia Dignitatum: sub dispositione viri spectabilis ducis Brittaniarum* (sic) se afla şi *tribunus cohortis primae Aeliae Dacorum* cu sediul tot la *Amboglanna* [48].

În afară de comandanţii unităţii, inscripţiile mai amintesc din efectivele ei: doi centurioni — *Aelius Dida* [49] şi *Decius Saxa* [50], primul purtînd un cognomen traco-dacic; un beneficiar, al cărui nume cade în cea mai mare parte în lacuna textului epigrafic [51]; în sfîrşit, un militar cu grad necunoscut, cu numele fragmentar păstrat *([...]spa Septimo)*, mort la vîrsta de 40 de ani, după 18 ani de serviciu militar [52].

Un nume dacic, de rezonanţă istorică, *Deciba[lus]*, apare într-o inscripţie funerară de la Birdoswald [53]; deşi nu se face nici o menţiune, el era fără îndoială militar sau veteran din *cohors I Aelia Dacorum* [54]. În aceeaşi situaţie trebuie considerat acel *Iul(ius) Piu[...]tinus, cives Dacus* [55], din inscripţia de la Aballava (la circa 25 km depărtare de Amboglanna).

Deosebit de interesante sînt două inscripţii de la Birdoswald. Una este o lespede de piatră, cu inscripţia *Imp(eratoribus) Caes(aribus) L. Sept(imio) Severo Pio Pert(inaci) et M. Aur(elio) A[nt]onino Aug(ustis) [et P. Sep(timio) Getae nob(ilissimo) Caes(ari)], horreum fecer(unt) coh(ortes) I Ael(ia) Dac(orum) et I T(h)racum) c(ivium) R(omanorum) sub Alfeno Senecione co(n)s(ulari) per Aurel(ium) Iulianum tr(ibunum)*, şi avînd sculptată în partea stîngă o sabie încovoiată, iar în dreapta o ramură (anii 198—209 e.n.) [56]. Pe altă lespede (datată în jurul anului 219), profilată sus şi jos, avînd de asemenea sculptate o ramură de palmier (în stînga) şi o sabie curbă în dreapta, se află inscripţia: *Sub Modio Iulio, leg(ato) Aug(usti) pr(o) pr(aetore), coh(ors) I Ael(ia) D(a)c(orum) cui praeest M. Cl(audius) Menander trib(unus)* [57] (fig. 1/4).

În literatura românească de specialitate, cea de-a doua din inscripţiile amintite a format obiectul unui studiu special al prof. Bucur Mitrea [58]. Sabia curbă reprezintă arma „naţională" a dacilor. Pe monedele emise de împăratul Hadrian, *Dacia* personificată ţine în mînă sabia curbă [59] (fig. 1 1 3). Cum se remarca într-un studiu publicat cu un deceniu şi jumătate

[47] RIB, 1912.

[48] ND *(Occidentis)*, XL, 17, 44. Vezi *Fontes*, II, p. 210—211.

[49] A. Alföldi, în „Journal of Roman Studies", 27, 1937, p. 247, nr. 8 (= AnnÉp, 1938, 11 8; RIB, 1365; IPD[4], 747). E. Birley (vezi comentariul la RIB, 1365) şi C. Daicoviciu *(Dacica*, Cuj-Napoca, 1969, p. 467) consideră pe *Dida* drept nume trac; după I. I. Russu, AISC, IV, p. 220, nr. 15, era un dac.

[50] AnnÉp, 1947, 115 (= RIB, 1918; IPD[4], 746).

[51] CIL, VII, 824 (= RIB, 1894; IPD[4], 742).

[52] CIL, VII, 867 (= RIB, 1921; IPD[4], 739).

[53] CIL, VII, 866 (— RIB, 1920; IPD[4], 740); cf. I. I. Russu, AISC, V, 1944—1948, p. 289.

[54] I. I. Russu, AISC, IV, p. 219, nr. 9.

[55] CIL, VII, 944 (= RIB, 2046; IPD[4], 668). Cf. I.I. Russu, AISC, IV, p. 221, nr. 26.

[56] AnnÉp, 1930, 113 (= RIB, 1909; IPD[4], 715).

[57] CIL, VII, 838 (cf. p. 310) (= RIB, 1914; IPD[4], 738.

[58] B. Mitrea, în „Revista istorică română", 9, 1939, p. 264—270.

[59] I. Winkler, *Personificarea Daciei pe monedele romane imperiale*, în „Studii clasice", VII, Bucureşti, 1965, p. 229—230.

www.dacoromanica.ro

în urmă, „Este pentru prima dată de la înfrîngerea Daciei că arma străveche a autohtonilor nu se găseşte în trofeu sau sub scutul pe care şade Dacia îndoliată, ca simbol al înfrîngerii, ci în mîna Daciei, ca o armă activă, indiciul înrolării populaţiei băştinaşe în unităţile auxiliare ale armatei romane şi deci al participării ei efective la apărarea imperiului" [60].

Datarea monedelor amintite nu poate fi făcută mai exact: singura indicaţie cronologică este *COS III*, trimiţînd la intervalul dintre anii 119—138 [61]. S-a propus 134—138 sau chiar 137, cu prilejul vicenaliilor lui Hadrian [62]. Dar aşa cum se sublinia mai sus [63], sabia curbă gravată pe monede este indiciul participării dacilor la apărarea imperiului; se ştie, iarăşi, că Dacia s-a bucurat de o atenţie deosebită din partea lui Hadrian, încă din primele zile ale domniei [64]. Aşadar, acestea pot data mai curînd din anii 120—121, cînd împăratul a înfăptuit reorganizarea administrativă a Daciei şi a făcut noi înrolări în armata romană.

COHORS II AURELIA DACORUM [65]

Această unitate este cunoscută numai printr-o inscripţie de la Poetovio, din Pannonia Superior: o *tessera* de os (3,6×4,8×0,7 cm), pe care se află scris: *Iustus, / optio / cohortis II / Aur(eliae) Dacor/um* [66]. După gentiliciu, unitatea a fost creată de Marcus Aurelius; se ştie că pentru a face faţă atacurilor neamurilor germanice şi sarmaţilor la Dunăre, împăratul a creat unităţi militare noi [67].

După cum indică numărul de ordine, Marcus Aurelius a creat cel puţin două cohorte noi de daci, dintre care cea amintită mai sus a fost stabilită în Pannonia Superior. Avînd în vedere împrejurările în care au fost create, este posibil ca cealaltă unitate, *cohors I Aurelia Dacorum*, să fi fost afectată armatei Pannoniei Inferior.

COHORS II AUGUSTA DACORUM [68]

Această unitate este cunoscută numai dintr-o inscripţie de la Dalj (Teutoburgium) dedicată lui *Deus Sanctus Hercules* de către *T. Fl(avius)*

[60] *Ibidem*, p. 230. Ipoteza ce urmează a fost formulată de Carmen Petolescu.

[61] Cf. René Cagnat, *Cours d'épigraphie latine* [4], Paris, 1914, p. 195 197.

[62] Edward A. Sydenham — Harold Mattingly, *The Roman Imperial Coinage*, II (Vespasian — Hadrian), Londra, 1926, 849—850; Paul L. Strack, *Untersuchungen zur römischen Reichsprägung des zweiten Jahrhunderts*, II (Hadrian), Stuttgart, 1933, p. 38, 139, 147, 152, 160. Cf. I. Winkler, *loc. cit.*

[63] Vezi nota 60.

[64] Vezi I.I. Russu, *Dacia şi Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, Bucureşti, 1973, p. 36 şi urm.

[65] W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, p. 129 130; A. Mócsy, în RE, Suppl. IX, s.v. *Pannonia*, col. 622.

[66] CIL, III, 15184[16] (= V. Hoffiller — B. Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslawien*, Zagreb, 1938, 363; IPD[4], 754).

[67] *Historia Augusta, Vita Marci*, 21; vezi *Istoria Augustă*, Bucureşti, 1971, p. 90 (traducere David Popescu): „... a pregătit pentru armată pe sclavi, aşa cum se procedase şi în războaiele punice, numindu-i voluntari. A înarmat şi pe gladiatori, pe care i-a numit *obsequentes* (din suita împăratului). A făcut militari chiar şi pe piraţii din Dalmaţia şi Dardania, a înarmat şi pe diogmiţi şi a angajat mercenari germani contra germanilor".

[68] C. Cichorius, în RE, IV, col. 279, s.v. *cohors;* V. Christescu, *op. cit.*, p. 204; W. Wagner, *op. cit.*, p. 129.

www.dacoromanica.ro

Mac[ri]anus, prae(fectus) coh(ortis) I Hispan(orum) eq(uitatae), trib(unus) coh(ortis) II Aug(ustae) Dac(orum) p(iae) f(idelis) (milliariae) eq(uitatae) [69]. Acest ofiţer superior şi-a îndeplinit cea de-a doua treaptă din cadrul miliţiilor ecvestre ca tribun al cohortei de daci [70], la a cărei comandă se afla la data punerii inscripţiei.

Unitatea a făcut probabil parte din efectivele provinciei Pannonia Inferior, unde a apărut singura inscripţie ce o menţionează. Nu putem şti cînd a fost organizată, deoarece gentiliciul imperial lipseşte. Am putea presupune că a fost perechea cohortei I Aelia Dacorum, care poartă într-o inscripţie, cum s-a văzut, şi epitetul *Augusta* [71]. Altfel, numărul de ordine arată că a existat şi o *cohors I Augusta Dacorum* (desigur şi ea *milliaria*).

COHORS GEMINA DACORUM MILLIARIA [72]

Această unitate este atestată de o inscripţie descoperită la Montana, în Moesia Inferior: *Sabiniae Tranquillinae, sanctissima[e] Aug(ustae), coniugi d(omini) n(ostri) Gordiani P(ii) F(elicis) Aug(usti), coh(ors) Gem(ina) Dacor(um) Gordiana (milliaria), devota numini maiestati eius* [73]. Desigur la aceeaşi unitate se referă şi inscripţia fragmentară de la Kamena Riksa, din anul 204: *Imperator Caesar [P. Septimi]us [S]eve[rus Pius Fel]ix Augustus [..... tr]ib(uniciae) potest(atis) XII... ...is...va [...coh(ors)?] Dacorum* [74]; deci unitatea staţiona la Montana cel puţin din timpul lui Septimiu Sever. Epitetul *Gemina* [75] arată că au existat iniţial două unităţi auxiliare de daci, probabil *quingenariae*, care prin contopire au dat naştere unei *cohors Gemina Dacorum milliaria*.

În epoca tîrzie, *Notitia Dignitatum* menţionează trei formaţiuni cu nume etnic dacic. Apar astfel *sub dispositione viri spectabilis ducis Daciae*

---

[69] CIL, III, 6450 (= 10255) (= IPD[4], 753).

[70] H. Devijver, *op. cit.*, I, p. 371—372, nr. 57.

[71] Mai sus, nota 34.

[72] C. Cichorius, RE, IV, col. 279, s.v. *cohors;* W. Wagner, *op. cit.*, p. 130; V. Christescu, *op. cit.*, p. 204; Jan Beneš, *Auxilia Romana in Moesia atque in Dacia. Zu den Fragen des römischen Verteidigungssystems im unteren Donaugrenzen und in den angrenzenden Gebieten*, Praga, 1978, p. 30, nr. 78 41.

[73] CIL, III, 14211[9]:, ,rep. *dans le site d'un castrum romain, entre les villages Tchlouchnitza et Belimel, dans le district Ferdinand* (civitas Montanensium), nunc Sophia in museo" (= IPD[4], 751).

[74] CIL, III, 12382: „Kamenariksa rep.; nunc Čelušnica in muro ecclesiae" (= AnnÉp, 1905, 218; IPD[4], 752). După cum rezultă din indicaţiile CIL (vezi şi nota precedentă), cele două inscripţii au apărut în puncte apropiate; vezi *Tabula Imperii Romani*, K—34 *(Naissus-Dyrrhachium-Scupi-Serdica-Thessalonike)*, Ljubljana, 1976, s.v. *Beli mel* (p. 23), *Čeljusnica* (p. 35) şi *Kamena Rixa* (p. 67), precum şi harta anexă (caroul X b). J. Beneš, *loc. cit.*, pune în legătură cu unitatea de daci şi următoarea inscripţie, tot de la Montana: *Dianae / sanct(a)e ve(natrici?) / G. Firmin us Luca[nus] / (centurio) leg(ionis) I It[al(icae)] / Anton[inia]nae Do... / DACI...* (V. Beševliev, *Epigrafski prinosi*, Sofia, 1952, p. 69—70, nr. 118; Année épigraphique, 1957, nr. 306).

[75] RE, IV, col. 279.

www.dacoromanica.ro

Ripensis: auxilium primorum Daciscorum, Drobeta [76] şi *auxilium secundorum Daciscorum, Burgo Zono* [77]; acestea ar putea proveni eventual dintr-una din cohortele *I* şi *II (Augusta* sau *Aurelia) Dacorum.* Mai apar, de asemenea, tot între *auxiliares*, dar *sub dispositione viri spectabilis ducis Moesiae Secundae*, nişte *Milites Dacisci* cu sediul la Mediolana [78]— fără a putea preciza de unde provin.

Informaţiilor privitoare la auxiliile de daci li se adaugă alte două inscripţii, fragmentare, din Italia.

Una, de la Caesena (Regio VIII) [79], aminteşte de un *M. Clu[...] Severi [...] Dacor(um)* [80]; după Cichorius, ar fi de completat *[praef. coh(ortis)] Dacor(um)* [81].

Cealaltă inscripţie, de la Falerii (Regio VII), aminteşte de un personaj, *[C. Nu]mmius V[erus...]*, a cărui carieră militară este astfel consemnată: *...D]acorum, praef(ectus) [...T]hr(acum), trib(unus) leg(ionis) I Itali[cae], [d]onis militaribu[s donatus ab imp(eratore) Traiano Aug(usto)...* [82]. Personajul amintit a fost răsplătit pentru fapte de arme de împăratul Traian, pe cînd era tribun militar în legiunea I Italica [83]; aceasta reprezenta cea de-a doua treaptă în cadrul miliţiilor ecvestre. Prima treaptă trebuie să fi fost comanda unităţii de traci [84]. Pe de altă parte, comanda unităţii de daci nu putea surveni decît după tribunatul legionar (care se datează cel mai devreme în perioada războaielor dacice ale lui Traian), deoarece primele unităţi auxiliare de daci au fost create tocmai de cuceritorul Daciei [85]. Astfel, ţinînd seama de succesiunea comenzilor în cadrul celor *tres militiae*, ultima dintre acestea trebuie să fi fost *[praef(ectus) alae...Ulpiae D]acorum* — fără a putea preciza dacă este vorba de *ala I Ulpia Dacorum* sau de alta cu alt număr de ordine.

---

[76] ND *(Orientis)*, XLII, 24; vezi *Fontes...*, II, p. 210—211. Cf. H. Vetters, *Dacia Ripensis*, Viena, 1950, p. 9. După *cohors III Campestris* (D. Tudor, *Oltenia romană*[4], Bucureşti, 1978, p. 337), garnizoana castrului de la Drobeta a format-o *cohors I sagittariorum milliaria*, începînd de la o dată necunoscută din cursul secolului al II-lea e.n. (cf. D. Tudor, *op. cit.*, p. 335). S-ar putea ca aceasta din urmă să fi rămas în vechea garnizoană şi după Aurelian, cînd tribunul Lupus dedică un altar lui *Iupiter C(oh)ortalis* (vezi Em. Popescu, *op. cit.*, nr. 402; Gr. Florescu — C.C. Petolescu, *Inscripţiile Daciei romane*, II, Bucureşti, 1976, nr. 21 b); cf. H. Vetters, *op. cit.*, p. 9, nota 62; „er gehört in die Zeit zwischen Aurelian und Diocletian"; H. Devijver, *op. cit.*, II, p. 547, nr. 51: „III s.?"; I.I. Russu, în „Tribuna", 9, 1977, p. 10: „poate foarte bine să fie din perioada provinciei Dacia". Dacă totuşi inscripţia tribunului Lupus este de dată mai tîrzie, post-Aurelian, ar putea fi eventual vorba şi de comandantul unei *cohors I Dacorum milliaria*, devenită ulterior *auxilium primorum Daciscorum.*

[77] ND *(Orientis)*, XLII, 28; vezi *Fontes...* II, p. 210—211. Este vorba de *Diana—Zanes*, azi Kladovo (R.S.F. Iugoslavia).

[78] ND *(Orientis)*, XL, 21; vezi *Fontes...*, II, p. 210 — 211.

[79] CIL, XI, 558 (cf. A. Donati, „Epigraphica", 28, Milano, 1966, p. 148—149; AnnÉp, 1967, nr. 115, b; IPD[4], 756); cf. V. Christescu, *op. cit.*, p. 204.

[80] H. Devijver, *op. cit.*, I, p. 283, nr. 208.

[81] RE, IV, col, 279, s.v. *cohors.*

[82] CIL, XI, 3100 (= IPD[4], 757).

[83] E. Ritterling, RE, XII, 1925, col. 1416, s.v. *legio.*

[84] H. Devijver, *op. cit.*, II, p. 603, nr. 24.

[85] *Ibidem* nu se are în vedere această situaţie.

www.dacoromanica.ro

II. DACII ÎN ALTE UNITĂȚI MILITARE ROMANE

Inscripțiile (atît cele interne, cît și cele externe) menționează totodată o serie de militari originari din *provincia Dacia* făcînd serviciul militar în diferite unități din armata romană : fie în legiuni, fie în cohortele pretoriene sau în formația de călăreți de gardă *(equites singulares)*, fie în alte unități auxiliare. În paginile ce urmează ne vom referi numai la cei de origine dacă.

LEGIO I ITALICA

La Novae a apărut de curînd o frumoasă stelă funerară, amintind pe veteranul *Flavius Decebalus* din legiunea *I Italica Severiana* [86] (fig. 2); inscripția datează astfel din timpul împăratului Severus Alexander (222—235).

Novae a dat la lumină, de asemenea, următoarea inscripție votivă : *[Dia]nae Aug(ustae), [s]ac(rum). M(arcus) Ulp(ius), Napuca, Peregrinus, trib(unus) leg(ionis) I Ital(icae), v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)* [87]. Dedicantul era urmașul, eventual fiul, unui peregrin, care primise cetățenia de la Traian [88]; după felul cum scrie *Napuca* (cu *u*), pare a fi de neam dac. Oricum, M. Ulpius Peregrinus [89] este dintre puținii originari din Dacia romană care au străbătut ierarhia miliției ecvestre.

LEGIO I ADIUTRIX

De la Brigetio (Pannonia Superior) se cunoaște inscripția lui M. Ulpius Celerinus, *sal(ariarius) leg(ionis) I Ad(iutricis) p(iae) f(idelis), interprex Dacorum* [90]; el mai apare și într-o altă inscripție, de astă dată votivă, ca *salariarius leg(ionis) I Adi(utricis) p(iae) f(idelis) Antoni(nianae)* [91]. Această a doua inscripție datează din timpul lui Caracalla (mai puțin probabil Elagabal, deoarece epitetul *Antoniniana* a rămas nemartelat).

Trecînd peste problemele ridicate de împrejurările în care a fost pusă inscripția acestui „interpret de limba dacă" din efectivele legiunii de la Brigetio, analizate amănunțit de I. I. Russu într-un studiu special [92], ne vom opri numai asupra obîrșiei etnice a acestuia. În această privință, autorul citat arată de la început că „M. Ulpius Celerinus era un provincial roman ai cărui ascendenți trebuie să fi avut vreo legătură directă cu neamul și graiul traco-dacic" [93]. „În ce privește naționalitatea diferiților *inter-*

---

[86] V. Božilova, *loc. cit.* (vezi nota 10).

[87] I.I. Russu, AMN, IV, 1967, p. 94 (după o informație a lui N. Gostar); de aici: IPD[1], 652. Publicat cu toate datele de Maria Čičikova, în vol. *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj-Napoca, 1974, p. 67—72; vezi încă eadem, în *Roman Frontier Studies, 1969*, Cambridge, 1974, p. 233.

[88] Cf. situația la care trimite nota 98.

[89] H. Devijver, *op. cit.*, II, p. 802, nr. 13 bis.

[90] L. Barkóczi, în „Archaeologiai Értesitö", Budapesta, 1944—1945, p. 178—184 (= Ann-Ép, 1947, 35; IPD[4], 841).

[91] CIL, III, 10988 (= IPD[4], 842).

[92] I.I. Russu, *Miscellanea Dacica*, II. *Interpres Dacorum*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională", XI, București, 1946—1947, p. 403—412.

[93] *Ibidem*, p. 406; vezi și demonstrația pe care I.I. Russu o face în continuare.

www.dacoromanica.ro

pretes, mijlocitori între autoritățile romane și popoare ori elemente barbare care nu vorbeau latinește, s-a observat că, precum e firesc, în general ei trebuie să fie indivizi aparținînd triburilor respective, a căror limbă ei erau mai mult decît alții în măsură să o cunoască, vorbind în același timp latinește", notează tot I. I. Russu [94], prezentînd în continuare o serie de exemple din literatura de specialitate [95]. „În ce privește pe ascendenții tălmaciului de la Brigetio se pot stabili cîteva puncte de ordin cronologic. În jurul anului 215 (la moartea fiului său Romanus, de 35 de ani), Celerinus avea cel puțin 55—60 de ani, născut deci la mijlocul sec. II; încît bunicul său a trăit în epoca lui Traian (98—117), și a putut primi după anexarea Daciei cetățenia romană și numele acestui împărat..." [96].

Cele arătate justifică includerea lui M. Ulpius Celerinus între militarii de origine dacă recrutați în armata romană [97].

LEGIO III AUGUSTA

O inscripție de la Lambaesis (Numidia) conține numele a 21 de militari, originari din Napoca (Dacia), care au primit *honesta missio* în anul 144; ei începuseră serviciul militar în anii 117—118 [98]. Între ei se întîlnesc cîțiva cu nume traco-dace : *T. Flavius Tarsa, P. Aelius Mucatr[a], Eptacentus* și *[B]itus* (la aceștia din urmă *praenomen*-ul și *nomen*-ul lipsesc, dar era probabil *P. Aelius*) [99].

A. Alföldi îi considera traci de la sud de Dunăre, colonizați la Napoca [100]; făcîndu-se ecoul acestei păreri, A. Dobó notează și el : „Decem annos post debellatam Daciam iuventus Dacica, quae ad stipendia legionaria apta esset, nondum existebat" [101].

I. I. Russu arăta, scriind despre numele traco-dace : „Dar o parte trebuie să fi aparținut populației traco-dacice autohtone : în ce măsură, nu se poate preciza deocamdată, lipsind criteriile sigure pentru a deosebi ce aparține respectiv onomasticii tracice și celei daco-getice..." [102]; în același sens se exprimă și C. Daicoviciu : „Nous ne pouvons nous attendre à trouver chez les autochtones qu'une onomastique thrace" [103]. Pentru

---

[94] *Ibidem*, p. 408. Vezi încă, *ibidem*, p. 406—407: „Admițînd că ar fi fost un roman de ceva mai veche tradiție, ca un provincial demult și total romanizat..., ar fi cam greu a presupune că el, din propriu îndemn (ca un entuziast autodidact) sau prin forța împrejurărilor — ca poetul Ovidiu, aruncat de urgia exilului între rusticii geți și sarmați din plaiurile dobrogene — să fi învățat graiul barbar al unui popor de modești plugari și păstori de la periferia lumii romane". În caz că ar fi învățat limba dacă în armată, de la camarazii de arme, am putea iarăși presupune existența unui important contingent de daci printre militarii legiunii staționate la Brigetio.

[95] *Ibidem*, p. 409—410.

[96] *Ibidem*, p. 411.

[97] Vezi și G. Forni, *op. cit.*, p. 198: „Di origine dacica fu con ogni probabilità il legionario interprex Dacorum...".

[98] CIL, VIII, 18085, fragm. a-b (= IPD[4], 648).

[99] I.I. Russu, AISC, IV, p. 219—222, nr. 3, 18, 22, 32.

[100] *Schicks. Sieb.*, p. 31 și urm., 56 și urm.

[101] În comentariul la IPD[4], 648.

[102] AISC, IV, p. 209.

[103] *La Transylvanie dans l'antiquité*, p. 113—115, nota 1 (citatul se află la p. 115).

www.dacoromanica.ro

unitatea onomasticii traco-dace, este destul a aminti numele *Pieporus* [104], purtat de regele celei mai îndepărtate (spre nord) ramuri a dacilor : costobocii [105]. Este firesc deci a accepta că şi dacii aveau o onomastică asemănătoare cu a celorlalţi traci (nord şi sud-dunăreni).

Este interesant de remarcat că cei mai mulţi dintre aceşti înrolaţi din teritoriul oraşului Napoca sînt *P. Aelii* — dovadă că au primit cetăţenia la intrarea sub drapel. Nimic nu ne împiedică deci a-i considera daci.

LEGIO XI CLAUDIA

Deosebit de importantă, din mai multe puncte de vedere, este următoarea inscripţie de la Durostorum : *D(is) M(anibus). Valerio Marco, mil(iti) leg(ionis) XI Cl(audiae), o(bito), vixit ann(is) XLV, stip(endiorum) XXVI; Aurelia Faustina coniux et heres una cu[m] Valeriis Decibal(u)m et Seicipere et Mamutzim et Macaria et Matidia filiis suis marito pient'ssim(o) sepulcrum...* [106]. După cum se vede, veteranul şi soţia sa poartă nume romane; copiii sînt la rîndu-le *Valerii*, unul dintre ei purtînd un *cognomen* de cea mai autentică factură dacică : *Decibalus* [107]. Interesant este cum apar două dintre nume, *Decibalm* şi *Mamutzim*, cu aspec de acuzativ, deşi normal ar fi trebuit să stea în ablativ, acordîndu-se cu *Valeriis*.

Ar putea fi vorba de o familie de daci din Moesia Inferior. După cît se pare, numele *Decebalus* era frecvent printre dacii din Moesia Inferior [108].

COHORTES PRAETORIAE [109]

Un număr însemnat de inscripţii amintesc nume de pretorieni recrutaţi din Dacia romană [110]. Printre ei, întîlnim unul cu nume traco-dacic : *[?De]obus* [111]; remarcăm totodată că mulţi poartă gentiliciile *Ulpius*, *Aelius* şi mai cu seamă *Aurelius* — ceea ce indică cetăţeni romani de dată recentă.

Ei ne fac cunoscută originea lor prin indicarea provinciei *(nat. provinc. Dacia, horiundus ex provincia Dacia)* sau a oraşului capitală a teritoriului din care au fost recrutaţi (Apulum, Sarmizegetusa, Napoca,

---

[104] CIL, VI, 1801 (= ILS, 854; IPD[4], 688). Cf. I.I. Russu, AISC, IV, p. 221, nr. 25.

[105] N. Gostar, *Ramura nordică a dacilor — costobocii*, în „Buletinul Universităţilor V. Babeş şi Bolyai — seria ştiinţe sociale", I, Cluj-Napoca, 1956, 1—2, p. 183—199; idem, în *Dicţionar de istorie veche a României*, Bucureşti, 1976, p. 189—190; I.I. Russu, *Les Costoboces*, în „Dacia", N.S., 3, 1959, p. 341—352.

[106] CIL, III, 7477 (= IPD[4], 875).

[107] I.I. Russu, AISC, IV, p. 219—220, nr. 9.

[108] Notele 13, 86; adaugă: IPD[4], 883—884; Em. Popescu, *op. cit.*, nr. 272 (= IPD[4], 881; cf. nota 9).

[109] Despre acestea, M. Durry, *Les cohortes prétoriennes*, Paris, 1938; A. Passerini, *Le coorte pretorie*. Roma, 1939. Vezi şi G.G. Mateescu, *I Traci nelle epigrafi di Roma*, în „Ephemeris Dacoromana", I, 1923, p. 116—184.

[110] IPD[4], 606—623. Cf. V. Christescu, *op. cit.*, p. 223.

[111] CIL, VI, 32536 (= IPD[4], 616). Cf. G.G. Mateescu, *op. cit.*, p. 97, nota 8; I.I. Russu, AISC, IV, p. 220, nr. 14.

www.dacoromanica.ro

Drobeta, Dierna, Malva)[112]. Alţi cîţiva îşi spun *nat(ione) Dacus*[113]; indicaţia ni se pare destul de clară pentru a mai fi pusă la îndoială[114].

EQUITES SINGULARES[115]

Alte inscripţii de la Roma amintesc de militari recrutaţi din Dacia pentru garda imperială călare[116].

Deşi nu conţin elemente pentru o datare precisă, inscripţiile respective pot fi atribuite primei jumătăţi a secolului al III-lea — cum arată şi gentiliciul *Aurelius*, care este cel mai frecvent printre aceşti călăreţi[117]. Unii fuseseră transferaţi *(allecti)* din diferite unităţi militare din Dacia, cum erau alele *Gallorum*[118], *Campagonum*[119] şi *I Illyricorum*[120].

Dintre aceştia, unul singur apare ca fiind *[oriund(us) ex provi]nc(ia) Da[cia]*[121]; toţi ceilalţi afirmă că sînt de neam dac: *nat(ione) Dacus*[122]. Revelatoare în acest sens este o altă inscripţie de la Roma: între membrii unui *col(legium) eq(uitum) s(ingularium)*, la anul 203, apare şi un anume *Silvinius Decibalus*[123].

ALA GEMELLIANA C. R.

Un fragment de diplomă de la Valentia Banasa (Maroc) are ca titular un veteran din această unitate (cu sediul în Mauretania Tingitana); numele lui cade în lacuna textului epigrafic: *ex de[curione...]ni Daci [f(ilio) et...]e Luci fil. Sat..., [uxori] eius et Dacio [f. eius]*[124]. Numele veteranului este necunoscut; dar indicarea patronimiei *(Daci [f.])*, precum şi numele fiului veteranului (la dativ, *Dacio*, dacă nu cumva trebuie completat *Dacio[ni])*, arată că titularul diplomei era de origine dacă[125].

Diploma poate să dateze din anul 124, aşa cum înclină H. Nesselhauf (CIL, XVI) — deşi are în vedere şi o datare mai largă, între 122—135.

---

[112] Remarcăm că în *laterculi praetorianorum* numele capitalei Daciei apare în pronunţia locală, Zermizegetusa; cf. Dio Cassius, LXVIII, 8, 7 *(Izvoare...*, I, p. 691).

[113] IPD[4], 606, 608, 610.

[114] Vezi iarăşi mai jos, discuţia la care trimite nota 122.

[115] Pentru prezenţa traco-dacilor în garda imperială călare, vezi G.G. Mateescu, *op. cit.*, p. 184—197. Lucrarea lui M.P. Speidel, *Die Equites Singulares Augusti. Begleittruppe der römischen Kaiser des zweiten und dritten Jahrhunderts*, Bonn, 1965, nu ne a fost accesibilă.

[116] IPD[4], 626—639.

[117] IPD[4], 626—630, 635, 638—639.

[118] CIL, VI, 3191 (= ILS, 2205; IPD[4], 626). Este vorba probabil de *ala I Claudia Gallorum Capitoniana*, din armata Daciei Inferior (Malvensis) (despre aceasta, D. Tudor, *op. cit.*, p. 330 331).

[119] CIL, VI, 3238 (= ILS, 2208; IPD[4], 227). Este vorba de *ala I Hispanorum Campagonum*, a cărei garnizoană era la Micia (Dacia Superior): C.C. Petolescu, în *Studien zu den Militärgrenzen Roms*, II, Köln — Bonn, 1977, p. 369 şi urm.

[120] CIL, VI, 3234 (= ILS, 2209; IPD[4], 628 a); cf. I.I. Russu, SCIV, 23, 1972, 1, p. 75.

[121] CIL, VI, 37258 a (= IPD[4], 637).

[122] IPD[4], 626—636, 638.

[123] Antonio Ferrua, *Nuove inscrizioni degli equites singulares*, în „Epigraphica", 13, Milano, 1951, p. 138—141, nr. 118 (= IPD[4], 880).

[124] CIL, XVI, 171 (= IPD[4], 653).

[125] I.I. Russu, AISC, IV, p. 219, nr. 6, 8.

www.dacoromanica.ro

Mai probabilă ni se pare a doua posibilitate [126]; în acest caz, poate fi vorba de un militar înrolat pe timpul lui Traian.

Deşi puţine la număr, informaţiile izvoarelor epigrafice ne ajută într-o măsură suficientă să intuim locul deţinut de daci în armata Imperiului roman.

Locul principal îl ocupă unităţile auxiliare. Inscripţiile ne documentează direct o unitate de cavalerie *(ala I Ulpia Dacorum)* şi cinci de infanterie — cohortele *I Ulpia Dacorum*, *I Aelia Dacorum milliaria*, *II Augusta Dacorum milliaria*, *II Aurelia Dacorum* şi *Gemina Dacorum milliaria*. Cele două cohorte cu numărul de ordine *II* lasă să se presupună existenţa cohortelor *I Augusta Dacorum milliaria* şi *I Aurelia Dacorum*. Putem presupune iarăşi că au existat alte două cohorte, prin unirea cărora s-a născut *cohors Gemina Dacorum milliaria*. Este iarăşi probabil că împăratul Traian nu a creat doar cîte o ală şi o cohortă de daci; se ştie, de exemplu, că după cucerirea Arabiei Petra, acelaşi împărat a creat şase *cohortes Ulpiae Petraeorum* [127]. Putem postula deci existenţa a cel puţin încă o *ala II Ulpia Dacorum* şi o *cohors II Ulpia Dacorum*, după cum este logică şi existenţa unei *cohors II Aelia Dacorum*. Astfel, numărul trupelor auxiliare recrutate dintre daci se ridică la cel puţin 12 unităţi [128].

După cum le arată numele, cele mai multe din auxiliile de daci au fost create de Traian, Hadrian şi Marcus Aurelius; celelalte, lipsite de gentiliciul imperial, pot fi chiar mai tîrzii, din vremea Severilor. Rezultă deci că rezervele umane ale Daciei nu erau nicidecum secătuite după războaiele şi recrutările lui Traian — dovadă că Hadrian, Marcus Aurelius şi poate şi alţi împăraţi au reuşit să recruteze noi unităţi auxiliare de daci. La aceasta se adaugă faptul că unităţile de daci şi-au împrospătat multă vreme efectivele cu recruţi din patria de origine, aşa cum avem atestat pentru *cohors I Aelia Dacorum* din Britannia [129]. Cum s-a văzut, sabia curba a dacilor o regăsim în primele două decenii ale secolului al III-lea săpată pe două monumente de la Amboglanna ale acestei cohorte [130] — subliniind sugestiv legătura umană, prin componenţa etnică a efectivelor (şi nu doar simbolic, afectiv), cu patria dacică. Probabil că auxiliarii daci şi-au păstrat arma lor „naţională" şi modul de luptă; dovadă şi afirmaţia istoricului Arrian care scrie în a sa Τέχνη, cu referire la exersarea cavaleriei romanilor, că „ostaşii învaţă strigătele de luptă strămoşeşti ale fiecărui neam — strigătele celtice pentru călăreţii celţi, *cele getice pentru geţi* şi cele retice pentru reţi" [131]. Pentru exactitatea afirma-

[126] Pînă la Traian, cunoaştem daci în armata romană numai dintre cei aflaţi la sud de Dunăre (din Moesia); vezi referirile de la începutul notei 15. Cf. N. Gostar, AM, IX, 1980, p. 127—128.

[127] RE, IV, s.v. *cohors*, col. 324—325.

[128] Dintre acestea se elimină *cohors VI nova Cumidavensis (-ium?)*; vezi N. Gostar, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii Al. I. Cuza din Iaşi" (serie nouă) (secţiunea III, Istorie), 15, 1969, 1, p. 21—31; I.I. Russu, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie", Cluj-Napoca, 17, 1974, p. 46—58; H. Daicoviciu, în AMN, 15, 1978, p. 119—123.

[129] Mai sus, notele 53—55.

[130] Vezi notele 56—57.

[131] Vezi *Izvoare...*, I, p. 595.

www.dacoromanica.ro

1

2

3

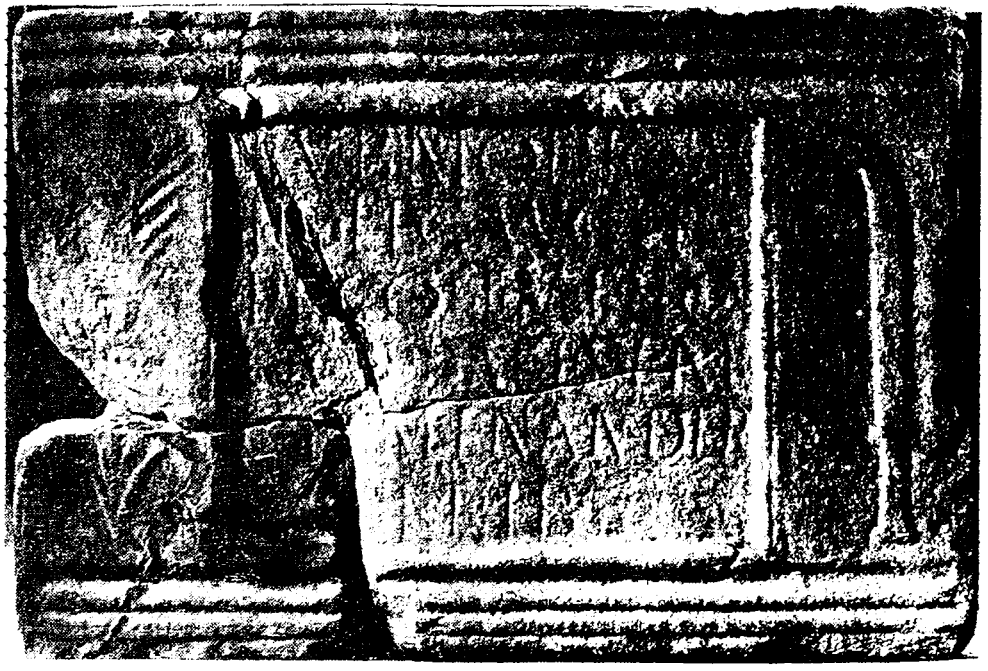

4

Fig. 1. Monede din timpul împăratului Hadrian (după RIC) (1—3) şi inscripţia de la *Amboglanna (Britannia)* (4).

Monnaies de l'empereur Hadrien (d'après *RIC)* (1—3) et l'inscription d'*Amboglanna (Britannia)*.

www.dacoromanica.ro

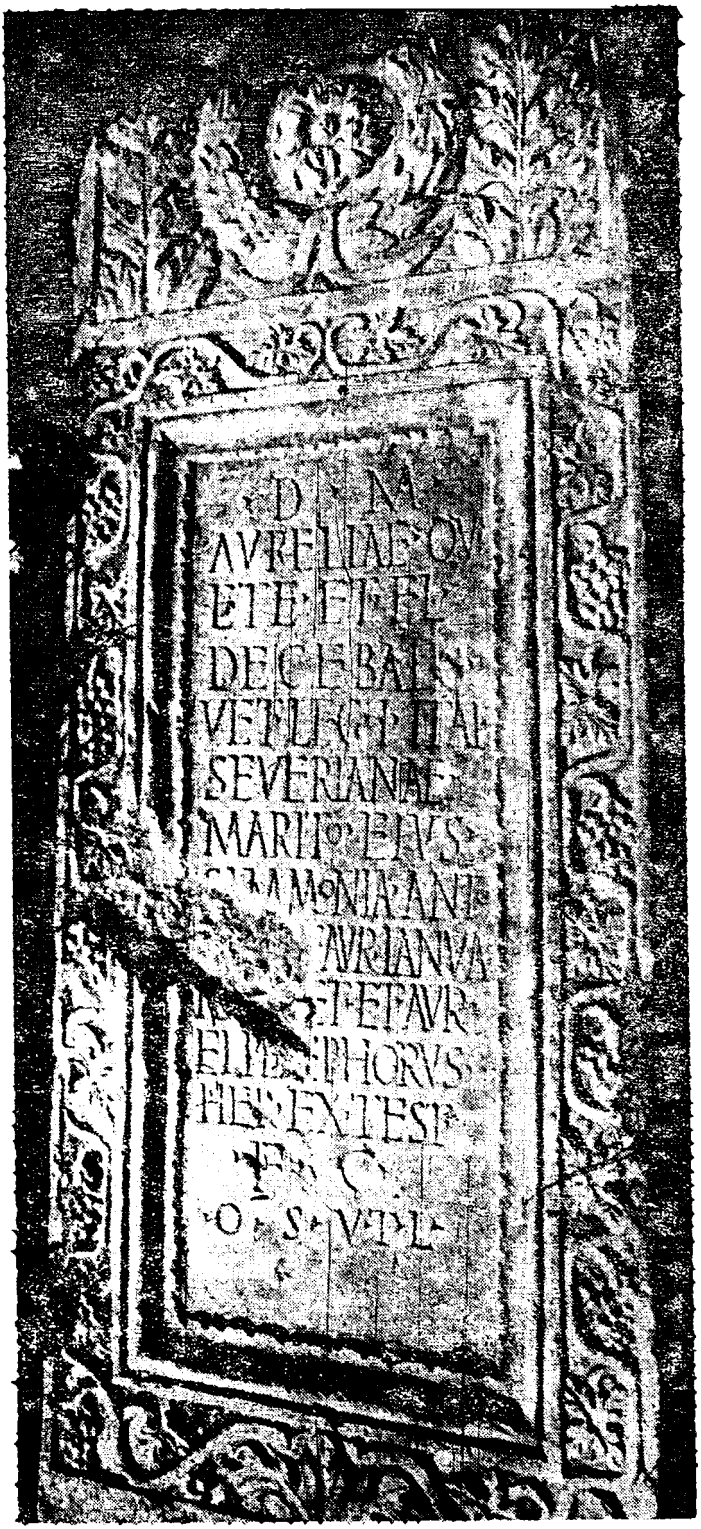

Fig. 2 Stelă funerară de la *Novae (Moesia Inferior)*.
Stèle funéraire de Novae (Moesie Inférieur).

www.dacoromanica.ro

ţiei lui Arrian, este destul a reaminti că el cunoştea modul de luptă al auxiliarilor daci din vremea cînd fusese (sub Hadrian) legat al Cappadociei.

Cum s-a văzut, izvoarele epigrafice mai amintesc militari în legiuni, garda imperială sau alte unităţi auxiliare. Mulţi afirmă că sînt *natione Daci*, unii poartă chiar nume geto-dace (de exemplu, *Decebalus*)[132]. Unele din inscripţii datează din primele decenii ale secolului al III-lea, dovadă că atunci încă se recrutau daci în armata romană (de exemplu : *Decibalus* între *equites singulares*, într-o inscripţie de la Roma din anul 203 ; acel *interprex Dacorum* din legiunea *I Adiutrix Antoniniana* de la Brigetio ; *Flavius Decebalus*, veteran din legiunea *I Italica Severiana*, de la Novae)[133].

Rezultă deci că la începutul secolului al III-lea Dacia furniza încă recruţi armatei romane din rîndul populaţiei autohtone. Astfel, alături de descoperirile arheologice — dar avînd avantajul de a prezenta date scrise, care vorbesc direct —, epigrafia îşi aduce contribuţia la susţinerea tezei continuităţii dacilor în provincia romană.

ABREVIERI FOLOSITE ÎN ACEST STUDIU :

AISC — Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj-Napoca
AM — Arheologia Moldovei, Iaşi
AMN — Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
AnnÉp — Année épigraphique, Paris
CIL — *Corpus Inscriptionum Latinarum*
ILS — *Inscriptiones Latinae Selectae* (H. Dessau)
IPD[4] — Arpadus Dobó, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaequ repertae ad res earundem provinciarum pertinentes*[4], Budapesta, 1975
ND — *Notitia Dignitatum*, ed. Otto Seeck, Berlin, 1876
RE — Real Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaften
RIB — R.G. Collingwood — R.P. Wright, *The Roman Inscriptions of Britain*, I. *Inscriptions on stone*, Oxford, 1965
SCIV(A) — Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie), Bucureşti

LES DACES DANS L'ARMÉE ROMAINE

RÉSUMÉ

De nombreuses inscriptions des IIe—IIIe siècles de notre ère nous donnent la mesure de la place que les militaires d'origine dace ont occupé dans l'armée de l'Empire romain. Vu que dans l'armée romaine on faisait conduire les recrues d'une certaine province à des endroits aussi lointains de possible de leur patrie explique pourquoi la plupart des inscriptions concernant le problème qui fait l'objet de notre étude ont été découvertes en dehors du territoire de la Roumanie.

[132] Mai sus, p. 1049.
[133] Mai sus, p. 1053—1054, 1056.

www.dacoromanica.ro

Les données les plus concluantes touchent les unités auxiliaires de Daces ; on atteste de la sorte une unité de cavalerie — *ala I Ulpia Dacorum* (fondée par Trajan) ayant le siège en Cappadoce et plusieurs unité d'infanterie : *cohors I Ulpia Dacorum* (créée toujours par Trajan) en Syrie, *cohors I Aelia Dacorum milliaria* (constituée par Hadrien) — en Bretagne, *cohors II Aurelia Dacorum* (créée par Marc Aurèle) — en Pannonia Superior, *cohors II Augusta Dacorum milliaria* — en Pannonia Inferior et cohors *Gemina Dacorum milliaria* — en Moesia Inferior (relativement à ces dernières on ne sait pas quant elles ont été créées ; peut-être au temps de Septime Sévère ?). Si l'on prend en considération les numéros d'ordre de ces unités (I suppose au moins II et inversement) on peut apprécier que l'on a recruté au moins 12 unités de Daces.

En outre, les inscriptions attestent la présence des Géto-Daces dans les légions *(I Italica, I Adiutrix, III Augusta, XI Claudia)*, dans la garde impériale *(cohortes praetoriae, equites singulares)* ou en d'autres unités auxiliaires.

Il est intéressant que la majorité des inscriptions concernant la présience des Daces dans l'armée romaine date de la première moitié du IIIe siècle. Il en résulte qu'au début du IIIe siècle, la Dacie, loin d'avoir été „dépeuplée d'hommes" (comme l'affirmait Eutropius, VIII, 6, 2) fournissait encore un grand nombre de recrues à l'armée romaine. Au bout d'un long service militaire, ceux qui rentraient chez eux, en tant que citoyens romains *(cives Romani)* contribuaient activement à la romanisation de la population autochtone géto-dace des communautés rurales.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

NOI DESCOPERIRI PRIVIND PREZENȚA ROMANĂ LA NORDUL DUNĂRII ÎN SECOLUL AL IV-LEA

DE

GHEORGHE DIACONU

Problema raporturilor dintre romani, populația daco-romană și populațiile alogene care au trăit vremelnic în Dacia și regiunea Dunării de Jos, după părăsirea Daciei de către romani, a stat în permanență în orbita preocupărilor istoricilor noștri. Așa se explică faptul că asupra unor atari probleme s-au aplecat învățați ca A. D. Xenopol, iar mai tîrziu istorici ca N. Iorga, C.C. Giurescu ș.a., care au consacrat capitole speciale în sintezele alcătuite de ei, raporturilor dintre romani și populațiile migratoare [1].

Revenirea puterii romane la nord de Dunăre în secolul al IV-lea e.n. a fost abordată și pe cale arheologică mai ales după cel de-al doilea război mondial, datorită intensificării cercetărilor arheologice românești. În atari condiții au fost puse în valoare investigațiile de la Drobeta — Turnu Severin și Sucidava-Celei, obiective în cuprinsul cărora au fost identificate edificii construite de romani în secolul al IV-lea e.n. [2]. Ulterior au fost reperate obiective importante ca acelea de la Dierna-Orșova și Hinova, care au fost ridicate din temelii de către romani în același secol [3]. În prezent se fac eforturi pentru identificarea și datarea Brazdei lui Novac de nord, care, după opinia unor specialiști, marchează hotarul de nord al fîșiei de pămînt de la poalele Carpaților Sudici pe care au anexat-o romanii la imperiu în timpul domniei împăratului Constantin cel Mare și a urmașilor săi [4]. În paralel se încearcă a fi descoperite ruinele cetății

---

[1] A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. II, București, p. 11—19; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. II, București, 1936, p. 7—71; C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, București, 1946, p. 173—208.

[2] D. Tudor, *Oltenia romană*, București, 1978, ed. a IV-a, p. 412—454.

[3] La Dierna-Orșova au fost executate cercetări premergătoare construirii nodului hidroenergetic Porțile de Fier I, dar rezultatele nu au fost încă publicate. Cetatea Dierna se află sub oglinda lacului de acumulare. În ultimii ani o echipă de specialiști ai Muzeului Porțile de Fier de la Drobeta-Tr. Severin, sub conducerea lui Mișu Davidescu, execută la Hinova, cercetări de amploare. O seamă de rezultate de aici au fost comunicate la unele sesiuni științifice și cu prilejul elaborării tezei de doctorat a susnumitului arheolog.

[4] În legătură cu Brazda lui Novac de nord vezi D. Tudor, *op. cit.*, p. 244. În ultima vreme un colectiv al Muzeului Militar Central, condus de Cristian Vlădescu, urmărește în teren traseul și problemele pe care le ridică susnumita brazdă.

www.dacoromanica.ro

Constantiniana Daphne, asupra căreia există dovezi scrise care atestă ridicarea acesteia în secolul al IV-lea e.n. [5].

În ce privește datele arheologice trebuie subliniat că în Oltenia și vestul Munteniei, în cursul secolului al IV-lea, a trăit o populație cu o cultură materială și spirituală de certă factură daco-romană, ilustrată mai ales prin descoperirile de la Locusteni și Verbița [6]. În schimb în răsăritul Munteniei, la est de limesul transalutan, în perioada la care ne referim, pătrunseseră purtătorii culturii Sîntana de Mureș. În cuprinsul acestei culturi, alături de elementele alogene, au fost identificate și departajate enclave de localnici a căror cultură materială și ritual de înmormîntare sînt ancorate puternic în mediul daco-roman [7]. Problema raporturilor dintre purtătorii culturii Sîntana de Mureș, în care un rol precumpănitor l-au avut vizigoții de neam germanic, și populația locală, dar mai ales legăturile cu imperiul erau judecate în lumina cîtorva texte scrise și a antichităților culturii mai sus amintite [8]. Intensificarea cercetărilor arheologice din ultima vreme au avut darul de a aduce contribuții și în problema asupra căreia stăruim.

Nu de multă vreme a început cercetarea ansamblului arheologic de la Pietroasele, jud. Buzău, localitate intrată în istoriografie prin descoperirea remarcabilului tezaur, cunoscut în popor sub denumirea de „Cloșca cu puii de aur", pe care l-a valorificat din punct de vedere științific Al. Odobescu [9].

Comuna Pietroasele se află situată la aproximativ jumătatea distanței dintre orașele Buzău și Mizil. Aici, în centrul comunei, pe o terasă a dealului Istrița, mărginită spre vest de valea Urgoaia, iar spre est de valea Cazaca se mai păstrau la suprafața solului în veacul trecut urme importante de zidărie. În septembrie 1866, Al. Odobescu a executat cîteva sondaje informative la Pietroasa, al căror rezultat a fost consemnat în volumul al III-lea al operei sale [10].

De la Al. Odobescu încoace în raza comunei Pietroasele au fost întreprinse numeroase anchete de teren, uneori dublate de săpături nesistematice, executate de către amatori și diletanți [11]. Lipsa unor investigații științifice a dus cu timpul la formularea unor ipoteze eronate în ce privește datarea și rolul fortificației de la Pietroasele [12].

---

[5] D. Tudor, *op. cit.*, p. 450; potrivit unor anchete de teren recente se pare că susnumita cetate a funcționat pe teritoriul satului Curcani.

[6] La Locusteni, jud. Dolj, a fost cercetată o necropolă de incinerație cu peste 300 de morminte și parțial așezarea aferentă, ambele datînd din secolele II III e.n. Rezultatele din necropolă sînt în curs de apariție în cadrul unei monografii elaborată de G. Popilian. La Verbița, același județ, D. Berciu a executat cu cîteva decenii în urmă un sondaj arheologic.

[7] Gh. Diaconu, *Tîrgșor-necropola din secolele III IV e.n.*, București, 1965, p. 126 127.

[8] Pînă nu de multă vreme se opera mai ales cu produsele ceramice de factură geto dacică sau romană, care au fost preluate de către purtătorii culturii despre care este vorba, fie prin relații de schimb, fie odată cu încorporarea unor elemente etnice locale care au coabitat cu noii veniți.

[9] A. Odobescu *Le Tresor de Petroassa*, Paris, 1889 1900, vol. I; 1896, vol. II; 1900, vol. III; Vezi și Al. Odobescu, *Opere*, IV, *Tezaurul de la Pietroasa*, București, 1976.

[10] Al Odobescu, *op. cit.*, vol. III, p. 19—21 și p. 727 729 în ed. din 1976.

[11] Din păcate o situație îngrijorătoare se semnalează în colțul de sud-vest al fortificației, unde în curtea Consiliului popular au fost executate săpături nesistematice de-o parte și alta a zidului distrugîndu-se în acest fel legăturile dintre curtină și nivelurile de viețuire din cuprinsul fortificației.

[12] Gh. Diaconu, în Odobescu IV, *op. cit.*, p. 1056.

www.dacoromanica.ro

În anul 1973, potrivit unui plan de perspectivă, a început cercetarea ansamblului arheologic de la Pietroasele, ale cărui monumente arheologice vom încerca să le prezentăm succint în cele ce urmează.

Dintre obiectivele cercetate se remarcă în primul rînd castrul care este situat în centrul comunei, fiind acoperit de case și anexe gospodărești. Potrivit schiței transmise de Al. Odobescu, fortificația are forma rectangulară cu laturile de nord și sud de aproximativ 130 m., iar cele de est și vest de circa 160 m. Grosimea zidurilor variază între 2,80—3 m. și au fost lucrate din piatră locală prinsă cu mortar, iar fețele acestora au fost mărginite cu blocuri cioplite. Potrivit celor relatate de Al. Odobescu, la colțuri fortificația era străjuită de bastioane circulare.

În cercetările noastre, datorită situației din teren (locuințe și anexe gospodărești), ne-am limitat la sondarea laturilor de vest, sud și est, iar într-un caz am reușit să realizăm legătura dintre laturile de est și vest, în cuprinsul unor ulițe. Investigațiile noastre ne-au înlesnit cunoașterea tehnicii de construcție și a materialelor folosite pentru ridicarea curtinei. În al doilea rînd s-a constatat că în interior fortificația nu a fost dotată cu construcții din piatră. În schimb, pe laturile de vest, sud și est am descoperit două niveluri de barăci, militare adosate zidului de incintă. Acestea au forma rectangulară fiind lucrate din paintă cu pereții pomestiți cu pămînt. În cuprinsul fiecărei barăci au fost găsite vetre de foc folosite pentru încălzit și prepararea hranei. Din barăcile amintite a fost recoltat material ceramic, obiecte și podoabe care se datează cu fibule și monede din vremea împăratului Constanțiu al II-lea [13].

Cel mai nou nivel de locuire este reprezentat de locuințe-bordeie situate la circa 7 10 m depărtare de curtină, cu inventar arheologic caracteristic purtătorilor culturii Sîntana de Mureș, datate cu monedă emisă în domnia împăratului Valens [14].

În perimetrul castrului au mai fost descoperite cîteva fragmente de vase datînd din secolele VIII—X, antrenate probabil dinspre dealul Istrița; dealtfel teritoriul incintei, de la finele secolului al IV-lea, nu a mai fost locuit pînă în epoca modernă.

La aproximativ 400 m est de castru, pe traseul șoselei asfaltate Pietroasele-Șarînga, a fost reperat un complex termal. Potrivit datelor pe care ni le oferă primele sondaje, termele au planul rectangular, cu laturile de aproximativ 20×30 m.

Pe direcția castrului a fost descoperit *praefurnium*-ul, care pe latura lui de est se leagă cu o încăpere cu *hypocaust*, care la rîndul ei comunică cu alta asemănătoare. Pe latura de nord a încăperilor cu *hypocaust* au fost dezvelite alte două încăperi dintre care una este pavată cu cărămizi rectangulare, iar cea de-a doua cu dale de marmură. În această ultimă încăpere au fost descoperite *in situ* pictură multicoloră și fragmente de sticlă aparținînd după cîte se pare unor vitralii.

Materialul ceramic din interiorul complexului termal datează din secolul al IV-lea e.n., fiind identic cu acela din castru. Tot în terme au

---

[13] Moneda emisă în domnia împăratului Constanțiu II, este inedită și a fost identificată de Mariana Chițescu de la Cabinetul numismatic al Institutului de Arheologie din București.

[14] Moneda inedită, identificată de aceeași cercetătoare.

www.dacoromanica.ro

fost descoperite fragmente de cărămizi ştampilate, purtînd indicativul Legiunii a XI Claudia, ceea ce ne înlesneşte să identificăm unitatea care a activat la Pietroasele în cursul secolului al IV-lea e.n. [15].

La Pietroasa au mai fost reperate şi cercetate parţial patru necropole din secolul al IV-lea e.n. Prima necropolă este situată pe latura de sud a fortificaţiei şi aparţine după cîte se pare garnizoanei. Din inventarul unuia dintre mormintele acestei necropole, descoperit întîmplător, face parte o fibulă cu capetele în formă de bulbi de ceapă. Asemenea fibule erau purtate de demnitarii civili sau militari în Imperiul roman [16].

Din cea de-a doua necropolă, situată în curtea I.A.S. Pietroasele, au fost salvate 16 morminte, dintre care unul de incineraţie, avînd ca inventar cunoscuta ceaşcă sau căţuie dacică. În rest au fost dezvelite morminte de înhumaţie, avînd ca inventar armament roman şi monede emise în domnia împăratului Constanţiu al II-lea [17]. După toate datele se pare că ne aflăm în faţa unei necropole în care au fost înmormîntaţi băştinaşi şi alogeni, folosiţi de către romani pentru apărarea fortificaţiei şi a zonei de la curbura Carpaţilor.

A treia necropolă se află în perimetrul satului Dara, iar a patra în raza cătunului Clondiru de Sus, în apropierea complexului termal [18]. Prin rit şi inventar, ultimele două necropole din raza comunei Pietroasele aparţin purtătorilor culturii Sîntana de Mureş şi sînt contemporane cu locuinţele-bordeie din castru.

Rezumînd cele expuse constatăm că în cuprinsul secolului al IV-lea e.n., în plină efervescenţă a confederaţiei de triburi vizigote, cu o cultură materială de tip Sîntana de Mureş, la curbura Carpaţilor, la aproximativ 100 km de Dunăre, puterea romană construieşte două edificii monumentale.

La cele semnalate cu prilejul descrierii monumentelor s-cuvine a adăuga următoarele. Strategul care a ales pintenul de deal de la poalele dealului Istriţa, ca şi arhitectul şi meşterii care au realizat lucrările au fost fără îndoială de origine romană.

Tehnica de construcţie a zidurilor, a bolţilor din cărămizi ale termelor, construirea şi folosirea cuptoarelor de ars varul şi cărămida, metoda şi reţeta pregătirii mortarului, la care se adaugă măestria captării şi aducerii apei în terme prin conducte de olane, legate cu mortar, sînt mai mult ca sigur opera unor meşteri romani. La cele de mai sus trebuie adaugat că ridicarea termelor cu pictură multicoloră şi alte elemente fastuoase, ca şi transportarea marmurei din imperiu nu pot fi puse decît pe seama puterii romane [19].

---

[15] Din lotul de cărămizi ştampilate a fost publicat un fragment care se încheie cu literele *CPF (Claudia Pia Fidelis)*, vezi „Dacia", N.S., 21, 1977, p. 206, fig. 9. Ulterior au fost descoperite cîteva fragmente cu indicativul final *ANT (Antoniana)*, care, potrivit părerilor epigrafiştilor, trebuie datate în perioada împăraţilor Caracala şi Elagabal. Cu toate acestea, în stadiul actual al cercetărilor, datăm complexul termal în secolul al IV-lea e.n. rămînînd ca, în lumina cercetarilor viitoare, să stabilim proveniența cărămizilor ştampilate din secolul al III lea e.n

[16] Fibula a fost descoperită întîmplător într-un mormînt distrus. Exemplarul se află depozitat la Muzeul de istorie şi arheologie din Ploieşti.

[17] Vezi, „Dacia", N.S., 21, 1977, fig. 23 şi 24.

[18] Ibidem, p. 207—210.

[19] La data la care ne referim marmura nu era exploatată la nord de Dunăre.

www.dacoromanica.ro

Pentru scoaterea pietrei din carierele situate pe valea Urgoaia ca și transportul în zona castrului și a termelor, alături de cioplirea bolovanilor de piatră, ca și tăierea și fasonarea materialului lemnos, folosit pentru schelărie și alte nevoi, se pare că romanii au folosit populația locală ale cărei vestigii sînt documentate în săpăturile noastre. În sfîrșit, deoarece în perioada în care era întreprins efortul constructiv la Pietroasele, în părțile de nord—nord-est ale Munteniei au fost documentate și elemente alogene ca : sarmații tîrzii, vizigoții, taifalii ș.a., trebuie să precizăm că populațiile înșirate mai sus nu foloseau asemenea întărituri și nici nu cunoșteau tehnica de construcție în piatră [20].

În cele ce urmează vom încerca să coroborăm rezultatele arheologice cu puținele știri din izvoarele scrise care se referă la unele evenimente petrecute în cursul secolului al IV-lea e.n. în regiunea Dunării de Jos, iar altele chiar în zona asupra căreia am stăruit.

Mai întîi de toate precizăm că încă în cursul secolului al III-lea e.n., purtătorii culturii Sîntana-Cerneahov au organizat raiduri de pradă în regiunea Dunării de Jos și în imperiu, folosind ca baze de pornire, sediile lor inițiale, situate undeva la est de țara noastră. După slăbirea orizontului culturii carpice și acela al dacilor liberi de la sud de Carpați, ca și a dislocării sarmaților, purtătorii culturii Sîntana de Mureș, pătrund în regiunea de care ne ocupăm. În această perioadă continuă procesul de convietuire dintre noii veniți și populația autohtonă, proces sesizat în lumina cercetărilor de la Gherăseni, jud. Buzău, și recent la Crivăț, jud. Dîmbovița [21]. În această perioadă relațiile dintre noii „stăpînitori politici" ai ținutului dintre Carpații sudici și Dunăre cu imperiul sînt ostile, caracterizate prin incursiuni de pradă și ciocniri armate, petrecute de-o parte și alta a fluviului. În răstimpul menționat o seamă de împărați capătă titlul de *Gothicus Maximus* [22].

După campanii îndelungate este încheiată pacea din anii 332—333, cînd împăratul Constantin cel Mare îl obligă pe Ariaricus, tatăl lui Athanaric, viitorul conducător therwing să accepte statutul de foederat, iar drept chezășie să-și trimită fiul ostatic la Constantinopol [23]. Cu același prilej puterea romană reocupă malul stîng al Dunării, reconstruind unele fortificații ca : Sucidava și Drobeta, sau ridicînd din temelii altele ca Hinova, Dierna și Constantiniana Daphne [24]. Tot în aceste împrejurări romanii au anexat la imperiu, așa după cum am mai amintit, o fîșie de pămînt situată la sud de Carpații meridionali, mărginită prin cunoscuta Brazdă a lui Novac de nord [25]. După cum se știe capătul de est al brazdei a fost

[20] Din relatările lui Amm. Marcellinus reiese că goții foloseau întărituri din pămînt.

[21] Pentru cercetările de la Gherăseni, jud. Buzău, vezi Gh. Diaconu, „S.C.I.V.A.", 28, 1977, 3, p. 431—457; La Crivăț, jud. Dîmbovița, Magda Tzony cercetează o așezare din secolele III IV e.n. în care elementele autohtone sînt cît se poate de bine reprezentate. Așezarea de la Crivăț este contemporană cu aceea de tip Sîntana de Mureș.

[22] Bernhart Max, *Hand buch zür Münz Kunde der römischen Kaiserzeit*, Textband, Halle (Salle), 1926, p. 268—321.

[23] Vezi Anonymus Valesii, FHDR, II, p. 49.

[24] D. Tudor, *op. cit.*, p. 423—450; vezi și supra nota 3.

[25] D. Tudor, *op. cit.*, p. 244 și „Dacia" N.S., 21, 1977, p. 219.

www.dacoromanica.ro

urmărit de Pamfil Polonic pînă la ieşirea din oraşul Mizil. După toate probabilităţile brazda continuă spre est pînă la Pietroasele, iar după unele indicii se pare că se oprea la Barboşi — Galaţi [26].

Acesta credem că este momentul în care armata lui Constantin cel Mare a iniţiat şi construit edificiile de la Pietroasele care trebuie legate nemijlocit şi de ridicarea brazdei [27].

După pacificarea vizigoţilor şi instalarea romanilor pe linia brazdei şi în fortificaţiile amintite, relaţiile dintre romani şi migratori se normalizează, deoarece asistăm la perioade de linişte care durează aproape patru decenii, mai precis pînă în anul 367, cînd izvoarele menţionează conflictul dintre Valens şi Athanaric, căpetenia vizigoţilor, fostul ostatec de la Constantinopol.

Din cele relatate de noi a reieşit că într-un anume moment al domniei împăratului Valens, garnizoana romană părăsise fortificaţia de la Pietroasa, deoarece în locuinţele-bordeie din incintă, datate cu monedă emisă în domnia susnumitului împărat, erau deja instalaţi vizigoţii.

Datele de care dispunem ne îndreptăţesc să conchidem că în regiunea de la curbura Carpaţilor ca şi în Cîmpia din preajmă, erau concentrate numeroase aşezări aparţinînd purtătorilor culturii Sîntana de Mureş. Dealtfel, în perioada la care ne referim vizigoţii erau instalaţi cît se poate de ferm pe malul stîng al Dunării muntene, controlînd principalele vaduri de trecere în imperiu. În legătură cu cele semnalate este interesant de urmărit itinerariul armatelor romane conduse de Valens în timpul cunoscutelor campanii pe care romanii le-au purtat împotriva vizigoţilor lui Athanaric. În prima campanie Dunărea a fost trecută în regiunea oraşului Oltenita, unde funcţionase anterior cetatea Constantiniana Daphne şi unde dealtfel s-au aşezat în număr mare purtătorii culturii Sîntana de Mureş [28].

În cea de-a doua campanie, împăratul încearcă să treacă Dunărea în regiunea Hîrşovei [29], dar renunţă datorită inundaţiilor provocate de apele mari şi probabil ştirilor pe care le-a obţinut cu privire la retragerea continuă a armatei duşmane înspre nord — nord-estul Munteniei.

Cea de a treia campanie de pedepsire a vizigoţilor a fost concepută şi realizată în nordul Dobrogei, pe la Isaccea [30], urmărindu-se cum era şi firesc, lagărul principal al puterii vizigoţilor, situat în acea vreme la est şi sud-est de Carpaţi.

Pacea dintre împărat şi căpetenia therwingă a fost încheiată, potrivit ştirilor scrise, pe mijlocul fluviului, dar spre deosebire de aceea din vremea lui Constantin cel Mare, de data aceasta Athanaric tratează cu Valens de la egal la egal [31].

---

[26] Dacă romanii stăpîneau regiunea de la curbura Carpaţilor, capul de pod de la Barboşi nu putea fi lăsat în afara brazdei.

[27] Cercetări recente indică faptul că între Mizil şi Pietroasele, în raza com. Ulmeni, se conturează traseul brazdei.

[28] Concentrarea unor vestigii de tip Sîntana de Mureş pe linia Dunării, în apropierea unor vaduri de trecere, reiese din consultarea hărţii publicată în lucrarea lui B. Mitrea şi C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*, Bucureşti, 1966, p. 382 383, fig. 252.

[29] G. Popa Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. XIII—XIV, Bucureşti, 1939, p. 69—70.

[30] *Ibidem.*

[31] *Ibidem*, p. 71.

www.dacoromanica.ro

Izvoarele consemnează chiar după pacea amintită o seamă de acțiuni întreprinse de migratori împotriva imperiului. Tot acum sînt semnalate în izvoarele vremii persecuții pe care vizigoții le-au întreprins împotriva creștinilor aflați în stînga Dunării. Într-un asemenea izvor este consemnată știrea potrivit căreia în anul 372, persecuția împotriva creștinilor căpătase forme grave, de vreme ce martirul Sava Gotul a fost înnecat, după cazne repetate, în rîul Buzău (Musaios) [32].

Cu prilejul descrierii martiriului lui Sava Gotul sînt relatate o seamă de date interesante care se referă la regiunea asupra căreia am stăruit. Dintre acestea se detașează prin importanța sa cea cu privire la atestarea unui oraș *(polis)*, așezare întărită, spre deosebire de sate (Komai) în care trăiau goții și autohtonii [33]. Sub rezerva cercetărilor viitoare poate fi emisă ipoteza de lucru, potrivit căreia, orașul (așezarea întărită), menționat în text, ar putea fi identificată cu Pietroasa, unde așa după cum s-a arătat, în timpul domniei împăratului Valens erau deja instalați vizigoții pentru o perioadă scurtă, mai precis pînă în jurul anilor 376—381, cînd sînt nevoiți să treacă la sud de Dunăre, cerînd azil în imperiu.

În încheiere se cuvine a reține că între anii 333—367 puterea romană a revenit la nord de marele fluviu, contribuind prin prezența sa efectivă, la romanizarea regiunii cuprinsă între Dunăre și Carpații sudici.

NOUVELLES DÉCOUVERTES CONCERNANT LA PRÉSENCE ROMAINE AU NORD DU DANUBE AU COURS DU IVe SIÈCLE DE NOTRE ÈRE

RÉSUMÉ

Dans la partie introductive de l'étude il est montré que la problème touchant le retour du pouvoir romain au nord du Danube a été abordé ces dernières décennies aussi par voie archéologique.

On insiste ensuite sur l'ensemble archéologique de Pietroasele, département de Buzău ou sont soumis à l'étude un camp fortifié et les thèrmes afférents. A la lumière des données archéologiques, on démontre que la fortification de Pietroasele a été érigée au temps de l'empereur Constantin le Grand et de ses descendants.

Dans la partie finale, les sources archéologiques sont comparées aux textes écrits portant sur la région sise à la courbure des Carpates.

En conclusion on souligne que durant le IVe siècle de notre ère le pouvoir romain revint au nord du Danube pour une durée de quatre décennies, contribuant par sa présence à la symbiose daco-romaine.

[32] Radu Vulpe și Ion Barnea, *Din istoria Dobrogei*, II, București, 1968, p. 398.
[33] *Ibidem*.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

COMERȚUL ȚĂRILOR ROMÂNE ÎN SECOLUL AL XVII-LEA *

DE

PAUL CERNOVODEANU

COMERȚUL INTERN

În decursul secolului al XVII-lea comerțul intern tinde să dobîndească în Țara Românească, Moldova și Transilvania o importanță crescîndă datorită faptului că producția pentru piață începe, acum, să se manifeste aproape în toate ramurile meșteșugărești iar cuantumul ei să precumpănească, în general, în raport cu producția la comandă. Datorită specializării, devenită evidentă, în cadrul meșteșugurilor orășenești precum și a producției de mărfuri sporite, fenomenul de circulație a mărfurilor de la orașe la sate și a produselor naturale din lumea rurală în mediul urban capătă mai multă regularitate și continuitate contribuind astfel la descreșterea comerțului ambulant și la lărgirea pieții interne. Acest proces — surprins încă lent în Moldova și Țara Românească dar care evoluează, totuși, spre preponderența economiei marfă-bani în ansamblul vieții lor economice la un nivel atins anterior de Transilvania — contribuie la afirmarea orașelor ca centre ale producției meșteșugărești și la accentuarea diferențierii dintre sat și oraș, prin caracterul de permanență al schimbului.

PRĂVĂLII, TÎRGURI, BÎLCIURI

Desfacerea produselor se făcea în prăvălii, la tîrgurile săptămînale sau în bîlciurile organizate periodic. Pînă la separarea definitivă dintre producător și negustor, prăvăliile, unde se desfăceau mărfuri de la materii prime și pînă la produse finite, au inclus în corpul lor și atelierele, meșteșugarii îmbinîndu-și de obicei activitatea productivă cu cea de schimb. Numărul prăvăliilor sau al dughenelor de la orașe este în continuă creștere. Mărfurile erau aduse în prăvăliile și dughenele din orașe cu carele sau cu samarele purtate pe cai; pentru transportul lor erau folosiți vizitii, întîlniți, de pildă, la București, organizați în frăție, cu vătaf, încă din 1668. Călătorul turc Evlia Celebi semnalează la București în 1666 — exagerînd

* Formă dezvoltată a capitolului din volumul IV al tratatului de *Istoria României*.

„REVISTA DE ISTORIE" Tom 33, nr. 6, p. 1071—1098, 1980

www.dacoromanica.ro

desigur — prezența a chiar 1 000 de prăvălii și dughene construite din scînduri, la Rîmnicul Sărat a vreo 500 iar la Buzău a 100 de prăvălii. Tot acum iau ființă în marile orașe „rîndurile comerciale" de prăvălii specializate după produsele vîndute în : băcănii, mărgelării, lînării, pînzării etc. De pildă izvoarele interne menționează, iarăși pentru reședința de scaun a Țării Românești, că în 1669 se afla în ulița mare „rîndul prăvăliilor din jos despre Curtea domnească" și locul numit „Precupeți" ; tot în ulița mare, se întîlnesc mai tîrziu în 1697, „rîndul șelarilor" și al bărbierilor. La Iași, în centrul vechiului tîrg, se amintește încă de la 1606 de o aglomerare de prăvălii reunite în locul numit „în dugheni".

În decursul veacului al XVII-lea, sînt menționate, totodată, chervăsăriile (caravanseraiuri) — folosite ca antrepozite de mărfuri și localuri de vamă — ca și hanurile pentru adăpostirea negustorilor. În Moldova, cele dintîi sînt documentate mai de timpuriu ; astfel, în 1603 este menționată la Iași o chervăsărie din apropierea mănăstirii Sf. Sava, în 1625—1627 chervăsăria domnească din ulița rusească, iar în 1633 o pivniță a chervăsăriei „unde a fost casa lui Ureche vornicul" [1] întărită mănăstirilor Adormirii și Barnovschi. În Țara Românească, Evlia Celebi amintea de existența a 7 hanuri de negustori și case pentru vămi la București și de „vreo 50 de dughene și două hanuri" la Tîrgoviște [2]. Și izvoarele interne atestă prezența hanurilor la București, anume al lui Manole zaraful lîngă Sf. Gheorghe (ante 1678), Șerban vodă (ridicat de Șerban Cantacuzino între 1680—1687), Constantin vodă și Sf. Gheorghe Nou (clădite de Constantin Brîncoveanu după 1690 și respectiv în 1698) și altele aparținînd mănăstirilor Zlătari (1705), Sărindar (1708) și boierului Filipescu (ante 1713).

În așezările urbane din Țara Românească și Moldova „bazarul" sau „tîrgul", în cele din Transilvania „forum" sau piața centrală, reprezentau punctul general de schimb în jurul căruia roiau prăvăliile, hanurile și casele negustorilor. În unele orașe, chiar, centrele de desfacere se multiplică în funcție de varietatea și cantitatea produselor vîndute ; astfel la București, împărțit încă de la începutul veacului în „Tîrgul de Sus" și „Tîrgul de Jos", se delimitează înainte de 1697 două regiuni comerciale, una în interiorul orașului purtînd denumirea de „Tîrgul din Lăuntru" iar cealaltă în exterior, „la o jumătate de poștă", anume „Tîrgul de Afară", în apropierea căruia, un document din 1698 dovedește și existența locului de desfacere al peștelui adus cu carele („alăturea cu ulița cea mare care vine dă la Curtea domnească spre Tărgul d-afară") [3]. La Tîrgoviște, Buzău, Tîrgu Jiu și în alte așezări procesul de separare a zonelor de schimb este identic (vezi de pildă „pazarul" (1624) și „Tîrgul de Jos" (1624) de la Buzău, „Cetatea de Sus" (1609, 1618) și „bazarul" (1630) din Tîrgoviște etc.). La fel și în Moldova, unde, de pildă, la Iași, se întîlnesc în afara Tîrgului de Jos amintit și în secolul al XVI-lea, Tîrgul de Sus (1640), Tîrgul lui Barnovschi (1651), Tîrgul Făinei (1670) ș.a. La Suceava sau Botoșani se remarcă aceeași specializare a piețelor și diferențiere a locurilor de schimb. Fenomenul este similar și în Transilvania, unde este surprins

[1] *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*, vol. XXI, p. 447, doc. 350.
[2] *Călători străini despre țările române*, vol. VI, p. 716, 725.
[3] Arh. St. Buc., *M-rea Radu Vodă*, XXIII/36.

www.dacoromanica.ro

chiar mai de timpuriu. De pildă la Brașov existau încă din secolul al XVI-lea piața de pește („forum piscarium"), tîrgul de vite („forum vaccarum") și cel de cai („forum equorum"), la Cluj ființa o piață a fînului iar în 1608 magistratul Sighișoarei dădea dispoziții speciale privind vînzarea ovăzului, grîului, sării, fructelor și vinului în trei locuri diferite din oraș [4].

Forma complementară de desfacere a produselor agro-alimentare și meșteșugărești în centrele urbane o constituiau tîrgurile cu caracter săptămînal. Cîteva date extrase din mărturiile călătorilor străini aruncă din nou lumini revelatoare în acest sens, reliefîndu-se totodată abundența mărfurilor de pe piețele orașelor românești. De pildă, misionarul catolic Baksić vizitînd în 1640 Țara Românească preciza că la Craiova „în fiecare vineri se ține tîrg" și se aduc de la sate „oi și alte vite în număr foarte mare și vin negustori din Turcia, ba chiar și de la Constantinopol, ca să le cumpere". La Slatina același călător menționa că tîrgul—frecventat și de mulți negustori catolici — se ținea „în fiecare duminică", iar la Caracal „în fiecare miercuri", vînzîndu-se un mare număr de vite. De asemenea la Pitești, unde se făcea „o pîine foarte frumoasă, albă și gustoasă" și în încă alte „multe localități în care vin catolici... și se ocupă cu negoțul" [5]. La București, în schimb, unde călătorul ungur János Ováry considera în 1678 că orașul are „o piață foarte mare și foarte bogată" [6], Del Chiaro specifica că în Tîrgul de Afară" se ținea tîrg „de două ori pe săptămînă, miercurea și sîmbăta" [7].

O situație asemănătoare este întîlnită și în Moldova; astfel, la Iași Evlia Celebi, remarcă numărul mare al dughenelor (2 060 !) din „piețe și bazaruri", unde se desfăceau „lucruri de valoare din toate țările" ca și prezența a „șase mari case de negoț bine înzestrate", în care se găseau „tot felul de lucruri scumpe" [8].

Baksić consemna și piața foarte bogată a portului dunărean Galați, cu tîrg săptămînal, unde se desfăceau „pește și tot felul de vite" pe lîngă grîne ca și vitele de soi, grînele, poamele și vînatul de pe piața Sucevei, Bîrladului, Hușilor [9]. Totodată și în izvoarele interne se află mențiuni privind tîrgurile de la Roman (organizate săptămînal marțea și miercurea), de la Huși (care avea loc joia), de la Tîrgu Neamț, unde se vindeau cai și de la Botoșani, vestit prin „oborul" său de vite.

În Transilvania principalele orașe beneficiau de dreptul de tîrg săptămînal („forum hebdomadale"); la Cluj se ținea tîrg de două ori pe săptămînă (Evlia Celebi a găsit așezarea dotată „cu han... tîrg, bazar și bedestan"), la Dej numai sîmbăta, la Alba Iulia, Sf. Gheorghe, Alțina și alte așezări, tot o dată pe săptămînă. O altă formă de desfacere a mărfurilor, o reprezentau bîlciurile sau iarmaroacele, organizate periodic pe o durată mai îndelungată.

---

[4] *Corpus statutorum Hungariae municipalium*, I, p. 553.
[5] *Călători străini*, V p. 207, 208.
[6] „Történelmi Tár", 1882, fasc. I, p. 502.
[7] A. M. Del Chiaro, *Istoria*, p. 84.
[8] *Călători străini*, VI, p. 483 484.
[9] *Ibidem*, V. p. 226, 227, 228, 238.

www.dacoromanica.ro

Astfel în principatul muntean, Evlia Celebi releva existența bîlciului de la Focșani, ținut „în orașul din partea Țării Românești, odată pe an, în timpul verii iar în orașul din partea Moldovei... tot odată pe an, dar toamna"[10]; durata lui era de patruzeci de zile. Un alt bîlci vestit, „sborul" de „Sîntilie" proorocul" (20 iulie), ce ținea o lună, era organizat la Cîmpulung (Muscel). Del Chiaro îl descrie ca „un bîlci însemnat, la care vin negustori din multe părți" [11], fiind frecventat asiduu și de turcii brăileni veniți să cumpere oi. În Moldova se țineau bîlciuri sau iarmaroace anuale la Iași, Suceava, Tecuci, Tîrgul Fălciu și Siret. În sfîrșit, în Transilvania răspîndirea bîlciurilor („nundinae") în această perioadă este foarte accentuată; ele se țineau de obicei anual sau de mai multe ori pe an, nu numai în marile orașe ca Oradea (de șase ori pe an), Brașov și Sibiu (de patru ori), Mediaș, Baia Mare, Turda și Tirgu Mureș, dar și în așezări mai modeste ca Orăștie, Sebeș și Biertan. În alte orașe tîrgurile se țineau: la Cluj, în lunile martie, iunie, august și noiembrie; la Sighișoara în aprilie, mai și iunie; la Aiud în mai—iunie și octombrie; la Cetatea de Baltă în iulie—august și octombrie; la Bistrița în septembrie. Bîlciurile de la Aiud și Cetatea de Baltă erau socotite a fi cele mai renumite îndeosebi pentru desfacerea postavurilor și țesăturilor ieftine, uneltelor de fier și vitelor, cu multă căutare în mediul rural.

Dreptul de depozit, acordat încă din veacurile anterioare unor mari centre ca Sibiu, Brașov, Bistrița sau Cluj, asociat cu privilegiul de a organiza bîlciuri, a consolidat poziția economică a acestor așezări, contribuind la acumularea capitalului comercial, la alcătuirea și extinderea zonelor lor de influență economică.

În ceea ce privește mărfurile desfăcute pe piața internă a țărilor române, se constată și în această vreme o prioritate a produselor agro-alimentare (cereale de toate soiurile, fructe, miere, vin, pește), a sării, animalelor de transport (boi, cai) sau de consum (oi, vaci, rîmători). Un loc de vază încep să-l dobîndească și produsele meșteșugarilor autohtoni, mai ales de îmbrăcăminte (dulame, cojoace, mantale, căciuli) încălțăminte (ciubote, cizme) sau diferite sortimente de postav inferior, pe lîngă unelte de fier sau metal brut cu toate că pe piețele așezărilor urbane mai de seamă nu aveau suficientă putere competitivă față de produsele similare importate din țări străine. Mărfurile datorate meșteșugarilor autohtoni ca și produsele agro-alimentare ieftine și animalele de tracțiune și consum erau destinate cumpărătorilor din clase sociale modeste (țărani liberi, tîrgoveți, boiernași și slujitori, cler și ostășime măruntă). Cele de lux, provenite în special din import (mătăsuri și stofe fine, covoare, haine și arme scumpe, giuvaeruri, produse coloniale), cai de rasă ș.a. erau consumate de domnie, marile familii boierești și înaltul cler mănăstiresc. Catastiful de datorii din 1679 al unei dughene din Iași reflectă o imagine de ceea ce puteau oferi cumpărătorilor, cu bani lichizi sau pe credit, prăvăliile orașelor românești: sortimente variate de stofe de mătase, postavuri, pînzeturi, pielărie, îmbrăcăminte, piese de metal sau metal neprelucrat etc.

[10] *Ibidem*, VI, p. 730.
[11] A.-M. Del Chiaro, *Istoria*, p. 29.

www.dacoromanica.ro

Pentru Transilvania, date interesante privind consumul intern sînt procurate mai cu seamă de cele 26 registre ale oficiului vamal din Cluj păstrate cu lacune pentru intervalul 1599—1637 unde se indică schimburile efectuate cu localitățile Baia Mare (în proporție de 39,72%), Carei (28,66%), Oradea (24,29%), Satu Mare, Tășnad, Jibou, Crasna, Aiud, Caransebeș (toate aceste localități sub 1%) și cu ținutul Sălaj (5,01%), fără specificarea de așezări. În desfacerea mărfurilor, pe primul loc s-au situat produsele meșteșugărești (pielărie, postavuri, metale, sticlărie, funărie, dogărie) (51,70%) în valoare comercială de 16747,60 florini, apoi cele agro-legumicole (grîne, făină, arpăcaș, păstăioase, usturoi), alimentare (pîine, cozonac, miere, mied, caș, brînză, slănină, vin, rachiu, fructe), săpun, seu și vite, totalizînd 32,90%, în valoare de 10083,53 florini, mercerie (9,90%), în valoare de 3 019,84 florini, materii prime (1,7%), chimicale și praf de pușcă (0,70%), cu o valoare scăzută ș.a. Sarea, trecută prin vama de la Cluj și prețuită în perioada examinată la un total de 4 879,50 florini, slujea, de asemenea, dar în mai mică măsură, consumului intern, fiind destinată cu precădere exportului. Mărfurile de proveniență locală, desfăcute pe piața internă, erau hărăzite mai cu seamă țărănimii și claselor mijlocii de la orașe, în timp ce acelea de lux, de import, ca și în cazul Moldovei și Țării Românești, foloseau consumului reprezentanților claselor dominante adică al curții princiare, marii nobilimi laice și ecleziastice.

COMERȚUL DINTRE ȚĂRILE ROMÂNE

Între Moldova și Țara Românească, pe de o parte și Transilvania, pe de alta, în pofida cvasi-monopolului economic exercitat de Poarta otomană, procesul de schimb continuă să aibă un caracter complementar, stabilit cu veacuri înainte prin prisma necesităților reciproce, piața principatelor de la sud-est de Carpați furnizînd provinciei de peste munți produse agro-alimentare și animale de tracțiune sau consum și achiziționînd metal brut, unelte de fier, textile, pielărie și alte produse meșteșugărești. În cazul produselor similare, ca de pildă grîne sau animale — toate cele trei țări fiind producătoare de cereale și crescătoare de vite — schimburile variau în funcție de împrejurări (starea recoltelor, epizotii, pustiiri în războaie sau calamități naturale etc.). Afluența negustorilor din centrele transilvănene — mai cu seamă din Brașov, Sibiu, și Bistrița — nu contenește în orașele de la sud sau răsărit de Carpați. Așa se explică și apariția la Iași încă din 1662 a unei „uliți brașovenești", frecventată de negustorii veniți din orașul de la poalele Tîmpei și care la București, datorită, numărului lor, au simțit nevoia ca în 1680 să se organizeze într-o vătășie. La rîndul lor cupeții moldoveni și munteni au continuat să-și desfacă produsele pe piața provinciei învecinate, cu toată opoziția manifestată uneori de principi sau de reprezentanții Dietelor, adepți ai unei politici protecționiste de îngrădire a activității negustorilor din afară, în special a celor sud-dunăreni, care, în veacul al XVII-lea, au ajuns să dețină poziții importante în economia provinciei. La Brașov adevărată „placă turnantă" pentru circulația mărfurilor din cele trei principate, bîlciul din „Joia verde („Corpus Christi"), din a doua săptămînă după Rusalii, era frecventat cu regularitate de negustorii munteni și moldoveni; o ordonanță

www.dacoromanica.ro

municipală din 1602 specifica chiar locurile unde aceştia puteau fi găzduiţi şi li se îngăduia, timp de 14 zile, să-şi depoziteze mărfurile şi anume cei din Ţara Românească în „Purzengasz" iar cei din Moldova în „Klostergasz" [12].

Ştirile destul de fragmentare şi sporadic întîlnite în izvoare împiedică însă posibilitatea prezentării schimbului între cele trei principate într-o viziune de ansamblu, singurele surse susceptibile de a oferi mai multe date fiind doar registrele şi tarifele vamale, în special acele transilvănene şi muntene. Dar nici acestea nu pot surprinde intensul comerţ clandestin — practicat în ambele sensuri — prin folosirea de către negustori a unor poteci şi drumuri ascunse, prin complicitatea unor sate de la hotare, fie pentru ocolirea vămilor şi deci a impunerii mărfurilor, fie pentru a asigura desfăşurarea schimbului în condiţiile închiderii drumurilor comerciale din diferite cauze (molimi, războaie etc.).

Registrul oficiului vamal din Braşov — păstrat, cu mari lacune, pentru intervalul 1654—1688 — indică mărfurile provenind din Moldova şi Ţara Românească şi intrate prin patru trecători (Bran, Timiş, Buzău şi Breţcu) sau pe cele exportate în principatele vecine. Astfel, se reîntîlnesc articolele tradiţionale aduse din Moldova şi Ţara Românească anume produsele cerealiere, animalele de consum (în special porci), vite şi piei de vite, cai, peşte şi sare; se desfăceau în schimb textile (îndeosebi postavuri de Braşov, Alba Iulia, pături de Sebeş şi îmbrăcăminte confecţionată la Braşov, Făgăraş şi Sibiu), încălţăminte şi piese de harnaşament din piele, produse meşteşugăreşti din metal (obiecte de uz casnic, fiare de plug, lanţuri de fier pentru care), sticlărie.

Pentru comerţul de lux cu argintărie, giuvaeruri, îmbrăcăminte scumpă, arme şi articole de import, în folosul claselor dominante şi ale domniei, alte izvoare sînt revelatoare. Un schimb activ între puternicul centru de peste munţi şi principatul muntean, de pildă, s-a desfăşurat în timpul domniilor lui Matei Basarab şi Constantin Brîncoveanu, achiziţionîndu-se, în afara mărfurilor de preţ, şi postav cenuşiu de Braşov pentru confecţionarea uniformelor dorobanţilor de la curtea domnească. După cum rezultă din corespondenţa purtată în jurul acestui subiect, lîna necesară ţeserii acestui postav era procurată din Ţara Românească. Alte surse indică consumul de vin la Braşov, adus din Ţara Românească (o intensă vînzare o efectua mănăstirea de la Cîmpulung) sau din Moldova, de la Cotnari. Cu Sibiul cele două principate de la sud-est de Carpaţi făceau mai ales comerţ cu grîne, importînd, în schimb, mărfuri de larg consum, hîrtie ş.a. Fructuoase relaţii comerciale continuă şi între Bistriţa şi Moldova. Din această ţară se cumpărau vite, piei şi blănuri de animale, lînă, ceară, vin, fructe, peşte şi uneori grîne şi se desfăceau postavuri, articole de îmbrăcăminte, hîrtie, metal brut (tinichea ori „her alb", fier) sau cuie de şindrilă, de draniţă şi de lanţuri şi produse de lux pentru domni şi marea boierime.

O serie de date interesante privind schimbul între Ţara Românească şi Transilvania le oferă şi registrele vămii de la Turnu Roşu, păstrate pentru perioada 1673—1692. Din cercetarea acestor izvoare reiese, în primul rînd,

[12] *Corpus statutorum Hungariae municipalium*, I, p. 549—550.

www.dacoromanica.ro

că traficul cel mai intens se desfășura între lunile septembrie—noiembrie iar cel mai scăzut între martie—mai; se consemnează de asemenea, numele unor negustori din București, Pitești, Rîmnic și Ocnele Mari ce-și desfășurau negoțul în provincia de peste munți. Cele mai frecvente mențiuni se referă la achiziționarea de vite și porci pentru piața transilvăneană. În 1689 au trecut prin acest punct vamal 929 boi (dintre care 226 în tranzit spre Ungaria) pentru care s-au plătit vamă între 6—12 florini pe cap de animal și 135 vaci cu viței. Desfacerea vitelor aduse din Țara Românească—ca și din Moldova — este atestată în această perioadă în bîlciurile de la Orăștie, Aiud, Cluj, Turda, Cetatea de Baltă, Rupea, Mediaș și Sighișoara. Cît despre rîmători — vînduți de asemenea, în cantitate apreciabilă în tîrgul de porci de la Turda — s-a ținut evidența trecerii prin vama de la Turnu Roșu a unui număr de 785 între octombrie 1687—iunie 1688 și a cifrei considerabile de 2 164 în anul 1690 [13]. În sfîrșit, registrele vămii din Cluj înregistrează pentru perioada 1599 -1637 și import de piei de vite din principatul muntean.

Pentru completarea imaginei este utilă și examinarea tarifelor vamale de la „schela" din Cîineni din 1675—1676 (repetat în 1691) și 1705, singurele păstrate din această epocă, în Țara Românească. La amintita vamă se menționează în șirul celor 78 de articole trecute în primul tarif repetat la 1691 și a celor 81 din tariful de la 1705 următoarele mărfuri exportate în Transilvania: cereale (grîu și mei), textile (in și cînepă), animale (cai, boi, vaci, porci, oi), piei și blănuri de animale (de miel, jder, vulpe, rîs, vidră și dihor), lînă, seu, alimente (brînză, miere, mazăre), ceară, săpun, tutun și scumpie (colorant). În rîndul celor importate sînt menționate: postavuri ieftine, metale (oțel, plumb, „argint viu"), cuțite, unelte meșteșugărești (coase, seceri, fiare pentru plug), chivere pentru ostași, coloranți („văpsele"), plante medicinale („ierbe de dohtorii") și sfoară [14].

În stadiul actual al documentației oferite de izvoare nu se pot face aprecieri statistice nici asupra proporțiilor și cuantumului schimburilor desfășurate între Țara Românească, Moldova și Transilvania și nici cu privire la caracterul balanței de plăți în raporturile dintre cele trei principate. Este adevărat că din analiza balanței comerciale a Transilvaniei, pe baza examinării registrelor vămilor de la Cluj, Brașov și Turnu Roșu, pe intervalele de timp cunoscute (1599 -1637, 1654—1688, 1673—1692), ea se prezintă activă, valoarea exporturilor depășind pe aceea a importurilor, dar estimația este de ordin general, referindu-se la ansamblul exporturilor principatului și tranzitului spre Europa centrală, răsăriteană și sud-estică și nu diferențiată pe țări sau regiuni. Deși nu se poate preciza în ce măsură și dacă exporturile Transilvaniei în Țara Românească și Moldova în secolul al XVII-lea au depășit importurile și în ce proporții, totuși caracterul complementar al economiei de piață a celor trei provincii reiese în mod incontestabil din înșirarea mărfurilor schimbate între ele.

---

[13] Arh. St. Sibiu, Zwanzig-und Dreisig Rechnungen, cutia XXVII, nr. 1—16.

[14] *Analeflerul* (ed. Dinu C. Giurescu), p. 446—447, nr. 200; Hurmuzaki, XIV-1, p. 759—760, nr. DCCXLVII.

www.dacoromanica.ro

COMERȚUL EXTERN

Liniile directoare ale comerțului extern al țărilor române în secolul al XVII-lea au continuat, în general, pe cele din veacul precedent. Datorită dominației otomane și înglobării Moldovei, Țării Românești și Transilvaniei (în mai mică măsură) în orbita sistemului economic instaurat de turci în sud-estul european, orientarea precumpănitoare a schimbului lor pe piața externă a fost îndreptată, în mod firesc, spre Constantinopol și regiunile sud-dunărene, completînd aprovizionarea Imperiului impusă prin livrările obligatorii de mărfuri în cadrul obligațiilor tributare față de Poartă. Totodată comerțul sud-dunărean al țărilor române mai era stînjenit și de faptul că, în bună măsură, era practicat de negustori turci, greco-levantini, armeni și evrei, veniți îndeosebi de la Constantinopol, ce achiziționau de multe ori mărfurile sub prețul obișnuit al pieții, depreciindu-le și diminuînd, parțial, interesul pentru producție. Și totuși, în pofida acestor factori negativi, izvoarele dovedesc că monopolul turcesc nu s-a exercitat totdeauna cu atîta strictețe, excepțîndu-se o serie întreagă de mărfuri, ce au putut circula liber pe piața externă a celor trei principate. Această situație le-a îngăduit participarea la un comerț activ cu țări vecine sau mai îndepărtate, ca Polonia, Slovacia, Ungaria, Rusia, Austria și Veneția, de care erau legate prin relații tradiționale de schimb și să fie în același timp și beneficiarele unui însemnat comerț de tranzit statornicit între Imperiul otoman, Orientul musulman și Europa centrală și de răsărit.

Mărfurile exportate de Țara Românească și Moldova pe piața turcească constau în produse cerealiere (grîu, orz, ovăz), animale (cai, boi, vaci, oi), piei de vită, seu, alimente (unt, brînzeturi, miere, pastramă), ceară, sare, metale (mai cu seamă aramă), silitră, potasă și materiale lemnoase, în special cherestea. Călători ca Locadello, Baksić și Paul din Alep relevă cu amănunte însemnatul trafic dintre țările române și imperiul turcesc, care se desfășura, în bună măsură, prin Galați. La fel Cantemir observa că în acest port dunărean ancorau corăbii „nu numai din locurile învecinate cu Marea Neagră, Crimeea, Trapezunt, Sinope, Constantinopol dar și din Egipt și chiar din Barbaria'' (Africa de Nord), întorcîndu se încărcate cu produse moldovenești (lemnărie, miere, ceară, sare, unt, salpetru și grîne)[15]. Evlia Celebi arată că nu numai negustori turci sau greco-levantini participau la schimbul principatelor cu Imperiul otoman dar și români, ce preparau pastramă de vită pentru aprovizionarea pieții constantinopolitane. Condica de venituri și cheltuieli a Vistieriei sub Brîncoveanu enumeră și ea între 1694—1704 o seamă de negustori români la Adrianopol și Constantinopol care se îndeletniceau nu numai cu comerțul dar și cu zărăfia ; unii dintre aceștia făceau cumpărături de lux din Constantinopol pentru domnie (covoare și blănuri scumpe, stofe de preț pentru vestminte, pînză de mătase pentru corturile domnești ș.a.)[16]. Și domnii Moldovei achiziționau produse de lux de pe piața otomană, în special ceramică fină (talere, boluri, căni, ibrice și plăci decorative).

În ce privește produsele importate din Imperiul otoman în principate, Strassburg, Baksić, Bandini și Del Chiaro afirmă că ele constau din obiecte

[15] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 74, 76.
[16] *Condica de venituri și cheltuieli a Vistieriei*, p. 38, 87, 389, 402, 432, 196.

www.dacoromanica.ro

de podoabă și îmbrăcăminte, giuvaeruri, piele fină pentru încălțăminte, șaluri, covoare, stofe și mătăsuri fine, bumbac, pînzeturi, cai de rasă, coloniale, mirodenii, fructe exotice, cafea, tutun ș.a.

Același loc important îl deține Imperiul otoman și în comerțul exterior al Transilvaniei. Date prețioase asupra intensului trafic desfășurat sub auspiciile negustorilor balcanici cu Imperiul otoman — ca și pentru tranzitul spre Polonia — sînt consemnate în registrele vamale de la Turnu Roșu între 1673 1692, unde se făceau încasări anuale între 133, 333,33 233, 333,33, florini. Dacă exportul transilvănean pe piața turcească se limita în general — după cum se indică și în alte izvoare — mai mult la sare, salpetru, cenușă de potasiu, ceară, cai și iepe de țară, oi, vite și piei de vite, în schimb importurile înglobau pînă la 126 sortimente de mărfuri, din care multe erau aduse din tot Orientul sau tranzitate din Apus. Nu trebuie uitat că la acest intens trafic participa și Țara Românească, dar registrele vamale fragmentare de la Cîineni, îngăduie prea puține aprecieri de ordin statistic. Prin vama de la Turnu Roșu au trecut, în intervalul de timp indicat, cu precizarea cantității și a prețului, următoarele produse din Imperiul otoman: pe primul loc se situau țesăturile de lînă, bumbac, mătase, catifea, taftă, mohair, ca și materiile prime ce serveau la confecționarea lor (reprezentînd cca 50% din totalul importurilor), apoi pînzeturi (în special bogasiu, grosolan, colorat, indian, de Brusa etc.) cantități însemnate de abă, postav inferior, prelucrat în atelierele meșteșugărești din Sibiu și alte orașe, ca și piei fine (cordovan, carmajin, marochin) pentru mănuși și încălțăminte, blănuri, coloniale și aromate (șofran, ulei, tămîie, lămîie, rădăcini de ghimbir), tutun, iar în mai mică cantitate dantelărie, argintărie și mărunțișuri trecute sub denumirea generică de mărfuri turcești diferite; de altfel o parte din sortimentele amintite erau menționate și după proveniența lor ca mărfuri de Adrianopol, din Rumelia, de Brusa, din Persia etc.

Pe lîngă produsele de export cunoscute, mai sînt amintite mărfuri de import din Turcia și în alte registre vamale din Transilvania; de pildă, cel de la Brașov, consemnează fructe exotice și coloranți iar acele de la Cluj coloniale, mirodenii, mătăsuri (varietatea „bakà") și pielărie (cordovan și carmajin).

Un alt partener comercial deosebit de activ al țărilor române, în această perioadă, s-a dovedit a fi și Polonia, care și-a continuat tradiționalele relații de schimb, în primul rînd, cu Moldova. Mărfurile exportate de acest principat pe piața orașelor Liov, Camenița, Snyatin și chiar Gdańsk la Marea Baltică, constau cu precădere din vite mari, piei de vită sau săftian, blănuri, postav țărănesc, vin, pește, miere, ceară, sare și cenușă de potasiu, o bună parte fiind revîndute în țările vecine sau chiar în Scandinavia și Anglia. Pentru comerțul cu vite mari — care era și cel mai activ — atît Miron Costin și Cantemir, cît și călătorii Barsi, Bandini, Masson du Pont, aminteau de calitatea boilor și de transportul lor masiv la Gdańsk, evaluat la 40 000 de capete pe an; izvoarele mai relevă și comerțul, „en gros", cu vite, desfășurat la 1634 de negustorii din Botoșani la Snyatin. Bandini mai menționează și exportul de pește de la Galați în Polonia, ca și pe cel de sare. Registrele vamale liovene consemnează, de asemenea, între anii 1605—1670 numeroasele achiziții în piei de bou și viței, blănuri de vulpe, vidră, biber și lutru, butoaie cu vin și miere (desfă-

www.dacoromanica.ro

cută cu 50 zloţi butoiul) şi saci cu postav ieftin moldovenesc, al cărui preţ de cost era inferior celui autohton şi din care se confecţiona îmbrăcăminte obişnuită pentru consumul local. În sfîrşit, o serie de izvoare mai atestă şi desfacerea potasiului şi a cenuşei de potasiu la preţul de 29 florini butea, pe piaţa oraşului Gdańsk, de unde era reexportată în Anglia.

În privinţa importurilor din Polonia, Moldova manifesta interes pentru stofe, pînzeturi, ţesături de mătase şi bumbac, îmbrăcăminte, produse din metal, porţelanuri, sticlărie, bijuterii, blănuri scumpe, hîrtie, litere pentru tiparniţe ş.a. Registrele liovene amintite consemnează varietăţile de postav local sau străin (în special „carasia" de fapt „kersey", postav englez sau imitaţia sa) achiziţionate pe piaţa oraşelor moldoveneşti la 1611 şi 1614.

Un loc important în relaţiile comerciale moldo-polone îl juca şi comerţul de tranzit, înglobînd o serie de mărfuri purtînd numele de „turceşti" achiziţionate de negustori lioveni, organizaţi în caravane, care, trecînd prin Moldova, aduceau de la Constantinopol mătăsuri, covoare, coloniale, mirodenii ş.a. în valoare de cîteva mii de taleri pe an. De la mijlocul secolului al XVII-lea, din pricina războaielor, anexării Cameniţei şi Podoliei de către turci (1672) şi altor vicisitudini, comerţul de tranzit polonez prin Moldova va intra în declin, fiind înlocuit, prin cel străbătînd Ţara Românească şi Transilvania. Principatul muntean a întreţinut cu Polonia doar relaţii comerciale sporadice, Del Chiaro menţionînd, de pildă, exportul de cai. Transilvania dimpotrivă, a desfăşurat un schimb activ cu această ţară, registrele vamale din Cluj amintind, pentru prima jumătate a veacului al XVII-lea, exportul în Polonia şi la Cracovia (specificată ca atare) de vite, piei de vite, sare şi miere şi importurile provenind din oraşele Cracovia, Liov şi Gdańsk, constînd, în primul rînd, în diferite sortimente de postavuri locale („Breslau", „Kentula", silezian, Liov ş.a.) şi străine („Karasia", „londis" şi „fainlondis" englezesc), pînzeturi, ţesături şi pielărie.

În ceea ce priveşte comerţul de tranzit spre Polonia prin Ţara Românească şi Transilvania, după datele registrelor tricesimale de la Turnu Roşu între 1673—1692 variind între 16,34—41,61 % din totalul mărfurilor înregistrate şi plătindu-se vamă între 397,42 şi 1584,21 florini, el a constat din cantităţi însemnate de ţesături de mătase, pînzeturi, dominînd însă bumbacul şi firele de bumbac, apoi mirodenii, coloniale, postavuri străine ş.a.

Cu Slovacia şi Ungaria a întreţinut schimburi mai ales Transilvania. Registrele oficiului vamal din Cluj menţionează printre produsele exportate în Slovacia mierea (în oraşele Prešov şi Košice), vin, rachiu, sare, păioase şi piei (la Prešov), cai (la Prešov şi Bratislava), iar în Ungaria grîne, vite, cai, piei, seu, păioase, vin, rachiu şi mai ales sare. Aceasta din urmă era transportată cu ambarcaţiuni pe Mureş de la Partoş pînă la Seghedin, în 30—35 zile. În privinţa importurilor din Slovacia şi Ungaria registrele clujene amintite menţionează postavuri de Jihlava, Tišnov şi Opava, pălării de Jihlava şi Bratislava, mătase „nitra" (din Nitra), pînzeturi şi ţesături fine, fier de Dobszovany, fier mărunt din Chetnek, cositor negru, apoi diademe de catifea, fireturi aurite şi cordoane din Ungvár (Ujgorod), pielărie, articole din metal şi fructe din Ungaria.

www.dacoromanica.ro

Din rîndul altor țări, pe atunci, mai îndepărtate, se pot menționa și legăturile țărilor române cu Rusia. În deosebi Moldova dezvoltă relațiile economice cu acest stat mai ales după încheierea tratatului comercial din 29 iunie 1656 prin care negustorii din principat aveau voie să vină „în țara Moscovei... cu orice fel de mărfuri și să tîrguiască slobod" [17]. Izvoarele indică, de altfel, ulterior, prezența unor negustori moldoveni și munteni la marele iarmaroc din Svensk, după cum și stabilirea în Moldova a unor negustori ucrainieni din Șarhorod cărora li s-a acordat în 1662 un privilegiu domnesc. Din Moldova se exportau în Rusia produse naturale în special sare, pește și vin, articole de care amintesc și Nicolae Costin și Cantemir. Documentele vremii mai menționează și tranzitarea prin Moldova de la Constantinopol a „giuvaericalelor" (cununi cu diamante, colane cu diamante și safire, aplice și cercei cu „smaralduri", ceasornice de aur și argint), și a țesăturilor de lux, mătăsurilor și catifelelor desfăcute de negustori moldoveni la curtea țarilor [18]. Ca reciprocitate, pentru domnie se achiziționau din Rusia — încă din timpul domniei lui Vasile Lupu — blănuri scumpe de samur iar pentru slujbașii curții blănuri de vulpi, veverițe, șube de blană sau din picioare de jder, piei de oi negre din Buhara ș.a. Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Rusia — amintite sub Matei Basarab care își procura și el blănuri scumpe din această țară — se amplifică mai ales în timpul lui Brâncoveanu. La Moscova erau trimise butoaie cu vin, coșuri cu portocale și lămîi din Grecia și Rumelia, miere din Transilvania, zaharicale din Orient pentru țar și marii demnitari, iar printre produsele obișnuite figurau țesăturile de bumbac. Din Rusia se importau, atît de către negustorii munteni cît și de către cei străini, ulei de cînepă, iar ca mărfuri de lux, blănuri de samur, de zibelină și butoaie cu ceai.

Cu Austria și țările germane Moldova și Țara Românească au avut în această perioadă relații de schimb sporadice; exportul lor a constat din animale (în special vite cornute și cai pentru armata imperială din Transilvania, odată cu intrarea provinciei sub dominația habsburgică), piei de animale, pește, vin, ceară, miere și grăsimi. Importul, în special de la Viena și Nürnberg, dovedit mai ales pentru primele decenii ale veacului al XVII-lea, consta mai ales din mărfuri de lux pentru domn și curtea sa (țesături cusute cu fir de aur și argint, pocale de argint aurit, foi de aur pentru aurirea icoanelor din biserici, catifea închisă, iar pentru uzul ostașilor gărzii domnești legături de cuțite măcelărești și de foarfeci, trompete, armuri ș.a.). Del Chiaro precizează, pentru o epocă mai tardivă, că sub Brîncoveanu Țara Românească a început să fie frecventată de două ori pe an și de negustori de la Leipzig (Lipsca) care desfăceau aici — printre altele — sticlărie de Boemia.

Transilvania a întreținut relații de schimb mai susținute cu Austria și țările germane. Registrele vamale ale Clujului indică pentru perioada 1599—1637 export de vite cornute, piei de vită, cai, seu, sare, miere, vin, rachiu și păioase la Viena și numai de cai în Germania, iar ca importuri postavuri de Viena, de Meissen, oțel „vienez" și cositor negru din Viena, cuțite de Stiria, mirodenii, chimicale și hîrtie. Postavurile de fabricație

[17] *Istoričeskie sviazi narodov SSSR i Rumînii*, II, p. 289, doc. 94.
[18] *Ibidem*, II, p. 324, doc. 107.

www.dacoromanica.ro

cută cu 50 zloţi butoiul) şi saci cu postav ieftin moldovenesc, al cărui preţ de cost era inferior celui autohton şi din care se confecţiona îmbrăcăminte obişnuită pentru consumul local. În sfîrşit, o serie de izvoare mai atestă şi desfacerea potasiului şi a cenuşei de potasiu la preţul de 29 florini butea, pe piaţa oraşului Gdańsk, de unde era reexportată în Anglia.

În privinţa importurilor din Polonia, Moldova manifesta interes pentru stofe, pînzeturi, ţesături de mătase şi bumbac, îmbrăcăminte, produse din metal, porţelanuri, sticlărie, bijuterii, blănuri scumpe, hîrtie, litere pentru tiparniţe ş.a. Registrele liovene amintite consemnează varietăţile de postav local sau străin (în special „carasia" de fapt „kersey", postav englez sau imitaţia sa) achiziţionate pe piaţa oraşelor moldoveneşti la 1611 şi 1614.

Un loc important în relaţiile comerciale moldo-polone îl juca şi comerţul de tranzit, înglobînd o serie de mărfuri purtînd numele de „turceşti" achiziţionate de negustori lioveni, organizaţi în caravane, care, trecînd prin Moldova, aduceau de la Constantinopol mătăsuri, covoare, coloniale, mirodenii ş.a. în valoare de cîteva mii de taleri pe an. De la mijlocul secolului al XVII-lea, din pricina războaielor, anexării Cameniţei şi Podoliei de către turci (1672) şi altor vicisitudini, comerţul de tranzit polonez prin Moldova va intra în declin, fiind înlocuit, prin cel străbătînd Ţara Românească şi Transilvania. Principatul muntean a întreţinut cu Polonia doar relaţii comerciale sporadice, Del Chiaro menţionînd, de pildă, exportul de cai. Transilvania dimpotrivă, a desfăşurat un schimb activ cu această ţară, registrele vamale din Cluj amintind, pentru prima jumătate a veacului al XVII-lea, exportul în Polonia şi la Cracovia (specificată ca atare) de vite, piei de vite, sare şi miere şi importurile provenind din oraşele Cracovia, Liov şi Gdańsk, constînd, în primul rînd, în diferite sortimente de postavuri locale („Breslau", „Kentula", silezian, Liov ş.a.) şi străine („Karasia", „londis" şi „fainlondis" englezesc), pînzeturi, ţesături şi pielărie.

În ceea ce priveşte comerţul de tranzit spre Polonia prin Ţara Românească şi Transilvania, după datele registrelor tricesimale de la Turnu Roşu între 1673—1692 variind între 16,34—41,61 % din totalul mărfurilor înregistrate şi plătindu-se vamă între 397,42 şi 1584,21 florini, el a constat din cantităţi însemnate de ţesături de mătase, pînzeturi, dominînd însă bumbacul şi firele de bumbac, apoi mirodenii, coloniale, postavuri străine ş.a.

Cu Slovacia şi Ungaria a întreţinut schimburi mai ales Transilvania. Registrele oficiului vamal din Cluj menţionează printre produsele exportate în Slovacia mierea (în oraşele Prešov şi Košice), vin, rachiu, sare, păioase şi piei (la Prešov), cai (la Prešov şi Bratislava), iar în Ungaria grîne, vite, cai, piei, seu, păioase, vin, rachiu şi mai ales sare. Aceasta din urmă era transportată cu ambarcaţiuni pe Mureş de la Partoş pînă la Seghedin, în 30—35 zile. În privinţa importurilor din Slovacia şi Ungaria registrele clujene amintite menţionează postavuri de Jihlava, Tišnov şi Opava, pălării de Jihlava şi Bratislava, mătase „nitra" (din Nitra), pînzeturi şi ţesături fine, fier de Dobszovany, fier mărunt din Chetnek, cositor negru, apoi diademe de catifea, fireturi aurite şi cordoane din Ungvár (Ujgorod), pielărie, articole din metal şi fructe din Ungaria.

www.dacoromanica.ro

Din rîndul altor țări, pe atunci, mai îndepărtate, se pot menționa și legăturile țărilor române cu Rusia. În deosebi Moldova dezvoltă relațiile economice cu acest stat mai ales după încheierea tratatului comercial din 29 iunie 1656 prin care negustorii din principat aveau voie să vină „în țara Moscovei... cu orice fel de mărfuri și să tîrguiască slobod" [17]. Izvoarele indică, de altfel, ulterior, prezența unor negustori moldoveni și munteni la marele iarmaroc din Svensk, după cum și stabilirea în Moldova a unor negustori ucrainieni din Șarhorod cărora li s-a acordat în 1662 un privilegiu domnesc. Din Moldova se exportau în Rusia produse naturale în special sare, pește și vin, articole de care amintesc și Nicolae Costin și Cantemir. Documentele vremii mai menționează și tranzitarea prin Moldova de la Constantinopol a „giuvaericalelor" (cununi cu diamante, colane cu diamante și safire, aplice și cercei cu „smaralduri", ceasornice de aur și argint), și a țesăturilor de lux, mătăsurilor și catifelelor desfăcute de negustori moldoveni la curtea țarilor [18]. Ca reciprocitate, pentru domnie se achiziționau din Rusia — încă din timpul domniei lui Vasile Lupu — blănuri scumpe de samur iar pentru slujbașii curții blănuri de vulpi, veverițe, șube de blană sau din picioare de jder, piei de oi negre din Buhara ș.a. Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Rusia — amintite sub Matei Basarab care își procura și el blănuri scumpe din această țară — se amplifică mai ales în timpul lui Brâncoveanu. La Moscova erau trimise butoaie cu vin, coșuri cu portocale și lămîi din Grecia și Rumelia, miere din Transilvania, zaharicale din Orient pentru țar și marii demnitari, iar printre produsele obișnuite figurau țesăturile de bumbac. Din Rusia se importau, atît de către negustorii munteni cît și de către cei străini, ulei de cînepă, iar ca mărfuri de lux, blănuri de samur, de zibelină și butoaie cu ceai.

Cu Austria și țările germane Moldova și Țara Românească au avut în această perioadă relații de schimb sporadice; exportul lor a constat din animale (în special vite cornute și cai pentru armata imperială din Transilvania, odată cu intrarea provinciei sub dominația habsburgică), piei de animale, pește, vin, ceară, miere și grăsimi. Importul, în special de la Viena și Nürnberg, dovedit mai ales pentru primele decenii ale veacului al XVII-lea, consta mai ales din mărfuri de lux pentru domn și curtea sa (țesături cusute cu fir de aur și argint, pocale de argint aurit, foi de aur pentru aurirea icoanelor din biserici, catifea închisă, iar pentru uzul ostașilor gărzii domnești legături de cuțite măcelărești și de foarfeci, trompete, armuri ș.a.). Del Chiaro precizează, pentru o epocă mai tardivă, că sub Brîncoveanu Țara Românească a început să fie frecventată de două ori pe an și de negustori de la Leipzig (Lipsca) care desfăceau aici — printre altele — sticlărie de Boemia.

Transilvania a întreținut relații de schimb mai susținute cu Austria și țările germane. Registrele vamale ale Clujului indică pentru perioada 1599—1637 export de vite cornute, piei de vită, cai, seu, sare, miere, vin, rachiu și păioase la Viena și numai de cai în Germania, iar ca importuri postavuri de Viena, de Meissen, oțel „vienez" și cositor negru din Viena, cuțite de Stiria, mirodenii, chimicale și hîrtie. Postavurile de fabricație

[17] *Istoričeskie sviazi narodov SSSR i Rumînii*, II, p. 289, doc. 94.
[18] *Ibidem*, II, p. 324, doc. 107.

www.dacoromanica.ro

vieneză sau aduse din Viena ocupau în acea epocă primul loc pe piața transilvăneană.

Relațiile tradiționale stabilite de țările române cu Veneția au continuat și în secolul al XVII-lea. Principatul muntean exporta cu precădere vite, piei de vită și ceară, aceasta din urmă în cantități destul de însemnate, mai cu seamă prin mijlocirea negustorilor balcanici. După mărturiile lui Locadello — care în 1629—1630 a încercat să procure din Țara Românească cai pentru oastea dogelui — turmele de boi cumpărate pentru serenisima republică erau mînate de negustorii albanezi pînă la Zara iar ceara era adusă prin Split de către negustori greci. Ocaua de ceară se cumpăra cu 80—100 aspri în Țara Românească și era desfăcută cu 25 de galbeni la Veneția; în intervalul 1676—1696 au fost expediate, în mai multe rînduri, 1 810 ocale de ceară, 15 colete și respectiv 10 colete de 630 ocale. Din Veneția se importau stofe de lînă și fir, mătăsuri, postavuri fine, catifele, coloranți, sticlărie. În Transilvania se desfăceau — după cum indică registrele vamale de la Turnu Roșu, Brașov și Cluj, dantelărie venețiană fină, adusă prin Constantinopol, postavuri „subțiri" și zahăr; într-un „vectigal" de tarife vamale din 1620 pe întreaga provincie mai figurează și alte postavuri de lux importate din Italia anume de la Verona și Bergamo.

În secolul al XVII-lea n-au lipsit încercări de a se stabili sau continua legături comerciale între principate și țări foarte îndepărtate ca Olanda și Anglia. Astfel, rezidentul Olandei la Constantinopol, Justinus Colyer, semnala în 1674 apariția la Galați a unui vas olandez „Postillon" pentru ca în 1681 călătorul De Burgo să ateste prezența negustorilor olandezi la Dunăre, dispunînd de un antrepozit pentru depozitarea mărfurilor la Galați și întreținînd un corespondent permanent la Chilia; ei se îndeletniceau cu achiziționarea pe piața Galaților a potasiului și a cenușei de potasiu — obținută prin calcinare, folosită la degresarea postavurilor, în sticlărie și săpunărie — pe care o vindeau la Constantinopol cu 4 piaștri „cîntarul" (44 ocale = 56,80 kg).

Același comerț îl practicau și negustori scoțieni stabiliți în Moldova, în timpul lui Vasile Lupu și al urmașilor săi, în cîteva așezări din ținuturile Hîrlău, Cîrligătura și Vaslui de unde și obțineau cenușa de potasiu pe care o desfăceau pe piața orașelor Gdańsk și Constantinopol; de aici era cumpărată de negustorii englezi ai Companiei Răsăritului din Marea Baltică și respectiv ai Companiei Levantului din Mediterana orientală. Numeroasele războaie purtate pe teritoriul Moldovei și pustiirile suferite de pe urma turco-tătarilor în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, ca și concurența, negustorilor autohtoni, turco-levantini și poloni, duc la ruinarea comerțul cu potasiu inițiat de scoțieni și olandezi, care încetează în jurul anului 1690. Piața principatelor — mai ales a Transilvaniei — a fost aprovizionată în secolul al XVII-lea cu postav englezesc de diferite sortimente („anglie", „londre", „londrine", „fayn landys" sau „faylandis", „mahut", „șai" și „carasia" adică „broad-cloth", „fyne lundish cloth", „shay" și „Kersey") menționat și în registrele vamale de la Cîineni, Turnu Roșu, Brașov și Cluj, dar obținut numai pe cale indirectă, fie din orașele polone Liov, Cracovia și Iaroslav, fie de la Constantinopol.

În final se impun unele generalizări. În primul rînd s-a putut constata ponderea deținută de Imperiul otoman în comerțul extern al țărilor

www.dacoromanica.ro

române nu numai prin poziția de putere suzerană beneficiind de livrări obligatorii de materii prime dar și de piața care a absorbit cele mai multe produse ale lor și în același timp de cea mai mare furnizoare în mărfuri de import. În al doilea rînd există posibilitatea de a discerne o divizare a articolelor de export ale Moldovei, Țării Românești și Transilvaniei în funcție de preferințele manifestate pe anumite piețe străine; astfel dacă în Turcia și Orient prevalau grînele, vitele, oile și mierea, în Polonia aveau căutare, în schimb, boii, la Veneția ceara, în Ungaria și Europa centrală sarea, în Anglia și Olanda cenușa de potasiu; celelalte articole ca vinurile, peștele, caii ș.a. beneficiau de o răspîndire echilibrată. În aceeași măsură se poate observa, în sens invers, satisfacerea dorințelor consumatorilor din țările române prin importuri; ponderea în materie de coloniale, mirodenii, giuvaeruri, țesături, fine, caii de rasă precum și articole de lux din Apus tranzitate prin Constantinopol o aveau Turcia și Orientul musulman; în blănuri scumpe de samur și zibelină, o deținea Rusia; în dantelărie, țesături fine și sticlărie, Veneția; în produse metalice (unelte de fier, etc.), și argintărie, Austria; în sfîrșit în postavuri „subțiri" (procurate pe cale directă sau nu) Polonia, Austria și Anglia.

În problema stabilirii caracterului balanței comerciale a țărilor române, datele oferite de izvoare nu îngăduie un răspuns precis. Din enorma cantitate de monede străine care circulau în numerar pe piață și cu care principatele își achitau obligațiile tributare față de Poartă, s-ar deduce că exporturile întreceau importurile, iar tranzitul aducea beneficii substanțiale. În orice caz un răspuns parțial este oferit de un bilanț al oficiului vamal din Cluj pentru intervalul 1599—1637 din care rezultă, de pildă, că în sectorul comerțului cu produse agricole, prețul total al celor de export trecute prin vamă, se ridica la 917,526 florini și 30 dinari, în timp ce acel al articolelor de import de abia atingea suma de 58 300 florini și 35 dinari. Valori excedentare în privința exportului sau datorită tranzitului sînt relevate — pe anumite intervale și de celelalte oficii vamale de la Brașov și Turnu Roșu. Explicațiile — cel puțin pentru Transilvania — de a realiza o balanță activă de plăți, stau nu numai în inițiativele luate de puterea centrală pentru controlul pieții (limitații de prețuri, scutiri de taxe pentru export ș.a.) dar și în sporirea considerabilă a prețului produselor naturale spre a compensa pe cel ridicat al mărfurilor importate din țările străine datorită fenomenelor de criză, războiului de 30 de ani ș.a. Astfel dacă vama încasată la Cluj în perioada 1599—1637 pentru articole importate ca mătăsuri, țesături fine, catifele, pielărie, obiecte de metal ș.a. reflectă o ridicare a taxelor (deci și a prețurilor) între 50—450%, în schimb la produsele naturale exportate (grîne, vite, ceară, sare), creșterea taxelor este și mai evidentă (între 150—500%).

În condițiile specifice ale epocii, acumulările de fonduri bănești rezultate din comerț n-au reprezentat pentru Moldova, Țara Românească și Transilvania un progres pe plan economic. Excedentul în numerar le-au ajutat doar să facă față obligațiilor materiale către Poartă sau să-și refacă, în limitele posibile, situația greu încercată prin necontenitele campanii susținute de Imperiul otoman pe teritoriul lor împotriva adversarilor săi imperiali și poloni de-a lungul întregului secol, fără a mai aminti de alte vicisitudini provocate de calamități naturale, molimi ș.a.

www.dacoromanica.ro

ORGANIZAREA ŞI DESFĂŞURAREA COMERŢULUI

Drumurile comerciale. Transportul. Traseul drumurilor comerciale din Ţara Românească, Moldova şi Transilvania urmează în general, pe cel stabilit încă din veacurile XIV—XVI, fluctuînd, bineînţeles, doar în funcţie de apariţia unor noi centre de negoţ sau de dispariţia altora. Se ajunge, totodată, la o necontenită ramificare în căi secundare ce legau printr-o adevărată reţea aşezările din cele trei provincii.

În harta alcătuită spre folosul comercianţilor cu Polonia, Italia şi Imperiul otoman a lui Marsili, datînd de la sfîrşitul secolului al XVII-lea, se indică căile internaţionale ale spaţiului sud-estic european folosite de negustori. Drumurile ce veneau din Apus ajungînd apoi în Transilvania (prin nord pe la Cluj, prin Banat pe la Timişoara) se reuneau la Arad, de unde se mergea prin Deva pînă la Sibiu ; din Sibiu drumul se ramifica în trei direcţii : spre Cerneţi —Nicopole prin pasul Cîineni ; spre Braşov — Bran—Cîmpulung la Giurgiu, prin Piteşti şi Bucureşti şi însfîrşit prin Braşov — Tg. Secuiesc—Pasul Oituz la Tg. Ocna, apoi pînă la Galaţi — Sf. Gheorghe — Marea Neagră. De la Giurgiu drumul trecea prin Slivno (Bulgaria) spre Adrianopol, de unde se îndrepta fie către Salonic, fie la Constantinopol.

Aceste căi internaţionale se intersectau în diverse puncte şi cu alte drumuri ce străbăteau principatele. Astfel în Moldova negustorii puteau să se îndrepte spre Marea Neagră şi pe axa Siret —Suceava—Iaşi— Tg. Fălciu—Galaţi, urmînd calea Dunării pînă la vărsare. Cu Ţara Românească se făcea legătura prin drumul Iaşi—Roman—Bacău—Adjud—Focşani iar în Transilvania se putea ajunge şi prin nord luîndu-se calea Bistriţei de la Suceava prin pasul Bîrgău. În sfîrşit cu Dobrogea, Ţara Românească comunica prin Hîrşova şi Măcin iar Moldova prin Tulcea şi Isaccea.

Transportul de mărfuri se făcea în principate în majoritatea cazurilor pe uscat, chervanele de mărfuri utilizînd carele cu boi iar pe drumurile de munte caii şi catîrii ; iarna erau folosite săniile cu tălpige de lemn.

Navigaţia fluvială s-a desfăşurat în deosebi pe Dunăre, de la Porţile de Fier pînă la vărsare, unde şlepuri şi şeice turceşti încărcau mărfurile la diferite schele spre Constantinopol. Celelalte rîuri navigabile ca Olt, Argeş, Ialomiţa, Siret sau Prut au fost folosite destul de puţin, utilizîndu-se pentru comerţul local mici ambarcaţiuni cu tonaj redus ; în schimb pe Mureş s-au făcut transporturi de sare pînă în Ungaria.

ORGANIZAREA VAMALĂ

Sistemul vamal din Ţara Românească şi Moldova a urmat, în secolul al XVII-lea, întocmirea celui stabilit în epoca precedentă. Vămile de la margine sau de la hotare aparţineau de drept domniei, taxele percepute aducînd substanţiale beneficii Vistieriei. În Ţara Românească, însă, vămile de la hotare erau împărţite între domnie şi cîteva mănăstiri privilegiate (Tismana, Cozia, Cotmeana, Arnota şi Glavacioc) în timp ce în Moldova au fost în parte arendate unor boieri sau mari negustori ce plăteau în schimb căpeteniei statului sume fixe de bani. Vămile interne

www.dacoromanica.ro

— destul de numeroase și stînjenind în bună măsură libera circulație a mărfurilor pe teritoriul principatelor — reveneau proprietarilor moșiilor — în deosebi mănăstiri sau boieri— în locurile unde se desfăceau mărfurile, iar la orașe, vămile tîrgurilor se plăteau pîrcălabilor, dregători ai domniei. Dar și acestea din urmă erau parțial sau integral cedate unor mănăstiri atît în Moldova cît și în Țara Românească. De pildă mănăstirea Plumbuita și clerul bisericii de la Curtea Veche se împărtășeau din vama tîrgului de la București, cei de la biserica domnească din Tîrgoviște din vama tîrgului acelui oraș, episcopia de Roman încasa în întregime vama așezării urbane omonime iar biserica Trei Ierarhi vămuia carele ce intrau sau ieșeau din Iași. Vămile interne au fost percepute, în perioada amintită, în următoarele puncte unde se țineau tîrguri și bîlciuri sau în apropierea podurilor de pe rîuri și anume la Strehaia, Baia de Aramă, Tg. Jiu, Rîmnic, Craiova, Caracal, Slatina, Pitești, Tîrgoviște, Buzău, Gherghița, Rușii de Vede, vama centrală (carvasaraua) aflîndu-se la București. În Moldova ele funcționau în orașele Siret, Rădăuți, Suceava, Hîrlău, Cotnari, Roman, Bacău, Vaslui, Bîrlad și Tecuci, iar vama centrală, firește, la Iași.

Din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și în Țara Românească se extinde obiceiul arendării vămilor de la hotare, preluate anual de schileri, ce erau obligați să cedeze domniei o parte din venitul încasat. Locurile de vamă de la margine în Țara Românească, sînt tot cele din epoca anterioară, adică Vîlcan, lîngă Tg. Jiu, Cîineni, pe valea Oltului, Rucăr-Dragoslavele, Cîmpina „în drumul Brașovului" și Focșani; pentru paza schelelor și împiedicarea contrabandei domnia a orînduit sate de plăieși, conduse de vătafi, dar subordonate schilerilor. Aceștia din urmă erau datori „a luare vama de la tot omul, verii carii cu ce marfă și negoț, ... ar tréce pre acolo"[19]. În „Adetul vămii — scalii de la Cîineni" din timpul lui Gheorghe Duca și al lui Brîncoveanu sînt înșirate mărfurile impuse la vamă (în 1676 și 1691) destinate exportului și cele din import cu proveniența lor. Totodată domnia mai încasa și veniturile schelelor de la Dunăre, dintre care sînt amintite sub Brîncoveanu Orașul de Floci, Lichirești, Ciocănești, Gojdibrovul (Grojdibodu), Oreaova (Dolj) (azi dispărută), Turnu și Islaz. În Moldova vămile de la margine erau fixate la Cernăuți, Hotin, Soroca, Focșani, Oituz, Piatra Neamț iar la Dunăre Galați, funcționînd după principii asemănătoare celor din principatul muntean (arendări către schileri, cote donate mănăstirilor ș.a.).

Taxa vamală se ridica atît în Moldova cît și în Țara Românească la un cuantum de 3% din valoarea mărfurilor scoase sau introduse în principate; cel al vămilor interne fluctua în jurul aceluiași procent.

În Transilvania vămile aparțineau curții princiare constituind veniturile de bază ale puterii centrale. Legislația lor a fost sistematizată prin codul „Approbatae Constitutiones" (1653) care fixa și locul punctelor de încasare a tricesimei la: Bran, Turnu Roșu, Vulcan, Orăștie, Caransebeș, Oradea, Dej, Cluj Mănăștur, Bistrița, Sighetul Marmației, Ciuc, Jibău, Jimbor, Tășnad, Secuieni, Oradea, Ineu și Beiuș precum și al filialelor dependente. Totodată se dădeau indicații privind modul de percepere al taxelor, pedepsirea evaziunii fiscale, obligația satelor de plăieși — ins-

[19] *Anatefterul*, (ed. Dinu C. Giurescu), p. 371, nr. 8.

www.dacoromanica.ro

tituţie ce este întîlnită şi în Transilvania — de a păzi hotarele şi oficiile vamale ş.a.[20] „Compilatae Constitutiones" din 1678 completa unele prevederi privind exceptarea de la vamă a căruţaşilor folosiţi în transporturi [21]. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea oficiile vamale încep a fi arendate — ca şi în principatele vecine — unor negustori „greci" influenţi şi reprezentanţilor marei nobilimi. Vama percepută reprezenta cca 1 : 30 (tricesima) din valoarea mărfurilor de tranzit şi cca 1 : 20 (vigesima) din aceea a mărfurilor de import şi export, deşi în această perioadă vigesima începe să cadă în desuetudine, fiind percepută mai mult tricesima. În cazul prezentării la vamă a unor produse neincluse în listele oficiale, negustorul trebuia să plătească 4,5% din valoarea lor. După vămuire, i se elibera o chitanţă. În ceea ce priveşte bogatele produse circulînd pe piaţa Transilvaniei, cu preţurile lor de vămuire, s-au păstrat mai multe tarife oficiale (vectigal) din Cluj (1620 şi 1700) şi Sibiu (1714) aceste două din urmă tipărite, conţinînd date revelatoare asupra amploarei traficului desfăşurat în principatul de peste Carpaţi.

PREŢURI, CIRCULAŢIE MONETARĂ ŞI UNITĂŢI DE MĂSURĂ

Preţul de desfacere al mărfurilor în Moldova şi Ţara Românească era stabilit de negustori, variind în raport cu cerinţele pieţii. În general, abundenţa de alimente, determina vînzarea lor la un cuantum mai scăzut în comparaţie cu acel al produselor meşteşugăreşti. Preţul acestora din urmă varia pe piaţa internă şi în raport cu materia primă care putea fi găsită în ţară sau importată din afară; de aceea îmbrăcămintea confecţionată din abà sau alte sortimente de postav local avea un preţ mai scăzut, în timp ce aceea la care se utilizau mătăsuri, blănuri sau stofe scumpe, obţinute din import, se ridica la un cost mai mare.

Dată fiind menţionarea sporadică a desfacerii articolelor agroalimentare şi a produselor meşteşugăreşti pe piaţă sub formă de mărfuri în izvoarele interne, ce indică de altfel de cele mai multe ori şi cantităţile în unităţi de măsură diferite şi costul în monede variate spre a nu mai aminti şi de mărfurile de import, este foarte dificil a se urmări evoluţia preţurilor şi a se putea stabili o medie a lor la un anumit produs. De pildă, preţul la cereale a variat în funcţie de starea recoltelor, oborocul de grîu cunoscînd oscilaţii în Ţara Românească între 90 320 aspri iar ferdela de mei între 165 230 aspri; pe vreme de foamete în Moldova, în 1684, mierţa de grîu atinsese costul de 3 lei bătuţi. Cu privire la preţul alimentelor, ocaua de carne grasă se vindea în principatul muntean cu 12 bani iar cea de unt între 14—33 aspri, aceasta din urmă, urcîndu-se, uneori, în Moldova, pînă la 2 orţi bătuţi şi un zlot, iar ocaua de brînză pînă la 2 potronici. Peştele, foarte abundent pe piaţă, era desfăcut la un preţ foarte redus (două ştiuci sau trei crapi pe un aspru, un morun de 30 livre pe 4 aspri etc.). Ocaua de seu costa 8 bani. Printre alte produse vinurile s-au desfăcut în Ţara Românească, în medie, la preţuri variind între 21—50 aspri vadra iar în Moldova, în general, cu 3 potronici; mierea

[20] *Corpus Juris Hungarici, 1540—1848*, p. 57—61.
[21] *Ibidem*, p. 240, 277.

www.dacoromanica.ro

vîndută în cantități mari, se ridica în principatul muntean pînă la 100 aspri de vadră, iar peste Milcov, la 10 galbeni (2 000 aspri) de poloboc. Ocaua de ceară se vindea cu 70—100 aspri. În sfîrșit desfacerea sării se făcea tot cu ocaua costînd 40 aspri sau în bolovani de 170—200 ocale.

Aceeași varietate de prețuri este înregistrată și la animalele de transport și consum. Astfel costul unui bou — nedestinat exportului liber — se cifra în principatul muntean între 500—1 372 aspri, iar al unei vaci între 500—1 000 aspri; în Moldova prețul la boi a coborît de la 1 000 pînă la 500—600 aspri iar al unei vaci a oscilat între 500—1 000 aspri, pentru cele cu viței plătindu-se pînă la 1 300 aspri. În privința oilor ele erau desfăcute în Țara Românească între 116,5—123,5 aspri pe cap de animal iar în Moldova între 100—200 aspri. În sfîrșit prețul cailor a variat în funcție de rasă și calitate, existînd mari diferențe între cei de „țară" și cei „turcești" sau „arăpești" de import, cei dintîi valorînd în medie între 4 113—6 000 aspri, iar ceilalți de la 6 650 pînă la 20 000 aspri. Prețul iepelor era mai scăzut, cifrîndu-se între 900—2 400 aspri. În Moldova este întîlnită aceeași oscilație a costului cailor, evoluînd între 1 995—10 000 aspri.

Diferența de prețuri, în cele două principate, între cele ale articolelor agro-alimentare sau animalelor și al produselor meșteșugărești este vădită. De pildă în secolul al XVII-lea în Țara Românească prețul postavului varia atît după materiale (un cot de tălpan costa 54 aspri, unul de svitoc 125 aspri iar altul de grană 400 aspri) ca și după lucrurile confecționate dintr-însul; mantaua de postav simplă se vindea cu 1000 aspri, cea din 6 coți de grană purpurie cu 2 400 aspri, o dulamă foarte bună cu 5 000 aspri iar un rînd de haine de sarasir cu 10 000 aspri. La fel și în Moldova, unde, o bucată de postav „șift" vînăt prețuia 5 orți buni, una de postav „feleandreș" 10 lei buni și de postav negru („mahut") 2 zloți buni, o bucată de pînză turcească un ort bun sau un contăș 19 potronici. Giuvaerurile și articolele de lux folosite de domnie sau boieri se ridicau, desigur, la prețuri foarte mari. Astfel o dulamă bună din postav verde valora 5 000 aspri, alta de adamască roșie cu nasturi de aur 4 800 aspri, o cabaniță cu guler de vulpi, 5 800 aspri, un brîu de mătase cusut cu foi de argint între 1 500—3 000 aspri ș.a.; pentru „scule" izvoarele amintesc în Țara Românească cît costau o pereche de cercei de aur (600 aspri), un lanț de aur (4 000 aspri), o pereche de brățări de aur (30 lei sau taleri de argint), un inel cu safir (25 lei), o cunună de aur cu smaragde și un mărgăritar (300 lei) iar în Moldova o pereche de brățări cu diamant și rubine (120 lei), un inel cu diamante (între 70—150 lei), etc. Blănurile de samur importate din Rusia se ridicau pînă la suma de 20—35 000 taleri bucata.

În Transilvania datele oferite de izvoare sînt și mai bogate ilustrînd aceeași discrepanță de prețuri între articolele agro-alimentare, produsele meșteșugărești obișnuite și mărfurile de import. Astfel, din socotelile administrației curții princiare a lui Apafi și registrele vamale din Cluj se observă costul merței de grîu (0,83 fl.), al vitelor (un bou valora 5,25 florini; o vacă, 4,50 fl.), al pieilor de vită (o bucată prețuia 2,5 fl.), al oilor (0,60 fl. pe cap de animal), sau al postavului ieftin turcesc (abà) (un val de 24 60 coți, 3,20 fl.), al postavului de Brașov (un val, 18,18 taleri), postavului de Sibiu (1 val, 18 florini), păturilor de Sebeș (o bucată, 20

www.dacoromanica.ro

dinari), încălțămintei din piele de oaie (0,60 fl. perechea), cizmelor cu carîmbi (1,05 fl. perechea), pieselor de dogărie (1,14 fl. bucata), accesoriilor de fier la căruțe și coaselor (0,60 fl. bucata) ș.a. Din aceleași socoteli ale Curții din Alba Iulia ca și din registrele tricesimale ale vămii de la Turnu Roșu reies, însă, prețurile foarte ridicate ale mărfurilor de import, în parte tranzitate și în țările vecine; în rîndul postavurilor „subțiri", cel mai scump era atlasul venețian (8 florini cotul), urmat de diferitele sortimente englezești (între 3,75—5 fl. cotul), „granatul" venețian și cel turcesc (între 3,50—4 fl.cotul); mătăsurile scumpe se vindeau cu 6 fl. ocaua, pieile fine cu 1,32 fl. bucata de cordovan, 1,65 fl.bucata de carmajin, mirodeniile și coloranții cu 100 fl. maja (63,69 kg.) de tămîie, 108 fl. maja de rădăcini de ghimbir și 3,05 fl. livra de șofran); în sfîrșit blănurile de rîs se ridicau la prețul de 100 florini renani bucata iar caii turcești de rasă la 60 fl. renani de cap.

După cum s-a putut constata, în secolul al XVII-lea a continuat afluxul de monede străine pe piața țărilor române suplinind nevoia de numerar grav afectată prin lipsa unei monede naționale. Încercările, foarte sporadice, înregistrate în această epocă în Moldova și Țara Românească de a se bate monede proprii nu reprezintă decît modeste și efemere paliative fără consecințe serioase pentru economia lor. Mihail Radu sau Mihnea al III-lea a bătut — probabil în Transilvania — monede mărunte de bronz de tipul șilingilor în principatul muntean la 1658 dar cu circulație restrînsă, iar în Moldova Eustratie Dabija a redeschis monetăria de la Suceava în 1662 unde a început să se bată același gen de monede de bronz purtînd denumirea de „șalăi". Totodată în această bănărie — ce a continuat să funcționeze și în vremea lui Gheorghe Duca și Iliaș Alexandru — s-au mai bătut și imitații după șilingi poloni, suedezi și prusieni, care au fost folosiți nu numai pe piața internă dar și în Polonia, sub numele de „domnicse" (domnițe), provocînd, însă, mari nemulțumiri. În sfîrșit monedele -medalii de aur cu caracter jubiliar comandate de Brîncoveanu la Alba Iulia în 1713, în valoare de 2,35 sau 10 ducați, n-au fost puse în circulație.

În Transilvania, paralel cu monedele străine, au fost folosite și monedele locale bătute în monetăriile princiare de la Cluj, Sibiu, Alba Iulia, Baia Mare, Brașov, Sighișoara și Făgăraș; emisiunile principilor de la Moise Szekely pînă la Mihail Apafi au continuat cu regularitate pînă spre sfîrșitul veacului. Astfel în acest principat au circulat ducați de aur, taleri, guldeni, groși, oboli, dinari și creițari de argint, groși și dinari de aramă, de valori diferite. În privința monedelor străine care au fost folosite mai frecvent pe piața țărilor române în secolul al XVII-lea, foarte diferite ca proveniență, factură și valoare, în afara asprilor otomani de argint, în continuă depreciere, un rol însemnat l-au jucat talerii de argint sau leii de origine olandeză — deveniți ulterior monede de calcul —, apoi dinarii unguresti de argint sau banii, ducații venețieni sau țechinii de aur, groșii poloni de argint (cunoscuți sub denumirea de „costande" în Țara Românească și „potronici" în Moldova), florinii renani și talerii austrieci de argint.

Unitățile de măsură (de lungime, suprafață, capacitatea greutate și volum) nu cunosc schimbări în această epocă în principate, fiind înregistrate, însă, primele intervenții ale domniei în fixarea mai precisă a unora

www.dacoromanica.ro

din ele, de uz mai răspîndit. Astfel în Moldova, Vasile Lupu a fixat capacitatea merței (cca 16 ocale) pentru cîntărirea cerealelor, pe care Dumitrașco Cantacuzino a mărit-o în 1685, iar în Țara Românească Șerban Cantacuzino și apoi Constantin Brîncoveanu au definit lungimea stînjenilor ce le poartă numele (în sistem metric respectiv 1,962 m și 2,020 m), precum și a palmei (0,245 m și 0,252 m), submultiplul stînjenului. Negustorii care se făceau vinovați de înșelăciune, măsluind unitățile de măsură, erau pasibili de pedeapsă după cum se menționează în pravila „Îndreptarea Legii" [22].

În Transilvania, „Approbatae Constitutiones" din 1653 au delimitat teritoriul provinciei în patru zone, ce urmau să folosească un anume etalon la principalele măsuri: cupa, eitelul, vică, găleata, cotul, funtul și maja. Astfel în regiunea cea mai întinsă a țării trebuiau să se întrebuințeze măsurile de la Cluj, în părțile săsești și secuiești cele de la Sibiu și Tg. Mureș iar în comitatele exterioare, Bihor, Zarand și Maramureș, reunite în „Partium", măsurile din Oradea [23]. Măsurile etalon, marcate de autorități, erau expuse în piața publică a celor patru orașe, pentru lămurire și control. Principii și Dieta aveau dreptul, totodată, să intervină în reglementarea unităților de măsură, pe care le puteau mări sau micșora după trebuință. Astfel cronicarul sas Kraus menționează o asemenea inițiativă luată în 1653 cînd au fost reduse optimea și sfertul dar măriți în schimb funtul și cotul „spre marea pagubă a țărănimii, dar în ... folosul nobililor și al preoților ... și al negustorilor" [24]. Odată cu instaurarea regimului habsburgic în Transilvania, noii stăpînitori au introdus în țară propriile lor unități de măsură, cele vechi căzînd în desuetudine și fiind abandonate.

NEGUSTORI; POZIȚIE SOCIALĂ

În secolul al XVII-lea negustorii apar ca o categorie socială distinctă și bine închegată care preluase în mîinile ei o mare parte a desfacerii. Ascensiunea negustorilor este dovedită și prin organizarea lor în bresle; cea mai veche mențiune datează din 1610 și se referă la starostele celor din Iași. La București izvoarele menționează gruparea negustorilor într-o asociație profesională pe o treaptă inferioară, de tipul vătășiei sau frăției (1631), care a evoluat, la rîndul ei, în breaslă cu staroste întîlnit la 1660. Staroștii aveau atribuția de a confirma orice tranzacție încheiată între negustori, să reglementeze litigiile intervenite între dînșii pentru stăpînirea prăvăliilor sau desfacerea mărfurilor, sau să intervină în conflictele generate de schimburile pe piața externă cu străinii. Tot în această epocă se produc diferențieri mai accentuate în rîndul păturii negustorești; cei bogați și influenți, deveniți în parte și proprietari de pămînt (ca de pildă Gheorghe Dura stăpînind întinsa grădină învecinată viei mănăstirii Sărindar din București (1671) sau Dima Piperea, deținînd împreună cu

[22] *Îndreptarea Legii (1652)* (ed. Academiei), p. 287.
[23] *Corpus Juris Hungarici, 1540—1848*, p. 114.
[24] G. Kraus, *Cronica Transilvaniei, 1608—1665*, p. 176.

www.dacoromanica.ro

Manole cupeţul (1667) cîte 500 stînjeni din moşia Tătărani-Ilfov) sau înrudiţi cu unele familii boiereşti (cum au fost fraţii Pepano, posedînd prăvălii în Bucureşti şi Tîrgovişte, rubedenii ale boierilor din Izvorani sau Gheţea Rustea, ajuns clucer, socrul lui Şerban vodă Cantacuzino), încep să joace un anumit rol în viaţa oraşelor, mai ales a reşedinţelor de scaun de la Bucureşti şi Iaşi, unde spre sfîrşitul secolului al XVII-lea tind a se suprapune sau chiar a se substitui organelor locale de conducere, judeţii şi pîrgarii, în hotărnicii, întăriri de proprietăţi etc.

În afara localnicilor care participau masiv la comerţul intern, în rîndul negustorilor figurau şi mulţi străini, în special greci şi turci, în afară de lioveni, ruteni, armeni şi evrei.

Mai trebuie, în sfîrşit, precizat că în centrele urbane din Ţara Românească şi Moldova în afara negustorilor propriu zişi şi a unora dintre meşteşugari, mai erau legaţi de comerţ şi cîţiva reprezentanţi ai marii boierimi (de pildă marele vornic Preda Brîncoveanu, marele spătar Diicul Buicescu în Ţara Românească, marele logofăt Luca Stroici şi marele vistier Gheorghe Ursachi în Moldova) sau egumeni de mănăstiri (în special cei de la Radu Vodă din Bucureşti, Nucet/Dîmboviţa sau Iaţco de lîngă Suceava), pentru care, însă, îndeletnicirea comercială nu constituia o activitate de căpetenie, ci mai mult un mijloc de completare a veniturilor realizate în ansamblu de exploatarea feudală. Procesul de infiltrare al boierilor şi mănăstirilor în comerţ se va adînci mai ales către sfîrşitul veacului şi la începutul celui următor, vreme cînd se ascut conflictele sociale şi creşte concurenţa între membrii claselor dominante pentru deposedarea tîrgoveţilor şi acapararea prăvăliilor şi a locurilor de case din oraşe.

În Transilvania, procesul de diferenţiere al negustorimii este, în genere, similar cu cel din Ţara Românească şi Moldova, dar s-a petrecut mult mai devreme. În provincia de peste Carpaţi pe lîngă negustorimea obişnuită continuă să existe un „patriciat" orăşenesc în care intraseră pe lîngă saşi şi maghiari, şi marii negustori „greci" operînd pe piaţa externă, arendaşi ai vămilor, ocnelor de sare sau ai minelor de metale preţioase, unii din ei înnobilaţi, ce participau activ la viaţa economică a principatului. Din rîndul acestora se pot cita numele lui Ioan şi Christofor Páter, Gheorghe Szégedi, Ioan Batizi, Andrei Horváth, Christofor Kiş ş.a., arendatori ai tricesimilor. Şi o parte a nobilimii a fost angrenată în procesul de schimb, unii din reprezentanţii ei ca Ştefan Apor, cămăraşii Paul Beldi şi Ştefan Petki sau însuşi palatinul Ungariei, Paul Esterházi, arendînd tricesimele sau ocnele de sare, în timp ce alţi magnaţi ca Nicolae Bethlen, Kelemen Mikes, Denes Bánffy sau Ladislau Székely, făcînd parte din consiliul princiar, protejau activitatea negustorilor greci în schimbul a unor substanţiale beneficii. La intrarea Transilvaniei sub dominaţia habsburgică, fructuosul comerţ oriental al acestora din urmă a fost asigurat şi de autorităţile imperiale care le-au întărit privilegiile.

MIJLOACE ŞI PRACTICI COMERCIALE; COMPANII DE NEGOŢ

În ceea ce priveşte caracterul tranzacţiilor comerciale din Ţara Românească şi Moldova în secolul al XVII-lea, se continuă practica întovără-

www.dacoromanica.ro

șirilor între meșteșugari și negustori, precum și a asociațiilor de negustori localnici sau împreună cu străini, îndeosebi greci, armeni, evrei, lioveni și turci. În primul caz indicat, partenerii deținеau în comun atelierele și prăvăliile în care își desfăceau mărfurile. Asocierile între negustori aveau drept scop sporirea sferei activității lor comerciale și deplină solidaritate atît la cîștig cît și la pierderi. În practică, asemenea aranjamente se caracterizau prin acordarea de credit între părți, asocierea de capital și de marfă în proporții, de obicei, egale, și împărțirea echivalentă a beneficiilor. În caz de litigii, rezolvarea neînțelegerilor intra în competența breslei respective de negustori, sentința fiind acordată de staroste, cu asentimentul instanțelor orășenești și a dregătorilor domnești.

Izvoarele indică asemenea întovărășiri între meșteșugari (cojocari) și cupeți, de pildă la București în 1658, sau asociații între negustori la Pitești (1676) sau București (1684), uneori desfăcute prin judecăți. Se pot oferi exemple și de asociații între negustori localnici și străini ce au dat naștere la o serie de procese; de pildă, în Moldova, au avut loc conflicte între negustorii greci, lioveni și autohtoni în comerțul de potasă între 1671—1679 [25]; în sfîrșit în Țara Românească se judecă la 1703 desfacerea asociației între un negustor turc și partenerii săi munteni, obligați la plata unei despăgubiri [26].

În ceea ce privește prețul de desfacere al mărfurilor, acesta era fixat de comercianți în funcție de cerințele pieții, respectarea lui făcîndu-se prin bună înțelegere.

În cazul vînzării unor produse ieftine și într-o cantitate redusă, plățile se efectuau pe loc; dacă tranzacția prevedea un volum de mărfuri mai ridicat, costul era achitat doar în parte la încheierea contractului, iar restul la livrare. Pentru respectarea condițiilor consimțite, se recurgea fie la zălogiri de ocini ori a altor bunuri (giuvaeruri, locuri de casă etc.) pînă la achitarea integrală a costului mărfii primite, fie recurgîndu-se la chezași, ce urmau să despăgubească pe vînzător, în caz de neachitare, sau pe cumpărător, în eventualitatea neprimirii integrale a mărfii achiziționate și la termenul cuvenit.

Izvoarele amintesc astfel de tranzacții: la 1630 zălogiri de ocină cu rumâni pentru achiziționarea unor blănuri scumpe de la trei negustori bucureșteni; în 1635 judecată pentru livrare incompletă a unei cantități însemnate de miere și ceară achitată integral și anticipat; în 1641 despăgubirea mănăstirii Radu Vodă din București pentru nelivrarea în termen a vinului cumpărat de la negustorii cîmpulungeni; în 1669 și 1673, la fel, despăgubirea unor negustori turci pentru produse alimentare neprocurate la timp și plătite înainte etc.

Datorită lipsei de numerar, negustorii erau nevoiți adeseori să recurgă la zarafi, a căror îndeletnicire, separată propriu-zis de negoț, se rezuma în special la schimbul monetelor străine și camătă prin acordarea de credit cu zălog și perceperea, în mod obișnuit, a unei dobînzi anuale de 20%. La Tîrgoviște, zarafii dispuneau în secolul al XVII-lea de „locul" lor, la Iași operau pe ulița „trepezenească" sau „tărbujenească" (1637), iar la

[25] Hurmuzaki, Supl. II, vol. III, p. 185—229, nr. CIII.
[26] Arh. St. Buc., *M-rea Bradu, Hanu Greci și Codreni*, XIII 3.

www.dacoromanica.ro

Bucureşti erau aşezaţi în apropierea „uliţei cei mari despre Curtea domnească" (între 1678—1688). În ţările române operau nu numai cămătari localnici, dar într-o proporţie însemnată şi străină, în special turci, greco-levantini, evrei şi armeni, ce realizau venituri însemnate din împrumuturile cu dobîndă oneroasă acordate în special domniei, boierilor sau negustorilor; se poate semnala însă şi procedeul invers cînd unii negustori, în special cei avuţi, recurgeau la cămătă, izbutind să acumuleze proprietăţi şi bunuri materiale dacă nu primeau la termen banii ce le erau datoraţi. În sfîrşit documentele mai ilustrează şi o altă formă a cămătei, folosită în procesul de schimb şi anume dobînda încasată pentru nerespectarea unui termen de livrare a mărfurilor stabilit dinainte între vînzător şi cumpărător, în care caz cel de-al doilea se socotea păgubit prin nerentabilizarea banilor investiţi în mărfuri neprimite la timp.

Aşadar, în ceea ce priveşte încheierea tranzacţiilor comerciale în secolul al XVII-lea în principate, se observă, faţă de perioada anterioară, o înmulţire şi o diversificare a diferitelor operaţii (contracte de vînzare—cumpărare, zapise de plată, zălogiri sau împrumut, chitanţe de achitare a creanţelor şi registre de evidenţă a mărfurilor).

În Transilvania în secolul al XVII-lea, în desfăşurarea schimburilor principatului cu regiunea sud-dunăreană a intervenit un element nou şi anume monopolizarea sa de către companiile de negustori greci de la Sibiu (1636) şi Braşov (1678), beneficiind de un statut juridic şi de regulamente de funcţionare întărite prin privilegii princiare. În rîndul companiştilor activau şi alte elemente balcanice (sîrbi, bulgari, aromâni) de la Arvanitohori, Melenic, Seres, Filipopol, Tîrnovo, Constantinopol, Hios, Sinope, Trapezunt ş.a. La comerţul oriental al Transilvaniei au mai participat şi alţi negustori greco-levantini, stabiliţi la Făgăraş Alba Iulia, Cluj, Arad sau Hunedoara precum şi negustorii armeni de la Gherla şi Gheorghieni. Dar grosul traficului a trecut prin mîinile companiştilor de la Sibiu şi Braşov, în rîndurile cărora se întîlnesc spre sfîrşitul veacului şi români nu numai din Transilvania (Făgăraş, Alba Iulia, Cluj, Săliste, Ocna) dar şi din Moldova şi Ţara Românească (Bucureşti, Tîrgovişte, Cîmpulung, Rîmnic, Slatina şi Craiova). Negustorii străini s-au impus totodată în viaţa economică a principatului şi prin arendarea de vămi, saline şi alte izvoare de la fiscul princiar. Încercările Dietei de a le limita privilegiile sau de a-i impune la taxa ridicate, precum şi de a organiza în 1672 o „Companie orientală" rivală, condusă de saşi, au dat greş deoarece din imensele beneficii acumulate de negustorii companişti se împărtăşeau şi membrii Consiliului princiar şi alte persoane influente care n-au pus în practică prevederile Dietei. Traficul fructuos al negustorilor străini cu Levantul a fost menţinut şi după anexarea Transilvaniei la Imperiul habsburgic (1699), datorită veniturilor substanţiale ce revencau fiscului imperial; privilegiile Companiei din Sibiu au fost dealtfel întărite şi prin diploma împăratului Leopold din 1701. De aceea noile încercări de redresare ale comerţului saşilor prin proiectul cancelarului Bethlen (1703) sau crearea unei „Societas mercatoria Cibinensis" (1710) n-au avut succesul scontat, supremaţia companiştilor greci în comerţul oriental neputînd fi contestată.

www.dacoromanica.ro

POLITICA COMERCIALĂ A DOMNIEI ȘI PRINCIPILOR

Comerțul aducînd un însemnat venit domniei, nu numai din încasarea vămilor și perceperea unor taxe, dar și din acordarea unor privilegii și dreptul de monopol asupra desfacerii unor produse, a stat în mod permanent în atenția puterii executive. Exercitarea autorității centrale nu s-a manifestat însă numai prin fixarea taxelor, arbitrarea în cazul unor litigii între negustori și apărarea celor localnici față de străini dar și prin intervențiile făcute spre a reglementa buna desfășurare a procesului de schimb. Uneori chiar domnii înșiși participau la tranzacții de natură comercială. Astfel, în Moldova, s-au arătat interesați în comerț domni ca Vasile Lupu, Gheorghe Ștefan sau Gheorghe Duca. Acesta din urmă, participant la rentabilul negoț cu cenușă de potasiu pe piața constantinopolitană și asociat chiar cu negustorii lioveni, a practicat, o politică protecționistă interzicînd sau limitînd activitatea concurenților localnici sau străini. În Țara Românească, Matei Basarab a manifestat aceleași preocupări pentru înflorirea negoțului, reglementat prin unele prevederi ale „Îndreptării Legii"; totodată el a întreținut relații și cu negustorii din Brăila.

Dar domnul care a dovedit un deosebit interes pentru legiferarea comerțului, pe baze cît mai echitabile, a fost Constantin Brîncoveanu. „Anatefterul" său conținea — printre altele — o serie de dispoziții privind stabilirea locurilor din orașe unde se îngăduiau desfacerea mărfurilor și cîntărirea lor precisă prin măsurile de greutate în vigoare. La București s-a instituit chiar un monopol pentru cantaragiul domnesc, care percepea 10 bani la suta de ocale. Pentru adăpostirea mărfurilor, domnul a încurajat și construirea de hanuri, inițiativei lui, datorîndu-se de pildă, ridicarea celor numite Constantin vodă și Sf. Gheorghe Nou la București. Totodată Brîncoveanu a reglementat dările plătite de negustori, hotărînd prin porunca dată la 25 mai 1700 să se perceapă anual o taxă de 4 000 ughi, plătibilă în patru sferturi.

În Transilvania inițiative în materie de comerț s-au datorat unor principi activi, ca de pildă, Gabriel Bethlen sau Gheorghe I Rákóczi, ce au recurs la așa numitele „limitații („limitationes"), un fel de „mercuriale" ce reglementau nu numai prețurile mărfurilor dar și modalitățile lor de desfacere, pentru apărarea schimbului local. Totodată prin instituirea unui sistem de control asupra exportului unor produse de calitate, puse în vînzare doar prin reprezentanții principilor ce dispuneau de monopol, s-au asigurat statului venituri stabile și apreciabile. Sub Gheorghe al II-lea Rákóczi a fost promulgat cunoscutul cod „Approbatae Constitutiones" cu norme deosebit de importante privind regimul negustorilor, al vămilor, al impunerii mai riguroase a companiștilor străini ș. a.

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, odată cu slăbirea autorității princiare în timpul domniei lui Mihai I Apafi, o bună parte din aceste măsuri au fost anulate sau ocolite iar negustorii greci au acaparat poziții și mai importante în economia principatului. După instaurarea regimului habsburgic în Transilvania s-au introdus reglementări mai drastice în viața economică a principatului pentru asigurarea veniturilor fiscului imperial afectate de războaie (impunerea de restricții în exportul de materii prime, limitarea importurilor pentru păstrarea numerarului în țară,

www.dacoromanica.ro

acaparărea fructuosului comerţ extern de vite de către autorităţile de stat ş. a.) Mai tîrziu Curtea de la Viena va proceda la o revizuire a politicii sale economice faţă de această provincie, în spiritul unui mercantilism sistematic.

BIBLIOGRAFIE

IZVOARE

Anatefterul. Condica de porunci a Vistieriei lui Constantin Brîncoveanu (ed. Dinu C. Giurescu), în „Studii şi materiale de istorie medie", V (1962), p. 353 193.

Approbatae Constitutiones, în *Corpus Juris Hungarici, 1540 1848, évi erdélyi törvények* (ed. Kolozsvári Sándor-Óvári Kelemen), Budapesta, 1900.

CANTEMIR, DIMITRIE, *Descriptio Moldaviae — Descrierea Moldovei*, Edit. Academiei, Bucureşti, 1973.

Călători străini despre ţările române, (ed. M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu), vol. V, Bucureşti, 1973; (ed. M. M. Alexandrescu-Dersca, M. A. Mehmet), vol. VI, Bucureşti, 1976.

Compilatae Constitutiones, în *Corpus Juris Hungarici, 1540—1848, évi erdélyi törvények* (ed. Kolozsvári Sándor-Óvári Kelemen), Budapesta, 1900.

Condica de venituri şi cheltuieli a vistieriei de la leatu 7202 7212 (1694—1704) (ed. C. Aricescu), Bucureşti, 1873.

Corpus statutorum Hungariae municipalium (ed. Kolozsvári Sándor-Óvári Kelemen), vol. I, Budapesta, 1885.

DEL CHIARO, ANTON-MARIA, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia* (ed. N. Iorga), Bucureşti, 1914.

Documenta Romaniae Historica, A. *Moldova*, Bucureşti, Edit. Academiei, vol. XIX, XXI, XXII, 1969, 1971, 1974; B. *Ţara Românească*, Bucureşti, Edit. Academiei, vol. XXI—XXV, 1965—1974.

Documente privind istoria României, A. *Moldova, Veacul XVII*, vol. I V, Bucureşti, Edit. Academiei, 1952—1957; B. *Ţara Românească*, veacul XVII, vol. I IV, Bucureşti, Edit. Academiei, 1952—1954.

GUBOGLU, MIHAIL, *Catalogul documentelor turceşti*, vol. I—II, Bucureşti, 1960—1965.

HURMUZAKI, *Documente privitoare la istoria românilor*, Supl. II, vol. III, XIV_1, Bucureşti, 1900, 1915.

IORGA, N., *Acte româneşti şi cîteva greceşti din arhivele companiei de comerţ oriental din Brasov*, Vălenii de Munte, 1932.

Îndreptarea Legii, 1652, Edit. Academiei, Bucureşti, 1962.

Istoričeskie sviazi narodov SSSR i Rumînii, v XV—načale XVIII v. Relaţiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. şi România în veacurile XV începutul celui de al XVIII-lea, vol. II 1633—1673, Moscova, 1968.

KRAUS, GEORG, *Cronica Transilvaniei* 1608—1665 (trad. G. Duzinchevici şi E. Reus-Mîrza), Bucureşti, 1965.

LIMONA, D., *Catalogul documentelor referitoare la viaţa economică a ţărilor române în sec. XVII—XIX. Documente din Arhivele Statului Sibiu*, vol. I, Bucureşti, 1966.

MEHMED, MUSTAFA A., *Documente turceşti privind istoria României*, vol. I, 1455—1774, Bucureşti, 1976.

PETTKO, BÉLA, *Egy érdekes emlékkönyv a XVII-ik századból*, în „Történelmi Tár", Budapesta), 1882, fasc. I, p. 499—501.

SZÁDECKY, BÉLA, *I Apafi Mihály fejedelem udvartártása*, vol. I, *Bornemisza Anna gazdasági naplói (1667—1690)*, Budapesta, 1911.

Vectigal Transylvanicum, Cluj, 1700.

Vectigal Transylvanicum Hungarico-Germanicum, Sibiu, 1714.

www.dacoromanica.ro

LUCRĂRI GENERALE

BĂDĂRĂU, DAN și IOAN CAPROȘU, *Iașii vechilor zidiri pînă la* 1821, Iași, 1974.

BOGDAN, A. M., *Din trecutul comerțului moldovenesc și mai ales a celui ieșan*, Iași, 1925.

CERNOVODEANU, PAUL, *England's trade policy in the Levant and her exchange of goods with the Romanian Countries under the latter Stuarts (1660—1714)*, București, 1972.

Societatea feudală românească văzută de călători străini (secolele XV—XVIII), București, 1973.

CICANCI, OLGA, *Companiile grecești din Transilvania și comerțul european între anii 1636—1746* Rezumatul tezei de doctorat — București, 1976.

COSTĂCHEL, V., P. P. PANAITESCU și A. CAZACU, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1957.

GIURESCU, CONSTANTIN C., *Istoria românilor*, vol. III, partea II-a, București, 1946.

GÖLLNER, CAROL, *Siebenbürgische Städte im Mittelalter*, București, 1971.

HOSZOWSKI, ST., *Les prix à Lwów (XVIe—XVIIe siècles)*, Paris, 1954.

ILIESCU, OCTAVIAN, *Moneda în România* 491—1864, București, 1970.

IORGA, N., *Istoria comerțului românesc* (ed. a II-a), vol. I, București, 1925.

Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient à l'époque moderne, Paris, 1925.

Istoria orașului București (ed. Muzeului de istorie a orașului București), vol. I, București 1965.

Istoria României, vol. III, Edit. Academiei, București, 1964.

MANTRAN, ROBERT, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle. Essai d'histoire institutionnelle, économique et sociale*, Paris, 1962.

METEȘ, ȘTEFAN, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul pînă în veacul al XVIII-lea*, Sighișoara, 1920.

PAVLESCU, EUGEN, *Meșteșug și negoț la românii din sudul Transilvaniei (sec. XVII—XIX)*, București, 1970.

PODGRASKAIA, E. M. *Torgovle sviazi Moldavii so Lvovom v XVI—XVII vekah*, Kișinev, 1968.

STOIANOVICH, TRAJAN, *L'economie balkanique aux XVIIe—XVIIIe siècles*, Paris, 1952.

STOICESCU, NICOLAE, *Cum măsurau strămoșii. Metrologia medievală pe teritoriul României*, București, 1971.

ZANE, G., *Economia de schimb în Principatele Române*, București, 1930.

LUCRĂRI SPECIALE

BARTOȘ, GIL., *Comerțul cu ceară între țările române și Veneția în secolele XVI—XVIII*, în „Apicultura", 25 (1972), nr. 11, p. 30—32; nr. 12, p. 31 32.

BERINDEI, MIHNEA, *Contribution à l'étude du commerce ottoman des fourrures moscovites. La route moldavo-polonaise 1453—1700*, în „Cahiers du monde russe et soviétique", Paris, XII (1971), 4e Cahier, p. 393—409.

BODOGAE, T., *Le privilège commercial accordé en 1636 par G. Rákóczi aux marchands grecs de Sibiu*, în „Revue roumaine d'histoire", XI (1972), p. 647—653.

CAPROȘU, I., *Rolul capitalului cămătăresc în aservirea micii proprietăți din Moldova (pînă la începutul regimului fanariot)* în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", Iași, VII (1970), p. 107—136.

CAMĂRĂȘESCU, RUXANDRA și CORALIA FOTINO, *Din istoria prețurilor. Evoluția prețului cailor în Țara Românească (secolele XV XVII)*, în „Studii și materiale de istorie medie", VI (1973), p. 225—241.

CERNOVODEANU, PAUL, *Relațiile economice ale Angliei cu țările române în perioada 1660—1714*, în „Studii. Revistă de istorie", 21 (1968), nr. 2, p. 259—272.

Les échanges économiques entre les Pays Roumains et l'Occident (1650—1829), în *Actes du Cinquième Congrès International d'Histoire Économique (Léningrad*, 1970), vol. VI, Leningrad, 1976, p. 203—214.

Les échanges économiques dans l'evolution des relations roumano-turques (XVe XVIIIe siècles), în „Revue des études sud-est européennes", XVI (1978), nr. 1, p. 81 90.

CVETKOVA, B., *Le service des çelep et le ravitaillement en bétail dans l'Empire ottoman (XVe—XVIIIe s.)* în „Etudes historiques", Sofia, 3 (1966), p. 145—172.

DAN, M., S. GOLDENBERG, *Le commerce balkano-levantin au cours de la seconde moitié du XVIe siècle et au début du XVIIe siècle*, în „Revue des études sud-est européennes", V (1967), nr. 1—2, p. 87—117.

www.dacoromanica.ro

DEMÉNY, LIDIA, *Le commerce de la Transylvanie avec les régions du sud du Danube effectué par la douane de Turnu Roşu en 1685*, în „Revue roumaine d'histoire", VII (1968), nr. 5, p. 761—777.
Regimul negustorilor străini din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în „Studii. Revista de istorie", 26 (1973), nr. 2, p. 283—298.
Regimul tricesimelor şi punctele vamale din Transilvania în perioada principatului autonom, în „Studii şi materiale de istorie medie", VII (1974), p. 207—221.
DEMÉNY, LUDOVIC, *Comerţul de tranzit spre Polonia prin Ţara Românească şi Transilvania (ultimul sfert al secolului al XVII-lea)*, în „Studii. Revistă de istorie", 22 (1969), nr. 3, p. 465—498.
DOBOŞI, AL., *Relaţiile comerciale ale Principatelor Române cu Veneţia*, Cluj, 1936.
EDROIU, NICOLAE şi PAUL GYULAI, *Tricesima la Braşov în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", Cluj, Series *Historia*, Fasc. 1, 1967, p. 7—25.
ENEA, C., *Relaţiile comerciale româno-ruse la mijlocul sec. XVII. Privilegiul comercial din 1656*, în „Studia Universitis Babeş-Bolyai", Cluj, Series *Historia*, Fasc. 1, 1963, p. 43 47.
GIURESCU, CONSTANTIN C., *Relaţiile economice dintre români şi ruşi pînă la Regulamentul Organic*, în „Revista istorică română", XVII (1947), fasc. I—II, p. 1—54.
Les relations économiques austro-roumaines aux XVe—XVIIIe siècles, în „Revue roumaine d'histoire", VII (1968), nr. 5, p. 743—759.
GOLDENBERG, S., *Comerţul, producţia şi consumul de postavuri de lînă în ţările române (sec. XIV jumăt. sec. XVII)*, în „Studii. Revistă de istorie", 24 (1971), nr. 5, p. 877—897.
Despre tîrgurile şi bîlciurile din Transilvania în sec. XIV—XVII, în *Omagiu Acad. Prof. Ştefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 206—212.
Der Handel Transsilvaniens vom 14 bis zum 17 Jahrhundert, în „Scripta Mercaturae", München, 11 (1977), nr. 1, p. 5—23.
Supplying of Transylvanian Towns in the 16th and 17th centuries and the Price Policy of Municipal Administrative Authorities, în „Revue roumaine des sciences sociales". Série des Sciences économiques", 22 (1978), nr. 2, p. 231—239.
GRECU, AL. (P. P. PANAITESCU), *Relaţiile Ţării Româneşti şi ale Moldovei cu Ragusa (sec. XV—XVIII)*, în „Studii. Revistă de ştiinţă şi filozofie", II (1949), nr. 4, p. 105—124.
ILIEŞ, AURORA, *Drumurile şi transportul sării în Ţara Românească (secolele XV—XIX)*, în „Studii şi materiale de istorie medie", VII (1974), p. 223—242.
IONESCU-NIŞCOV, TR. şi A. CONSTANTINESCU, *Relaţii comerciale româno-ruse în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Analele Româno-Sovietice", *Istorie*, 1956, nr. 3, p. 83—96.
IORGA, N., *Cîteva ştiri despre comerţul nostru în veacurile al XVII-lea şi al XVIII-lea*, în „Analele Acad. Române", M.S.I., seria II-a, tom. XXXVII (1914—1915), p. 305—321.
LEHR, LIA, *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei în a doua jumătate a secolului XVI şi prima jumătate a secolului XVII*, în „Studii şi materiale de istorie medie", IV (1960), p. 223—306.
Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în „Studii. Revistă de istorie", 21 (1968), nr. 1, p. 29—51.
Camăta în Ţara Românească pînă în secolul al XVIII-lea în „Studii, Revistă de istorie", 23 (1970), nr. 4, p. 693—715.
LUPAŞ, I., *Concurenţă comercială între greci şi saşii din Transilvania* în vol. *Paralelism istoric*, Bucureşti, 1937, p. 259—266.
MAGYARI, ANDREI, *Date privitoare la istoria comerţului cu sare în Transilvania la sfîrşitul sec. XVII* în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", series *Historia*, 1967, fasc. 1, p. 27—35.
MIOC, DAMASCHIN, *Preţul vinului în Ţara Românească în secolele XVII—XVIII*, în *Omagiu Acad. Prof. Ştefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 122—125.
NEAMŢU, V., *Comerţul cu piei şi prelucrarea lor în Moldova în sec. XV—XVII. Contribuţii la istoria economică a Moldovei*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Iaşi, II (1951), fasc. 1—2, p. 531—549.
NISTOR, NICOLAE, *Wirtschaftsbeziehungen zwischen Süd-siebenbürgen und der Walachei während, des 15—17 Jahrhunderts*, în „Forschungen zur Volks-und Landeskunde", 14(1971), nr. 2, p. 43—50.

www.dacoromanica.ro

PACH, ZSIGMOND, PÁL, *The role of East-Central Europe in International Trade*, în „Études historiques publiées à l'occasion du XIIIe Congrès International des Sciences Historiques", Budapesta, 1970, p. 217—264.

PAP, FRANCISC, *Despre plata tricesimei la Cluj în sec. XVII*, în „Acta Musei Napocensis", VII (1970), p. 595—598.

Fluctuații de valoare vamală la oficiul tricesimal clujean în prima jumătate a sec. XVII, în „Acta Musei Napocensis", VIII (1971), p. 239—250.

Comerțul Clujului cu Sălajul în sec. XVI—XVII în documentele oficiului tricesimal clujean, în „Acta Musei Napocensis", IX (1972), p. 547—553.

Produse agricole la vama Clujului în prima jumătate a secolului XVII, în „Terra Nostra", București, III (1973), p. 345—356.

Comerțul transilvănean al Clujului din prima jumătate a sec. XVII în registrele vamale, în „Acta Musei Napocensis", XI (1974), p. 169—184; XII (1975), p. 237—250.

PAPAHAGI, V., *Contribuții la istoria relațiilor comerciale ale Munteniei cu Peninsula Balcanică și cu Veneția în sec. al XVII-lea și al XVIII-lea*, în „Revista istorică", XIX (1933), nr. 4—6, p. 119—125.

Aromânii din Moscopole și comerțul venețian în sec. XVII și XVIII, București, 1935.

PĂLTĂNEA, PAUL, *Informații privind comerțul orașului Galați în secolul al XVII-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", Iași, IX (1972), p. 145—157.

PODGRASKAIA, E. M., *Moldavskoe kniajestvo i torgovlja Ottomanskoi imperii s Russkim gosudarstvom XVII v.* în vol. *Voprost Ekonomiceskoi istorii Moldavii. Epohi feodalizma i capitalizma*, Kișinev, 1972, p. 90—125.

STOIDE, C. A., *Negustorii din Șarhorod în Moldova*, în „Revista istorică română", V—VI (1935—1936), p. 382—387.

Însemnări despre meșterii și bănăria lui Eustratie Dabija Vodă, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", Iași, I (1964), p. 145—154.

ȘERBAN, C., *Contribuții cu privire la problema pieții interne a Țării Românești și Moldovei în timpul feudalismului dezvoltat (secolele XV—XVIII)*, în „Studii. Revistă de istorie", XVII (1964), nr. 1, p. 27—44.

Le rôle économique des villes roumaines au XVIIe et XVIIIe siècles dans le contexte de leurs relations avec l'Europe du Sus-est, în „Studia Balcanica", III. *La ville balkanique XVe—XIXe s.*, Sofia, 1970, p. 139—153.

TAPPE, E. D., *Patrick Simson: A Scottish Merchant in the Moldavian Potash trade*, în „The Slavonic and East European Review", XXX (1952), nr. 75, p. 494—513.

TURCU, C., *Catastihul unei dughene din Iași la 1679*, în „Studii și cercetări științifice", seria III (științe sociale), Iași, VI (1955), p. 175—181.

LE COMMERCE DES PAYS ROUMAINS AU XVIIe SIÈCLE

RÉSUMÉ

L'auteur cherche à embrasser dans une vision d'ensemble les caractéristiques du commerce déployé par les pays roumains au XVIIe siècle. Dans la première partie de l'étude on examine les coordonnées sur lesquelles a reposé l'évolution du commerce intérieur, la vente des produits vivriers et manufacturés dans les foires, la qualité, la quantité et les prix des marchandises, de même que le taux des échanges à caractère complémentaire entre la Valachie, la Moldavie et la Valachie. Une attention particulière est accordée également au commerce extérieur des pays roumains, aux lignes directrices de l'importation et de l'exportation, après quoi sont analysées les relations d'échange avec l'Empire Ottoman, l'Autriche, la Pologne, la Hongrie, la Bohême et la Russie, ainsi qu'avec des régions plus lointaines d'Europe, à savoir: l'Allemagne, l'Italie (notamment avec Venise), les Pays Bas et l'Angleterre. On présente également les produits qui faisaient l'objet des importations, le volume de celles-ci et leurs prix. L'auteur étudie de même l'organisation et le déroulement du commerce dans les pays roumains, soit les tracés des routes commerciales,

www.dacoromanica.ro

les moyens de transport, l'organisation douanière, les essais de fixation des prix, ainsi que la circulation monétaire et les unités de mesure employées.

On examine, en outre, la condition sociale des négociants, leur rôle dans la société féodale roumaine et, finalement, les moyens et les pratiques commerciales, l'organisation des premières compagnies des commerce, la politique économique déployée par les voïévodes de Moldavie et de Valachie, de même que par les princes de Transylvanie.

L'auteur relève en conclusion que le processus d'élargissement du marché commercial encore lent en Moldavie et en Valachie au XVIIe siècle, mais qui évolue pourtant vers une prépondérence du cycle économique marchandise-argent, contribue à l'affirmation des villes roumaines en tant que centres de la production artisanale et à la diversification des échanges sur le plan intérieur et extérieur.

www.dacoromanica.ro

VIZIUNE ŞI DESFĂŞURARE ISTORICĂ LA MIHAIL EMINESCU

DE

AL. ZUB

O personalitate de anvergura, polivalenţa şi profunzimea lui Eminescu era menită să suscite un interes tot mai larg şi mai actual. Prezicerea criticului *Junimii*, potrivit căreia poezia română de la începutul secolului XX urma să se dezvolte sub auspiciile geniului eminescian, a fost depăşită de mult. Nu numai literatura poetică, dar domenii întregi ale gîndirii şi sensibilităţii naţionale au fost fertilizate, între timp, la contactul cu opera aceluia în care se recunoaşte „omul deplin al culturii româneşti" [1]. Nu e surprinzător, de aceea, faptul că s-a încercat definirea lui ca istoric, filosof, economist, pedagog etc., descoperindu-se în creatorul *Luceafărului*, cum s-a spus, „prototipul tuturor însuşirilor şi virtuţiilor umane" [2].

Desigur, în înţeles profesional, Eminescu n-a fost nici filozof, nici istoric, nici economist, nici pedagog, însă fiecare din aceste domenii şi încă altele au profitat de luminile aruncate de înalta, cuprinzătoarea lui inteligenţă. După opinia celui mai de seamă exeget, el ar fi fost mai ales „apt pentru lucrările filosofice şi, după o mai temeinică pregătire, pe care moartea timpurie l-a împiedicat s-o aibă, şi pentru cercetările istorice" [3]. Ce-i datorează, în definitiv, acestea din urmă? În ce raport stă opera sa literară şi publicistică faţă de viziunea proprie asupra duratei? Sînt întrebări care au mai fost puse şi care nu vor conteni să incinte mereu la meditaţie. În întîmpinarea lor, tentativa de a examina texte cu conţinut istoric sau de inspiraţie istorică din opera lui Eminescu, nu poate fi decît utilă, întrucît ea sprijină efortul de înţelegere a gîndirii eminesciene. Căci opera marelui scriitor cuprinde numeroase judecăţi despre durată, funcţia istoriei, evenimente memorabile, rostul şi condiţia cercetării, nevoia deplinei supuneri la obiect şi a detaşării de obsesiile prezentului, conexiunea cauzală a faptelor, progres, evoluţie organică, rolul personalităţii şi al maselor, „viaţa internă a istoriei" etc., teme ce se cuvin abordate, firește şi din perspectivă istoriografică. Studiul lor sistematic necesitînd însă un cadru mai larg, ne limităm aici doar la fixarea preliminară a unor repere.

---

[1] Constantin Noica, *Eminescu sau gînduri despre omul deplin al culturii româneşti*, Bucureşti, 1975.

[2] G. Călinescu, *Opera lui Eminescu*, I, p. 355.

[3] Idem, *Cultura lui Eminescu*, în *Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor*, (infra *SCILF*), V, 1956, nr. 1—2, p. 377.

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 33, nr. 6, p. 1099—1117, 1980.

www.dacoromanica.ro

Mai întîi, se cuvine a observa încă odată marea tentație a cunoașterii totale ce se desprinde din opera tipărită a lui Eminescu și din însemnările răzlețe rămase în manuscris. Așa l-au cunoscut contemporanii (T. Maiorescu, I. Slavici, I. C. Negruzzi, G. Panu, Anghel Demetriescu ș.a.), așa va fi înțeles de N. Iorga, de T. Vianu, de G. Călinescu și de comentatorii mai noi ai operei sale. În vastul lui spirit „toate problemele lumii sînt cuprinse", observa G. Panu [4], pe cînd celălalt memorialist al *Junimii* nota interesul particular al poetului pentru tot ceea ce privește destinul românesc [5]. Eminescu însuși, ca receptacol sensibil („În mine bate inima lumei..."), se știa o „inteligență minuțioasă și analitică", împinsă de neștiute resorturi spre cele mai diverse zone ale cunoașterii. Aceste resorturi tainice l-au determinat, poate, să prefere funcția modestă de bibliotecar atunci cînd putea începe o strălucită carieră universitară, știindu-se astfel la adăpost de orice constrîngeri menite să-l abată din drumul său [6]. „Ferit de grija zilei de mîine, mă voi cunfunda ca un budist în trecut, mai ales în trecutul nostru atît de măreț în fapte și oameni" [7]. Căci, adăuga el într-un alt context, trecutul l-a fascinat întotdeauna, cronicile și cîntecele populare fiindu-i o sursă continuă de inspirație. Această mărturisire o făcea în 1874, anul descinderii sale în arhivele din Könisgsberg și Liov pentru documente istorice cu privire la români [8].

Atent la desfășurarea întreagă a duratei, poetul era preocupat îndeosebi de acea dimensiune a ei în care spera să afle un îndrumător util pentru nevoile prezentului. Se identifica pur și simplu cu pulsațiile istorice, urmărindu-le în nesfîrșita lor varietate. „Trecutul e în mine și eu sînt în trecut, / „Precum trăiește cerul în marea ce-l respiră" [9], va spune Eminescu, știindu-se atras irezistibil spre zonele de obîrșie a lucrurilor, „însetat de origini în toate întrebările de existență și de gîndire pe care și le punea" [10]. Marea durată îl interesa prin contrast cu „omul trecător", iar proiecțiile ei în istorie îl preocupau ca martori ai destinului uman. Atemporalitatea (cînd „nu era azi, nici mîine, nici ieri, nici totdeauna") îl ispitea doar ca haos primordial, generator de lumi și de istorie *(Rugăciunea unui dac)*. Istoria toată îi apărea, în nesfîrșitul duratei, ca un episod precar, la capătul căruia „timpul mort și-ntinde trupul și devine veșnicie" *(Scrisoarea I)*. Totul se degradează și piere inevitabil, istoria însăși se arată ca o imensă necropolă, pe care poetul o contemplă cu melancolie și resignare. Din antica Ninive, din civilizația de odinioară a Egiptului, din cultura vechiului Israel, din stralucitoarea Eladă n-au supraviețuit decît „cîntări de amar". Istoria nu promite prin urmare nimic, declinul și moartea îi însoțesc inexorabil pașii *(Memento mori)*.

Universul întreg fiind sortit extincției, poetul încearcă să salveze măcar individul, prin ideea platoniciană a *archaeului*, capabil să migreze în timp și să renască mereu. Același personaj e și mizerul cerșetor din

---

[4] G. Panu, *Amintiri*, I, București, 1971, p. 323.
[5] I.C. Negruzzi *Amintiri...*, II, București, 1970, p. 218.
[6] I.E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, IV, p. 122.
[7] Apud G. Călinescu, *Viața lui Eminescu*, București, 1966, p. 182—183.
[8] Toroțiu, *op. cit.*, p. 120—121, 127.
[9] Ms. 2254, f. 40.
[10] Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Eminescu. Cultură și creație*, București, 1976, p. 15.

www.dacoromanica.ro

Sevilla şi bogatul marchiz din Bilbao, trăind nostalgia întrupărilor anterioare *(Avatarii faraonului Tlà)*. Timpul şi spaţiul se confundă cu divinitatea, ca în viziunea lui Kant („Dumnezeu e vremea însăşi, cu tot ce se-ntîmplă-n ea, dar vremea la un loc, asemenea unui izvor a[le] cărui ape se întorc în el însuşi"), sau ca în doctrina taosită, „asemenea roţii ce deodată cuprinde toate spiţele, ce se-ntorc veşnic" *(Sărmanul Dionis)*[11]. În altă parte, timpul apare ca „un ghem absolut, unul şi dat simultan", sau ca „un fuior" pe care nu-l putem cunoaşte decît torcîndu-l [12]. A rămîne în afara lui înseamnă a rămîne în afara dramei. Într-un articol ocazional, Eminescu evoca un personaj căruia zînele i-au menit tinereţea perpetuă şi viaţă fără moarte. Întors de pe tărîmul atemporalităţii, intrînd aşadar din nou sub zodia perisabilului, el constată, după trecerea atîtor generaţii, o lume care nu-şi mai amintea de vechile-i isprăvi, săvîrşite cu cinci secole în urmă, cînd apărase cetatea Dîmboviţei de tătari, sau la 1457, sub Ştefan, sau la 1520, sub Neagoe, sau la 1654, sub Constantin Basarab. Singur eroul, sustras o vreme legilor timpului, percepea cu durere schimbările survenite. „Dar cine să crează că el e geniul neamului românesc, pururea avînd în minte trecutul întreg şi de aceea neuimindu-se de ceea ce vede acum" [13].

Poetul însuşi se ştia un asemenea geniu, în stare să cuprindă întreaga durată naţională, plonjînd cu uşurinţă în orice epocă. „Binoclul istoric" îl apropie sau îl depărtează de orice moment al duratei, ca în poveste. Asemeni lui Dionis, el crede că spaţiul şi timpul sînt simple proiecţii ale subiectivităţii : „Trecut şi viitor e în sufletul meu ca pădurea într-un sîmbure de ghindă şi infinitul asemene, ca reflectarea cerului înstelat într-un strop de rouă. Dacă am afla misterul prin care să ne punem în legătură cu aceste două ordini de lucruri, care sunt ascunse în noi, mister pe care l-au posedat poate magii egipteni şi asirieni, atuncea, în adîncurile sufletului coborîndu-ne, am putè trăi aievea în trecut şi am putè locui lumea stelelor şi a soarelui". Sub alt nume, Dionis trăieşte în epoca lui Alexandru cel Bun, căreia îi exaltă predispoziţia constructivă, echilibrul, de linia unei trăsături fundamentale a firii româneşti, care n-a agreat niciodată excesul, exaltarea, paraoxismul [14].

„Uriaşa roat-a vremii înapoi eu o întorc", spune poetul în *Memento mori*, însă coborînd în istorie el trebuie să-i recunoască sensul ireversibil : „Dacă ne place uneori a cita pe unii din domnii cei vechi, nu zicem cu asta că vremea lor se mai poate întoarce". Căci „precum lumina unor stele ce s-au stins de mult călătoreşte încă în univers, însă raza ajunge ochiul nostru într-un timp în care steaua ce a revărsat-o nu mai există, astfel din zarea trecutului mai ajunge o rază de glorie pînă la noi, pe cînd cauza acestei străluciri, tăria sufletească, credinţa, abnegaţiunea nu mai sînt" [15]. În sensul acestor însuşiri se străduiau să-i îndemne pe contemporani, evocîndu-le pilda vechilor Basarabi şi Muşatini. Prezentul

[11] Eminescu, *Proza literară*, ed. Eugen Simion, Bucureşti, 1964, p. 41.
[12] Ms. 2258, f. 114. Cf. Comentariile lui Constantin Noica, *op. cit.*, p. 144—149.
[13] Eminescu, *Icoane vechi şi icoane nouă*, Bucureşti, 1974, p. 192—194.
[14] Cf. Al. Philippide, *Pornind de la „Odă în metru antic"*, în *România literară*, VIII, 1975, nr. 3, p. 6.
[15] Eminescu, *Scrieri politice*, ed. D. Murăraşu, p. 327.

www.dacoromanica.ro

nu e oare consecința unei lungi istorii? Nu se sprijină orice epocă, pe „umerii vremilor trecute?" [16]. Viitorul, în definitiv, nu poate fi deci decît „continuarea, în cazul cel mai bun rectificarea trecutului", din a cărui substanță se nutrește [17]. În centrul duratei, sintetizînd-o, stă însă mereu prezentul, pe care Eminescu îl compară cu divinitatea, în timp ce trecutul ar fi „marmura" susceptibilă de modelare, iar viitorul doar „umbră" [18].

Situat în miezul duratei, atent la prefacerile și ipostazele acesteia, istoricul are deci menirea să modeleze trecutul, revelîndu-i treptat tainele, conform cu cerințele vremii sale. „Timpului nostru, scria Eminescu, i-a fost deschisă înțelegerea unui fapt care ca atare a existat de cînd omul însuși", iar „actul acesta e și el o bucată de istorie" [19], întrucît studiul trecutului nu e un act gratuit, ci o modalitate de a participa creator la desfășurarea duratei. Iar creator înseamnă organic, evolutiv. Altfel, „a sconta viitorul e lesne și cămătarul cel mai facil e timpul. Un copil poate avea plăcerile bărbatului, o nație incultă rezultatele civilizației, dar cu ce preț? Cu acela al degenerării și al stingerii timpurii, căci scontul pe care-l face timpul e mai scump decît oricare altul" [20]. Este, chintesențiată, teoria maioresciană a formelor fără fond, căreia poetul și mai ales publicistul i-au dat adesea o expresie memorabilă. În sensul ei, Eminescu admiră în istorie voința de a construi temeinic și de a prezerva roadele creației. Îndemnuri convergente aflăm în poemul *Epigonii*, unde „zilele de aur a scripturilor române" îl fac pe poet să se cufunde bucuros în trecut, chiar și în trecutul apropiat. Căci el evocă deopotrivă și pe entuziaștii luptători de la 1848: Heliade, Bolliac, Murășanu etc. Alecsandri apare aici ca un pasionat învietor al trecutului, iar scriitori mai mărunți se mișcă într-o lumină favorabilă datorită entuziasmului lor patriotic. În apropierea lor poetul se simte ca „într-o cameră încălzită". Patriotismul, în concepția lui, nu e atît iubirea țărînei, cît iubirea trecutului. Dar se poate oare trecut fără lupta pentru această țărînă? Nu sînt realități distincte, desigur, ci ipostaze ale uneia singure. Ca Schiller, care evocase epoca de aur („weit schon die goldene Zeit"), sau ca Hölderlin, care plonjase cu romantică pasiune în Grecia clasică, Eminescu se simțea legat de trecut, unul mai aproape însă de „picătura de vreme" ce i-a fost hărăzită. Îl interesa mai cu seamă timpul cristalizării statelor feudale românești, în care descoperise un eroism cuminte, fără bravadă, și o neclintită voință constructivă. Ca și Costache Negruzzi, el „șterge praful de pe cronice bătrîne" spre a reînvia vechi icoane, interesat în primul rînd de etnogeneză și de acei „descălecători de țară, dătători de legi și datini", a căror operă e însăși țara, întinsă" de la munte pîn' la mare și la Dunărea albastră" *(Scrisoarea III)*. Alături de aceștia i-ar fi plăcut să trăiască, în mijlocul unui popor fremătînd de „focul entuziasmului", să fie „inima lor plină de geniu, capul cel plin de inspirațiune poet durerilor și bucuriilor, bardul lor" *(Geniu pustiu)*. Marii ctitori și marii luptători pentru păstrarea ființei naționale îl interesau cu deosebire.

[16] Idem, ms. 2257, f. 255.

[17] Idem, *Notiță asupra proiectatei întruniri la mormîntul lui Ștefan cel Mare*, în „Convorbiri literare" (infra, *C.L.*); IV, 1870, nr. 14, p. 233—234.

[18] Idem, ms. 2257, f. 205, apud „Manuscriptum", VI, 1975, nr. 1, p. 22.

[19] *Ibidem*.

[20] Idem, *Opere*, IV, ed. I. Crețu, p. 488.

www.dacoromanica.ro

Un ciclu de piese istorice i-ar fi adus în scenă pe Decebal, Dragoș, Bogdan, Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Matei Basarab ș.a., dacă poetul nu se stingea atît de curînd.

I se reproșa că laudă peste măsură trecutul și că ar dori o întoarcere la evul mediu ? „Să ne-nțelegem : nu dorim nici una, nici alta. Dar de ce n-am aminti cu iubire trecutul ?... De la părerea de rău după veacuri trecute de neatîrnare pînă la dorința nerealizabilă de-a restabili trecutul e o mare deosebire" [21], mărturisea publicistul, adăugînd cu altă ocazie și mai tranșant : „Noi nu suntem dintre acei cari laudă trecutul în mod necondiționat" [22].

În realitate, portretizarea romantică a unor personaje și epoci decurgea, în scrisul lui Eminescu, din antiteza polemică între prezent și trecut. Slăbăciunile actualității ieșeau cu atît mai clar în relief cu cît li se opunea un termen de comparație mai impunător. Poetul căuta în iluziile despre trecut un balsam pentru ofensele ce i le aducea realitatea curentă [23], neadmițînd — afirmă G. Panu — să se glumească pe seama meritelor înaintașilor [24]. Cu toate acestea, el a ținut să-și prevină preopinenții că nu vrea să fie numărat între acei *laudatores temporis acti* fără spirit critic și fără măsură în atașamentul lui față de trecut [25]. Cu atît mai puțin s-ar fi asociat demagogiei liberale în estimarea valorilor de altădată : „Dar lăsați măcar strămoșii ca să doarmă-n colb de cronici ; (Din trecutul de mărire v-ar privi cel mult ironici" *(Scrisoarea III)*. Strămoșii devin astfel un termen de comparație distonant, sub care poetul își strivește adversarii.

Opunînd actualității „vigoarea extraordinară a începuturilor noastre istorice" [26], Eminescu se gîndea cu tristețe, ca odinioară cronicarul, „la ce loc rău ne-au așezat Traian împăratul pe această muche de lume, la acest vad de popoare" [27]. Intuise perfect urmările unei atari poziții geopolitice, în lumina căreia putea aprecia mai just efortul spre echilibru și statornicie al înaintașilor. Istoria Daciei îi oferea un prim reper, impunător și dramatic, în definirea acelui efort. Un reper, dar și, cum s-a observat deja, prototipul unei relații între pămîntenii de la Dunărea de Jos și agresorii veniți de oriunde. Darius al lui Hystaspe menționat în *Scrisoarea III* e întîiul agresor, asupra căruia poetul se informase din Herodot *(Istorii*, IV, 89, 126), iar trecerea Dunării, în pragul epocii lui Pericle, devine un gest simbolic, o situație arhetipală [28]. El se repetă în vremea lui Mircea, voievodul care, apărîndu-și „sărăcia și nevoile și neamul", se știa continuator al unei tradiții defensive, fortificat de amintirea luptelor duse de înaintași pentru a-și apăra glia și a o face să rodească. Tot astfel, după o jumătate de mileniu, Mureșanu reafirmă capacitatea poporului său de a înfrunta vicisitudinile : „Românul stă în locu-i, ca muntele de fier" din mitologia indiană [29]. Suferința, agresiunile externe n-au

[21] Idem, *Icoane vechi...*, p. 224—225.
[22] Idem, *Opere*, IV, ed. I. Crețu, p. 17.
[23] Cf. I.C. Filitti, *Istoria națională în „Convorbiri literare"* în *C.L.*, LX, 1927, nr. 1—4, p. 84.
[24] G. Panu, *op. cit.*, p. 101.
[25] Eminescu, *Opere*, II, ed. I. Crețu, p. 439.
[26] Idem, *Scrieri politice, și sociale*, Ed. I. Scurtu, p. 376.
[27] Idem, *Opere*, II, ed. I. Crețu, p. 158.
[28] Zoe Dumitrescu—Bușulenga, *op. cit.*, p. 16—17.
[29] *Ibidem*, p. 18—19.

www.dacoromanica.ro

făcut decît să-l fortifice : „Mai tare e-acea stîncă, ce a trecut martiră / Prin vijelii mai multe". Distihul aminteşte de o reflecţie mai veche a lui Kogălniceanu, care stabilea un raport direct între suferinţa şi vigoarea unui popor, afirmînd că „sîngele nostru este tînăr, pentru că este înnoit prin nenorociri" [30]. Răul ce-i vine din afară e un rău trecător şi sfîrşeşte, paradoxal, prin a-i spori vitalitatea. Mai primejdios se arată a fi cel ce provine din alterarea evoluţiei organice. De unde pledoaria lui Eminescu, tot în linie kogălniceniană, pentru reforme graduale, menite să perfecţioneze instituţiile şi să asigure un progres autentic. Semnul distinctiv al adevăraţilor reformatori, „steaua în frunte cu care se nasc în lume este iubirea trecutului, simţul istoric", insista poetul, reamintind adevărul evident că regenerarea înseamnă o redescoperire şi o restituţie a trecutului [31], că „orice progres real se operează nu în afară, ci înlăuntrul oamenilor", întemeindu-se pe energia morală, pe credinţă, pe capacitatea de asumare a destinului. Oare nu tocmai aceste însuşiri le probase de-a lungul secolelor poporul născut în urma tragicei încleştări din zona carpato-dunăreană, ca o sinteză a Daciei cu civilizaţia Apusului? „O idee avusese Traian în vedere cînd s-a hotărît să verse sîngele oştenilor romani pentru cucerirea Daciei : voia să stabilească ordinea şi să aşeze un strat de cultură omenească la gurile Dunării", afirmă Eminescu, glosînd pe marginea misiunii noastre istorice [32]. El care insistase asupra preeminenţei autohtone („Totul trebuie dacizat de acum înainte") [33], înţelegea tot aşa de clar componenta latină. „Da, de la Roma venim, scumpi şi iubiţi compatrioţi din Dacia Traiană" [34], scria publicistul, convins că o sinteză originală şi durabilă se închegase în spaţiul carpato-dunărean în primele secole din era noastră. Persista încă teoria imigraţionistă? Un interes străin de rostul istoriografiei era de-bănuit în spatele ei. La urma urmei, chestiunea nu mai avea nici o însemnătate politică. „Daci sau romani, romani sau daci, e indiferent : sîntem români şi *punctum*. Nimeni n-are să ne-nveţe ce-am fost sau ce-am trebui să fim; voim să fim ceea ce sîntem : români" [35].

Cît priveşte spaţiul etnogenetic, atît de controversat, Eminescu recapitula judicios teoriile existente, amintindu-l pe Thunmann, care văzuse în români pe urmaşii romanizării Daciei; pe F. I. Sulzer, care contesta continuitatea românilor în zona carpato-dunăreană; pe I. Chr. Engel, care afirmase că în vremea împăratului Aurelian Dacia a fost golită integral de romani, fiind reocupată ulterior; pe Safarik, care susţinuse că cei rămaşi în Dacia s-au retras la munte, de unde au repopulat mai tîrziu şesurile, alcătuind „ţări" : teorie împărtăşită şi de Kopitar, Miklosich, Hoff, Wietersheim, Mommsen. În fine, reînnoind opinia lui Engel, Robert Rösler încercase să demonstreze de curînd, pe temeiuri filologice, urmat de E. Dümmler, G. D. Teutsch, O. Lorenz şi Fr. Krones, că românii din stînga Dunării au imigrat în spaţiul respectiv în secolele XII—XIII. Imigraţioniştilor le-au opus argumente din aceeaşi sferă

[30] M. Kogălniceanu, *Introducţie* la „Arhiva românească", Iaşi, I, 1841, p. V.
[31] Eminescu, *Opere*, IV, ed. I. Creţu, p. 378.
[32] Idem, *Icoane vechi...*, p. 133.
[33] Idem, *Opere*, IV, ed. cit. p. 184.
[34] Idem, *Icoane vechi...*, p. 136.
[35] Idem, *Scrieri politice şi literare*, I, p. 139.

www.dacoromanica.ro

Tomaschek și Kanitz, în timp ce Julius Jung *(Die Anfänge der Rumänen*, Wien, 1876), invoca în același sens autori demni de încredere, tradiția și fapte analoage, spre a conchide că nicăieri popoarele n-au fost nimicite de cuceritori, ci doar supuse și asimilate [36]. Romanizați, autohtonii din regiunea carpato-dunăreană și-au sporit forța vitală și au devenit purtătorii unei civilizații mai înalte. Secole de-a rîndul, un mileniu întreg, ei au rezistat asalturilor venite din stepele Asiei, constituindu-se finalmente în „țări" cu o misiune salutară pentru civilizația Europei.

Simpatia lui Eminescu se răsfrînge evident asupra momentului de geneză a statelor feudale românești și a marilor lupte pentru conservarea ființei naționale din secolele ce au urmat. Un vechi ideal de unitate și glorie, proiectat mitic, trebuia să se refacă, iar în această direcție natura însăși era solidară : „Căci să știi, iubite frate, / Că nu-s codru, ci cetate, / Dar vrăjit eu sunt de mult / Pînă cînd o să ascult, / Răsunînd din deal în deal / Cornul mîndru triumfal / Al craiului Decebal" *(Mușatin și codrul)* Cornul străvechi al lui Decebal, ori acela mai nou al lui Ștefan („De-i suna din corn odată / Ai s-aduni Moldova toată; / De-i suna de două ori, / Îți vin codri-n ajutor...) simbolizează încrederea într-un geniu tutelar, capabil să restituie poporului vechea lui demnitate, întocmai ca în legenda lui Friedrich Barbarosa, eroul pe care lumea germană îl știa ferecat într-o peșteră, așteptînd să-l vadă din nou în fruntea oștilor, sau ca în legenda maură care făcea din Boabdil al Granadei un personaj cu aceeași funcție simbolică, salutară. Prototipul artei războinice, al iscusinței diplomatice, unite cu un spirit de seriozitate gospodărească, e însă Mircea „un bătrîn atît de simplu după vorbă, după port", eroul care se opune, ajutat de „tot ce mișcă-n țara asta", forței cuceritoare a Semilunii, spre a-și apăra patria. De o măreție legendară, lupta e precedată de o măsurare în cuvînt. Cum s-a observat deja, „două tipuri umane stau față în față" la Rovine. Unul e îmbătat de visul expansiunii, celălalt ascultă doar de imperativul demnității, simbolizînd însăși voința de dăinuire a unui popor. „Fraza emfatică a sultanului, retorică și cu acumulare de podoabe, contrastează cu exprimarea simplă și stăpînită a voievodului : mireasmă arhaică, prevedere, cumpănire, demnitate". Pe cînd în centrul vorbirii lui Baiazid stă *eu*, ca expresie a unei ambiții personale, Mircea se rostește doar în numele comunității, iar lupta pe care o angajează e un iureș năvalnic, explozie defensivă a unui popor ce-și apără dreptul la viață. Expresia *ce e scris și pentru noi* din replica domnească nu înseamnă deci resemnare, ci credință în izbîndă, „înălțarea imperativului moral deasupra succesului și insuccesului" [37]. Același imperativ se degajă din rînduri ca acestea, definitorii pentru întreaga noastră istorie : „Niciodată n-am fost element stăpînitor; niciodată nu s-a manifestat în noi chiar nici tendința de a supune pe alții, ci totdeauna românul s-a mulțumit a fi adăpostit și a se dezvolta pe pămîntul său; dacă vom urma și în viitor tot astfel, lăsînd în pace pe cei ce ne lasă în pace și trăind în bună înțelegere cu cei ce nu ne jignesc, vom aduce societății europene și îndeosebi statelor vecine serviciul pe care nici un alt stat nu-l poate aduce, deoarece

[36] *CL*, X, 1876, nr. 8, p. 326. Asupra chestiunii, cf. G. Călinescu, *Cultura lui Eminescu*, în *SCILF*, V, 1956, nr. 1—2, p. 366.

[37] D. Caracostea, *Studii eminesciene*, București, 1975, p. 140—141.

www.dacoromanica.ro

nici unul nu are cu popoarele de prinprejur legăturile pe care le avem noi" [38].

Trecutul, asupra căruia Eminescu s-a aplecat cu pasiune inegalabilă, stă mărturie în această privinţă. Din el, poetul desprinde, în poeme, în piese de teatru, în articole de gazetă sau în studii mai ample, figuri caracteristice de domni şi de oşteni ai cauzei naţionale. Bogdan, Mircea, Alexandru, Ştefan, Neagoe, Rareş, Despot, Mihai, Matei, Brîncoveanu, Horia, Tudor, Mureşanu etc. ţin de această suită eroică. Unii sînt lăudaţi pentru abnegaţia dovedită în luptele pentru patrie, alţii pentru măsurile luate în vederea ocrotirii valorilor autohtone. Prin ei, în pofida vicisitudinilor de orice fel, neamul şi-a păstrat fiinţa nealterată, iar atunci cînd n-a mai putut lupta cu sabia a găsit alte mijloace ca să subziste. Însăşi epoca fanariotă, oricît de sumbră, n-a putut anihila rezistenţa lăuntrică a poporului. Asemeni prinţului din poveste, care „dormea cu coroana alături", el şi-a păstrat capacitatea de a visa şi de a nădăjdui, vădindu-se un „popor tînăr şi îndărătnic, al cărui spirit de dreptate a fost atît de viu încît de la 1300 şi pînă în secolul XIX n-a avut nevoie nici de cod pentru a se judeca, nici de recrutaţie pentru a se bate, nici de şcoală pentru a fi mai cuminte decît toţi vecinii lui" [39]. Această cumineţenie, vecină cu acel scepticism ancestral care a generat adagiul: *nil admirari*, [40] l-a făcut să reziste presiunilor, să suporte cu demnitate momentele de cumpănă şi să rămînă neschimbat în fiinţa sa. Alte neamuri şi-au vădit mereu spiritul agresiv, setea de conchistă [41]. Cutare imperiu îi părea ahtiat după spaţiu, dar incapabil să dezvolte o cultură organică, intensivă, întrucît se orienta mai mult spre expansiunea în afară decît spre progresul intern, manifestînd acel *horror vacui* care nu poate fi umplut nici cu dominaţia pămîntului. Totuşi, observa Eminescu, „în zădar caută un popor în întinderi teritoriale, în cuceriri, în războaie ceea ce i lipseşte în chiar sufletul lui" şi care nu se poate dobîndi decît prin munca solidară, tenace, a multor generaţii [42].

Istoria relevă la tot pasul urmările funeste ale unei asemenea megalomanii, nicicînd înfierată destul. Examinînd, în 1876, influenţa austriacă asupra românilor din principate, Eminescu remarca expansionismul Habsburgilor, grefat pe ambiţia universalistă, moştenită de la imperiul roman. „Ostaşul îmbrăcat în fier al Romei vechi", prefăcut într-un *miles eccleisiae* purtător de rasă monahală, devine slujitorul politicii dinastice a Casei de Austria. Mihai Viteazul, Constantin Brîncoveanu şi Gr. Ghica sînt jertfe ale aceste politici, care a excelat întotdeauna în semănarea discordiei între neamuri. O politică fără patrie, fără limbă, fără naţionalitate, o politică vicleană şi dizolvantă, ale cărei efecte erau vizibile. Împotriva ei, numai o atitudine energică, servită de cultul muncii şi al economiei ar da rezultate [43]. Seylla şi Charybda. Este dilema de care,

---

[38] Apud vol. *Cititori de şcoală românească*, Bucureşti, 1971, p. 286.
[39] *Opere*, IV, ed. I. Creţu, p. 425.
[40] *Icoane vechi...*, p. 72 73.
[41] *Opere*, IV, ed. cit., p. 496—497.
[42] *Ibidem*, II, p. 295—297.
[43] *Scrieri politice şi literare*, I, p. 79—103.

www.dacoromanica.ro

înlocuind primul termen cu stăpînirea otomană, vorbise și Kogălniceanu în tinerețe [44], pentru ca apoi, după Unirea Principatelor, să condamne mai ales politica expansionistă a Austriei, în discursuri de amplu răsunet, dar mai cu seamă în fulminanta broșură despre *Răpirea Bucovinei* (1875), cu documente extrase din fondul hurmuzăchesc de I. Slavici, spre a divulga acea politică de insidioasă expansiune, realizată prin „înaintarea pajurilor imperiale" [45]. Această broșură a difuzat-o chiar Eminescu în regiunea de dincolo de Molna, strecurînd-o peste graniță sub un maldăr de cărți vechi [46]. Poetul îl cunoscuse pe autor în 1875, cu ocazia serbării de la Putna, la care, asociindu-se gestului pios și regenerativ al organizatorilor, Kogălniceanu a luat parte ca reprezentant al Societății Academice Române [47]. Pentru Eminescu, ca și pentru istoric, raptul de la 1775 era o rană profundă și promitea să o țină mereu deschisă, pînă la reintegrarea „sfintei cetăți a Sucevei, scaunul domniei, cu ruinele măririi noastre" [48]. În spiritul broșurii din 1875 și cu citații din *Cronicele României*, el îl portretiza pe Gr. Ghica, domnitorul asasinat la 1777, elogiindu-l pentru politica energică pe care a dus-o înlăuntrul și în afara țării [49]. Ce-a devenit între timp Bucovina sub stăpînirea austriacă ? „Mlaștină de scurgere a tuturor elementelor sale corupte, loc de adunătură a celor ce nu mai puteau trăi în alte părți, Vavilonul babilonicei împărății", Se va reface oare integritatea patriei ? Și, la Putna marelui Ștefan, „aprinde-se-vor candelele pe mormînt ? Lumîna-se-va vechiul portret ?" [50].

Redeschiderea crizei orientale și intrarea României în războiul menit să-i consacre independența i-a dat lui Eminescu numeroase ocazii de a medita asupra duratei naționale și a se rosti cu privire la problemele nevralgice ale zilei. Independența, afirma el, nu era deloc o noutate pentru români. „Vechile noastre tractate, iscălite cu litere mari și bățoase pe piele de vițel, au fost pînă ieri izvorul neatîrnării reale, izvorul din care au decurs actele succesive de emancipare de sub domnia turcească" [51]. Pe ele se întemeiau și mișcarea condusă de Tudor Vladimirescu și lucrările Adunărilor ad-hoc. În lumina lor, luptele de altădată îi apăreau și mai grandioase. „Oare Mircea I, în cei 38 de ani, Ștefan cel Mare în cei 46 de ani ai domniilor lor, au avut o altă preocupare decît neatîrnarea țării ?" [52]. O vasalitate deplină a acesteia față de vecini n-a existat, credea Eminescu, invocînd capitulațiile și textul conferinței de la Paris [53]. Libertatea era un fapt de care s-a putut abuza, dar care n-a fost, sub unghi juridic, niciînd pus la îndoială. Angajamente *de nos sine nobis* au început a se face de către alte puteri o dată cu tratatul de la Pasarovitz [54] și ele se vor înmulți de-a lungul epocii fanariote, ale cărei ultime

[44] M. Kogălniceanu, *Scrieri*, ed. P.V. Haneș, București, 1913, p. 70.
[45] Idem, *Răpirea Bucovinei după documente autentice*, București, 1875, p. VI.
[46] T.V. Ștefanelli, *Amintiri despre Eminescu*, în vol. *Eminescu și Bucovina*, Cernăuți, 1943, p. 98—99.
[47] Cf. Al. Zub, *M. Kogălniceanu istoric*, București, 1974, p. 789—790.
[48] Eminescu, *Icoane vechi...*, p. 93.
[49] Idem, *Scrieri politice și literare*, I, p. 201—205.
[50] *Ibidem*, p. 206—211.
[51] Idem, *Icoane vechi...*, p. 155.
[52] *Ibidem*, p. 154.
[53] *Ibidem*, p. 98—99.
[54] Idem, *Opere*, III, ed. I. Crețu, p. 139.

www.dacoromanica.ro

decenii se şi resimt de vîntul resurecţiei naţionale. Cărturarii suflă pulberea de pe vechile cronici şi caută în „tratate" un argument juridic pentru lupta poporului. Ideea românismului domină opera Şcolii ardelene şi o salvează în perspectiva istoriei, cu toate exagerările de care suferă, căci nu se poate aştepta „de la cel persecutat", de la cel „părăsit şi scepticizat de dureri, să fie în toate drept, în toate nepărtinitor, ba poate şi filantrop faţă cu inamicii săi de moarte", observa poetul, în dezacord cu Maiorescu şi circumstanţiind mai nuanţat rostul cărturarilor de peste munţi în epoca luminilor [55].

Chiar şi faţă de paşoptiştii ardeleni Eminescu a fost mai generos în aprecieri. Pe Andrei Mureşanu l-a evocat entuziast în *Epigonii* şi în două poeme. Pe alţii i-a descris cu o largă compasiune în *Geniu pustiu*. Referinţe la problemele specifice ale spaţiului transcarpatin aflăm în publicistica sa, dar mai cu seamă în studiile relative la influenţa austriacă şi la litigiile de frontieră ale României. Unul din acele studii recapitulează datele chestiunii orientale în secolul XVII şi discută, competent, politica Habsburgilor faţă de Principate, confruntarea acesteia cu politica expansionistă a Rusiei, mai ales în secolul XIX, pînă la Congresul de la Berlin [56]. Românii care stătuseră cîteva secole sub arme, protejînd Europa contra invaziilor, ca un zid despărţitor între Apus şi Orient, au trebuit să suporte, în cele din urmă ca lupta pentru supremaţie să se dea peste capetele şi în dauna lor. Pînă şi în războiul din 1877 ei au luat parte doar din momentul în care armatele ţarului s-au recunoscut în mare primejdie, şi fără a-şi asigura un statut de cobeligeranţă. După opinia poetului, România ar fi trebuit să profite încă de garanţia colectivă a puterilor europene şi să obţină pe cale diplomatică recunoaşterea independenţei [57]. „Singurul nostru scop este a da tărie aşezămintelor pe care le avem şi conştiinţei de demnitate a poporului român" [58]. Pentru această demnitate, „oştenii noştri se aruncă cu bărbăţie în luptă; pămîntul se cutremură sub picioarele lor; cad şi iarăşi cad, şi totuşi merg înainte", nota Eminescu, bucuros că un atare eroism a trezit uimire în lume. „Un fier de jalnică şi totuşi senină mîndrie înalţă sufletele românilor" [59]. Cu atît mai mult trebuia deplînsă „starea de goliciune şi de mizerie" a trupelor întoarse de pe front ca să înfrunte noi privaţiuni [60]. E prea aspru în aprecierile sale ? „Radicalii trebuiau să ştie că războaiele nu se fac cu palavre, ci cu bani, şi că vorbele goale din dealul Mitropoliei nici îl îmbracă, nici îl încălzesc pe dorobanţ" [61].

O compasiune profundă pentru masa anonimă a luptătorilor neatîrnării se degajă din articolele publicate în *Timpul*, alături de observaţia cea mai lucidă şi de aprecieri istorice de cea mai mare însemnătate. Independenţa, după opinia publicistului, „n-a venit *ex abrupto*, în mod fragmentar, ca din senin, ci, ca toate tendinţele adevărate, a fost pururea

---

[55] Idem, *Scrieri politice şi literare*, I, p. 72—73.
[56] Idem,
[57] Idem, *Opere*, II, ed. cit., p. 367.
[58] *Ibidem*, p. 231.
[59] Idem, *Icoane vechi...*, p. 126.
[60] *Ibidem*, p. 106.
[61] *Ibidem*, p. 109.

www.dacoromanica.ro

prezentă și întunecată numai uneori de nevoile momentului" [62]. Viziunea sa organicistă cuprinde și acest fenomen, înlesnind o explicație mai amplă a evenimentelor din 1877—1878, pe linia eforturilor mai vechi[63]. Politicienilor care încercau să-și asume, demagogic, întregul merit al cuceririi independenței de stat, el le atrăgea luarea-aminte, cu istoria în mînă: „Ar fi un act de adîncă ingratitudine către strămoșii noștri, dacă ne-am închipui că cu noi se începe lumea în genere și România îndeosebi, că numai noi am fost capabili a avea instinctul neatîrnării, cînd, la dreptul vorbind, n-am făcut decît a menținea, cu mai mult ori mai puțin succes, ceea ce ei au cîștigat, fie prin sîngeroase lupte, fie prin dezvoltarea unei isteții extraordinare, puse amîndouă adeseori în serviciul acestei unice preocupațiuni, a păstrării neamului și țării". Departe de a fi meritul unui partid sau chiar al unei generații, independența care fusese dobîndită cu sacrificii atît de mari trebuia deci considerată ca „suma vieții noastre istorice" [64]. O concluzie încă mai largă se impunea, și Eminescu n-a ezitat să o formuleze în termeni pe care viitorimea avea să și-i însușească integral: „Toate popoarele sunt setoase de viață proprie și numai din egala îndreptățire a tuturor se va naște echilibrul" [65]. Omenirea îi apărea „ca prisma, una singură, strălucită, pătrunsă de lumină", răsfrîngînd însă nesfîrșite culori, sau ca „un curcubeu cu mii de nuanțe": dublă metaforă, în cadrul căreia „națiunile nu sînt decît nuanțele prismatice ale omenirii" [66].

Durată universală, prin definiție abstractă, sau durată națională, prin care istoria se exprimă efectiv, Eminescu se apleacă peste amîndouă cu un efort considerabil de a participa la desfășurarea lor. Gînditorul introduce o finalitate în evoluția lumii, glosînd pe marginea *intemporalului în istorie, drept și politică*, dar — o spune singur — nu în sensul *ideii* hegeliene, de vreme ce la filozoful german cugetarea și existența se suprapun [67], ci în acela al dezvoltării seriale de care să vorbească A. D. Xenopol. „Istoricul se va atașa de-o idee și această idee el o va urma de la originea sa pînă la ultimul termen al dezvoltării sale, cum s-ar zice în mijlocul aventurelor ei cele mai diverse: ea va fi personajul și eroul cărții. Sistemele la cari va fi fost baza și fundamentul vor fi ca învelitorile exterioare, ca fazele diverse ale dezvoltării sale; oamenii mari ce vor fi exprimat-o nu vor fi decît organe: personalitatea lor se va nimici în personalitatea ideii" [68]. Se elogia inițiativa serbării de la Putna? Meritul nu e al organizatorilor, replica Eminescu, observînd că „dacă o generațiune poate avea un merit, e acela de a fi un generos agent al istoriei, de a purta sarcinile impuse cu necesitate de locul pe care îl ocupă în înlănțuirea timpilor. Și istoria lumii cugetă, deși încet, însă sigur și just: istoria omenirii e desfășurarea cugetării lui Dumnezeu" [69]. Cu toate că într-o altă scrisoare își declară dezacordul față de Hegel, poetul gîndește în

[62] *Ibidem*, p. 153.
[63] *Ibidem*.
[64] *Ibidem*, p. 141.
[65] *Idem*, *Opere*, II, ed. cit., p. 41.
[66] Idem, în *Adevărul literar și artistic* (infra, *ALA*), XIX, 1938, nr. 933, p. 3.
[67] Idem, în *Studii și documente literare*, publicate de I.E Torouțiu, IV, p. 104.
[68] Idem, *O problemă a istoricului*.
[69] Idem, *Scrieri politice și literare*, I, p. 419—420.

www.dacoromanica.ro

linie hegeliană atunci cînd reduce la idee, ca într-un focar, toate manifestările istoriei [70]: „Dacă asta va fi ideea în ea însăşi, se va putea vedea în germenul său tot atîta ca şi în succesiunea, în simultaneitatea tot atît ca şi în vremea continuităţii sale, toată dezvoltarea istorică". Nu e conţinută în sîmburele de ghindă ideea stejarului ? Durata întreagă se răsfrînge în idee şi e deductibilă din ea.

Istoricul e aşadar un demiurg, în stare să cuprindă într-o privire, sintetic, toată opera istoriei [71]. Cu toate acestea, observă Eminescu, într-un articol despre rostul generaţiilor, „nu este în lumea aceasta nici o stare de lucruri şi nici un adevăr social veşnic. Precum viaţa consistă în mişcare, aşa şi adevărul social, oglinda realităţii, este de-a pururea în mişcare. Ceea ce azi e adevărat, mîine e îndoielnic, şi pe roata acestei lumi nu suie şi coboară numai sorţile omeneşti, ci şi ideile" [72]. Iar primenirea neistovită a ideilor stă în legătură, cum s-a spus, cu acel sentiment al „raţionalităţii concrete, în care sîntem învăluiţi laolaltă cu toate" [73].

O viziune arhetipală se degajă din scrisul lui Eminescu şi ea duce la confruntarea timpului mitic, cu un timp istoric, crescut din date pozitive. Dacă simpatia poetului se îndreaptă spre o anumită epocă, în trecut, mai ales spre acel „o mie patru sute" al vigorii şi demnităţii româneşti, faptul nu e lipsit de interes, fiind vorba de proiectarea idealului politic într-o epocă de mare energie şi de înaltă înţelepciune. Autorul *Scrisorii III* nu ignora drama consolidării monarhiei ereditare, intuită ca un blestem al istoriei, dar selecta momente, împrejurări şi caractere demne de interes, capabile să sporească virtuţile contemporanilor. Istoria i se releva astfel ca o sursă revitalizantă, una la care, în tendinţa lui melioristă, prezentul e dator să recurgă mereu. „Purtăm în noi ceva din meritele pe care ştim a le preţui la alţii", spusese Goethe. Să ne mirăm că întîiul gest memorabil din viaţa publică a lui Eminescu e legat de evocarea marelui Ştefan ? Ori că s-a întors, după aceea, mereu spre marile epoci creatoare din trecutul naţional, în ideea de a le fixa îndemnurile într-un vast ciclu dramatic ? Atitudinea poetului e de fiecare dată constructivă, dimensiunea revolută a duratei interesîndu-l mai ales ca factor de înnobilare a viitorului : „Crepusculul unui trecut apus aruncă prin întunericul secolelor razele lui cele mai frumoase, şi noi, agenţii unei lumi viitoare, nu sîntem decît reflexul său" [74]. Cunoaşterea acelui trecut, adăuga cu alt prilej, trebuie să conducă la abolirea importului de instituţii străine, dat fiind că numai instituţiile ce cresc din nevoile proprii ale fiecărui popor sînt viabile [75]. „Oare un stejar care-l rupi de la rădăcină şi-l sădeşti în mod meşteşugit într-o grădină de lux, are viitor ? Oare neamul românesc, cu toată trăinicia rădăcinilor, are viitor, cînd trunchiul e rupt de întreg trecutul nostru şi răsădit în mod meşteşugit în stratul unei dezvoltări cu totul străine, precum este pentru noi cea franţuzească ?" [76].

---

[70] Cf. Al. Dima, *Tradiţionalismul lui M. Eminescu*, T. Severin, 1929, p. 20—21.
[71] Eminescu, *O problemă a istoricului.*
[72] *Idem*, *Opere*, II, ed. cit., p. 179.
[73] Constantin Noica, *op. cit.*, p. 161.
[74] Eminescu, *Scrieri politice şi literare*, I, p. 419—420.
[75] Idem, în *Studii şi documente literare*, IV, p. 104.
[76] Idem, *Icoane vechi...*, p. 104.

www.dacoromanica.ro

Scriind astfel, Eminescu relua, după un sfert de secol, pledoaria *Daciei literare* și o anticipa pe aceea a lui N. Iorga, care avea să vină peste un alt sfert de secol. Termenii în care se exprimă sînt aproape identici cu aceia la care apelase Kogălniceanu definind progresul autentic ca „o legătură naturală între trecut și viitor", un mod de a valorifica tradițiile și de a escamota „avenirile hazardoase" [77]. Oare civilizația apuseană nu era rezultatul unei adiționări lente, al unei evoluții și al unei îndelungate stratificări? [78]. E o perspectivă organică, în numele căreia Eminescu declara ilegitimă ambiția burgheziei liberale de a cîrmui statul, ca una ce nu crescuse firesc din solul patriei. Țărănimea, după opinia sa, ar fi fost singura îndreptățită, ca una ce era depozitara vechilor tradiții și care manifesta o prudență rezervată față de orice înnoire bruscă [79].

Gîndirea istorică a lui Eminescu se desfășoară deci într-un cadru determinist, fără a subscrie la „fatalismul" lui Conta, față de care formula rezerve [80]. Încă în poemul *Mureșanu*, operă de tinerețe, el se întreba cît se poate de tranșant, „comentînd" raportul dintre necesitate și întîmplare: „Și dacă trebuie toate să fie așa cum sînt, Ce legi urmează vremea?" Din sociologie poetul reținea „un axiom care e comun tuturor cunoștințelor omenești, că adică întîmplările concrete din viața unui popor sînt supuse unor legi fixe, în mod hotărît și inevitabil" [81]. El vorbește undeva chiar de „legea continuității istorice", înclinînd spre o formulă monistă, de reducere la unitate a formelor naturii, deci și a statului [82]. Ca și în lumea fizică, cu care o compară, necesitatea domină oarba întîmplare. „Precum o lege eternă mișcă universul deasupra capetelor noastre, precum puterea gravitațiunii le face pe toate să plutească cu repejune în haos, tot astfel alte legi, mai greu de cunoscut, dar supuse aceleiași necesități, de la care nu este nici abatere, nici excepție, guvernează oamenii și societățile" [83]. Într-un loc vrea chiar să fixeze, în termeni balzacieni, valoarea preponderentă a factorului economic: „Te am în mînă, chintensență a mișcărilor istoriei ..., avere", exclamă un personaj din *Avatarii faraonului Tlà* [84]. O mulțime de alți factori i se alătură, concurînd la desfășurarea istoriei. Factori decelabili progresiv, niciodată în întregime.

Important e faptul că viziunea lui Eminescu, pe acest tărîm, se arată a fi esențialmente deterministă. „Un principiu absolut, netăgăduit de nici un om cu bun simț, este că o stare de lucruri rezultă în mod strict cauzal dintr-o altă stare de lucruri premergătoare", hazardul nefiind, în lumea fizică și în cea morală, decît „o legătură cauzală nedescoperită încă" [85]. Ca și Hegel, poetul atribuie realității un caracter necesar și rațional. „Nu există nimic în lume ce n-ar trebui să fie cum e", observă Eminescu, făcînd excepție doar pentru ceea ce decurge din „arbitrarietatea

---

[77] Idem, *Opere complete*, ed. A.C. Cuza, p. 549.
[78] Idem, *Opere*, II, ed. I. Crețu, p. 161.
[79] *Ibidem*, IV, p. 487 489.
[80] Idem, *Articole și traduceri*, p. 165—167.
[81] Idem, *Opere*, II, ed. cit., p. 163.
[82] Cf. Al. Dima, *op. cit.*, p. 21.
[83] Eminescu, *Icoane vechi...*, p. 228.
[84] Idem, *Proza literară*, p. 231.
[85] Idem, *Icoane vechi...*, p. 149.

www.dacoromanica.ro

omului" [86]. O raţiune stă deci neapărat la obîrşia fiecărui lucru. „Legea cauzalităţii e absolută" [87]. Chiar aspiraţiile şi sentimentele — exemplifică în alt context gînditorul — sînt „rezultatul neînlăturat al unei dezvoltări anterioare a spiritului public, dezvoltare ce nici se poate tăgădui, nici înlătura" [88].

Un astfel de raţionament îl obligă pe Eminescu să aibă în vedere şi componenta obiectivă a personalităţii în istorie. „Pentru crearea unui om mare trebuieşte conlucrarea a doi factori: unul este acela al împrejurărilor, al doilea este caracterul şi inteligenţa persoanei istorice" [89]. Aşadar, de o parte dependenţa individului de mediul social; de altă parte timbrul său unic, irepetabil, punîndu-şi amprenta pe acţiunile la care participă. „Numai expresiunea exterioară, numai formularea cugetării ş-a faptei constituie meritul individului sau al generaţiunii, ideea internă a amîndourora e latentă în timp, e rezultatul unui lanţ întreg de cauze" [90], conchidea Eminescu, deplin convins că individul poate contribui la limpezirea tendinţelor societăţii, dar că hotăritoare e însăşi existenţa acestor tendinţe. Factorul istoric îl domină pe cel individual, valorile personale sînt integrate firesc în istorie.

Concepţiei romantice a eroului solitar, evoluînd departe de mulţime, i se opune o alta, care leagă destinul individului de o evoluţie necesară. Cum s-a remarcat deja, ambele atitudini se regăsesc în opera poetului. Spiritul său înalt ştie să împace această contradicţie, făcînd din Hyperion un simbol al geniului condamnat la singurătate, sustras cauzalităţii, legilor spaţiului şi duratei, în timp ce reflecţii ca cele de mai sus îl arată atent la determinările istorice ale personalităţii [91]. Şi e interesant faptul că Eminescu deducea binele social din aceste determinări punînd răul întreg pe seama individului. „E o axiomă a istoriei că tot ce e bine e rezultat al cugetării generale şi tot ce e rău e productul celor individuale" [92]. Serbarea de la Putna putea dobîndi o semnificaţie istorică doar în măsura în care decurgea din sufletul poporului, generaţia însăşi care a organizat-o nefiind decît un „agent al istoriei", unul capabil să-şi asume „sarcinile impuse cu necesitate de locul pe care îl ocupă în lănţuirea timpului" [93]. Nu era aceasta chiar lecţia oamenilor mari ai ţării, la care noua generaţie se voia raportată solidar? „Cînd naţiunea e-n întuneric, ea doarme-n adîncurile geniului şi a puterilor sale neştiute şi tace, iar cînd libertatea, civilizaţiunea plutesc asupră-i oamenii superiori se ridică spre a le reflecta în frunţile lor şi a le arunca apoi în raze lungi adîncimilor poporului" [94]. Un asemenea om îi părea a fi marele Ştefan, în care vedea un energic cavaler ce-şi conduce şi recompensează războinicii, descălecînd din tîrg în tîrg, semnînd acte de danie, înălţînd cetăţi şi lăcaşuri de cult, totul în bună rînduială, cuviincios şi cuminte, cu hotărîrea de a nu lăsa să fie

[86] Idem, în *ALA*, XIX, 1938, nr. 934, p. 4.
[87] Idem, *Opere*, IV, ed. cit., p. 412.
[88] Idem, *Icoane vechi...*, p. 149.
[89] Idem, *Opere*, II, ed. cit., p. 82.
[90] Idem, *Opere, complete*, ed. A.C. Cuza, p. 352.
[91] Cf. Al. Dima, *op. cit.*, p. 16—18.
[92] Eminescu, *Icoane vechi...*, p. 47.
[93] *Ibidem*, p. 46.
[94] Idem, în *ALA*, XIX, 1938, nr. 933, p. 3.

www.dacoromanica.ro

ştirbită, sub nici o formă, demnitatea ţării [95]. Aşa va fi fost şi Mihai voievod din cartea lui Bălcescu, pe care poetul o aprecia superlativ, dorind-o citită şi urmată de toţi românii, ca o „evanghelie a neamului", căci le vorbea de idealul libertăţii [96].

Marile morminte devin surse de reconfort moral şi de înţelepciune politică, un antidot contra spiritului de sterilă negaţie şi dezbinare [97]. Ele îndeamnă totodată la rostirea fără înconjur a adevărului şi la observarea celei mai stricte obiectivităţi, căci nu se poate clădi nimic temeinic decît pe adevăr. Adevăr în viaţa socială şi politică, adevăr în istoriografie. Lui Eminescu îi aparţine de altfel formularea principiului maiorescian al „naţionalităţii în marginile adevărului", ca şi vehementa diatribă la adresa celor ce-şi asumă caricarea unui adevăr [98]. Textele dezmint oricum afirmaţia memorialistului că adevărul nu l-ar fi interesat pe poet [99]. Dimpotrivă, îl aflăm condamnînd erori de apreciere istorică strecurate în presă, şi aceasta în numele pozitivismului care pretindea informaţii exacte, incontestabile [100]. Ca şi Xenopol, care proclama primatul adevărului, recunoscînd totuşi că atunci cînd scria despre propria-i ţară simţea cum i se „încălzeşte" condeiul, Eminescu invoca „istoria istoriei" spre a-i scuza pe corifeii Şcolii ardelene pentru exagerările lor. Istoriografia a început pretutindeni prin „cronografe *cu* sau *fără* tendinţă", observa el, respingînd asprimea cu care criticul *Junimii* îi prezentase pe eruditii transcarpatini. Stăpînirea critică a materialului şi „cîştigarea unui punct de vedere universal" e atributul unor epoci mai tîrzii. Însă ideea dominantă a operei lui Şincai, românismul, n-o justifică suficient ca întreprindere ştiinţifică?. „Dacă acest mod de a trata istoria e speculativ sau e empiric şi pragmatic, lăsăm la judecata istoricilor noştri competenţi", încheia poetul luînd apărarea inimoşilor eruditi ardeleni, pe care îi vedea, altfel decît Maiorescu, „nemuritori şi mari" [101].

O atitudine profund patriotică îl făcea apoi să combată, cu bune argumente, un articol din publicaţia ruteană *Bukovinskaja Zorija*, în care se contesta latinitatea românilor de peste Molna. „Se poate cum că i-ar fi mirînd documentele în genere slave ale istoriei noastre? Numai că asta nu dovedeşte nimic. Documentele regatului polon erau exclusivamente latine: e o urmare ca polonii să fi fost latini?" Afirmaţia unor istorici că dacoromânii din Bucovina ar fi de origine slavă nu se poate susţine pornind de la Strykowski şi Kromer. „Cronicarii nu sînt istorici critici, şi dacă ei nu sînt contemporani cu faptul nu merită încredere necondiţionată". Probe mai vechi ar trebui aduse, spre a face să progreseze înţelegerea fenomenului. Eminescu se întoarce deci la imperiul româno-bulgar ca să explice expansiunea limbii slave la popoarele aflate sub acelaşi sceptru [102]. Nici explicaţia lui nu rezistă unui examen atent. Se

---

[95] Idem, *Icoane vechi...*, p. 35—37.
[96] *Ibidem*, p. 103—104.
[97] Idem, *Scrieri politice şi literare*, I, p. 204—205.
[98] Idem, *Opere*, II, ed. cit., p. 217.
[99] G. Panu, *Amintiri de la Junimea din Iaşi*, Bucureşti, 1908.
[100] Eminescu, *Opere*, IV, ed. cit., p. 26.
[101] Idem, *Scrieri politice şi literare*, I, p. 72—73.
[102] *Ibidem*, p. 398 409.

www.dacoromanica.ro

ştie astăzi că n-a fost vorba de o însuşire a limbii slave de către poporul român, ci numai de utilizarea ei, tîrzie şi superficială, în documentele de cancelarie. Efortul de a găsi o explicaţie plauzibilă, ca în multe alte probleme de istorie, asupra cărora nu putem stărui, merită însă toată consideraţia.

Să notăm doar pentru interesul ei metodologic, încercarea lui Eminescu, de o modernitate frapantă, de a pune scrisul istoric în formulă matematică. Iată pasajul, recuperat de curînd din caietele eminesciene: „Ce este istoria? Un X. Orice document e un termen al membrului al doilea $(a+b+c)$, pînă cînd suma tuturor termenilor astăzi va fi $x\,x$. Dar mulţi din termenii aflaţi ne fac să ghicim pe ceilalţi, pînă ce la sfîrşit descoperim suma concretă pe care x o reprezintă. Asta însă e toată istoriografia. Cine nu ştie decît numele şi anii, acela ştie tot atîtea necunoscute ale ecuaţiei, cari numai în legătură, în *coadaptare* una cu alta primesc un înţeles" [103]. E cea mai simplă reprezentare matematică a istoriei, ca o necunoscută ale cărei elemente de structură se descopăr progresiv, cîteodată deduse unele din altele. Poetul nu insistă, dar desigur că esenţială rămîne *legătura* dintre termeni şi ceea ce gînditorul numeşte, lăsînd să se întrevadă un demers dialectic, *coadaptarea* lor. Valoarea unuia stă deci în relaţie mai mult sau mai puţin directă cu celelalte, iar rostul cercetătorului este de a determina cît mai exact valorile ce participă la desfăşurarea istoriei. Insistînd în această direcţie, Eminescu ar fi definit probabil mai din aproape valoarea, într-o vreme cînd ea începuse a interesa pe teoreticienii istoriei, îndeosebi pe cei de şcoală germană, şi ar fi formulat concluzii de cel mai înalt interes. S-a mărginit însă la notarea unei sugestii metodologice, ca în atîtea alte cazuri, şi nu e fără interes faptul că o ecuaţie asemănătoare a conceput pentru a stabili „în cîte combinaţiuni poate intra materia", aşadar, „numărul relaţiilor matematicesti posibile" ale acesteia. În linie schopenhaueriană, el demonstra astfel că „tot ce se întîmplă, se naşte în mod necesar, neapărat". Ştiinţele bazate pe calcul îl interesau în măsura în care îi dădeau să detecteze raporturi constante, numerice, şi să le exprime în formule [104].

Cît priveşte valorile în istorie, ele depind de idealul epocii, iar acest ideal se determină *a posteriori*, ceea ce înseamnă că fiecare epocă, fiecare generaţie este îndreptăţită să aibă o viziune asupra trecutului, rezultînd din exerciţiul propriilor criterii de valorizare. Napoleon a putut fi erou al unui timp condus de ideea aventurii epice, nu însă şi al unuia obsedat de ideea adevărului. S-ar înţelege astfel scena relatată de Panu, în care poetul explica, în spirit kantian, teoria antinomiilor în istoria universală, afirmînd că „Napoleon I a fost contrariul unui om mare" [105].

Altădată Eminescu îşi mărturisea intenţia de a dezvolta „o scară de antinomii în jurul intemporalului", cu precizarea că n-o va realiza în sens hegelian. Afirmaţia că „cine va vrea să facă istoria unei epoce sau a unui *mişcămînt* oarecare, înainte de toate va trebui să facă a se simţi legea continuităţii acestui *mişcămînt*" nu indică neapărat hegelianism, ci o concepţie evoluţionistă extrem de răspîndită în epocă. În

[103] Idem, ms. 2275 B, f. 31, Apud *Manuscriptum*, 1976, nr. 2, p. 31.

[104] Cf. G. Călinescu, *Izvoarele filozofiei teoretice a lui M. Eminescu*, în SCILF, V, 1956, nr. 3—4, p. 414—415, 436—438.

[105] G. Panu, *op. cit.*, I, p. 51.

www.dacoromanica.ro

sensul ei, observă G. Călinescu, „istoria e un capitol al ştiinţelor naturale, conştiinţa e un epifenomen, *oamenii cei mari* simpli exponenţi ai unei voinţe ascunse", iar „idealul unei generaţii este momentul ultim, raţional, al unui lanţ de cauze naturale" [106]. O atare concepţie e mult mai aproape de aceea profesată de Schiller în *Philosophische Briefe* şi mai cu seamă în prelegerea inaugurală de la Jena, *Was heisst und zu welchem Ende studiert man Universalgeschichte?* [107].

Desigur, atitudinea lui Eminescu faţă de istorie nu e aceeaşi în toate scrierile sale şi adesea ea îmbracă un aspect contradictoriu. În poezie mai ales el afirmă lipsa de sens a istoriei, pe cînd în publicistică se situează în genere pe o altă poziţie [108]. Este antinomia, pe care Lovinescu o sesiza la marele poet, între sentimentul caducităţii şi zădărniciei pe de o parte şi pasiunea civică, militantismul adînc ancorat în actualitate, pe de alta. Pe cînd *Luceafărul* ne propune un personaj anistoric, evoluînd într-o solitudine glacială, scrierile social-politice denotă un acut spirit al realităţii, în care precumpăneşte factorul colectiv şi nu cel individual.

Gînditor autentic, animat de un înalt patriotism, Eminescu a făcut eforturi considerabile spre a explica îndeosebi fenomenul românesc, al cărui exponent principal avea să rămînă. El s-a îndreptat spre istoria ţării ca spre o zonă ce conţine rădăcinile actualităţii şi motivări pentru programul viitor. Se situa astfel pe linia *Daciei literare* şi a acelei generaţii de luptători entuziaşti cărora, chiar exagerîndu-le, a ştiut să le preţuiască meritele în *Epigonii*, în *Scrisoarea III*, în articole de presă. Asemeni eroului din basmul pe care îl evocase în mai multe rînduri, el avea mereu în minte durata întreagă, dar s-a ataşat mai ales de cea naţională. „Panule, ştii tu că în lumea aceasta nu este nimic mai interesant decît istoria poporului nostru ? Trecutul lui tot, este un şir neîntrerupt de martiri", afirma poetul, încredinţat ca şi Bălcescu sau Kogălniceanu, că istoria românească nu e cu nimic mai prejos decît marile istorii ale lumii [109]. O pagină din Ureche, cea despre ctitorul Putnei, îi părea că stă alături cu cinste de tot ce-i mai frumos în creaţia universală : Homer, Phidias, Shakespeare, Palestrina etc.[110].

Nimeni n-a estimat mai generos valorile autohtone şi n-a atribuit duratei noastre un caracter mai viu şi mai coerent, în ciuda faptului că istoria întreagă i se înfăţişa ca „vis al morţii eterne". Contradicţia între viziunea extincţiei obşteşti din *Memento mori* şi entuziasta încredere în destinul poporului său nu-l tulbura. Adeziunea deplină la acest destin e definitorie pentru creaţia eminesciană, din care se degajă limpede acel spirit istoric ce străbate întreg secolul XIX. Patosul caracteristic unei epoci obsedate de ideea naţională se regăseşte în opera sa. „Inspiră-mi, Clio, a istoriei zînă, / Un semn măreţ ce orice umbră darmă, / De-al meu erou să fie demnă armă, / Să amintească vremea cea bătrînă..." [111]. Durata întreagă l-a interesat pe Eminescu şi l-a făcut să o mediteze în legătură cu spaţiul românesc. Înseşi vastele panorame ale istoriei universale

[106] G. Călinescu, *op. cit.*, p. 443—444.
[107] *Ibidem*, p. 447—449.
[108] Cf. Al. Dima, *op. cit.*, p. 18.
[109] G. Panu, *op. cit.*, I, ed. 1971, p. 379.
[110] Eminescu, *Opere*, II, ed. cit., p. 179.
[111] Idem, *Opere*, IV, ed. Perpessicius, p. 337.

www.dacoromanica.ro

devin la el un mijloc de a proiecta monumental durata românească. Episodul cel mai dens din *Memento mori* este, de aceea, tocmai epoca daco-romanilor, cu care poetul se identifică [112]. Opţiune de destin, mereu reînnoită şi apărată cu unică fervoare. Proiectat în mitologie sau sub forma oarecum clasică a cercetării, spaţiul istoric al pămîntenilor de la Dunărea de Jos, se reflectă, esenţialmente fidel, în opera lui Eminescu. „La fiecare moment, marea lui putere de intuiţie fixează puncte sau deschide perspective cu totul nouă. Din viaţa de mai înainte cunoaştea tot prezentul românilor, în cîţiva ani căpătase o vedere clară asupra trecutului lor întreg, păstrase toată vigoarea spiritului său filosofic şi oricînd el stăpînea subiectul său, fie şi atins în treacăt, de la o uimitoare înălţime" [113]. Lectura textelor eminesciene cu conţinut istoric atestă justeţea aprecierii făcute de N. Iorga, el însuşi ambiţionînd o cuprindere integrală a duratei româneşti. Fie că evocă evenimente şi personalităţi din trecut, fie că meditează pe marginea lor, încercînd să desprindă structuri, înţelesuri, mecanisme, de un interes teoretic mai larg, Eminescu se arată a fi un spirit comprehensiv, a cărui gîndire istorică se cuvine a fi studiată într-o mai largă măsură. Se poate afirma însă de pe acum, folosind propria-i sintagmă, că *istoria istoriei* îi rezervă un loc de seamă [114].

VISION ET ÉVOLUTION HISTORIQUE CHEZ EMINESCU

RÉSUMÉ

L'œuvre du plus grand écrivain roumain, Mihail Eminescu (1850—1889) dévoile le caractère obsessif de l'intérêt pour la durée historique, intérêt qui se manifeste dès ses premières créations jusqu'à la fin de sa vie. Cette préoccupation découle de la réflexion obstinée sur la condition humaine et la destinée ethnique, toutes les deux sous le signe de la temporalité. Alimentée par des lectures romantiques et par un intérêt passionné pour l'histoire, cette préoccupation se fait sentir dans son œuvres poétique et dans ses articles. A la méditation en quelque sorte accidentalle sur le temps s'ajoutent des réflexions systématiques sur le même thème, en rapport avec le sens et le but de l'histoire, les événements mémorables, la condition de l'investigation, la nécessité de la perspective critique et du détachement des obsessions du présent, la connexion causale des faits, le progrès, l'évolution organique, le rôle de la personnalité et des masses, „la vie intérieure de l'histoire" etc., thèmes que l'auteur a abordé sous un angle historiographique, avec l'intention de fixer seulement les repères d'une plus ample investigation. Aux textes littéraires évoqués d'ordinaire (*Momento mori*, *Prière d'un Dace*, *La Ière épître*, *Le pauvre Dionysos* etc.),

---

[112] Cf. Gh. Ceauşescu, *Viziunea eminesciană asupra istoriei în poemul „Memento mori"*, în „Revista de istorie şi teorie literară", XVII, 1969, nr. 4, p. 605—611; idem, *Dacia în poezia lui Eminescu*, în *Caietele Mihai Eminescu*, I, 1972, p. 32—42.

[113] N. Iorga, *Oameni cari au fost*, I, Bucureşti, 1967, p. 108.

[114] Cîteva pertinente observaţii cu privire la gîndirea istorică a poetului a publicat, recent, Damian Hurezeanu, *Mihai Eminescu — un pasionat al istoriei*, în „România literară", XIII, 1980, nr. 2, p. 12—13. Vezi şi Constantin Ciopraga, *Histoire et mythe*, în „Revue roumaine", XXXIII, 1979, nr. 2, p. 119—129.

www.dacoromanica.ro

on peut ajouter également des études d'un réel intérêt historique *(L'influence autrichienne* etc.), articles de presse, comptes rendus critiques, notes conçues par Eminescu lui-même comme un *Fragmentarium* de sa formation intellectuelle, etc. Tout ceci atteste une vue claire sur le passé et un effort extraordinaire de déchiffrer son sens, le mouvement dialectique. Sans qu'il soit un historien professionnel, Eminescu s'est posé toutes les questions que se pose l'historien, souvent avec une acuité étonnante, préoccupé en même temps de l'histoire du monde et de la durée nationale. Qu'il évoque des événements et personnalités du passé (en vers, prose ou pièces de théâtre), ou qu'il médite sur ceux-ci, essayant de fixer des structures, sens et mécanismes d'un plus large intérêt théorique, Eminescu s'avère un esprit compréhensif, auquel „l'histoire de l'histoire" conserve une place de choix, consignant son effort de comprendre la durée historique et son déroulement, ce qui signifie encore une manière d'enrichissement de celle-ci.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

UN MODEL DE ADAPTARE A COMERȚULUI EXTERIOR LA CONDIȚIILE PERIOADEI DE TRECERE DE LA RĂZBOI LA PACE. RELAȚIILE COMERCIALE ALE ROMÂNIEI, 1919—1921

DE

NICOLAE DASCĂLU, IRINA GAVRILĂ

La terminarea primului război mondial, statele beligerante, celelalte state ale lumii, au fost confruntate cu dificile probleme politice dar și cu grave chestiuni economice. Totuși, dacă în sfera politică existau diferențe importante între beligeranți mai ales, în funcție de statutul lor de învingători sau învinși, pe plan economic dificultățile au fost aproape identice pentru toate țările. După cum se știe, prin consecințele sale multiple și complexe, temporare sau tinzînd spre permanentizare, primul război mondial a generat o nouă configurație politică, a dat naștere unor noi structuri și tendințe economice în lume. Prin toate acestea, primul război mondial a însemnat începutul unei etape noi în istoria mondială, etapă distinctă față de cea antebelică printr-o multitudine de caracteristici.

Consecințele, politice sau economice, sociale sau spirituale, ale primului război mondial au fost analizate în ansamblu sau în detaliu. Nu avem intenția, ca urmare, de a le trece în revistă decît în măsura în care pot contribui la înțelegerea mai completă a subiectului abordat. În acest sens, un prim element care trebuie evidențiat este existența unei perioade de tranziție de la război la pace care, în bună parte, coincide cu ceea ce în limbajul curent este denumit „epoca postbelică". Perioada de tranziție se caracterizează, în esență, prin stabilirea noului cadru politic internațional și începuturile transpunerii sale în practică, iar pe plan economic prin adaptarea economiei de război la nevoile de pace ca și prin începuturile reconstrucției.

Existența, necesară dealtfel, a unei perioade de tranziție de la război la pace, a fost neîndoielnic impusă de amploarea și profunzimea evoluției primului război mondial. Măsurile deosebit de complexe și uneori radicale adoptate de guvernele beligerante pentru ducerea războiului nu au putut fi anihilate pe loc, la terminarea ostilităților. Pe de altă parte, era nevoie de un timp oarecare pentru legalizarea noului raport de forțe derivat din rezultatele conflagrației. Cronologic se poate aprecia că perioada de tranziție corespunde anilor 1919—1921. În acest răstimp au fost soluționate, în conformitate cu voința marilor puteri învingătoare mai ales, chestiunile politice ale noului cadru internațional ca și o serie de probleme

„REVISTA DE ISTORIE", Tom, 33, nr. 6 p 1119—1141 1980

7—c. 2281

www.dacoromanica.ro

economice de interes general, după cum fiecare stat în parte a început munca de reconstrucţie.

Contemporanii încheierii primului război mondial au sesizat existenţa, ca şi necesitatea, unei perioade de tranziţie. Astfel, într-un memoriu din mai 1919, adresat ministrului industriei şi comerţului al României se sublinia : „Sfîrşitul războiului înseamnă începutul unei epoci de tranziţie economică în care toate statele părtaşe la război ca şi statele neutre trebuie să întreprindă o operă gigantică pentru refacerea lor economică şi pentru restabilirea economiei mondiale distrusă de război" [1]. Cunoscutul economist român Virgil Madgearu a analizat într-un studiu special problemele organizării comerţului exterior în „epoca de tranziţie". Madgearu aprecia, foarte corect, că epoca de tranziţie va fi perioada refacerii economice a tuturor statelor, a măsurilor pentru transformarea producţiei de război în producţie de pace. Nota dominantă a perioadei va fi criza de materii prime şi de mijloace de producţie, ca şi criza agrară pînă în momentul restabilirii producţiei agricole. Situaţia generală de criză, afirma economistul român, era serios agravată de instabilitatea monetară şi de pierderile suferite de flotele comerciale în război [2].

Perioada de tranziţie se încheie în anul 1921 deoarece, începînd cu 1922, noul cadru economic şi politic mondial era constituit şi funcţiona în sferele sale principale. Abordînd problema relaţiilor comerciale externe ale României în perioada de tranziţie, pentru anii 1919 1921, vom urmări succesiv cîteva aspecte importante, şi anume : principalele caracteristici ale comerţului mondial, cu exemplificări concrete ale situaţiei României în etapa dată ; politica comercială a guvernului român, incluzînd schiţarea acţiunilor statului pentru reglementarea comerţului exterior şi prezentarea generală a convenţiilor comerciale încheiate de România în aceşti ani ; întregirea analizei prin menţionarea statisticii comerţului exterior românesc din anii 1919—1921, ca şi a situaţiei existente în raporturile comerciale ale României cu principalii săi parteneri ; în sfîrşit, în ultimul paragraf vom aborda problema propagandei comerciale a României în străinătate reconstituind participarea românească la tîrgurile internaţionale organizate în epocă şi apreciind, foarte succint, rolul ataşaţilor şi agenţilor comerciali români în promovarea relaţiilor comerciale ale ţării. În baza analizei întreprinse pe aceste direcţii, analiză fundamentată în principal pe documentele din fondul Ministerului Industriei şi Comerţului, vom sintetiza principalele caracteristici ale relaţiilor comerciale ale României din anii 1919—1921. În opinia noastră, aceste trăsături fac din raporturile comerciale ale României în epoca dată, un model de adaptare a comerţului exterior la condiţiile trecerii de la război la pace.

Caracteristicile generale ale evoluţiei comerţului mondial în perioada de tranziţie, deci în anii 1919—1921, sînt determinate de efectele economice şi politice ale primului război mondial. Ca o consecinţă a conflictului apar noi tendinţe şi principii directoare în activitatea comercială inter-

[1] Arhivele Statului, fond Ministerul Industriei şi comerţului, Direcţia generală a comerţului (mai departe fond M.I.C., D.G.C.), serviciul secretariat, dosar 7/1919, f. 84.

[2] Virgil Madgearu, *Organizarea comerţului exterior în epoca de tranziţie*, în „Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială", I, 1919, nr. 1, p. 4—6.

www.dacoromanica.ro

națională. Aceasta a fost profund influențată de trei elemente importante: subproducția de bunuri de consum și mijloace de producție, instabilitatea financiară și dezorganizarea aproape totală a mijloacelor de transport, terestre sau maritime. Cu alte cuvinte, nu existau produse de schimb, nu se găseau mijloace de plată sigure și suficiente și nu era ușor a se transporta la destinație puținele bunuri disponibile. Distrugerile provocate de război, lipsa de capitaluri și de mînă de lucru au făcut ca în multe state producția internă de bunuri să nu atingă volumul necesar unei vieți normale. Producția de cărbuni a Europei, de exemplu, era cu 30 % mai redusă în anul 1919 față de 1913. Neajunsurile acestei situații ar fi putut fi evitate dacă alți factori nu ar fi conlucrat la agravarea situației. Între acești factori un loc important era ocupat de instabilitatea financiară ce se manifesta atît prin lipsa de credite și diminuarea puterii de cumpărare a monedelor naționale cît și prin oscilațiile foarte mari ale prețurilor. Pe plan financiar, una din deciziile importante ale guvernelor a fost înlocuirea monedei aur cu bancnota, fără însă a stabili un raport definit între monedele diverselor state. Transporturile, atît cele terestre cît și cele navale, au fost grav afectate de război, neputînd asigura nici minimul necesar comerțului [3].

La agravarea situației economice generale au contribuit și o serie de factori de natură politică, ca de pildă neînțelegerile dintre învingători, excluderea artificială a Rusiei sovietice din circuitul economic internațional ca și modul în care unele probleme ale păcii, între care și chestiunea reparațiilor, au fost soluționate de marile puteri [4].

În situația dată, guvernele din mai toate statele au adoptat o serie de măsuri pentru adaptarea la conjunctura existentă. Fără îndoială că inițiativa principală, caracteristica de bază a întregii vieți economice din perioada de tranziție a fost intervenția statului în economie. În comerțul exterior, necesități obiective au impus excluderea liberalismului și introducerea monopolului statului asupra importului și exportului. În funcție de necesitățile reconstrucției apreciate de regulă de o comisie economică centrală, statul fixa categoriile și cantitățile de produse ce puteau fi importate sau exportate de instituțiile publice sau private, rezervînd și dreptul de monopol la o serie de bunuri, între care și acelea denumite „de primă necesitate". Statul va interveni și în accelerarea trecerii economiei de război la producția de bunuri de larg consum după cum tot statul, dată fiind criza de materii prime, va lua măsuri pentru asigurarea necesarului pe diverse căi. Importanța deosebită a materiilor prime, evidențiată de necesitățile sporite în epoca de tranziție, va face ca țările ce dispuneau de asemenea bogății să devină parteneri comerciali foarte căutați. Așa cum aprecia și Virgil Madgearu în studiul citat, în epoca de tranziție locul

[3] Vezi, de exemplu: D. Gheorghiu, *Aperçus sur la situation economique et financière mondiale*, Librairie Felix Alcan, Paris, 1919, 104 p.; *La situation générale des transports en 1921*, tomes I—II, f. ed., Geneve, 1922, 483—411 p. Cf. J. Gignaus, *L'aprés guerre et la politique commerciale*, A. Colin, Paris, 1924, 200 p.

[4] J.M. Keynes, *The Economic Consequences of the Peace*, Macmillan, London. 1919, 279 p.; I.N. Angelescu, *Convențiile economice ale păcii*, în „Analele economice și statistice", 1919, nr. 4, p. 10—24.

www.dacoromanica.ro

central în politica comercială a oricărui stat era ocupat de procurarea materiilor prime necesare reconstrucției [5].

Etatizarea comerțului exterior în perioada de tranziție se va manifesta și prin soluționarea problemei transporturilor atît prin stabilirea unor priorități, cît și prin inițiativa procurării unor mijloace de transport, ca de exemplu locomotive, vagoane de cale ferată, vapoare. Nu arareori, în statele europene de regulă, se folosea soluția închirierii unor mijloace de transport. Ca exemplu menționăm contractul dintre România și Austria din 6 noiembrie 1920, prin care prima închiria 10 locomotive, pentru o perioadă de 6 luni, dar și cu posibilități de prelungire. Austria era plătită, pentru închiriere, cu făină de grîu. În fapt, contractul s-a încheiat în septembrie 1921 [6]. O practică obișnuită a anilor 1919—1921 — era ca locomotivele ce duceau vagoane cu mărfuri pentru export să nu depășească frontiera națională, cumpărătorul fiind obligat a asigura transportul pînă la destinație. Statului îi revenea și misiunea, foarte importantă, de soluționare a problemei financiare prin restabilirea valutei naționale și de controlare a prețului produselor.

Activitatea statului în sfera comerțului exterior era văzută, chiar de către persoane oficiale, ca avînd un caracter temporar. De exemplu, atașatul comercial român la Budapesta, V. Stătescu, afirma într-un raport din 31 martie 1921 : „Erijarea statului ca cumpărător sau vînzător, nu trebuie să fie socotită decît ca o măsură tranzitorie. A conta ca ea să fie stabilită ca un principiu pentru viitor, înseamnă a interverti toate concepțiile ce serveau de bază traficului internațional, a limita inițiativa particularilor și a înăbuși orice stimulație" [7].

Alături de intervenția statului, masivă și complexă, în funcționarea mecanismelor comerciale, intervenție ce trebuie privită ca o prelungire a situației din timpul războiului, o altă caracteristică a comerțului exterior generată de situația din epoca de tranziție a fost utilizarea metodei compensației și nu a plății în valori. Inflația, inexistența unor raporturi stabilite între monedele naționale, ca și instabilitatea prețurilor au făcut ca plata produselor importate să se facă tot în produse. Și cum principala problemă a epocii era procurarea de materii prime și utilaje, plata se făcea cu asemenea bunuri. Petrolul, cărbunii, minereurile, diverse mașini, cereale și derivate, locomotive sau vagoane au format în mod special în perioada de tranziție atît produsele de schimb cît și mijlocul de plată.

Caracteristicile menționate pot fi desprinse și din analiza concretă a relațiilor comerciale ale României între anii 1919—1921. De aici decurge și calificarea de model de adaptare a comerțului exterior la condițiile perioadei de trecere de la război la pace, atribuită raporturilor comerciale românești din etapa dată.

Conjunctura internațională generată de încheierea primului război mondial a favorizat și realizarea unui vechi deziderat al poporului român, anume formarea statului național unitar. Desăvîrșirea unității naționale

---

[5] Virgil Madgearu, *op. cit.*, p. 9.

[6] Arhivele Statului, fond M.I.C., D.G.C., serviciul secretariat, dosar 52 20, f. 1 43, *Contractul pentru închirierea a 10 locomotive din Austria.*

[7] *Ibidem*, dosar 16/1921, f. 9, Raport nr. 20, 31 martie 1921, Budapesta, semnat V. Stătescu.

www.dacoromanica.ro

a românilor a avut importante efecte politice și economice. Între altele, pe plan economic s-a echilibrat parțial raportul dintre agricultură și industrie, s-a micșorat decalajul dintre ponderea celor două ramuri în ansamblul economiei naționale. România întregită avea o suprafață de 300.000 km². și o populație de 17 milioane de locuitori. Agricultura continua a fi ramura economică de bază și nu mai puțin de 86 % din teritoriul țării era destinat culturilor din rîndul cărora cerealele se aflau pe primul loc. România dispunea și de mari rezerve de materii prime între care neîndoielnic că primul loc era ocupat de petrol. Suprafața petrolieră exploatată era de 25.000 ha. la terminarea primului război mondial. Ca urmare a acestei situații, cerealele și petrolul vor forma în chip firesc principalele produse exportate de România în perioada dată [8].

Am schițat mai sus doar cîteva aspecte ale potențialului economic al României întregite. În fapt, la terminarea primului război mondial posibilitățile economice erau departe de a fi valorificate, situația economiei naționale fiind una dintre cele mai dificile. Condițiile generale erau foarte corect sintetizate într-un referat de uz intern emis de Direcția Generală a Comerțului din cadrul Ministerului Industriei și Comerțului. În menționatul document se sublinia: „Dacă politicește războiul ne-a permis realizarea sfîntului ideal al întregirii neamului, economicește el ne-a pus în fața unor probleme aproape insolubile sau, în tot cazul, infinit de grele" [9].

Efortul economic de susținere a războiului, pagubele produse de ostilități ca și exploatarea sistematică a bogățiilor de pe teritoriul ocupat de trupele inamice, au produs o situație economică generală dificilă. Reconstrucția impunea importul necesarului de materii prime, care deși în parte existau în țară nu erau total exploatate, ca și a utilajelor. De aici și atenția sporită din partea statului pentru soluționarea problemelor de natură comercială în contextul rezolvării tuturor celorlalte probleme economice [10].

În vederea coordonării acțiunilor de reconstrucție a fost constituit Consiliul Superior al Economiei Naționale [11]. Regulamentul de funcționare al Consiliului, adoptat în martie 1919, stabilea ca sarcină de bază a acestui organism pregătirea organizării unitare a economiei naționale pentru intensificarea producției și a circulației mărfurilor în interior, ca și valorificarea produselor românești în afara granițelor [12]. Consiliul a reunit reprezentanți ai Ministerului Industriei și Comerțului, ai Ministerului de finanțe, ai Ministerului de Război, ai Băncii Naționale a României, ai Uniunii Generale a Industriașilor și ai Uniunii Centrale a Sindicatelor

---

[8] Arhiva Ministerului afacerilor externe, fond 71, România, Probleme economice, f. 116—117, Short Survey of Roumania's Economic Resources, f. d., f.s.

[9] Arhivele Statului, fond M.I.C., D.G.C., serviciul secretariat, dosar 19/21, f. 548, Direcția Generală a Comerțului, referat nr. 146342, 3 martie 1920.

[10] Pentru cunoașterea situației economice a României la terminarea primului război mondial, se pot consulta între altele: Gr. Antipa, *L'occupation ennemie de la Roumanie et ses consequences économiques et sociales*, P.U.F., Paris, 1929, 185 p.; G. M. Dobrovici, *Istoricul dezvoltarii economice și financiare a României, 1823—1933*, Universul, București, 1934, p. 330—368; Ștefan Chicoș, *Politica exportului și producția națională*, Curierul judiciar, București, 1925, p. 1 14.

[11] Monitorul Oficial, nr. 232, 12 ianuarie 1919, p. 4454, Decretul-lege nr. 122, 10 ianuarie 1919.

[12] Idem, nr. 285, 19 martie 1919, p. 6685—6689, Decretul-lege nr. 1247.

www.dacoromanica.ro

Agricole. De reţinut însă că activitatea de coordonare a Consiliului Superior al Economiei Naţionale a fost doar parţial eficace pentru anii 1919—1921 [13].

O altă măsură importantă a fost crearea şi organizarea Ministerului Industriei şi Comerţului prin Jurnalul Consiliului de Miniştri nr. 1154 din 29 decembrie 1918 [14]. În cadrul acestui minister a fost constituită, prin decretul-lege nr. 122 din 10 ianuarie 1919, o Direcţie Generală a Comerţului care cuprindea două secţiuni specializate în import şi export [15].

Paralel cu asemenea măsuri organizatorice, au fost emise o serie de acte normative menite a realiza unificarea regimului comerţului exterior. În acest sens, vom schiţa doar orientarea generală, deoarece vom analiza concret aceste măsuri într-un alt paragraf. De altfel, tendinţele înregistrate sînt sintetizate într-un referat al Ministerului Industriei şi Comerţului adresat Consiliului de Miniştri. Documentul citat evidenţia evoluţia lentă de la controlul sever al comerţului exterior la un regim mai puţin restrictiv. Realizînd acest control, statul şi-a asumat totodată şi rolul de cumpărător-vînzător cu scopul de a preveni o creştere artificială a preţurilor la bunurile de larg consum şi a evita, printr-un import excesiv mai ales de produse de lux, a deprecierii monedei naţionale [16].

În fapt, în ciuda măsurilor iniţiate de stat inflaţia şi-a arătat efectele negative. Astfel, raportul leu-dolar a evoluat după cum urmează :1913, 1 dolar valora 5 lei; 1919—18 lei; 1920—55 lei; 1921—86 lei [17]. În faţa acestei situaţii s-a recurs la o metodă specială, anume la realizarea comerţului exterior în compensaţie. Într-un document al Ministerului Industriei şi Comerţului se sublinia: „Dată fiind prăbuşirea monedelor naţionale comerţul exterior se poate face numai contra mărfuri. Din ţările mai depărtate, ale căror valute sînt consolidate, putem aduce în schimbul produselor noastre fie mărfuri fie valori mobiliare, care venite în ţară contra valută naţională îi pot ridica cursul" [18].

Utilizarea pe scară largă a metodei compensaţiei era în măsură să ofere României, ţară cu bogate resurse de materii prime atît de necesare reconstrucţiei, o situaţie privilegiată. „Piaţa comercială română — aprecia ataşatul comercial al ţării noastre la Roma — prezintă o mult mai mare importanţă pentru fiecare din ţările industriale decît oricare din acestea pentru piaţa noastră. Comerciantul român are mai multă libertate să-şi aleagă furnizorii, decît au aceştia să-şi aleagă clienţii" [19]. Din nefericire, insuficienta cunoaştere a conjuncturii internaţionale, ca şi ezitările comer-

[13] Arhivele Statului, fond M.I.C., D.G.C., serviciul secretariat, dosarele 5 şi 6/1919, *Activitatea Consiliului Superior al Economiei Naţionale.*

[14] Monitorul Oficial, nr. 232, 12 ianuarie 1919, p. 4454 4455, Jurnalul Consiliului de Miniştri, nr. 1154, 29 decembrie 1918.

[15] Idem, nr. 232, 12 ianuarie 1919, p. 4454, Decretul-lege nr. 122.

[16] Arhivele Statului, fond M.I.C., D.G.C., serviciul secretariat, dosar 3/19, f. 37—38, Referat al M.I.C. către Consiliul de Miniştri, 7 iulie 1919.

[17] Leonida Colescu, *Le Commerce exterieur de la Roumanie avant et après la guerre mondiale*, în „L'Economiste roumaine", 1926, no. 6, p. 6.

[18] Arhivele Statului, fond M.I.C., D.G.C., serviciul secretariat, dosar 2/1919, f. 7, Referat al M.I.C., f. d., semnat general Popescu.

[19] Idem, dosar 18 1921, f. 254, Raport nr. 160, 2 iunie 1921, Roma, semnat Ion Sillescu, ataşat comercial.

www.dacoromanica.ro

cianților români în semnarea unor contracte, au făcut ca situația care se dovedea a fi atît de prielnică dezvoltării relațiilor comerciale ale României să nu fie pe deplin exploatată.

În exercitarea comerțului în compensație, statul român a înțeles să-și asigure întîietatea față de particulari în unele tranzacții comerciale și chiar monopolul complet pentru unele produse. De pildă, statul român a asigurat pentru mai toată perioada de tranziție importul de materii prime, ca minereu de fier sau cărbune [20]. De asemenea, statul român a avut controlul eficace al exportului de petrol care era folosit pentru realizarea importului prin compensație. Au fost cazuri în care statul român a exercitat presiuni asupra unor firme particulare pentru a obține cantitățile de petrol și derivate necesare comerțului în compensație. De pildă, Direcția Exportului a prevenit compania „Steaua Română" care refuza a furniza statului 500 vagoane de petrol pentru o tranzacție cu Cehoslovacia, că va suprima pe viitor acordarea de autorizații de export „...pentru alte vînzări decît cele contractate deja și pe care le cunoaștem și noi" [21]. În final, „Steaua Română" a fost nevoită să cedeze și a furnizat cantitățile de petrol cerute de stat.

Exercitarea atribuției de cumpărător al unor bunuri de primă necesitate s-a realizat de către statul român prin constituirea unor comisii de aprovizionare la Paris, Londra, și Washington [22]. Comisia de la Paris, ce funcționa de altfel încă din timpul primului război mondial, a încheiat în primul trimestru al anului 1919 contracte de cumpărare în valoare de 346 milioane de lei, alte comenzi valorînd 546 milioane lei fiind în curs de contractare. Dată fiind amploarea unor asemenea angajamente, Direcția Generală a Comerțului a elaborat un plan economic pentru activitatea comisiilor de aprovizionare, accentul fiind pus pe importul de materii și produse necesare reconstrucției [23].

De asemenea, au fost constituite o seamă de comisii mobile care contractau produsele necesare țării în cursul unor misiuni întreprinse în diverse state. Asemenea organisme au activat în Ungaria, Austria Cehoslovacia și Germania [24]. În plus, diverse ministere sau instituții centrale au trimis delegații speciale în străinătate pentru cumpărarea unor materiale. O asemenea inițiativă au avut Ministerul de Război, Direcția Generală a Căilor Ferate sau Regia Monopolurilor Statului. Aceasta din urmă aprecia, de pildă, că avea nevoie de produse în valoare de 300 milioane lei, procurate din import, pentru a relua activitatea principalelor sale unități economice [25].

---

[20] Idem, dosar 29 1919, f. 19 20, firma V. Macedonsky către M.I.C., Brăila, 5 august 1919.

[21] Idem, Direcția exportului, dosar 2 1919, f. 22—37, schimbul de scrisori între „Steaua Română", și M.I.C.

[22] Pentru constituirea și activitatea comisiilor de „ravitaiere" vezi: Arhivele Statului, fond M.I.C., D.G.C., serviciul secretariat, dosarele 17, 25 și 49 1919.

[23] Ibidem, dosar 5/1919, f. 15 18, referat nr. 794, 24 aprilie 1919, D.G.C. către ministru, semnat Angelescu, director general.

[24] Activitatea comisiilor mobile de achiziționare reiese din: Arhivele Statului, fond M.I.C., D.G.C., Direcția administrației și contabilității, dosarele 8, 11, 16, și 42/1919; serviciul secretariat, dosar 23/1919; Direcția exportului, dosar 2/1919; Direcția refacerii economice, dosarele 2 și 3 1919.

[25] Idem, serviciul secretariat, dosar 5/1919, f. 10—12, Regia monopolurilor statului, către M.I.C., nr. 15752, 1 mai 1919.

www.dacoromanica.ro

Efectele primului război mondial asupra comerțului exterior al României au avut fie un efect temporar, ca de exemplu importul masiv al unor produse care înainte de 1914 erau obținute în țară, fie un caracter permanent, ca tendința de orientare a schimburilor comerciale spre marile puteri învingătoare, Franța, Anglia, Italia și chiar S.U.A. Desigur, ca urmare a noii configurații politice a Europei, au fost stabilite trainice legături comerciale cu statele nou apărute pe ruinele fostelor imperii multinaționale din centrul și sud-estul Europei. În acest context se ridică întrebarea dacă în epoca de tranziție de la război la pace a existat o politică comercială a României și dacă răspunsul este pozitiv, care au fost principalele direcții de manifestare a acesteia?

Analiza pe care o vom întreprinde va confirma răspunsul pozitiv la întrebarea pusă. Se poate afirma că în anii 1919—1921, deci în perioada de tranziție de la război la pace, România a formulat o politică comercială care, în funcție de condițiile în continuă schimbare din etapă dată, a avut un caracter foarte elastic. *Politica comercială a statului român* s-a cristalizat într-o multitudine de măsuri destinate creării unui cadru unitar de realizare a schimburilor comerciale cu străinătatea precum și în inițiativa încheierii unor acorduri comerciale cu un caracter special cu alte state. Pe ambele planuri s-a manifestat din plin elasticitatea de ansamblu a politicii comerciale din perioada analizată. Astfel, pe plan intern este sesizabil că măsurile legislative adoptate de stat au fost în permanentă schimbare, în funcție de conjunctură. În acest sens este semnificativ că abia în iulie 1921 a intrat în vigoare noul tarif vamal al României. Pe plan extern, s-a adoptat linia încheierii unor convenții sau acorduri comerciale cu caracter provizoriu sau pe termene foarte scurte și nu a unor tratate care să precizeze cu mare exactitate drepturile și obligațiile țării într-o conjunctură în continuă schimbare. Ca tendință generală, politica comercială a statului român în epoca de tranziție a urmărit asigurarea necesarului de bunuri pentru populație și materii prime sau utilaje pentru economie, protejarea și stimularea producției naționale ce renăștea ca și orientarea raporturilor comerciale spre marile puteri învingătoare sau statele vecine aliate [26].

Conferirea unui caracter unitar regimului comerțului exterior a stat în permanență în atenția statului român care, pentru epoca de tranziție, a urmărit consecvent linia prohibitiv-protecționistă. La această orientare s-a renunțat în bună parte începînd cu luna iulie 1922, deci după trecerea la faza de normalizare a vieții economice. O multitudine de acte normative au reglementat regimul importului și exportului în etapa dată. A le prezenta pe toate ar îngreuna foarte mult analiza ce o întreprindem și, de altfel, nici nu ar prezenta un interes deosebit. Este însă necesar a menționa principalele acte normative, cele mai numeroase fiind decretele-lege, care au fixat modalitățile de realizare a comerțului exterior și atribuțiile diverselor organisme specializate.

---

[26] N. Dănăilă, *Le commerce exterieur de la Roumanie*, Imprimerie generale Lahure, Paris, 1919, 50 p.; L. Colescu, *Le commerce exterieur de la Roumanie avant et après la guerre mondiale*, în „L'Economiste roumain", II, 1926, no. 6, p. 175—191; Al. Halunga, *Politica comercială a României*, în „Analele statistice și economice", 1931, nr. 6—8, p. 10 66 și nr. 9 12, p. 1 80; G. Marinescu, *Comerțul român și criza postbelică*, Scrisul românesc, Craiova, 1932, 220 p.; G. Cristodorescu, *Politica noastră comercială*, vol. I—II, București, 1928, 635 p.

www.dacoromanica.ro

În evoluția regimului exportului românesc în epoca de tranziție se pot distinge trei etape distincte. Prima ar corespunde, cronologic, intervalului ianuarie 1919—mai 1920, și se caracterizează prin controlul sever al statului, control realizat de către Direcția Generală a Comerțului care emitea autorizațiile de export, valabile pentru o scurtă perioadă, și îndeplinirea rolul de cumpărător al statului în ce privește comerțul în compensație în cadrul căruia monopolul statului era asigurat la produsele de primă necesitate (cereale, zahăr, etc.) [27]. De la 1 mai 1920 este inaugurat un nou regim al exportului în baza decretului-lege nr. 1573, din 10 aprilie 1920 [28]. Principiul autorizațiilor prealabile era menținut dar numai în ce privea tranzacțiile particulare. S-a constituit o Comisie pentru export, prezidată de ministrul industriei și comerțului și care controla integral exportul românesc. Comisia a funcționat pînă în noiembrie 1920, cînd a fost dizolvată [29]. Și în cea de-a doua etapă comerțul se realiza numai în compensație, după cum s-a recurs și la metoda contigentării în baza acordurilor încheiate cu unele state [30].

Prin Legea pentru reglementarea exportului, din 27 noiembrie 1920, autorizațiile și restricțiile existente au fost parțial desființate, prin acordarea deplinelor puteri guvernului în ce privește categoriile de mărfuri ce puteau fi exportate [31]. Prin aceasta s-a inaugurat cea de-a treia fază menționată, reținînd desigur că suprimarea prohibirilor și a restricțiilor nu s-a făcut decît treptat. De pildă, chiar în baza legii s-a emis un Jurnal al Consiliului de Miniștri care menținea o listă cu 27 de produse prohibite la export. Cît despre mărfurile libere la export, acestea erau de două categorii : rezervate pentru comerțul în compensație al statului și mărfuri libere la export cu îndeplinirea unor condiții [32]. Deși lărgit treptat, mai accelerat după luna iulie 1922, exportul a înregistrat un salt important chiar cu sfîrșitul anului 1920, așa cum reiese foarte clar din analiza documentelor aflate în arhiva Direcției exportului și cum foarte concludent se poate observa în graficele anexate privind exportul României în perioada interbelică [33].

Reglementarea juridică a importului României în perioada 1919—1921 a înregistrat aceeași evoluție de la prohibiții și restricții aproape generale la libertatea mereu lărgită, fundamentată pe un sistem tarifar menit a proteja moneda și economia națională. Nu întîmplător la 3 iulie 1921, deci spre sfîrșitul perioadei de tranziție și începutul etapei de refacere, intră în vigoare noul Tarif vamal al României, bazat pe principiul protecționismului industrial [34].

Un decret-lege din 11 iulie 1919 prevedea că mărfurile de primă necesitate erau libere la import, statul rezervîndu-și dreptul de a cumpăra

---

[27] Monitorul Oficial, nr. 1, 3 aprilie 1919, p. 9—12, decizia M.I.C. nr. 53156.

[28] Idem, nr. 11, 18 aprilie 1920, p. 786, decretul-lege nr. 1573, 10 aprilie 1920.

[29] Pentru activitatea comisiei pentru export vezi: Arhivele Statului, fond M.I.C., D.G.C., Direcția exportului, dosarele 14 și 15/1920.

[30] G. Cristodorescu, *op. cit.*, vol. II, p. 282—350.

[31] Monitorul Oficial, nr. 189, 27 noiembrie 1920, p. 7235, Legea pentru reglementarea exportului, nr. 3780, 15 septembrie 1920.

[32] Arhivele Statului, fond M.I.C., D.G.C., Direcția exportului, dosar 18/1920.

[33] Ibidem, dosar 1 1920, 497 f., *Dispoziții generale privind exportul, 1920.*

[34] Monitorul Oficial, nr. 68, 30 iunie 1921, p. 2435—2509, Tariful general vamal al României.

www.dacoromanica.ro

şi desface pe piaţa internă în exclusivitate doar unele dintre aceste produse. Mărfurile de lux, enumerate într-o anexă a decretului, erau prohibite la import [35]. În aplicarea acestui act normativ, o decizie a ministrului industriei şi comerţului, din 19 iulie 1919, rezerva statului monopolul importului şi a desfacerii cerealelor şi zahărului [36]. Chiar din toamna anului 1919 monopolul statului la importul unor produse a început a fi restrîns. Între primele măsuri luate în acest sens s-a aflat şi aceea a ridicării restricţiilor la importul şi comerţul intern cu zahăr [37]. La sfîrşitul anului 1919 ministrului industriei şi comerţului îi este confirmat prin decret regal dreptul de a realiza schimbul de mărfuri în compensaţie cu alte ţări şi exportul cu scopul de a obţine devize străine [38].

Încă din vara anului 1920 Ministerul industriei şi comerţului informa Consiliul de Miniştri că măsurile restrictive la import şi export au fost vexatorii pentru particulari şi nici nu au dat rezultatele scontate. De aici, aprecia ministrul de resort, se impuneau măsuri de lărgire a comerţului exterior prin ridicarea unor piedici. În acest sens, se propunea simplificarea formalităţilor care îngreunau realizarea importului şi a exportului. Se sugera desfiinţarea autorizaţiilor de import, creîndu-se două categorii de mărfuri ce puteau fi aduse în ţară: mărfuri de lux, supuse unor taxe vamale mari şi mărfuri comune, taxate în conformitate cu prevederile tarifului vamal [39].

Propunerile formulate de ministerul industriei şi comerţului au fost aprobate printr-un Jurnal al Consiliului de Miniştri [40]. În baza acestuia a fost adoptată mai întîi Legea pentru reglementarea exportului, din 27 noiembrie 1920, iar la 23 iulie 1921 Legea pentru reglementarea importului. Prin aceasta din urmă guvernul căpăta dreptul de a autoriza prin jurnale ale Consiliului de Miniştri categoriile de mărfuri ce puteau fi importate [41]. Prin aceasta s-a inaugurat etapa de ridicare treptată a restricţiilor impuse la importul unor produse sau mărfuri în ţară.

Măsurile legislative adoptate de statul român în perioada de tranziţie de la război la pace pentru reglementarea comerţului exterior al ţării au avut multiple ţeluri subordonate obiectivelor generale ale politicii economice [42]. Dintre acestea se pot menţiona: protejarea monedei naţionale, asigurarea necesarului de produse pentru populaţie şi de materii prime pentru reconstrucţia ţării etc. Metoda aleasă a fost intervenţia statului în comerţul exterior atît prin măsuri de reglementare unitară, prin adoptarea rolului de cumpărător-vînzător, în care calitate şi-a asigurat, în anumite etape şi pentru unele produse, monopolul. În epoca de tranziţie s-au înregistrat două tendinţe care au evoluat în sens contrar:

---

[35] Idem, nr. 68, 11 iulie 1919, p. 3665—3669, Decretul-lege nr. 2969.

[36] Idem, nr. 78, 24 iulie 1919, p. 4141—4146, Decizie ministerială nr. 30154.

[37] Idem, nr. 89, 8 august 1919, p. 4834, Decretul-lege nr. 3337, 6 august 1919.

[38] Idem, nr. 215, 18 ianuarie 1920, p. 11198.

[39] Arhivele Statului, fond M.I.C., D.G.C., serviciul secretariat, dosar 1/1920. f. 12, Referat nr. 24792, 22 iulie 1920, M.I.C. către Consiliul de Miniştri.

[40] Monitorul Oficial, nr. 103, 17 august 1920, p. 3832—3833, Jurnalul Consiliului de Miniştri, nr. 2036, 20 iulie 1920.

[41] Idem, nr. 106, 14 august 1921, p. 4196, Legea pentru reglementarea importului, nr. 3593 bis, 23 iulie 1921.

[42] Vezi lista completă a acestor acte normative în: „Import—export", noiembrie 1922, ianuarie 1923, p. 122—205.

www.dacoromanica.ro

în timp ce rolul statului a descrescut, odată cu începerea procesului de normalizare a vieții economice, curentul de liberalizare a comerțului exterior a crescut. Desigur ambele tendințe sînt sesizabile și în anii care au urmat epocii de tranziție, avînd însă intensități diferite. Prin atribuțiile conferite ministerului industriei și comerțului statul român a controlat eficace schimbul de mărfuri cu alte țări.

Dacă în anul 1919 comerțul exterior s-a realizat predominant prin metoda compensației, aceasta nu exclude cumpărarea unor mărfuri cu plata în bani, procedeu în permanentă lărgire în anii 1920 și 1921. Ministrul industriei și comerțului a utilizat două mijloace financiare de plată: 1 — deschiderea de credite în lei și 2 — emiterea de bonuri de tezaur. Într-un referat al șefului Direcției generale a comerțului, I. Angelescu menționa că în primul trimestru al anului 1920 și în tot cursul anului 1919 Ministerul industriei și comerțului a obținut bonuri de tezaur, pentru achiziționarea de mărfuri, cu următoarele valori generale: 11,5 milioane dolari; 30,1 milioane lire sterline; 19,2 milioane pesetas; 741.192 escudos; 6 milioane lire italiene și 13,5 milioane franci belgieni [43]. Reiese așadar că participarea directă a statului român la realizarea comerțului exterior al țării a generat serioase probleme financiare. Și acest factor, subscris desigur efectelor normalizării vieții economice, a contribuit la adoptarea unor măsuri de liberalizarea comerțului exterior, de lărgire deci a participării particularilor.

Principalele direcții și tendințe ale politicii comerciale s-au reflectat și în *convențiile comerciale* pe care România le-a încheiat în perioada de tranziție, deci între anii 1919—1921. La terminarea primului război mondial o serie de convenții sau acorduri comerciale încheiate înainte de 1914 au fost denunțate dacă nu căzuseră în desuetudine deja ca urmare a stării de beligeranță cu unele state. Un exemplu din prima categorie ar fi acela al convenției comerciale cu Franța, denunțată de guvernul român la 10 septembrie 1919, iar din cea de-a doua cel al convenției comerciale cu Germania. Toate celelalte convenții, care nu au căzut de facto sau nu au fost denunțate individual au fost abrogate în bloc de către guvernul român în aprilie 1921. În această situație s-au aflat 10 convenții comerciale, respectiv cele încheiate cu Olanda, Spania, Norvegia, Italia, Elveția, Danemarca, Suedia, Belgia, Marea Britanie și Grecia. De pildă, la 2 aprilie 1921 legația României la Atena notifica guvernului elen denunțarea convenției comerciale din 4 martie 1914 [44].

În aceste condiții, s-a pus problema oportunității încheierii unor noi acorduri comerciale. Apreciind corect conjunctura internațională, statul român a încheiat în anii 1919—1921 doar acorduri comerciale pe termene scurte, un an de regulă, sau cu caracter provizoriu. Într-o conferință publică susținută în 1927 I.G. Duca afirma în acest sens: „...poziția guvernului român a fost o politică foarte matur chibzuită... N-a fost un accident... Noi am socotit că în situația internațională neclară în

[43] Arhivele Statului, fond M.I.C., D.G.C., serviciului secretariat, dosar 9/1920, f. 2—3, referat, f. nr., 2 aprilie 1920, semnat I. Angelescu.
[44] Idem, dosar 20/1921, f. 4., Raport nr. 118, 8 aprilie 1921, Atena, V. Ciulli.

www.dacoromanica.ro

care Europa se afla în primii ani de după război, nu era prudent, nu era posibil să ne legăm definitiv cu toate statele prin tratate comerciale..."[45].

Pe de altă parte, în condițiile date, nici încheierea unor convenții comerciale provizorii nu era întotdeauna favorabilă României. Astfel, ataşatul comercial român la Atena aprecia într-un raport din 9 ianuarie 1921 că natura produselor româneşti de export le făcea să fie căutate pretutindeni chiar fără garanțiile acordate de convenții sau tratate comerciale[46]. În cazul concret al Greciei, considera autorul raportului citat, încheierea unui acord comercial de către România nu ar aduce nici un avantaj țării deoarece principalele produse româneşti exportate, respectiv petrolul şi cerealele, erau foarte solicitate pe piața elenă. Realizarea unei simple înțelegeri pe cale diplomatică, pentru aplicarea reciprocă a tarifelor convenționale, părea soluția cea mai bună de reglementare pentru moment a schimbului de mărfuri între România şi Grecia[47].

Din considerentele menționate, în urma analizei concrete a fiecărui caz în parte, s-a decis încheierea unui număr limitat de convenții comerciale provizorii sau pe termene scurte, prin schimb de note şi bazate pe principiul aplicării reciproce a clauzei națiunii celei mai favorizate[48]. Toate au fost convenții comerciale netarifare. România a încheiat în epoca de tranziție 5 acorduri comerciale, între care 2 provizorii (cu Austria şi Italia) şi 3 convenții pe termene scurte (cu Cehoslovacia, Franța şi Polonia). Dintre acestea, cele încheiate cu Cehoslovacia şi Polonia au derivat din tratatele politice încheiate de România cu cele două state. Acestora li se adaugă, cu caracteristici proprii, „Aranjamentul privind cesiunea asupra României a contractelor de cumpărare de grîu, încheiate de biroul britanic de la Bucureşti"[49].

Pentru prelungirea validității tratatului de comerț româno-italian din 5 decembrie 1906, între cele două părți a avut loc la București, la 15 septembrie, respectiv 20 octombrie 1919 un schimb de note diplomatice. Pe baza acestora, s-a stabilit „un modus vivendi comercial" care a expirat la 21 iulie 1921 cînd a fost semnat un acord comercial provizoriu între România şi Italia[50]. Cu tînărul stat austriac România a încheiat în aprilie 1919 o convenție pentru comerțul cu compensație, produsele vizate fiind mai ales petrolul şi utilajele industriale. Deşi guvernul român nu a ratificat convenția, aşa cum a procedat cel austriac, aceasta a fost parțial aplicată prin livrarea de petrol de către România[51]. În schimb, ambele părți au semnat şi ratificat convenția comercială provizorie româno-a.i -

[45] I.G. Duca, *Raporturile economice şi politice externe ale României*, în „Buletinul Institutului economic românesc", 1927, nr. 3—4, pl. 159.

[46] Arhivele Statului, fond M.I.C., D.G.C., serviciul secretariat, dosar 20 1921, f. 117—118, Raport, f. nr., 9 ianuarie 1922, Atena, V. Ciulli.

[47] Ibidem, f. 119.

[48] Pentru interpretarea din epocă a clauzei națiunii celei mai favorizate, vezi: P. Ebel, *Clauza națiunii celei mai favorizate* în „L'Economiste Française", 1929, no. 1, p. 12—24; V.V. Bădulescu, *Tratat de politică comercială*, Craiova, 1945, p. 401—489.

[49] Vezi F.C. Nanu, *Condica tratatelor şi a altor legături ale României*, vol. I—II, București, 1938.

[50] Monitorul Oficial, nr. 105, 13 august 1921, p. 4153.

[51] Arhivele Statului, fond M.I.C., D.G.C., serviciul secretariat, dosar 18/1919, f. 161—164, Raport nr. 4, 6 iunie 1919, Viena, V. Dimitriu.

www.dacoromanica.ro

triacă încheiată la 14 august 1920 [52]. Convenţia comercială dintre România şi Cehoslovacia a fost semnată la Bucureşti la 23 aprilie 1921 [53]. Ea va fi denunţată la 27 noiembrie 1929 în urma începerii negocierii unei noi convenţii [54].

România a încheiat cu Polonia o convenţie comercială la data de 1 iulie 1921 [55]. Cu Franţa s-a încheiat o convenţie provizorie, pe baza clauzei naţiunii celei mai favorizate, sub forma unui schimb de note ce a avut loc la Bucureşti la 23—26 iulie 1921 [56].

Menţionam, ca un acord special, aranjamentul privind cedarea de către guvernul britanic a grîului cumpărat de biroul britanic în Bucureşti în anul 1916. Era vorba de o cantitate de grîu în valoare de 10 milioane lire sterline (262,2 milioane lei), ce trebuia cumpărată de către englezi în România în baza unei convenţii semnată la 18 ianuarie 1916 [57]. În final, Biroul britanic a cumpărat doar 42 000 vagoane cu grîu în valoare de 139 milioane lei (5,3 milioane lire sterline). În urma ostilităţilor, s-au mai păstrat doar 18 000 vagoane cu grîu pe care guvernul român dorea să le cumpere pentru a face faţă problemelor de aprovizionare a ţării. Guvernul britanic a fost de acord cu cedarea cantităţii respective de grîu, actul fiind semnat la 22 ianuarie 1920. S-a căzut de acord asupra plăţii sumei de 5 248 985 lire sterline pentru cele 18 000 vagoane de grîu care erau proprietatea statului englez. Plata s-a făcut în bonuri de tezaur cu valoarea menţionată [58].

Măsurile legislative de reglementare a comerţului exterior, ca şi linia adoptată în încheierea de convenţii comerciale reflectă, aşadar, caracterul elastic al politicii comerciale din epoca de tranziţie, noile tendinţe şi orientări din cadrul relaţiilor comerciale ale ţării. În acest sens, este vizibilă mai ales linia de întărire a legăturilor cu marile puteri învingătoare şi de stabilire a unor solide raporturi cu tinerele state vecine născute pe ruinele imperiilor multinaţionale. Este semnificativ faptul că din totalul de 5 convenţii comerciale încheiate de România între 1919—1921, 2 au fost semnate cu mari state aliate (Italia şi Franţa) şi 3 cu noi state apărute pe harta politică a Europei (Austria, Polonia şi Cehoslovacia).

Apropierea economică a noilor state din Centrul şi sud-estul Europei apărea pentru mulţi contemporani ca o necesitate. De pildă, agentul comercial al României la Viena, V. Dimitriu, sublinia într-un raport din iulie 1919 : „De jur împrejurul României mărite cu sacrificii fără seamăn, statele componente ale fostei monarhii austro-ungare şi Balcanii formează debuşeuri sigure pentru produsele româneşti... Ţara noastră trebuie să ducă de aici înainte aceeaşi luptă aprigă care a dus-o pentru dreptate şi libertate şi pentru cîştigarea independenţei economice şi financiare" [59].

---

[52] Monitorul Oficial, nr. 157, 19 octombrie 1920, p. 5543—5552.

[53] Idem, nr. 184, 16 noiembrie 1921, p. 7749—7760.

[54] Arhiva Ministerului afacerilor externe, fond Convenţii, C.—II, vol. II, f. p., Romano leg. Praga către M.A.E., telegrama nr. 10273, 28 noiembrie 1929.

[55] Monitorul Oficial, nr. 182, 19 noiembrie 1922, p. 8449—8461.

[56] Idem, nr. 100, 7 august 1921, p. 3965.

[57] Idem, nr. 236, 22 ianuarie 1916, p. 9536—9538.

[58] Arhivele Statului, fond M.I.C., D.G.C., serviciul secretariat, dosar 36/1919, *Convenţia dintre M.I.C. şi Biroul britanic*, 69 f.

[59] *Ibidem*, dosar 18/1919, f. 179, raport nr. 5, 8 iunie 1919, Viena, V. Dimitriu.

www.dacoromanica.ro

Analiza statistică a comerțului exterior din epoca de tranziție aduce elemente convingătoare pentru descifrarea noilor tendințe și orientări din relațiile comerciale ale României după primul război mondial. Prezentarea cifrelor generale ale volumului importului și exportului românesc ca și a balanței comerciale a țării va fi urmată de menționarea cîtorva dintre marile tranzacții comerciale care conform caracteristicilor epocii, au fost încheiate mai ales de statul român cu alte state. Aceasta permite și sesizarea conținutului comerțului exterior al țării, deci a principalelor mărfuri și produse vîndute sau cumpărate.

Tabelul de mai jos, la care trebuie adăugată imaginea oferită de cele trei grafice anexate, oferă tabloul de ansamblu al volumului importului și exportului românesc, cantitativ sau valoric, ca și a raportului dintre cele două sectoare așa cum se reflectă în balanță [60].

ANUL	IMPORT		EXPORT		BALANȚA
	tone	lei	tone	lei	
1913	1.374.116	590.012.640	4.569.076	670.705.335	+80.692.695
1919	413.939	3.762.300.013	109.140	104.385.720	— 3.657.915.293
1920	304.485	6.980.290.204	1.467.118	3.447.847.634	— 3.532.443.570
1921	615.451	12.145.405.262	2.713.138	8.263.009.886	— 3.882.396.376
1922	583.668	12.235.366.180	4.069.963	1.4000.296708	+ 1.713.930.528

Cifrele de mai sus completate cu imaginea din cele trei grafice anexate, ilustrează foarte clar tendința de creștere a exportului românesc în anii 1919—1921, în timp ce importurile se mențineau la valori ridicate. De aici și balanța comercială pasivă pentru toți cei trei ani, deficitul general fiind de aproape 11 miliarde lei. Din graficul cu balanța comercială se remarcă că balanța a mai fost negativă doar în anii marii crize izbucnită în 1929. În calculele făcute de economistul L. Colescu, balanța comercială estimată în dolari a evoluat după cum urmează : 1919—203,2 milioane dolari ; 1920—64,2 milioane dolari ; și 1921—45,2 milioane dolari [61].

Structurînd conținutul schimburilor comerciale în patru categorii, respectiv animale și produse animale, produse ale solului, produse ale subsolului și produse combinate, importul a evoluat astfel în ce privește ponderea (procente) categoriilor respective din totalul mărfurilor intrate în țară : [62]

Grupele de mărfuri	CANTITĂȚI				VALORI			
	1919	1920	1921	1922	1019	1920	1921	1922
1. animale și produse animale	7,71	6,17	4,47	4,02	26,60	22,07	17,95	12,51
2. produse ale solului	79,58	46,23	29,23	28,70	60,61	56,85	49,09	51,91
3. produse ale subsolului ...	8,21	33,42	52,81	51,29	6,39	11,83	19,79	21,65
4. produse combinate din cele trei grupe	4,50	14,18	13,51	15,99	6,40	9,25	13,17	13,93

[60] *Anuarul Statistic al României, 1923*, Tipografia Curții Regale, București, 1924, p. 138.
[61] L. Colescu, *op. cit.*, p. 10.
[62] Anuarul Statistic al României, 1923, p. 128—129.

www.dacoromanica.ro

Evoluția exportului românesc, în funcție de cele patru grupe de mărfuri se prezintă, în procente, după cum urmează : [63]

Grupele de mărfuri	CANTITĂȚI				VALORI			
	1919	1920	1921	1922	1919	1920	1921	1922
5. animale și produse animale	0,31	0,32	1,47	1,81	4,36	1,25	11,93	11,73
6. produse ale solului	35,95	80,31	83,40	82,91	28,44	78,88	63,27	65,52
7. produse ale subsolului ...	63,40	19,17	14,96	14,76	66,79	19,61	24,27	21,56
8. produse combinate din cele trei grupe	0,14	0,20	0,17	0,52	0,41	0,26	0,53	1,19

Cifrele din cele două tabele sînt foarte sugestive pentru cunoașterea conținutului schimbului de mărfuri al României cu alte state. Astfel, la import, cantitativ, se remarcă în epoca de tranziție o descreștere la produsele solului și o creștere la produsele subsolului. La export se remarcă exact tendința contrară, respectiv o creștere la produsele solului și o descreștere la cele ale subsolului. Necesitățile reconstrucției ca și reînvierea treptată a economiei naționale sînt explicațiile firești ale tendințelor mai sus menționate.

Detaliind conținutul comerțului exterior românesc din perioada de tranziție, remarcăm importul cu precădere de materii prime și produse metalurgice, inclusiv mașini, și exportul de cereale și petrol. Astfel, la importul de produse metalurgice s-a înregistrat următoarea evoluție : [64]

Categoria de produse	1919	1920	1921	1922
metale, produse din metal	20.514 tone	64.329 tone	175.392 tone	209.745 tone
mașini	9.359	13.369	36.115	58.162
vehicule	1.359	2.982	7.187	6.394
TOTAL	31.232	80.880	218.694	274.202

Una din categoriile tot mai importante de mărfuri exportate acum, în perioada de tranziție ca și în etapele următoare de altfel, a fost cea a cerealelor. Pentru aceasta este sugestiv tabloul de mai jos incluzînd cantitățile de cereale exportate de România, cu indicarea procentului din exportul total al țării : [65]

Categoria de produse 1913	1919	1920	1921	1922
GRÎU ..... 1.152,559 tone	10 tone	238 t. 443.455	73.276 t. 830.887	25. 186 t. 302.500
PORUMB 974.449	650			
TOTAL export cereale 2.964.947	2.744	938.042	1.538.856	1.212.372
Procentul cerealelor din totalul export 64,89%	2,51%	67,0%	57,26%	30,72%

[63] Ibidem.
[64] Ibidem, p. 134.
[65] Ibidem, p. 135.

www.dacoromanica.ro

Fără îndoială însă că principalul produs din exportul României a fost petrolul şi derivatele sale, în ciuda marilor pierderi provocate industriei petroliere în timpul războiului. În parte, asemenea distrugeri au fost făcute de către români la cererea expresă a guvernului englez, formulată la 3 decembrie 1916 şi din nou la 22 ianuarie 1917. Motivate de dorinţa de a nu lăsa în mîna trupelor de ocupaţie, însoţite fiind şi de promisiunea unor despăgubiri aliate, asemenea pierderi pentru industria petrolieră română au fost sporite de operaţiunile militare şi de acţiunile armatei germane [66].

După terminarea ostilităţilor în România a sosit o comisie internaţională pentru evaluarea pagubelor produse industriei petroliere române [67]. Totodată, s-a constituit o comisie naţională care a analizat situaţia acestei importante ramuri a economiei naţionale [68]. În urma activităţii celor două organisme s-a constatat că numărul sondelor în producţie a evoluat astfel: iulie 1916—962; noiembrie 1918—437; iunie 1919—508; 1920—364. Numărul rafinăriilor de petrol a înregistrat următoarea situaţie: 1914—62; 1918—34; 1919—48; 1920—56 şi 1921—61. Ca urmare, producţia de petrol a României a atins următoarele cantităţi: 1914 — 1.810.170 tone; 1915 — 1.588.330 tone; 1916 — 898.994 tone; 1917 — 724.230 tone; 1918 — 968.611 tone; 1919 — 855.542 tone; 1920 — 1.108.924 tone; 1921 — 1.168.414 tone şi 1922 — 1.137.184 tone [69].

De remarcat faptul că în anii 1919—1920, prin producţia naţională de petrol, România ocupa locul 6 în lume în care 85% din cantitatea totală de petrol extras era furnizată de S.U.A. şi Mexic [70]. În România se aflau însă şi mari cantităţi de petrol prin stocarea unei bune părţi a producţiei din anii anteriori. Astfel, în ianuarie 1920 numai compania „Steaua Română" dispunea de o rezervă de 15.233 tone de ţiţei [71]. La 20 ianuarie 1921 în întreaga Românie se afla stocată cantitatea de 13.244.552 tone de petrol şi derivate [72]. În aceste condiţii, ponderea acestui produs în totalul exportului românesc a evoluat astfel: 1913—40%; 1919—33%; 1920—46% şi 1921—55%.

Apreciind la justă valoare locul petrolului în realizarea comerţului exterior al României, statul român a luat o serie de măsuri pentru controlarea acestei surse. Între altele, la 24 iulie 1919 se creează Direcţia petrolului, în cadrul Direcţiei generale a comerţului, avînd sarcina de a controla fabricaţia şi desfăşurarea acestui produs [73]. Prin intermediul Direcţiei generale a comerţului statul român controla exportul acestui produs,

---

[66] Arhivele Statului, fond M.I.C., D.G.C., serviciul secretariat, dosar 4 1919, f. 19, Ambasada engleză în România, Iaşi, 22 ianuarie 1919, către M.A.E., semnat G. Barclay, copie.

[67] Ibidem, f. 21—23, Legaţia Marii Britanii către M.A.E., Notă, Bucureşti, 30 iunie 1919; vezi şi dosarul 18 1919, *Comisia mixtă pentru constatarea pagubelor cauzate industriei de petrol în urma distrugerilor din 1916.*

[68] Ibidem, dosarele 10 şi 59/1919; şi 20/1920 şi 5/1920 (Serviciul valută).

[69] Anuarul Statistic al României, 1923, p. 208—216.

[70] Arhivele Statului, fond M.I.C., D.G.C., serviciul secretariat, dosar 5 1921, f. 89, raport nr. 3054, 17 august 1921, Londra, G. Mihăescu.

[71] Idem, Direcţia administraţie-contabilitate, dosar 59/1919, f. 5—19, „Steaua Română" către Direcţia Petrolului, nr. 424, 22 ianuarie 1920.

[72] Idem, Direcţia exportului, dosar 21/1920, f. 8 9, Direcţia generală a minelor. Direcţia combustibilului către Direcţia exportului, 20.I.21.

[73] Monitorul Oficial, nr. 78, 24 iulie 1919, p. 4130, decretul-lege nr. 29006.

www.dacoromanica.ro

înțelegînd a face presiuni asupra particularilor atunci cînd a fost necesar. Totodată, s-au făcut unele încercări de definire și aplicare a unei politici românești a petrolului. Un aspect al acestei chestiuni era și asigurarea unor piețe de desfacere pentru petrolul românesc în fața concurenței unor mari companii internaționale. În acest sens, atașatul comercial român la Londra, C. Mihăilescu, aprecia într-un raport din august 1921 că trebuia acționat cu fermitate pentru cîștigarea unei poziții privilegiate pe piețele țărilor vecine și apropiate României, trăgîndu-se foloase mai ales din utilizarea transporturilor pe apă [74].

Desigur că cristalizarea unei asemenea politici a petrolului a necesitat un timp mai îndelungat, absența sa pentru moment avînd efecte negative asupra evoluției de perspectivă a comerțului exterior românesc, așa cum foarte bine remarca și atașatul comercial al țării la Atena [75]. Acesta aprecia că statul român avea un rol important în stimularea exportului de petrol prin politica vamală, în esență prin micșorarea taxtelor [76].

Produsele românești au fost prezente pe unele piețe din lume în perioada de tranziție de la război la pace în ciuda absenței politicii menționate. Astfel, România exporta din produsele sale, în anii 1919—1921, în 14 state și a importat din 12 țări. Față de situația antebelică, au intervenit modificări în ponderea ce revenea diverselor state în comerțul exterior românesc. Astfel, pentru moment Germania a ocupat un loc secundar în raporturile comerciale românești, iar statele aliate sau vecine ca Franța, Polonia, Cehoslovacia și Jugoslavia ocupă poziții fruntașe între partenerii comerciali ai României. Primele 3 locuri între partenerii comerciali ai țării au evoluat astfel: la import — 1919, S.U.A. (48,40 %); Anglia (9,35 %) și Turcia (9,25 %); 1920—Anglia (15,22 %); Austria (15,01 %) și Cehoslovacia (11,34 %); 1921—Austria (16,09 %); Cehoslovacia (13,97 %) și Germania (12,18 %); la export: 1919—Ungaria (26,1 %); Cehoslovacia (14,0 %) și Jugoslavia (13,1 %); 1920—Italia (19,75 %); Belgia (8,34 %); Egipt (7,28 %); 1921—Ungaria (16,03 %); Anglia (10,59 %) și Italia (10,30 %) [77].

La o mai bună înțelegere a locului diverselor state în comerțul exterior al României, a conținutului schimburilor comerciale ale țării, poate contribui menționarea cîtorva dintre cele mai importante tranzacții comerciale din perioada de tranziție de la război la pace. Astfel, în decembrie 1919 și în mai 1920 statul român a semnat 2 contracte pentru comerț în compensație cu Cehoslovacia. Obiectul schimbului constituindu-l petrolul și zahăr, în schimbul cocsului și a sticlei [78]. La 18 decembrie 1919 Ministerul industriei și comerțului a semnat cu primăria orașului Budapesta un contract pentru furnizarea a 7500 tone de petrol și derivate în valoare totală de 10 milioane lei [79].

---

[74] Arhivele Statului, fond M.I.C., D.G.C., serviciul secretariat, dosar 5 1921, f. 95, raportul nr. 3054, citat.

[75] Idem, dosar 20/1921, f. 160, raport nr. 59, 26 mai 1922, Atena, V. Ciulli.

[76] Ibidem, f. 13, raport nr. 119, 24 aprilie 1921, Atena, V. Ciulli.

[77] Anuarul Statistic al României, 1923, p. 136—137.

[78] Arhivele Statului, fond M.I.C., D.G.C., direcția exportului, dosar 2/1919, 182 f. și dosar 5 1920, 217 f.

[79] Ibidem, dosar 13/1920, 13 f.

www.dacoromanica.ro

Comisia pentru România a Crucii Roşii americane a vîndut în luna decembrie 1919 statului român un număr de 30 de camioane la preţul de 60.000 lei bucata [80]. Pentru ameliorarea traficului pe calea ferată, România a negociat mai multe contracte pentru cumpărarea de locomotive. Astfel, în aprilie 1920 s-a încheiat cu „Baldwin Locomotive Works" din Philadelphia un contract pentru furnizarea a 50 de locomotive în valoare de 3,2 milioane dolari [81]. Cu „International Corporation of Canada" s-a încheiat, în octombrie 1920, un contract de furnizare a 30 de locomotive cu preţul total de 2,2 milioane dolari. Această sumă a fost acoperită prin exportul de făină de grîu şi benzină cumpărate de Banca Morgan din New York care a virat vînzătorului contravaloarea locomotivelor [82]. Un ultim exemplu se referă la tranzacţii încheiate de Uzinele şi domeniile Reşiţa care în primăvara anului 1920 au exportat 1000 tone material de cale ferată în Iugoslavia [83], iar în aprilie 1920 alte 470 vagoane cu material de cale ferată în Ungaria [84].

Mai mult ca în perioada antebelică, după primul război mondial *propaganda comercială* s-a impus ca o necesitate acută. În acest sens, în perioada de tranziţie de la război la pace, se pot distinge cîteva direcţii de acţiune şi în relaţiile comerciale ale României. În principal este vorba de activitatea ataşaţilor şi agenţilor comerciali, de participare a României la o serie de tîrguri economice internaţionale ca şi de iniţiativa constituirii unor camere de comerţ mixte în diverse state.

În martie 1919 Direcţia generală a comerţului propunea ministrului de resort trimiterea unor agenţi sau ataşaţi comerciali la Constantinopol, Roma, Salonic, Atena, Berna şi Praga [85]. Ca urmare a aprobării ministrului numărul posturilor propuse a fost mărit aşa că au fost numiţi în aprilie 1919 10 ataşaţi sau agenţi comerciali [86]. În anul 1921 România avea în străinătate 17 agenţi sau ataşaţi comerciali, în 15 oraşe din 14 state [87]. De remarcat că în anul 1920 Franţa avea 15 posturi de ataşaţi şi 39 de agenţi comerciali [88].

Ataşaţii comerciali ai României au fost în întreaga perioadă interbelică, subordonaţi Ministerului industriei şi comerţului, ei nefăcînd parte efectiv din personalul legaţiilor ţării în străinătate, în cadrul cărora se aflau şi funcţionari cu probleme economice ai Ministerului Afacerilor Străine. Agenţii comerciali aveau sarcina de reprezentanţi economici ai ţării, în care calitate trebuiau să înlesnească toate tranzacţiile comerciale, să facă propaganda economică în ţările în care erau acreditaţi şi să informeze ministerul despre situaţia economică a respectivelor state. Acest rol era în parte îngreunat de faptul că mai toate ministerele, cu excepţia celui tutelar, ce trimiteau misiuni economice în străinătate, neglijau serviciile ataşaţilor comerciali. Acest aspect este cu claritate evidenţiat

[80] Idem, serviciul secretariat, dosar 37/1919, 22 f.
[81] Idem, Direcţia exportului, dosar 6/1920, 206 f.
[82] Ibidem, dosar 7 1920, 102 f.
[83] Ibidem, dosar 10/1920, 51 f. şi dosar 41/1920, f. 25—43.
[84] Ibidem, dosar 41/1920, f. 3—22.
[85] Idem, dosar 7/1919, serviciul secretariat, f. 90 ,referat nr. 210, 16 aprilie 1919, semnat I. Angelescu.
[86] Ibidem, f. 92, Decizia nr. 50594, 22 martie 1919, semnat indescifrabil.
[87] Ibidem, dosar 19/1921, f. 10, lista agenţilor şi ataşaţilor comerciali români acreditaţi.
[88] Ibidem, dosar 10/1920, f. 129—130, raport nr. 2168, 8 mai 1920, Paris, G. Arapu.

www.dacoromanica.ro

într-un raport din aprilie 1921 al agentului comercial român la Bruxelles [89]. Cum situația menționată era reală, ministerul industriei și comerțului a decis informarea tuturor organismelor economice despre activitatea ataşaților comerciali și a decis realizarea unei anchete privind opiniile celor în exercițiu pentru întocmirea unui regulament de serviciu al reprezentanților comerciali români în străinătate [90].

În unele state, datorită unor condiții speciale, au fost create servicii economice care, sub controlul ataşaților comerciali aveau o serie de atribuții speciale. Astfel, în octombrie 1920 a fost constituit Serviciul economic român în Austria, însărcinat cu urmărirea executării aranjamentului de contingentare încheiat în baza convenției comerciale româno-austriece din august 1920 [91]. În vara anului 1921 s-a creat și Serviciul economic român în Germania menit a organiza reluarea relațiilor comerciale cu această țară, deși încă din septembrie 1920 la Berlin a fost acreditat un ataşat comercial [92]. Cu toate acestea, România a aderat la sancțiunile economice ale aliaților împotriva Germaniei, din martie 1921. Printr-o lege din 23 aprilie 1921 guvernul român a decis impunerea unei taxe de 50 % ad valorem la toate mărfurile germane importate în România [93]. Aplicarea legii nu a împiedicat însă Germania să ocupe locul 3 în importul României în 1921.

Investigarea arhivei Direcției generale a comerțului, în care se află toate rapoartele agenților sau ataşaților comerciali români, permite formularea unei aprecieri pozitive în legătură cu activitatea acestora în țările în care au fost acreditați [94].

O modalitate importantă de lărgire a cunoștințelor despre economia românească a fost participarea la diverse tîrguri internaționale sau organizarea de expoziții economice. Acestea au fost concepute în epocă ca un stimulent al producției dezorganizate de război, fiind prilejul multor afaceri comerciale [95]. Alături de acest rol, tîrgurile internaționale puteau contribui la nivelarea prețurilor, ofereau posibilitatea unei concurențe libere, confereau suplețe afacerilor comerciale prin concentrarea lor într-un timp și spațiu restrînse, contribuiau la stabilirea unor legături directe între vînzător și cumpărător. Toate aceste aspecte sînt pe larg analizate și într-un raport al ataşatului comercial român la Roma, din iunie 1921 [96].

România a participat direct, între anii 1919—1921, doar la două tîrguri internaționale, cel de la Lyon din martie 1921 și la cel de la Milano, din aprilie 1921 [97]. Totodată, încă din noiembrie 1921 au început pregăti-

---

[89] Ibidem, dosar 10 1921, f. 2, raport nr. 1666, 12 aprilie 1921, Bruxelles Panaitescu Vifor.

[90] Ibidem, dosar 7/1920, f. 132, D.G.C., nota circulară nr. 7308, 26 februarie 1921.

[91] Ibidem, f. 5—6. *Înființarea Serviciului economic din Austria.*

[92] Idem, dosar 23 1920, 39 f.

[93] Ibidem, dosar 12/1921, f. 4—8, raport nr. 122, 9 aprilie 1921, Berlin.

[94] Pentru activitatea ataşaților și agenților comerciali români vezi și: Arhivele Statului, fond M.I.C., D.G.C., serviciul secretariat, dosarele 13 (Țările Scandinave), 14 (Praga), 15 (Atena) 18 (Austria) 1919; 10 (Paris), 12 (Roma), 14 (Washington)/1920, 19 (Berna), 24 (Budapesta) 20 (Atena)/1921, etc. etc.

[95] Idem, dosar 12/1920, f. 286, raport nr. 998, 14 noiembrie 1920, Roma, Cristian.

[96] Ibidem, dosar 18/1921, f. 255—264, raport, f. nr., 2 iunie 1921, Roma, Sillescu.

[97] Ibidem, dosar 38/1919, 164 f., *Tîrgul de la Lyon;* dosar 53/1920, 69 f., *Tîrgul de la Milano.*

www.dacoromanica.ro

rile pentru tîrgul de la Barcelona ce va avea loc în martie 1922 [98]. Pe diverse alte căi, România a fost prezentă la mai toate celelalte tîrguri internaţionale organizate în epoca de tranziţie şi la care, de regulă, a fost invitată a participa. Delegaţii oficiale române, birouri de informaţii economice, standuri cu mostre din principalele bogăţii ale ţării au fost doar cîteva dintre formele sub care România a fost prezentă la tîrgul de la Leipzig, din septembrie 1919, la cel de la Uttrecht, din februarie 1920, de la Bruxelles, din aprilie 1920, de la Praga din martie 1921 sau cel de la Viena din septembrie 1921. La toate acestea ţara noastră nu a putut participa cu pavilioane proprii, din lipsă de fonduri [99].

Dintre numeroasele expoziţii economice româneşti, organizate în epoca dată în ţară sau peste hotare, menţionăm: expoziţia economică de eşantionare de la Stocholm, deschisă în noiembrie 1920, expoziţia internaţională de maşini agricole de la Bucureşti, din septembrie 1921 şi prima expoziţie economică românească din America de Sud, inaugurată la Rio de Janeiro în septembrie 1921 [100].

Fondarea unor camere de comerţ în diverse ţări a fost concepută ca o modalitate de facilitare a schimburilor economice bilaterale, ca o cale de lărgire a interesului pentru tranzacţiile comerciale cu România. Pe lîngă cele constituite înainte de primul război mondial, în epoca de tranziţie s-a fondat Camera de comerţ româno-austriacă, la Viena în septembrie 1920 şi cea româno-italiană, la Milano, în martie 1921 [101].

În practicile propagandei comerciale, după primul război mondial, s-au înregistrat o serie de elemente noi, în timp ce altele mai vechi au atins forme complexe de manifestare. Astfel, s-a extins activitatea personalului comercial extern al statului român, s-a încercat perfecţionarea activităţii acestor ataşaţi sau agenţi comerciali, s-a acordat o importanţă sporită participării oficiale la tîrgurile internaţionale de mostre ce devin tot mai numeroase, s-au organizat diverse expoziţii economice cu caracter permanent etc. Desigur, caracteristicile perioadei de tranziţie nu au permis decît marcarea unor începuturi stabilirea unor puncte de plecare ce se cereau extinse şi aprofundate în epoca de stabilizare. Trebuie însă spus că acest proces a evoluat destul de lent şi că propaganda comercială, cea economică în general, a ocupat un loc secundar în preocupările diverselor organisme economice româneşti.

Am trecut aşadar în revistă, succesiv, cîteva aspecte fundamentale ale relaţiilor comerciale ale României din anii 1919—1921, deci din epoca de tranziţie de la război la pace. Reconstituirea conjuncturii în care a evoluat comerţul românesc, prezentarea cîtorva direcţii ale politicii comerciale a statului român, analiza statistică a comerţului şi a direcţiilor schimburilor comerciale cu străinătatea, ca şi schiţarea formelor de manifestare ale propagandei comerciale româneşti din epoca dată, permit conturarea unei imagini de ansamblu a raporturilor comerciale ale României din anii 1919—1921. Dată fiind conjunctura internaţională, relaţiile comerciale ale ţării noastre constituie un model de adaptare a comerţului exterior

[98] Ibidem, dosar 26/1921.

[99] Pentru toate aceste acţiuni vezi: Arhivele Statului, fond M.I.C., D.G.C., serviciul secretariat, 19/1919, 20 şi 49 1920, 15, 17 şi 25 1921.

[100] Ibidem, dosar 13 1920, f. 120; dosar 22/1921 şi dosar 21/1922, f. 8.

[101] Ibidem, dosar 3/1920, 82 f., *Camera de comerţ italo-română din Milano;* dosarul 3/1921, *Camera de comerţ româno-austriacă de la Viena.*

www.dacoromanica.ro

la condițiile epocii de trecere de la război la pace. Caracteristica generală a acestei epoci a fost fără îndoială relativa egalizare a condițiilor de evoluție economică și parțial politică a statelor lumii și în principal a celor europene. Sub efectul consecințelor primului război mondial statele lumii, mari sau mici bogate sau sărace, au fost confruntate cu grave dificultăți economice. Reconstrucția și sarcinile trecerii la economia de pace au dus în condițiile date la o anumită uniformizare, la o cvasi-identitate a metodelor și căilor de soluționare a acestor probleme. Diferențele existente în potențialul economic al diverselor țări erau compensate prin dificultăți potențial mai mari. În acest fel relațiile comerciale ale României din anii 1919—1921, prin căile de realizare și conținut, constituie în opinia noastră, un model pentru comerțul exterior al oricărui alt stat din lume în perioada de tranziție de la război la pace de după primul război mondial.

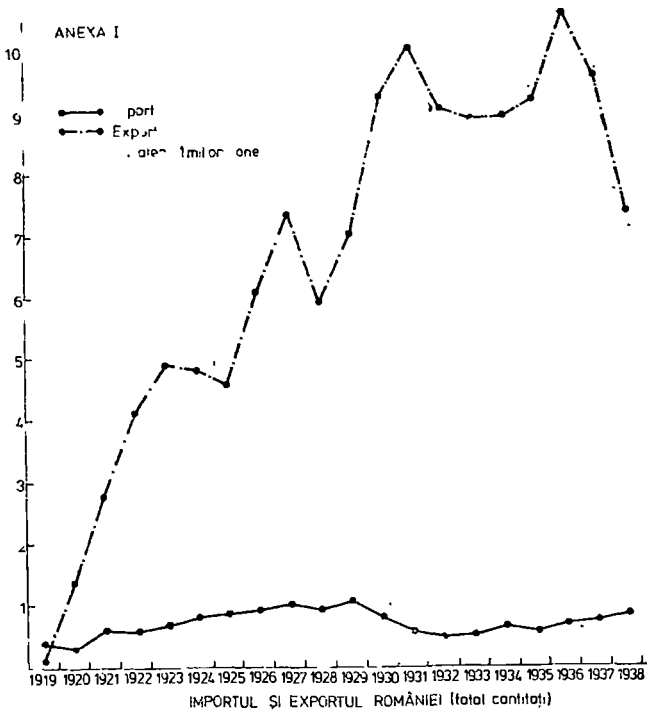

IMPORTUL ȘI EXPORTUL ROMÂNIEI (total cantități)

www.dacoromanica.ro

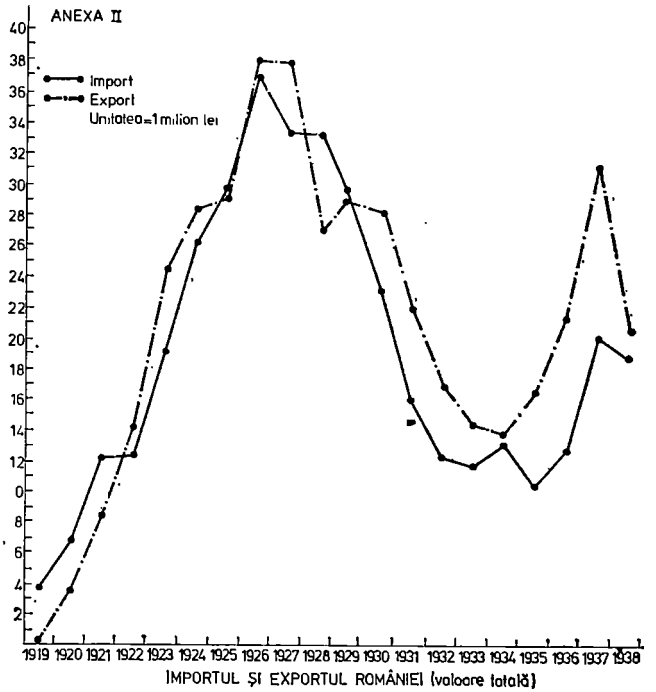

IMPORTUL ŞI EXPORTUL ROMÂNIEI (valoare totală)

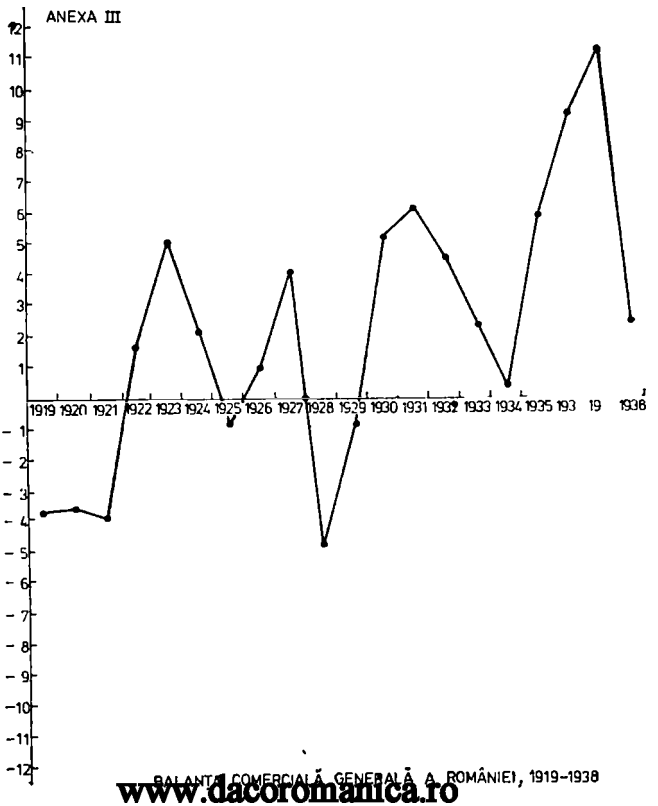

BALANŢA COMERCIALĂ GENERALĂ A ROMÂNIEI, 1919–1938

www.dacoromanica.ro

UN MODÈLE D'ADAPTATION DU COMMERCE EXTÉRIEUR AUX CONDITIONS DU PASSAGE DU TEMPS DE GUERRE À CELUI DE PAIX, LES RELATIONS COMMERCIALES DE LA ROUMANIE. 1919—1921

RÉSUMÉ

Le caractère de guerre totale de la première conflagration mondiale a imposé une période de transition corespondant de manière chronoloqique aux années 1919—1921. Cette période de transition s'est caractérisée, au point de vue économique, par la création de conditions presque identiques pour tous les Etats du monde et en premier lieu pour les Etats belligérants, vainqueurs ou vaincus, plus grands ou plus petits. La conjoncture a engendré donc un certain nivellement qui, à l'avis des auteurs, fait en sorte que l'analyse d'un cas concret d'un segment de la vie économique constitue un modèle pour toute la phase de transition, indifféremment des sujets en cause. Ainsi, les auteurs affirment que l'investigation des rapports commerciaux de Roumanie de la période 1919—1921 constitue un modèle d'adaptation du commerce extérieur aux conditions du passage de la guerre à la paix. Le concept de modèle est employé dans le sens large, à savoir que l'analyse du cas concret de la Roumanie permet de connaître les rapports commerciaux de tout autre Etat de la période soumise à l'étude.

Pour argumenter ces thèses, les auteurs ont utilisé les résultats de l'historiographie du problème et, avec priorité, ont examiné les fonds des documents d'archive. Sur la base de ceux-ci, l'on a reconstitué les aspects suivants: les caractéristiques fondamentales du commerce roumain à l'étape donnée; la politique commerciale du gouvernement roumain, inclusivement l'analyse des principales conventions commerciales conclues par la Roumanie à l'époque; la statistique générale des relations commerciales roumaines et l'examen de leur teneur, surtout en ce qui concerne les principaux partenaires; certains éléments de la propagande commerciale et un bref aperçu de l'activité, des attachés commerciaux roumains en exercice durant les années 1919—1921.

L'analyse de tous ces aspects constitue le fondement de la thèse des auteurs selon laquelle la simple connaissance des relations commerciales de la Roumaine durant l'étape 1919—1921, prises comme modèle, peuvent offrir une ample image de l'adaptation du commerce extérieur de tout autre Etat aux conditions d'exception de la phase transitoire du temps de guerre à celui de paix.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

ROMÂNIA ŞI ANGLIA — PROBLEMA SECURITĂŢII COLECTIVE ŞI REVIZUIRII TRATATELOR ÎN ANII 1933—1935

DE

GHEORGHE PAŞCALĂU

În articolul de faţă ne propunem să prezentăm aspectele şi momentele mai importante din evoluţia relaţiilor politice româno-engleze între anii 1933—1935, în strînsă legătură cu problemele securităţii colective şi revizuirii tratatelor de pace, probleme care s-au aflat în centrul acestor relaţii, exercitînd o influenţă determinantă asupra desfăşurării lor.

Reorganizarea Micii Înţelegeri, prin adoptarea pactului de la Geneva (16 februarie 1933)[1], a fost comentată, în general, favorabil de presa engleză, care a stăruit în special asupra cauzelor ei. Astfel, „Times", într-un articol de fond din 17 februarie 1933, intitulat „Un nou statut european", aprecia că prin încheierea pactului de la Geneva între membrii Micii Înţelegeri s-a creat o nouă mare putere, fapt care va avea o imensă însemnătate, fiindcă va face ca Mica Înţelegere să aibă o şi mai ponderabilă influenţă de stabilitate în Europa Centrală, să devină mai independentă, şi va pune capăt încercărilor de a dezmembra cele trei state. Ziarul considera că afirmarea hitlerismului şi încercările făcute la sfîrşitul anului 1932 şi începutul anului 1933 de a slăbi Mica Înţelegere au grăbit negocierea noului statut [2]. „Morning Post", comentînd încheierea pactului de reorganizare, scria între altele : „Ameninţate de o parte de Germania şi Ungaria, iar de alta, de Italia, membrii Micii Înţelegeri nu puteau face altceva decît să ia măsuri de a se proteja" [3]. „Manchester Guardian" scria, la rîndul său, că reînarmarea Ungariei cu material italian şi sprijinul diplomatic acordat de Mussolini pentru revizuire, ca şi triumful militarist în Germania au sporit îngrijorarea în Europa centrală şi au grăbit reorganizarea Micii Înţelegeri[4]. În sfîrşit, „Evening Standard" era de părere că pactul de organizare a fost semnat din cauza triumfului

[1] După cum se ştie, pactul de reorganizare a Micii Antante a fost o măsură de consolidare a acestei organizaţii, de întărire a securităţii României, Cehoslovaciei şi Iugoslaviei, adoptată ca urmare a înrăutăţirii situaţiei internaţionale, creşterii primejdiei pentru pacea, securitatea, independenţa şi integritatea teritorială a acestor state odată cu instaurarea hitlerismului la putere în Germania. Prin adoptarea noului pact de reorganizare Mica Înţelegere tindea să se opună cu succes tentativelor de revizuire a tratatelor de pace (vezi Ion M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, Bucureşti, 1966, p. 228 230, 232; Eliza Campus, *Mica Înţelegere*, Bucureşti, 1968, p. 118, 123 124, 126).

[2] Arhiva istorică centrală (în continuare A.I.C.), fond Casa Regală, dosar 119 1933, f. 5.

[3] Ibidem, f. 6.

[4] Ibidem.

www.dacoromanica.ro

hitlerist în Germania [5]. Avînd, desigur, în vedere aceste comentarii, Titulescu arăta în discursul ținut la 16 martie 1933 în parlamentul român că opinia publică engleză „a primit noul pact de organizare a Micii Înțelegeri cu vie satisfacție și l-a judecat ca un puternic instrument de pace și colaborare între popoarele europene" [6].

Atitudinea guvernului englez față de semnarea pactului de organizare a Micii Înțelegeri e mai greu de stabilit, dat fiind faptul că ea n-a fost exprimată în nici un document oficial. Totuși, avînd în vedere comentariile apărute în ziarul „Times", care exprima în genere în acel timp opinia cercurilor conducătoare engleze, putem aprecia că guvernul englez n-a dezaprobat la început acest act, dar nici n-a manifestat prea mare entuziasm, păstrînd mai mult o atitudine rezervată și așteptînd să vadă care vor fi consecințele lui. Pe de altă parte, dacă luăm în considerare importanța reorganizării Micii Înțelegeri pentru reușita acțiunilor întreprinse de ea în vederea împiedicării pactului celor patru puteri, putem deduce că cercurile conducătoare engleze, nemulțumite de opoziția Micii Înțelegeri față de pactul în patru, n-au avut motive să fie prea mulțumite nici de pactul de la Geneva, deși, firește, nu s-au pronunțat pe față împotriva lui.

*

Apariția, în martie 1933, a planului creării unui directorat al celor patru mari puteri Anglia, Franța, Germania și Italia — așa-numitul „pact al celor patru" sau „pact în patru" — îndreptat și împotriva României a determinat o răcire a relațiilor româno-engleze.

Proiectul inițial al pactului a fost examinat de Mussolini, MacDonald și Simon la 18 martie 1933, cu ocazia vizitei celor doi oameni politici englezi la Roma. El prevedea coordonarea politicii celor 4 mari puteri în vederea rezolvării problemelor europene, extraeuropene și coloniale, luarea în considerare a posibilității revizuirii tratatelor de pace și recunoașterea dreptului Germaniei de a se reînarma dacă conferința dezarmării nu dădea rezultate.

Realizarea proiectului inițial al pactului ar fi dus la constituirea unui bloc al celor 4 mari puteri urmărind să domine în Europa și să revizuiască tratatele de pace. Raportînd despre întrevederea de la Roma dintre MacDonald și Mussolini, Laptew, ministrul român la Londra, trăgea concluzia că „revizionismul care în ultimii 10 ani și-a făcut drum de la șoaptă pînă la declarațiuni publice, apare acum ca o doctrină politică al cărei campion pare din nou să fie Domnul MacDonald" [7]. Într-adevăr informînd la 23 martie Camera Comunelor despre proiectul pactului în patru și subliniind că clauza lui principală era revizuirea tratatelor, MacDonald declara că momentul era propice pentru o atare revizuire. Despre semnificația acestui discurs, Laptew scia: „Lucrul se vorbea aici în taină și nimeni nu îndrăznise încă să dea o formă oficială revizionis-

[5] Ibidem.
[6] Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, București, 1967, p. 482.
[7] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare A.M.A.E.) fond 71, Anglia, vol. 2, raport 794, Londra, 22 martie 1933, semnat Laptew.

www.dacoromanica.ro

mului aşa cum a făcut-o acum D. MacDonald în Parlamentul englez" [8]. Presa conservatoare britanică a sprijinit proiectul pactului celor patru şi în special ideea revizuirii tratatelor. La 27 martie, „Times" publica articolul „Revizuirea pacifică" în care arăta că întrevederea MacDonald — Mussolini a pus în mod definitiv revizuirea tratatelor înaintea diplomaţiei europene şi înaintea lumii întregii ca cea mai mare şi cea mai urgentă problemă politică de rezolvat [9].

România, celelalte state din Mica Înţelegere, Polonia şi U.R.S.S. s-au împotrivit realizării pactului în patru [10]. Întrunit la 25 martie la Geneva, Consiliul permanent al Micii Înţelegeri, supunînd unei analize aprofundate proiectul pactului în patru, publica un comunicat în care sublinia că un asemenea acord, avînd drept scop să di pună de drepturile terţilor şi să promoveze reviziuirea tratatelor, nu aducea un serviciu cauzei bunelor relaţii dintre diferitele ţări şi de aceea statele Micii Înţelegeri formulau rezervele lor cele mai exprese în legătură cu încheierea eventuală a lui pentru tot ce ar privi drepturile şi politica lor [11]. Această declaraţie n-a convenit, firește, cercurilor conducătoare britanice şi de aceea „Times" din 27 martie căuta să-i denatureze sensul, susţinînd că ea n-ar fi o opoziţie la pactul în patru, ci numai la metoda de a se proceda la revizuire [12].

Atitudinea statelor Micii Înţelegeri faţă de proiectul pactului în patru, făcută cunoscută prin comunicatul din 25 martie, n-a putut lăsa indiferent guvernul englez, care se temea că ele vor împinge Franţa la rezistenţă împotriva propunerilor lui Mussolini. Căutînd să evite aceasta, Simon a încercat, în cursul unei lungi convorbiri [13] la Geneva, la 27 martie, să-l convingă pe Titulescu, care şi-a exprimat profunda sa îngrijorare în legătură cu propunerile lui Mussolini şi cu discursul lui Mac Donald din Camera Comunelor, că acest discurs n-a fost înţeles, deoarece prin el s-a urmărit atragerea Germaniei către revizionismul legal al art. 19 şi îndepărtarea ei de la revizionismul războinic, că Marea Britanie nu avea nici un angajament de a susţine propunerea lui Mussolini, că Mac Donald şi el căutau să împiedice o sciziune între cele 4 mari puteri apusene şi că, chipurile, ei au sprijinit ideea pactului celor patru puteri nu ca o metodă de a impune voinţa lor comună altora, ci ca un mijloc de a promova cooperarea dintre ele, în interesul păcii în Europa. Titulescu i-a atras atenţia lui Simon că există o mare deosebire între ce spunea el şi declaraţiile lui Mac Donald şi a insistat că menţionarea specială a revizuirii, care însemna în acele împrejurări revizuirea frontierelor, va provoca în mod

---

[8] Ibidem, raport 818, semnat Laptew, Londra, 25 martie 1933.

[9] A.i.c., fond Ministerul Propagandei Naţionale (în continuare M.P.N.), Informaţii, dosar 344, f. 78.

[10] Vezi Eliza Campus, *op. cit.*, p. 133 143; Dinu C. Giurescu, *La diplomatie roumaine et le pacte des quatre (1933)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", nr. 1, 1969, p. 77—94; *Marea conflagraţie a secolului XX. Al doilea război mondial*, Bucureşti, 1971, p. 26—27; Gh. Matei, *Dezarmarea în contextul problemelor internaţionale şi atitudinea României (1919—1934)*, Bucureşti, 1971, p. 191 204; Ion M. Oprea, *op. cit.*, p. 281 288; Gh. Zaharia, D. Tuţu, *Aspects de la politique extérieure de la Roumanie pendant les années 1933 1936*, în „Revue Roumanie d'Histoire", nr. 4, 1966, p. 633.

[11] Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, p. 484 485.

[12] A.i.c., fond M.N.P., dos. 344, fila 80.

[13] Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, p. 485—489; *Documents on British Foreign Policy* (în continuare D.B.F.P.), Second Series, London, 1956, vol. V, doc. nr. 56, p. 110—112.

www.dacoromanica.ro

inevitabil o puternică reacţie şi că dacă opinia publică din Bucureşti era preocupată de rezistenţa la ideile de modificare a frontierelor, va fi imposibil pentru România să continue negocierile economice amicale cu Ungaria. La replica lui Simon că pacea Europei n-ar putea fi asigurată dacă se evita orice menţionare a posibilităţii de revizuire, Titulescu, observînd că revizuirea se putea face numai pe baza art. 19 al Statutului Ligii Naţiunilor, care o condiţiona de votul unanim în Adunare şi de consimţămîntul statelor interesate, condiţie foarte greu de îndeplinit, i-a declarat ministrului de externe englez că pentru el proiectatul pact în patru al marilor puteri înseamnă ilegalitate sau război. Dîndu-şi seama, la sfîrşitul convorbirii, că n-a reuşit să-l convingă pe Titulescu de caracterul inofensiv a pactului cvadripartit, Simon l-a invitat la Londra ca să vorbească cu Mac Donald, sperînd că acesta din urmă va găsi argumente mai convingătoare pentru a atenua opoziţia ministrului de externe român faţă de pact. Titulescu a acceptat invitaţia, deoarece ea îi dădea posibilitatea să facă cunoscute direct şi celorlalţi lideri politici englezi argumentele Micii Înţelegeri împotriva pactului în patru.

La Londra, Titulescu a exprimat din nou în convorbirile pe care le-a avut cu premierul Mac Donald [14] şi cu alţi lideri politici britanici opoziţia Micii Înţelegeri faţă de pactul celor patru. În colecţia de documente asupra politicii externe britanice este înregistrată convorbirea pe care Titulescu a avut-o la 7 aprilie cu Robert Vansittart, locţiitor permanent al ministrului de externe, şi cu Sargent, directorul secţiunii române a Foreign Office-ului [15]. Titulescu i-a declarat lui Vansittart că Mica Înţelegere refuza să recunoască dreptul celor patru mari puteri de a coopera pentru revizuirea tratatelor. El a refuzat să accepte noua redactare engleză a art. 2 al pactului în patru, care i-a fost arătată la Paris, deoarece nu venea în întîmpinarea cererilor Micii Înţelegeri, şi a respins argumentul că pactul propus nu urmărea nici o revizuire specială a tratatelor, ci încerca numai să ofere o metodă prin care art. 19 al Statutului să poată fi făcut să funcţioneze, cînd va fi nevoie, mai eficace, repetînd de mai multe ori că Mica Înţelegere nu se va prezenta în faţa tribunalului celor patru mari puteri. Vansittart a replicat că un acord între cele 4 mari puteri pentru a coopera fără a menţiona nici unul dintre subiectele care cereau cooperarea lor ar fi o bucată de hîrtie inutilă, că oricît de dezagreabil ar fi subiectul revizuirii tratatelor, nimeni nu putea nega faptul că el era una din problemele nerezolvate ale Europei şi care nu putea fi rezolvată numai refuzînd de a o menţiona. Titulescu a observat că nu era nevoie să se menţioneze revizuirea tratatelor în mod special într-un acord între cele 4 puteri, deoarece aceasta nu făcea altceva decît să excite ambiţiile şi speranţele statelor revizioniste, sporind astfel şansele războiului.

Vansittart fiind chemat în acest punct, convorbirea a fost continuată cu Sargent, care a pledat pentru drepturile mai mari ale Angliei în problemele Europei decît cele ale altor membri ai Consiliului Ligii. Titulescu a refuzat să recunoască drepturi speciale Angliei în domeniul relaţiilor internaţionale. Cu ocazia acestei convorbiri, lui Titulescu i s-a arătat noua redactare engleză a proiectului pactului în patru. El a obiectat

[14] Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 85.
[15] *D.B.F.P.*, Second Series, vol. V, doc. nr. 84, p. 153 155.

www.dacoromanica.ro

împotriva includerii în proiect a prevederii că principiul egalităţii în drepturi în domeniul înarmărilor se extinde şi la Austria, Ungaria şi Bulgaria, arătînd că aceasta era o nouă concesie pe care Anglia o făcea statelor revizioniste.

Acţiunea lui Titulescu la Londra şi consecinţele ei au avut un puternic ecou în presa engleză. La 9 aprilie Wickham Steed publica în „Sunday Times" articolul *Revolta împotriva pactului celor 4 puteri*, în care arăta că Titulescu, în calitatea sa de ambasador special al Micii Înţelegeri, a rugat pe Mac Donald şi Simon să noteze cu cea mai mare atenţie două lucruri: 1) Revizuirea tratatelor va duce la război; 2) Puterile Micii Înţelegeri nu vor discuta cu nici un fel de directorat al puterilor apusene. „Times" publica la 10 aprilie un articol, influenţat de demersurile lui Titulescu, în care se spunea că n-ar fi absolută nevoie de semnarea pactului cvadripartit, dar că una din problemele urgente ar fi revizuirea tratatelor. Ciotori, consilierul de presă de pe lîngă Legaţia română din Londra, remarca faptul că acest articol, comparat cu articolele publicate anterior de acelaşi ziar asupra pactului în patru, părea a fi o încercare de retragere strategică. „Manchester Guardian" publica la 11 aprilie un articol în care sublinia alarma produsă în Polonia şi în ţările Micii Înţelegeri de perspectiva revizuirii dictate şi adăuga că cu cît mai repede va fi înlăturată ideea unui grup de puteri dictînd altui grup, cu atît mai bine [16].

În urma demersurilor lui Titulescu, guvernul francez şi-a modificat atitudinea faţă de proiectul iniţial al pactului în patru, publicînd la 10 aprilie un memorandum care stabilea că pactul nu trebuia să cuprindă decît prevederi care să se refere exclusiv la interesele proprii ale semnatarilor şi sublinia că Franţa nu poate să înceapă negocierile pactului decît cu condiţia ca el să ţină seama de tratatele ce stau la baza Societăţii Naţiunilor. În legătură cu acest succes repurtat de Titulescu contra directoratului în patru, „Daily Express" din 28 aprilie scria că ministrul de externe român a obţinut o victorie decisivă împotriva lui Mussolini, cîştigînd prin intervenţia sa Franţa, care era pe punctul de a accepta planul acestuia [17]. O anumită schimbare s-a produs şi în poziţia guvernului englez faţă de pactul în patru, sub influenţa acţiunii diplomatice a lui Titulescu şi a memorandumului francez. Semnificativ în acest sens este un articol publicat la 29 aprilie de ziaristul Kennedy în „Times", ziar aflat la ordinele lui Mac Donald. Tonul acestui articol era diferit de acela al altor două articole publicate de Kennedy, după discursurile lui MacDonald şi Austen Chamberlain în Camera Comunelor, articole cerînd revizuirea tratatelor. Laptew aprecia că prin acest articol ziaristul Kennedy „părea că intră pe calea cea bună" [18]. Fără îndoială, acest articol reflecta acea schimbare de atitudine a cercurilor guvernante engleze de care vorbeam. În orice caz, ele au fost nevoite să renunţe la proiectul iniţial al pactului şi să accepte proiectul francez, care dădea satisfacţie principalelor obiecţiuni ridicate de statele Micii Înţelegeri, deoarece nu mai conţinea prevederile referitoare la terţe state, la revizuirea tratatelor şi la extinderea principiului egalităţii în drepturi în domeniul înarmărilor

[16] A.i.c., fond M.P.N., Informaţii, dosar 344, f. 117—124, 137.
[17] Ibidem, dosar 370, f. 54.
[18] A.M.A.E., fond 71, Anglia, vol. 2, raport 1115, semnat Laptew, Londra, 1 mai 1933.

www.dacoromanica.ro

la Austria, Ungaria și Bulgaria. Deși cercurile londoneze considerau că prin noua versiune pactul în patru și-a pierdut mult din consistență și deși atacurile aduse la Paris pactului de către Mica Înțelegere și Polonia au dat de gîndit și Foreign Office-ului, totuși el continua să fie favorabil pactului din două motive : 1) diminuarea șanselor de război ; 2) credința că prin el Anglia nu se angajează prea mult. „M-am folosit, raporta Laptew, și mă voi mai folosi și de alte prilejuri pentru a le demonstra (celor de la Foreign Office — n.n.) netemeinicia acestui raționament" [19].

Pentru a fi și mai sigur că viitorul pact în patru nu va putea fi folosit ca un instrument al revizuirii granițelor, Titulescu i-a cerut la 23 mai lui Paul Boncour, ministrul de externe al Franței, să comunice celor 3 state ale Micii Înțelegeri, Italiei, Germaniei și Angliei, printr-o notă diplomatică, în momentul semnării pactului în patru, că Franța nu va accepta niciodată modificarea procedurii art. 19 cu privire la revizuirea teritorială, cu alte cuvinte a cerut Franței să se angajeze a nu semna niciodată ca regula unanimității voturilor și a consimțămîntului părții interesate în materie de revizuire teritorială să fie abandonată [20]. Ulterior, Titulescu va cere ca nota să mai includă și o frază în care Franța declara că acordul în patru nu va afecta relațiile franco-române și afirmația că acordul în patru exclude revizuirea tratatelor. Guvernul francez va întocmi nota în forma cerută de Titulescu [21]. Cercurile conducătoare engleze n-au privit cu ochi buni această notă și au exercitat presiuni asupra guvernului francez pentru a-l determina să renunțe la ea. Astfel, informat despre conținutul notei, ambasadorul Angliei la Paris, lordul Tyrrell, încerca la 29 mai să-l convingă pe Léger, secretarul general al M.A.E. francez, că guvernul francez n-ar trebui să facă această comunicare, spunînd că se temea că ea ar putea fi privită în multe locuri ca diminuînd în mod deliberat valoarea pactului. Desigur, diplomatul englez făcea aluzie la cercurile conducătoare din Berlin, Roma și Londra. Léger i-a demonstrat însă lui Tyrrell că nota nu afecta în nici un fel conținutul pactului. Dîndu-și seama că guvernul rancez nu va renunța la notă, ambasadorul englez a încercat să obțină măcar ca ea să nu se sincronizeze cu parafarea pactului. Léger i-a explicat însă că nu există altă cale de a avea pactul, deoarece nimic altceva nu va satisface Mica Înțelegere, iar pînă cînd Mica Înțelegere nu declara că temerile ei au fost îndepărtate, nici un parlament francez nu va permite Franței să devină parte a pactului [22].

Pactul celor patru a fost parafat la Roma, la 7 iunie 1933. În același timp, la Paris a avut loc schimbul de note, cerut de Titulescu la 23 mai, între Paul Boncour și miniștrii României, Cehoslovaciei și Iugoslaviei în capitala Franței. Schimbul de note a provocat nemulțumirea Germaniei, care a adresat Franței, Italiei și Angliei note în care își exprima regretul că guvernul francez a considerat necesar să dea o asemenea interpretare pactului ca cea expusă în notele adresate aliaților lui din Mica Înțelegere. Semnarea oficială a pactului a avut loc la Roma la 15 iulie 1933. Deși pactul n-a intrat în vigoare, nefiind ratificat de parlamentul francez,

[19] Ibidem, raport 1341, semnat Laptew, Londra, 24 mai 1933.
[20] Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, p. 490.
[21] *Ibidem*, p. 492—494.
[22] D.B.F.P., Second Series, vol. V, doc. nr. 178, p. 280—281.

www.dacoromanica.ro

totuşi semnarea lui a însemnat o nouă încurajare a statelor revizioniste şi fasciste, o întărire a poziţiilor Germaniei şi Italiei.

*

Întrucît cercurile conducătoare engleze n-au renunţat, după insuccesul înregistrat cu pactul celor patru, la planul lor de realizare a directoratului celor patru mari puteri, ele n-au abandonat nici politica revizuirii tratatelor de pace, pentru că blocul cu Germania şi Italia nu putea fi constituit decît pe o bază revizionistă. În acest sens, „Times" nu se sfia să declare la 6 iunie 1933 că de acum încolo nici un guvern britanic nu va mai putea să evite acceptarea revizuirii ca politică oficială [23]. Revizuirea tratatelor de pace trebuia să înceapă, după părerea cercurilor guvernante engleze, cu aceea a tratatului de la Trianon, fiindcă ea li se părea mai uşor de realizat. Obţinîndu-se succese cu revizuirea tratatului de la Trianon, raţionau mai departe cercurile conducătoare engleze, s-ar putea apoi revizui mai uşor tratatul de la Versailles, pentru a da satisfacţie pretenţiilor Germaniei hitleriste şi a o atrage astfel în pactul celor patru puteri. Dată fiind politica sa revizionistă, guvernul englez a sprijinit pe ascuns campania desfăşurată în Anglia de revizioniştii horthyşti şi de sprijinitorii lor englezi pentru revizuirea tratatului de la Trianon. După o scurtă stagnare în iarna 1932 33, această campanie a fost reluată cu o deosebită vigoare în primăvara şi vara anului 1933, atingînd punctul culminant în luna noiembrie. Cu ocazia comemorării armistiţiului, la 11 noiembrie 1933, postul de radio din Londra — B.B.C.-ul a transmis cuvîntarea de comemorare rostită la postul din Budapesta, care nu era de fapt altceva decît propagandă revizionistă. Aceasta era o manifestare ostilă statelor din Mica Înţelegere. De aceea, şefii de misiuni ai României, Cehoslovaciei şi Iugoslaviei au hotărît să facă la Foreign Office cîte un demers separat pentru a cere lămuriri asupra rostului acestei manifestaţii. La protestul lui Laptew şi al colegilor lui din Mica Înţelegere, Foreign Office-ul a deplîns faptul că programul transmisiunilor din noaptea armistiţiului a produs nemulţumiri, dar şi-a declinat orice răspundere pentru această manifestaţie revizionistă, amintindu-le că radiofonia britanică era o instituţie cu totul independentă şi fără nici un fel de legătură cu guvernul englez [24]. De fapt, este greu de crezut că B.B.C.-ul a transmis acest program revizionist fără ştirea şi aprobarea guvernului englez.

În a doua jumătate a lunii noiembrie 1933 contele Bethlen a venit în Anglia, unde a ţinut patru conferinţe, în care a atacat tratatul de la Trianon, cerînd ajutorul acestei ţări pentru revizuirea lui. La Royal Institute of International Affairs, unde Bethlen a ţinut conferinţa „Problema transilvăneană", propaganda lui revizionistă a primit o ripostă zdrobitoare din partea lui Wickham Steed şi Seton Watson. Bethlen a luat contact cu primul ministru, Mac Donald, şi cu Simon, ministrul de externe. Părăsind Londra la 8 decembrie 1933, el declara că a găsit în Anglia o deplină înţelegere a situaţiei Ungariei şi că era pe deplin mulţumit de

[23] A.i.c., fond M.P.N., Presa externă, dosar 433 1933, f. 114.
[24] Ibidem, fond Casa regală, dosar 147/1933, f. 167.

www.dacoromanica.ro

rezultatul vizitei sale [25]. De fapt, conferințele lui nu s-au bucurat de succesul scontat. Guvernul britanic a dat cuvînt de ordine presei să nu facă nici un fel de zgomot în jurul prezenței lui Bethlen în Anglia, temîndu-se de o reacție a opiniei publice împotriva acestei campanii, care l-ar fi pus în situația nedorită de a lua o atitudine precisă față de problema revizuirii tratatului de la Trianon.

Trebuie însă subliniat faptul că propaganda revizioniștilor horthyști a fost sprijinită făți în Anglia de un grup de deputați din Camera Comunelor, în frunte cu R. Gower, care încă din vara anului 1933 a început strîngerea de semnături sub o moțiune insistînd ca guvernul englez să aducă chestiunea revizuirii tratatului de la Trianon înaintea Ligii Națiunilor cu cel mai apropiat prilej. Moțiunea, semnată de 168 de deputați, a fost depusă în noiembrie 1933 în Camera Comunelor. Guvernul englez a cunoscut și a aprobat această acțiune parlamentară fiindcă : 1 Malcolm Mac Donald, fiul primului ministru, a fost necontenit în strînsă legătură cu Gower, inițiatorul ei ; 2 deputații care au semnat moțiunea au fost în marea lor majoritate guvernamentali și, deci, potrivit practicii parlamentare din Anglia, mișcarea lor a fost dirijată de whipii partidelor politice de guvernămînt ; 3 cel puțin Simon a trebuit să fie informat de această culegere de semnături, cu atît mai mult cu cît era vorba de o mișcare parlamentară care putea avea foarte serioase consecințe asupra relațiilor internaționale ; 4 guvernul britanic poseda mijloace suficiente pentru a împiedica asemenea mișcări atunci cînd ele nu coincideau cu interesele și intențiile sale [26]. Totuși, cînd deputatul E. Sanderson l-a întrebat, în ședința Camerei Comunelor din 27 noiembrie, pe Simon dacă va cere Societății Națiunilor să ajusteze frontierele Ungariei în conformitate cu scrisoarea *d'envoi* a tratatului de la Trianon, ministrul de externe a răspuns negativ [27]. În acel moment, guvernul englez nu putea să sprijine făți cererea de revizuire a tratatului de la Trianon. Moțiunea deputaților revizioniști, deși lipsită deocamdată de urmări practice, nu era mai puțin ostilă statelor din Mica Înțelegere și de aceea nu putea rămîne fără o ripostă din partea lor. Într-adevăr, cei 3 reprezentanți la Londra ai statelor din Mica Înțelegere, Laptew, Masaryk și Djuritch, au făcut la 1 decembrie 1933 un demers colectiv la Foreign Office contra moțiunii deputaților, lăsîndu-i lui John Simon cu acest prilej un *aide-mémoire* în chestiunea propagandei ungare în Anglia. După examinarea chestiunii speciale a moțiunii parlamentarilor, Laptew a provocat discutarea chestiunii largi a propagandei Ungariei horthyste în Anglia, arătînd cît exploatau revizioniștii unguri în presa lor actele de încurajare pe care le primeau din Anglia. În cursul conversației, conform instrucțiunilor lui Titulescu, Laptew i-a mulțumit lui Simon pentru răspunsul negativ dat deja de el în Camera Comunelor [28].

---

[25] A.M.A.E., fond 71, Anglia, vol. 2, raport 3127, semnat Laptew, Londra, 30 noiembrie 1933 ; A.i.c., fond M.P.N., Presa externă, dosar 440, f. 5, 11, 27, 30 33, 40 14, 49 ; Propaganda, dosar 1264, f. 64—65, 67 ; fond Casa regală, dosar 143 1933, f. 2—3.

[26] A.i.c., fond M.P.N., Propaganda, dosar 1264, f. 68.

[27] A.M.A.E., fond 71, Anglia, vol. 2, raport 3127, semnat Laptew, Londra, 30 noiembrie 1933.

[28] Ibidem, vol. 39, raport, semnat Laptew, Londra, 2 decembrie 1933.

www.dacoromanica.ro

Cercurile conducătoare engleze au adoptat o atitudine negativă faţă de Înţelegerea Balcanică [29] încă din faza negocierilor pentru încheierea pactului. Astfel, cînd deputaţi englezi care sprijineau revizionismul maghiar au cerut lui John Simon, prin interpelările făcute la 6 februarie 1934 în Camera Comunelor, să facă presiuni asupra guvernului român şi a celorlalte guverne balcanice pentru a le determina să renunţe la încheierea Pactului Înţelegerii Balcanice dacă Bulgaria nu voia să adere la el, ministrul de externe englez a arătat în răspunsul său la aceste interpelări că guvernul englez făcuse deja asemenea presiuni, dar fără succes [30]. Această atitudine negativă, declarată făţiş în comunicatul publicat în presa ateniană de ministrul Angliei la Atena, chiar în ziua semnării pactului [31], era explicată de ministrul României la Londra, în primul rînd, prin teama guvernului englez de a nu nemulţumi Italia, care era ostilă pactului şi pe care el urmărea s-o atragă în pactul celor patru, iar în al doilea rînd, prin acţiunea directă a lui R. Mac Donald, care voia astfel să facă un „gest" în favoarea „prietenului" său, regele Boris al Bulgariei [32]. F. Rosenthal de la Legaţia română din Washington credea însă că Anglia era nemulţumită de Înţelegerea Balcanică deoarece aceasta ar avea menirea de a slăbi influenţa marilor puteri în Balcani [33].

Presa engleză s-a ocupat cu atenţie şi cu interes de Pactul Balcanic, însă nu toate ziarele engleze au avut aceeaşi atitudine faţă de el. Presa inspirată de cercurile conducătoare a avut, firește, o atitudine negativă faţă de pact, considerîndu-l fie ineficace, dat fiind faptul că Bulgaria şi Albania nu făceau parte din el, fie, direct sau printre rînduri, aproape drept un organism agresiv faţă de Bulgaria. Astfel, „Times", într-un articol de fond din 10 februarie 1934, arătînd că instaurarea la putere a hitlerismului în Germania şi accentuarea tendinţelor revizioniste au alarmat popoarele balcanice, că cele patru guverne au dorit să reducă la minimum primejdia unui conflict interbalcanic, considera însă că deşi ideea pactului balcanic era admirabilă, metoda diplomatică era criticabilă, deoarece un pact balcanic omiţînd Bulgaria şi Albania era o contrazicere. Ziarul scria în continuare că guvernele grec şi turc au căutat să excludă Albania din pact, pentru a nu ofensa Italia, că Bulgaria n-a intrat în pact deoarece nu dorea să renunţe la revizuire, iar Iugoslavia, care dorea o apropiere de Bulgaria, n-a fost prea entuziasmată de pact şi nu-i atribuia prea mare importanţă [34]. „Daily Herald", într-un articol de fond, scria că pactul balcanic a fost semnat, dar nu era aşa cum era dorit, deoarece Bulgaria şi Albania fiind lăsate afară, el diviza Balcanii în loc de a-i uni [35]. Au fost însă şi unele ziare („Observer" etc.) care au salutat pactul balcanic

[29] Înţelegerea Balcanică a fost un instrument de securitate şi de pace, antirevizionist în Balcani, echivalent cu acela pe care-l reprezenta Mica Înţelegere în centrul Europei (vezi Ion M. Oprea, *op. cit.*, p. 237, 240 243; Eliza Campus, *Înţelegerea Balcanică*, Bucureşti, 1972, p. 122, 124, 126, 128).

[30] A.I.c., fond M.P.N., Presa externă, dosar 596/1934, f.69.

[31] Vezi Eliza Campus, *Înţelegerea Balcanică*, p. 1. 29—130.

[32] A.M.A.E., fond 71, Anglia, vol. 3, raport 637, semnat Laptew, Londra, 28 febr. 1934.

[33] A.I.c., fond M.P.N., Presa externă, dosar 596 1934, f. 152.

[34] Vezi A.I.c., fond Casa regală, dosar 119/1934, f. 121—122; Ibidem, fond M.P.N., Presa externă, dosar 596 1934, f. 83.

[35] Ibidem.

www.dacoromanica.ro

ca pe un instrument de pace, exprimîndu-și numai regretul pentru neparticiparea Bulgariei și Albaniei în acest organism internațional [36]. O parte a presei engleze („Sunday Times" etc.) a apreciat încheierea pactului Balcanic ca pe un succes al diplomației franceze, menit să contrabalanseze încheierea pactului de neagresiune germano-polon, considerat de ziarele engleze drept un succes diplomatic al Germaniei [37].

Treptat, în cursul anului 1934, atitudinea inițială negativă a Angliei față de Înțelegerea Balcanică s-a schimbat. Creșterea forței acestei organizații, a rolului jucat de ea în viața internațională au obligat cercurile conducătoare engleze să recunoască importanța ei, s-o ia în considerare în calculele lor politice, s-o privească cu mai mult respect și chiar să-i asculte părerea uneori. Această schimbare de atitudine era deja vizibilă spre sfîrșitul anului 1934, cînd Înțelegerea Balcanică era pusă la Londra pe același plan cu Mica Înțelegere [38], și ea s-a accentuat în cursul anului 1935, deși în unele ziare engleze au continuat să se exprime rezerve în legătură cu valoarea și importanța acestei alianțe regionale [39].

În ceea ce privește Mica Înțelegere, ea era socotită în anul 1934 din ce în ce mai mult de către guvernul britanic și de către opinia publică engleză ca unul dintre factorii foarte importanți în politica europeană [40], ca un factor esențial pentru echilibrarea situației economice și politice în Europa centrală și mai ales în bazinul dunărean [41]. Interesul pe care cercurile diriguitoare de la Londra îl arătau Micii Înțelegeri a fost sporit, pe de o parte, de încercarea Germaniei de a realiza Anschluss-ul în 1934, pe de alta, de tratativele purtate în vederea realizării pactului oriental. Este interesant de remarcat că guvernanții englezi se gîndeau la un moment dat să folosească Mica Înțelegere ca pe un înlocuitor al pactului oriental, ca pe o alternativă a acestuia [42].

★

În primăvara anului 1934 Franța și U.R.S.S. au dus tratative în legătură cu semnarea unui tratat regional de asistență mutuală împotriva agresiunii, care să cuprindă U.R.S.S., Franța, Belgia, Cehoslovacia, Polonia și țările baltice, tratat cunoscut în istorie sub denumirea de Pactul răsăritean. Barthou, ministrul de externe francez, a îmbrățișat cu căldură ideea pactului răsăritean, dar a căutat, în același timp, să obțină aprobarea guvernului englez pentru acest proiect, deoarece nu dorea ca prin încheierea pactului oriental să strice relațiile franco-engleze și fiindcă insista ca pactul oriental să fie legat de acordurile de la Locarno, iar acest lucru nu putea fi realizat fără acordul Angliei, garantul acelor acorduri.

Guvernul englez n-a privit cu ochi buni ideea pactului oriental, dar, întrucît opinia publică engleză sprijinea ideea securității colective împotriva agresiunii, n-a îndrăznit să se ridice deschis împotriva ei, ci a căutat s-o torpileze cu ajutorul Germaniei, propunînd în acest scop includerea ei

[36] Ibidem; vezi și A.i.c., fond Casa regală, dosar 127, 1934, f. 21.
[37] Ibidem.
[38] A.M.A.E., fond 71, Anglia, vol. 4, raport 2479, semnat Laptew, Londra, 26 sept. 1934.
[39] A.i.c., fond M.P.N., Presa externă, dosar 636, f. 9.
[40] A.M.A.E., fond 71, Anglia, vol. 3, raport 1864, semnat Laptew, Londra, 10 iulie 1934.
[41] Ibidem, vol. 4, raport 2479, semnat Laptew, Londra, 26 sept. 1934.
[42] Ibidem.

www.dacoromanica.ro

în pact [43]. În plus, guvernul britanic a refuzat să-şi dea acordul pentru legarea pactului oriental cu acordurile de la Locarno. Informîndu-se despre atitudinea guvernului englez faţă de pactul oriental, ministrul României la Londra [44] raporta ministrului de externe la 25 iunie 1934 că un acord de „garanţii" pentru Europa de est, la care ar participa Germania şi Polonia, era considerat la Londra ca binevenit, dar că guvernul englez era ferm hotărît să refuze de a participa în mod direct la garantarea unei astfel de convenţii, considerînd că nu mai poate depăşi garanţiile date deja prin pactul de la Locarno pentru Europa de vest.

Pentru a obţine aprobarea Angliei pentru încheierea pactului oriental, Barthou a purtat la 9—10 iulie 1934 tratative la Londra cu Simon, hotărîndu-se ca guvernul englez să recomande proiectul pactului răsăritean guvernelor german, polonez şi italian, iar guvernul francez să accepte ca după încheierea pactului oriental să semneze o convenţie care să acorde Germaniei egalitate în domeniul înarmărilor. În legătură cu aceste tratative, Laptew telegrafia la 11 iulie : „Aflu că la ultima întrevedere pe care d. Barthou a avut-o cu miniştrii englezi, aceştia i-au repetat că vor lua în considerare cu cea mai mare bunăvoinţă propunerile sale pentru planurile expuse de securitate în Orientul Europei. Nu s-au angajat însă la un concurs efectiv, dat fiind că opinia publică engleză este contrară unei politici care ar putea atrage Marea Britanie în noi angajamente afară de cele deja luate prin acordurile de la Locarno" [45]. Guvernul englez continua deci să se opună şi după aceste tratative legării pactului oriental cu pactul de la Locarno.

Guvernul român a sprijinit încheierea pactului oriental [46]. Titulescu mai ales a fost un partizan convins al pactului, susţinînd activ eforturile diplomaţiei sovietice şi celei franceze pentru încheierea lui. Cînd ambasadorul Angliei la Varşovia a făcut demersuri pentru a determina Polonia să accepte pactul oriental, ministrul de externe Beck, căutînd să cîştige timp şi argumente pentru justificarea atitudinii sale negative faţă de pact, a evitat un răspuns precis, sub pretext că trebuie în prealabil să consulte guvernul aliat al României, şi a cerut României să intre şi ea în pactul oriental. Guvernul român, la propunerea lui Titulescu, a comunica guvernului polonez că România era doritoare să participe la pactul oriental şi că era în interesul ambelor ţări de a intra într-un asemenea pact [47]. Ulterior, guvernul român a cerut oficial la Paris, lui Barthou şi Léger, participarea României la pactul oriental. Deoarece însă Léger şi-a exprimat îngrijorarea ca cererea României să nu împiedice realizarea pactului oriental, Titulescu a propus primului ministru ca guvernul român să ceară intrarea României în pactul mediteraneean, împreună cu Iugoslavia, U.R.S.S. şi Franţa [48]. Premierul român era însă de părere că România ar trebui să ceară în acel moment semnarea pactului de garanţii polono-sovieto-

[43] V.I. Popov, *Diplomaticeskie otnoşeniia mejdu SSSR i Angliei (1929—1939 gg)*, Moskva, 1965, p. 156; V.G. Truhanovski, *Vneşniaia politika Anglii na pervom etape obşcego krizisa kapitalizma (1918—1939)*, Moskva, 1962, p. 251.

[44] A.M.A.E., fond 71, Anglia, vol. 3, raport 1683, semnat Laptew, Londra, 25 iunie 1934.

[45] Ibidem, telegr. 1836 semnată Laptew, Londra, 11 iulie 1934.

[46] Vezi Eliza Campus, *Mica Înţelegere*, p. 177—183; *Marea conflagraţie a secolului XX*, p. 45—46; Ion M. Oprea, *op. cit.*, p. 250—252; Gh. Zaharia, D. Tuţu, *op. cit.*, p. 643—644.

[47] Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, p. 566—568.

[48] *Ibidem*, p. 570—571.

www.dacoromanica.ro

român, asupra căruia se ajunsese la un acord în iunie la Geneva. Titulescu informase despre acest pact şi guvernul englez, prin intermediul lui Palairet, ministrul Angliei la Bucureşti. Se pare că guvernul englez nu dorea semnarea acestui pact, pentru că Simon îi cerea la 24 iulie lui Palairet să-i raporteze ce efect va avea pactul răsăritean asupra lui. La 2 august Palairet îi telegrafia lui Simon că Titulescu i-a spus că pactul sovieto-polono-român va deveni probabil inutil dacă toate cele 3 state erau incluse în pactul răsăritean [49]. La începutul lunii august 1934, însă, cercurile conducatoare engleze vorbeau tot mai mult despre „dificultăţile" care se află în calea încheierii pactului oriental [50].

După ce la 10 septembrie 1934 guvernul german a respins în mod oficial propunerea de a participa la pactul oriental, urmat apoi şi de guvernul polonez, guvernul englez nu mai considera posibilă încheierea pactului răsăritean aşa cum era prevăzut la început, iar încheierea unui pact în care să intre Franţa, U.R.S.S. şi Cehoslovacia nu-i părea o soluţie satisfăcătoare [51]. Opoziţia lui faţă de pactul oriental s-a intensificat după moartea lui Barthou. În timpul tratativelor de la Londra, din 1—3 februarie 1935, dintre Flandin, Laval, Mac Donald şi Simon, englezii au căutat să-i convingă pe francezi că pactul răsăritean nu e necesar, dar Laval s-a opus declarînd că a făcut promisiuni precise lui Litvinov şi Micii Înţelegeri şi trebuie să şi le ţină. La începutul lunii martie 1935, ambasadorul Angliei la Varşovia îi spunea ministrului român că guvernul englez era de părere că obiecţiile guvernului polon faţă de pactul oriental trebuiau luate în consideraţie [52].

În timpul vizitei lui Eden la Moscova, la sfîrşitul lui martie 1935, reprezentanţii sovietici au pus problema dacă Anglia n-ar putea contribui la realizarea pactului răsăritean, influenţînd Polonia. Eden a discutat problema pactului oriental cu oficialităţile poloneze în timpul vizitei pe care a făcut-o la Varşovia la începutul lui aprilie 1935, dar s-a lăsat convins de argumentele lor privind „dificultăţile situaţiei poloneze" şi a plecat mai curînd sceptic asupra rezultatelor vizitei sale [53].

În primăvara anului 1935, cînd devenise evidentă imposibilitatea încheierii pactului sărăritean, guvernul sovietic a insistat asupra intensificării negocierilor pentru încheierea tratatului de asistenţă mutuală franco-sovietic. Guvernul englez, prin diferite manevre de culise, prin presiuni asupra Franţei, a căutat să împiedice încheierea tratatului franco-sovietic. Guvernul român s-a pronunţat pentru semnarea cît mai grabnică a tratatului franco-sovietic. Titulescu l-a îndemnat pe Laval să grăbească semnarea pactului şi a contribuit la redactarea textului definitiv al tratatului [54]. Presa engleză a scris şi ea despre activitatea diplomatică desfăşurată de Titulescu pentru încheierea pactului franco-sovietic [55].

---

[49] *D.B.F.P.*, Second Series, vol. VI, doc. nr. 557, p. 892.
[50] A.M.A.E., fond 71, Anglia, vol. 3, raport 2042, semnat Laptew, Londra, 2 august 1934.
[51] Ibidem, raport 2479, semnat Laptew, Londra, 26 sept. 1934.
[52] A.i.c., fond Casa regală, dosar 60/1935, f. 2.
[53] Ibidem, f. 5.
[54] Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, p. 634; Vezi şi Ion M. Oprea, *op. cit.*, p. 253; Eliza Campus, *Mica Înţelegere*, p. 200—205.
[55] A.i.c., fond M.P.N., Buletine.

www.dacoromanica.ro

După încheierea tratatului franco-sovietic (2 mai 1935), a continuat un timp să se discute problema încheierii pactului răsăritean şi a unui pact aerian între Anglia, Franţa, Germania şi Italia. Întrucît guvernul francez considera că pactul aerian poate fi încheiat numai concomitent cu pactul răsăritean, guvernul englez a insistat ca Germania să participe la pactul răsăritean. Această problemă a fost discutată şi de Titulescu cu miniştrii englezi, în timpul vizitei lui la Londra, la începutul lunii iulie 1935. Ministrul de externe român a făcut cunoscut oamenilor politici englezi temerile francezilor că Anglia ar putea încheia fără Franţa un acord aerian cu Germania. Baldwin, Vansittart şi Hoare i-au dat asigurări că nu vor face niciodată un acord aerian separat cu Germania. Hoare i-a comunicat lui Titulescu că l-a sfătuit pe Ribbentrop să încheie cît mai curînd pactul oriental şi s-a declarat de acord cu punctul de vedere francez, expus de ministrul de externe al României, în legătură cu necesitatea încheierii concomitente a pactelor aerian şi oriental, avînd în vedere că U.R.S.S., care se situa pe aceeaşi poziţie cu Franţa în această problemă, ar protesta dacă s-ar proceda altfel, ceea ce Anglia nu dorea [56]. Într-adevăr, în declaraţia făcută la 11 iulie în faţa Camerei Comunelor Hoare a arătat că Anglia condiţiona semnarea pactului aerian de semnarea şi ratificarea pactului oriental [57]. În perioada următoare, însă, nereuşind să încheie pactul aerian, diplomaţia britanică şi-a pierdut interesul şi pentru pactul oriental.

La 16 martie 1935, guvernul german a publicat decretul cu privire la introducerea în Germania a serviciului militar obligatoriu şi la crearea unei armate de cca 500 000 de oameni. Violarea articolelor militare ale tratatului de la Versailles de către Germania n-a primit riposta aşteptată de Mica Înţelegere şi de Înţelegerea Balcanică din partea guvernului englez, care s-a limitat la un simplu protest formal împotriva acestui act unilateral al naziştilor. [58] Statele din Mica Înţelegere şi din Înţelegerea Balcanică se temeau că exemplul Germaniei va fi urmat de Ungaria, Austria şi Bulgaria. Ele erau hotărîte să nu permită acest lucru.

Violarea de către Germania a tratatului de la Versailles a fost discutată la conferinţa de la Stresa din aprilie 1935 a reprezentanţilor Angliei, Franţei şi Italiei. Reprezentanţii Angliei au lăsat să se înţeleagă că nu consideră posibilă aplicarea de sancţiuni împotriva Germaniei. Într-o rezoluţie pentru opinia publică a fost condamnată formal acţiunea Germaniei şi a fost afirmată obligaţia celor trei state participante de a se opune prin toate mijloacele posibile violării tratatului de la Versailles. Conferinţa de la Stresa a fost prezentată de către participanţii la ea drept o victorie a securităţii colective. S-a vorbit despre crearea „frontului de la Stresa", format din Anglia, Franţa şi Italia, pentru apărarea păcii şi securităţii internaţionale. Dar aşa-numitul front de la Stresa n-a fost în realitate decît o mască a securităţii colective [59], cum se va vedea clar

[56] Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, p. 658—666.
[57] A.i.c., fond Casa regală, dosar 91/1935, f. 1—2.
[58] A.M.A.E., fond 71, Anglia, vol. 4, raport 1339, semnat Laptew, Londra, 31 mai 1935.
[59] A.H. Furnia, *The Diplomacy of Appeasement: Anglo-French Relations and the Prelude to World War II.1931—1938*, Washington, 1960, p. 392.

www.dacoromanica.ro

în timpul crizei abisiniene. Dar chiar și la conferință a fost adoptată o hotărîre contrară principiului securității colective. Este vorba de adoptarea propunerii lui Mussolini, sprijinită și de reprezentanții Angliei, de a se acorda egalitate de tratament în materie de înarmare Ungariei, Austriei și Bulgariei, sub forma unei rezoluții care recomanda țărilor interesate să examineze problema revizuirii statutului militar impus, prin tratatele de la Saint-Germain, Neuilly și Trianon, Ungariei, Bulgariei și Austriei. După cum scria și ziarul „Times" [60], Titulescu a încercat să împiedice adoptarea propunerii lui Mussolini, îndemnînd delegația franceză s-o respingă. În mai 1935 statele din Mica Înțelegere și din Înțelegerea Balcanică au respins propunerea conferinței de la Stresa privind reînarmarea Ungariei, Austriei și Bulgariei, întrucît ea sporea primejdia revizionismului.

După ce la Stresa Anglia condamnase reintroducerea serviciului militar obligatoriu în Germania și-și luase angajamentul să se opună unor noi violări ale tratatului de la Versailles, la 18 iunie 1935 guvernul englez, violînd el însuși tratatul de la Versailles, încheia cu Germania un acord naval prin care se permitea construirea unei flote maritime militare germane egală ca tonaj cu 35% din tonajul flotei engleze și a unei flote germane de submarine egală cu aceea a imperiului britanic. Acordul naval anglo-german, prin care cercurile conducătoare engleze urmăreau să canalizeze agresiunea germană spre răsăritul Europei, era îndreptat împotriva păcii și securității colective în Europa, împotriva statelor din Europa răsăriteană și de aceea știrea despre semnarea lui a provocat îngrijorarea opiniei publice internaționale.

Acordul a fost întîmpinat cu sentimente de neliniște și dezaprobare și de către opinia publică și cercurile conducătoare din România. Titulescu l-a apreciat ca pe un succes al Germaniei hitleriste, ca pe un act care îl încuraja pe Hitler să-și orienteze planurile războinice spre Europa răsăriteană [61]. El nu s-a sfiit să atragă atenția liderilor politici englezi, cu ocazia vizitei pe care a făcut-o la Londra la începutul lunii iulie 1935, asupra consecințelor negative ale acordului naval anglo-german.

Titulescu a discutat despre pactul naval anglo-german cu Baldwin, Vansittart, Mac Donald, Hoare și Simon [62]. El i-a arătat franc primului ministru Baldwin că în opinia publică își făcuse loc convingerea că prin acordul naval anglo-german, Germania a dat garanția de pace pentru apusul Europei, primind în schimb de la Anglia libertatea de acțiune în Europa răsăriteană; în legătură cu aceasta, Titulescu îl făcea atent pe Baldwin că agresiunea Germaniei împotriva U.R.S.S. va implica în cele din urmă în război și Anglia. Baldwin a pretins că credința opiniei publice despre care vorbea Titulescu era inexactă, că ea se datora numai propagandei germane, că acordul naval nu însemna cîtuși de puțin o schimbare a politicii externe a Marii Britanii, că el își dă seama de utilitatea securității colective; la acestea Titulescu a ripostat că guvernul englez ar trebui să facă o declarație publică în sensul celor spuse de Baldwin, pentru ca sentimentul de securitate în răsăritul Europei să se mențină.

[60] A.i.c., fond M.P.N., Buletine.
[61] Vezi Ion M. Oprea, *op. cit.*, p. 304.
[62] Vezi Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, p. 658—666.

www.dacoromanica.ro

Vansittart a căutat să-i demonstreze lui Titulescu că acordul naval anglo-german a fost făcut tocmai în interesul prieteniei anglo-franceze. Lui Hoare, ministrul de externe român îi arăta că guvernul francez era destul de nemulţumit cu privire la procedura pe care Marea Britanie a întrebuinţat-o pentru a încheia acordul naval anglo-german pe cale separată şi cu privire la semnificaţia politică ce se va da unei atari atitudini. Titulescu a reuşit să obţină promisiunea ministrului de externe al Angliei că va face o declaraţie în Camera Comunelor în care va arăta că semnarea acordului naval nu semnifica o schimbare a politicii externe a Angliei, în sensul că ea se dezinteresa de acum înainte de pacea din răsăritul Europei. Aceasta a fost un succes important al vizitei lui Titulescu la Londra. Vizita a contribuit, de asemenea, la creşterea importanţei acordate de cercurile conducătoare şi de opinia publică din Anglia Micii Înţelegeri şi Înţelegerii Balcanice. În urma vizitei lui Titulescu la Londra, la Foreign Office se exprima chiar opinia că Mica Înţelegere va juca un rol de prima mînă în viitorul apropiat în sistemul politic imaginat de diplomaţia britanică [63].

Toate ziarele britanice au salutat această vizită, subliniind importanţa ei. „Daily Telegraph" scria la 2 iulie în legătură cu întrevederile avute de Titulescu cu Baldwin şi Vansittart următoarele : „Pe continent are să se accentueze influenţa pe care acordul naval germano-englez îl poate avea asupra sporirii forţelor propagandei germane în Mica Înţelegere şi în tot cuprinsul Balcanilor. Aceasta se datoreşte impresiei că Germania a căpătat acum un puternic aliat în Marea Britanie care pînă astăzi era socotită de Mica Înţelegere şi de statele care formează Înţelegerea Balcanică ca un sprijinitor hotărît al lor în lupta pe care o duc pentru menţinerea hotarelor actuale, împotriva ameninţărilor de a dărîma situaţia politică prin forţă. D. Titulescu a primit asigurări că nu s-a produs nici o schimbare în politica britanică care este şi rămîne cum a fost sprijinită pe Liga Naţiunilor" [64].

În declaraţia făcută la 11 iulie 1935 în faţa Camerei Comunelor, ca urmare a vizitei lui Titulescu la Londra, Hoare, deşi căuta să justifice încheierea acordului naval anglo-german, afirma totuşi, aşa cum ceruse ministrul de externe român, că pacea este indivizibilă, o conflagraţie în Europa centrală sau răsăriteană ducînd la o catastrofă generală [65]. Această declaraţie a fost un rezultat direct al acţiunii lui Titulescu la Londra în sprijinul securităţii colective. Totodată ea a fost făcută şi sub influenţa rezultatului plebiscitului păcii efectuat la sfîrşitul anului 1934 de către organizaţia pacifistă Alianţa Ligii naţiunilor şi de către alte organizaţii obşteşti din Anglia. Rezultatul plebiscitului, la care au participat peste 11,5 milioane de oameni, a fost publicat în iunie 1935. El arăta că majoritatea poporului englez se pronunţa pentru crearea unui sistem de securitate colectivă împotriva agresorilor. Prin declaraţia lui Hoare, care a fost foarte bine primită de opinia publică britanică [66], fruntaşii partidului

[63] A.M.A.E., fond 71, Anglia, vol. 5, raport 1920, semnat Laptew, f. 95.
[64] A.i.c., fond M.P.N., Buletine, dos. 263.
[65] A.i.c., fond Casa regală, dos. 91 1935, fila 1.
[66] A.M.A.E., fond 71, Anglia, vol. 5, telegr. 1671, semnată Laptew, Londra, 12 iulie 1935.

www.dacoromanica.ro

conservator au căutat să speculeze dorinţa de pace a poporului englez, şi, pozînd în adepţi ai securităţii colective, să obţină cît mai multe voturi pentru partidul lor la alegerile parlamentare care se apropiau şi, astfel, să rămînă mai departe la cîrma politicii Angliei.

LA ROUMANIE ET LA GRANDE-BRETAGNE ET CERTAINS PROBLÈMES TOUCHANT LA SÉCURITÉ COLLECTIVE AINSI QUE LA RÉVISION DES TRAITÉS DE LA PÉRIODE 1933—1935

RESUMÉ

Les relations politiques entre la Grande-Bretagne et la Roumanie ont été en général positives durant la période 1933—1935 bien que l'on ait energistré certains moments de refroidissement dans leur évolution, et ce, du fait de la tendance des milieux dirigeants britanniques d'ignorer les intérêts de la Roumanie. Cette tendance a été étroitement liée à la politique concilliatoire — révisionniste du gouvernement anglais, dont les manifestations les plus prononcées durant cet intervalle ont été l'appui du projet de directorat européen à quatre, l'encouragement de la campagne pour la révision du traité de Trianon, la conclusion de l'accord naval avec l'Allemagne hitlérienne.

Le gouvernement roumain, s'appuyant sur la force et l'autorité de la Petite Entente ainsi que de l'Entente Balkanique, sur l'appui de la France amie et alliée, mettant à profit également le fait que les milieux dirigeants britanniques eux-mêmes ne désiraient pas déteriorer leurs relations avec la Roumanie qui ne constituait pas un facteur à négliger dans la politique britaninque de l'équilibre de forces en Europe, ayant ensuite à la direction du Ministère des Affaires Etrangères un diplomate de la taille de Titulescu qui, de surcroît, entretenait des rapports amicaux avec maints leaders politiques anglais, a réussi, cependant, en 1933—1935, a opposer une puissante résistance, souvent efficace, à la tendance mentionnée, à l'essai des milieux dominants britanniques d'aboutir à un accord avec l'Allemagne et l'Italie sur la base de la révision des traités de paix. Ainsi, le gouvernement roumain à contribué à faire échouer le pacte à quatre, a contrecarré la propagande révisionniste hongroise en Grande-Bretagne, obligeant le gouvernement anglais à refuser de l'appuyer, ouvertement, a demandé, et obtenu une déclaration du gouvernement anglais, dans le sens que l'accord naval anglo-allemand ne signifiait pas que l'Angleterre n'était plus intéressée à ce que la paix et la sécurité soient assurées en Europe.

www.dacoromanica.ro

En outre, dans l'établissement de leur position envers le problème touchant la création d'un système de sécurité collective en Europe, les milieux dirigeants britanniques n'ont pu ignorer le fait que la Roumanie s'est prononcée pour un tel système et a appuyé les actions entreprises sur ce plan par la diplomatie française et par celle soviétique.

Un moment de pointe dans l'évolution des rapports politiques anglo-roumains durant cette période a été constitué par la visite de Titulescu à Londres, au début du mois de juillet 1935, qui a relevé une fois de plus le prestige et l'appréciation dont jouissait le chef de la diplomatie roumaine parmi les hommes politiques anglais, étant en même temps une expression éloquente des relations d'amitié entre les deux pays et les deux peuples.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELUI DE AL XV-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE

FORMAREA FEUDALISMULUI ȘI SOCIETATEA FEUDALĂ TIMPURIE ÎN EUROPA APUSEANĂ
(Evoluție și Tipologie)

DE

RADU MANOLESCU

CONDIȚIILE ISTORICE ALE FORMĂRII FEUDALISMULUI

În perioada cuprinsă între mijlocul secolului al V-lea și mijlocul secolului al XI-lea, în regatele întemeiate pe ruinele Imperiului roman de apus și pe teritoriul Germaniei, iar apoi în imperiul carolingian și în statele rezultate din destrămarea sa a avut loc procesul îndelungat și complex al formării și cristalizării relațiilor feudale.

Principalele fenomene demografice, social-economice și politice petrecute în această epocă au fost migrarea triburilor germane în Imperiul roman de apus și formarea noilor popoare și limbi din Europa apuseană, adîncirea economiei naturale, destrămarea sclavagismului din societatea romană și a comunei primitive din lumea germană și formarea feudalismului precum și constituirea noilor state feudale timpurii în Occident.

Spre deosebire de infiltrările și de incursiunile triburilor germane în Imperiul roman de apus în secolele III—IV, marea lor migrație din secolul al V-lea a dus la străpungerea liniei de apărare romane de pe Rin și de pe cursul superior al Dunării, la așezarea masivă a migratorilor în toate provinciile imperiului, la formarea unor „regate barbare", la dezmembrarea și, în final, la prăbușirea Imperiului roman de apus în anul 476.

Începînd cu deceniul al doilea al secolului al V-lea și pînă la prăbușirea imperiului, pe teritoriul său s-au constituit regatul vizigot în Galia sudică și centrală și în Spania, regatul vandal în Africa de nord, Sicilia, Sardinia, Corsica și insulele Baleare, regatul burgund în Savoia. După prăbușirea imperiului, în Italia s-a format, mai întîi, regatul schirilor, rugilor, herulilor și turchilingilor, apoi regatul ostrogot și, în ultima treime a secolului al VI-lea, regatul longobard, în Galia, la sfîrșitul secolului al V-lea și la începutul secolului al VI-lea, regatul franc, iar în Britania, în cursul secolelor V—VII, regatele anglo-saxone.

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 33, nr. 6, p. 1161—1194, 1980

www.dacoromanica.ro

Triburile germane, deși au luat treptat în stăpînire toate provinciile Imperiului roman de apus, s-au așezat în grupuri compacte mai ales în anumite regiuni. Francii s-au statornicit masiv între Rin și Sena, mai puțin între Sena și Loara și sporadic la sud de Loara, alamanii în Alsacia și în Lorena, iar burgunzii în sud-estul Galiei. Ostrogoții, iar ulterior longobarzii s-au așezat în nordul Italiei. Vizigoții s-au stabilit mai întîi în sudul Galiei, iar apoi și în Spania. Anglii și saxonii au ocupat mai ales regiunile din sudul, estul și centrul Britaniei.

Deși inferiori ca număr populației romanizate din provinciile imperiului — numărul migratorilor n-a depășit, în ansamblu, cîteva procente din totalul populației — ei au adus totuși o contribuție însemnată la formarea popoarelor și limbilor romanice actuale din Europa apuseană. Esența acestui proces de etnogeneză a constituit-o asimilarea de către populația romanizată din Galia, Italia, Spania, mai numeroasă și mai ales aflată pe o treaptă superioară de cultură materială și spirituală, a triburilor germane de franci, burgunzi, vizigoți, ostrogoți, longobarzi etc., iar rezultatul său, încheierea formării, în ultimele secole ale mileniului I, a popoarelor francez, italian, spaniol și portughez. În Britania, în schimb, anglo-saxonii au supus și au asimilat sau au împins spre vestul insulei, populația celto-romană și celtică, relativ puțin numeroasă, proces care a stat la baza formării poporului și a limbii engleze.

Ca urmare a migrării și a statornicirii lor în Europa apuseană și a instaurării aici a dominației lor politice, unele triburi germane au transmis numele lor unor popoare, țări și provincii. Astfel francii au dat numele lor Franței, poporului și limbii franceze, iar anglii — Angliei, poporului și limbii engleze, Burgundia își datorează numele burgunzilor, Lombardia — longobarzilor, Catalonia, inițial Gothalania, — vizigoților și alanilor, Andaluzia, inițial Vandaluzia, — vandalilor, iar Essex, Sussex și Wessex — saxonilor așezați, respectiv, în estul, sudul și vestul Britaniei.

Triburile germane rămase pe teritoriul Germaniei, dintre care mai numeroase și mai puternice erau cele ale alamanilor, saxonilor, thuringilor, bavarezilor etc., au format, la rîndul lor, baza etnică a poporului german, închegat în ultimele secole ale mileniului I.

Marea migrație a triburilor germane a accelerat declinul orașelor, al activității meșteșugărești și comerciale și al circulației monetare, contribuind la ruralizarea Europei apusene și la extinderea economiei naturale, iar întemeierea regatelor „barbare pe ruinele imperiului a avut ca urmare accentuarea destrămării unității economice a lumii romane. Teritoriul Germaniei de la est de Rin a continuat să rămînă lipsit de viață orășenească.

În primele secole ale evului mediu, Europa apuseană avea, în ansamblu, un accentuat caracter rural, imensa majoritate a populației trăind în sate și avînd ca principală ocupație agricultura îmbinată cu creșterea animalelor. În orașele în declin, activitatea meșteșugărească și comercială era într-un tot mai pronunțat regres, iar populația se redusese mult. Satele aservite sau domeniile și satele libere își satisfăceau nevoile materiale esențiale aproape numai prin propriile produse ale economiei agrare și ale meșteșugurilor rurale. În condițiile economiei naturale dominante, producția și schimbul de mărfuri și circulația monetară erau restrînse și ocupau o pondere redusă în viața economică. Schimbului intern res-

www.dacoromanica.ro

trîns îi corespundea un comerț extern redus. Totodată comerțul dintre Occident și Orient pe Marea Mediterană a fost stînjenit ca urmare a cuceririlor arabe din secolele VII—IX, iar cel din Marea Nordului, datorită incursiunilor normande din secolele IX—X. De aceea, în societatea rurală a Europei apusene din primele secole ale evului mediu, avuția esențială o constituia pămîntul, iar circulația bănească avea o funcție economică restrînsă și un rol social redus. Izvor de subzistență și bogăție și principal mijloc de remunerare a muncii productive și a slujbelor, pămîntul, sub forma proprietății feudale, reprezenta baza pe care se închegau relațiile sociale, atît cele de producție dintre stăpînii funciari și țăranii dependenți, cît și cele vasalice, dintre seniori și vasali. De aceea, sintetizînd condiționarea evoluției de ansamblu a societății medievale timpurii de transformările social-economice și politice petrecute în lumea rurală, Karl Marx sublinia că „în evul mediu (perioada germanică), satul ca atare este punctul de plecare al istoriei..." [1].

Migrația triburilor germane în Imperiul roman de apus a avut importante consecințe sociale. Triburile germane au contribuit la slăbirea relațiilor sclavagiste din societatea romană și la răspîndirea rînduielilor comunei primitive în destrămare în regiunile în care s-au statornicit în grupuri compacte. În acest proces, un rol însemnat a avut luarea în stăpînire de către migratori a unei părți a proprietăților romane în secolele V VI. Luarea în stăpînire a pămînturilor de către migratori nu a fost generalizată, ci a avut loc îndeosebi în regiunile în care aceștia s-au așezat în grupuri compacte, ea efectuîndu-se prin exproprierea atît a unor mari proprietăți ale nobilimii romane, exploatate prin munca sclavilor și a colonilor, cît și a unor pămînturi stăpînite de mici proprietari. Pe pămînturile expropriate — între 1 3 și 2/3 din fondul funiciar al unui domeniu sau sat liber — migratorii au luat pămîntul în stăpînire în raport cu situația lor socială. Marea masă a migratorilor, formată din oameni liberi, a luat pămînturile în stăpînire potrivit rînduielilor obștii sătești libere, care au căpătat o largă răspîndire. Legiuirile cutuminare burgunde, vizigote, france, longobarde menționează obștea sătească *(marca, fara)*, membrii săi *(faramani, vicini)*, lotul de pămînt atribuit acestora prin tragere la sorți *(sors)*, posesiunea în comun de către membrii obștii a pădurii *(silva communis)* și a altor bunuri funciare, dreptul membrilor obștii de a-și da acordul sau de a se opune așezării unui străin în cuprinsul satului [2] etc. Ulterior, în cursul secolelor VI—VIII, în condițiile progresului tehnicii agricole, ale dezvoltării societății germane și ale influenței exercitate de regimul proprietății funciare romane, obștea sătească germană a intrat într-o nouă etapă a evoluției sale, caracterizată prin transformarea lotului de pămînt al membrului obștii din deținere în proprietate *(alodium)* [3] și prin păstrarea proprietății comune a obștii și a dreptului de folosință a membrilor ei asupra pădurilor, pășunilor, terenurilor nelucrate, apelor.

---

[1] K. Marx, *Bazele criticii economiei politice*, vol. I, Edit. politică, București, 1972, p. 431.

[2] *Lex ribuaria*, 58 b, 78, 79, în *Monumenta Germaniae Historica, Leges nationum germanicarum*, tom. III, partea 2, 1954, p. 107, 128; *Edictus Rothari*, 177, *idem, Leges*, tom. IV, 1868, p. 41; *Leges burgundionum*, LIV, 2, *idem, Leges nationum germanicarum*, tom. II, partea 1, 1892, p. 89; *Lex salica, Recensio Pippina*, LXXX, 1—4, Weimar, 1953, p. 80—82.

[3] *Lex salica*, LXLIII, 1—6, p. 98; *Lex ribuaria*, 57, 1—4, p. 105.

www.dacoromanica.ro

În afară de obștile sătești germane, în provinciile fostului Imperiu roman de apus s-au păstrat și obști sătești localnice, aflate într-un stadiu și mai înaintat de destrămare.

Germanii s-au stabilit însă și ca mici proprietari de pămînt individuali, asemănători celor din rîndurile localnicilor.

Aristrocrația germană și membrii gărzilor regilor germani au luat, de regulă, în stăpînire domenii san părți de domenii imperiale sau ale nobilimii romane, împreună cu sclavii și colonii așezați pe ele, folosind, în continuare, forța de muncă a acestora.

În ansamblu, luarea în stăpînire de pămînturi de către triburile germane stabilite în provinciile fostului Imperiu roman de apus a avut ca urmare scăderea ponderii proprietății latifundiare romane și creșterea ponderii obștilor sătești libere și a micii proprietăți individuale libere. Contribuind la slăbirea relațiilor sclavagiste romane și la răspîndirea rînduielilor comunei primitive din societatea germană, marea migrație a popoarelor a creat condiții favorabile pentru contopirea unor elemente aparținînd celor două orînduiri sociale în destrămare și pentru formarea premiselor genezei unei noi orînduiri sociale, feudale.

FORMAREA FEUDALISMULUI

Geneza feudalismului în Europa apuseană a avut loc pe două căi. În provinciile fostului Imperiu roman de apus, unde relațiile sclavagiste constituiau raporturile de producție dominante, a avut loc trecerea de la sclavagism la feudalism, în timp ce pe teritoriul Germaniei de la est de Rin, unde comuna primitivă în destrămare era modul de producție dominant, a avut loc trecerea de la comuna primitivă la feudalism. Cele două căi de trecere la feudalism cuprind o tipologie complexă, deoarece geneza relațiilor feudale a cuprins, în proporții variate, atît elemente ale sclavagismului în descompunere, cît și ale comunei primitive în destrămare. Astfel, în provinciile fostului Imperiu roman de apus feudalismul s-a format nu numai ca urmare a descompunerii relațiilor sclavagiste, ci și a destrămării elementelor de comună primitivă locale sau aduse de triburile germane, acestea avînd o pondere mai mare în regiunile în care migratorii s-au așezat în grupuri compacte. Tot așa, la triburile germane de pe teritoriul de la est de Rin al Germaniei, geneza relațiilor feudale a inclus, în afară de componente ale comunei primitive în destrămare, și elemente ale robiei patriarhale germane.

Geneza relațiilor feudale a constat în formarea proprietății funciare feudale — baza feudalismului — și a celor două clase sociale principale ale orînduirii feudale — feudalii și țăranii dependenți.

În provinciile fostului Imperiu roman de apus, proprietatea feudală s-a format prin transformarea treptată a domeniului sclavagist, exploatat cu mîna de lucru a sclavilor și colonilor, în domeniu feudal, exploatat cu forța de muncă a țăranilor dependenți și prin acapararea de către regalitate, mari proprietari funciari laici, biserică, slujbași a pămînturilor micilor proprietari liberi și ale obștilor sătești. Pe teritoriul Germaniei de la est de Rin, proprietatea feudală s-a format, în esență, prin acapararea pămînturilor obștilor sătești și ale micilor proprietari.

În noile state feudale timpurii constituite pe ruinele Imperiului roman de apus, țărănimea dependentă s-a format din mai multe pături sociale:

www.dacoromanica.ro

sclavi cu gospodărie *(servi casati)*, sclavi eliberați înzestrați cu lot de pămînt *(lidi)*, coloni *(coloni)*, mici proprietari liberi și membri ai obștilor sătești intrați în dependentă. Atestînd existența sclavilor înzestrați cu gospodărie și a colonilor și condiția lor de inferioritate socială în raport cu cea a oamenilor liberi, legiuirile longobarde de la mijlocul secolului al VII-lea, ca edictul regelui Rothari din anul 643, menționează că *wergeldul* sau tariful de răscumpărare a vieții unui sclav agricol varia între 16 și 20 de solidi, iar cel al unui colon era de 60 de solidi, față de cel al unui longobard liber, care, potrivit unei legi a regelui Liutprand din anul 734, varia între 150 și 300 de solidi [4].

Într-o epocă în care bogăția și vaza în societate erau determinate de întinderea pămînturilor stăpînite și de numărul producătorilor aserviți care le lucrau, nobilimea romanică și aristocrația germană, slujbașii și biserica și-au intensificat eforturile în vederea măririi proprietăților funciare și a sporirii țăranilor dependenți. Luarea în stăpînire a pămînturilor obștilor sătești și ale micilor proprietari și aservirea acestora au avut loc în împrejurări și pe căi variate. Destrămarea obștii sătești prin formarea proprietății alodiale alienabile și accentuarea diferențierii între membrii ei au avut ca urmare scăderea coeziunii obștii și a solidarității membrilor ei, ceea ce a ușurat acapararea pămînturilor și aservirea membrilor ei. Recoltele slabe, datoriile, amenzile judiciare și impozitele, presiunile marilor proprietari funciari laici și ecleziastici și abuzurile slujbașilor, războaiele interne și externe etc. sileau pe membrii obștilor sătești și pe micii proprietari, lipsiți de resurse și de apărare, să-și cedeze pămîntul și să intre în dependență, pentru a fi luați sub „ocrotirea" unui mare proprietar laic sau ecleziastic. Un capitular al lui Carol cel Mare din 811 înfățișează, de pildă, procedeele folosite de cei bogați și puternici, laici și clerici, pentru a deposeda și aservi pe micii proprietari de pămînt: „săracii se plîng că sînt deposedați de proprietatea lor... Se plîng că dacă vreunul dintre ei se împotrivește să-și cedeze proprietatea sa episcopului, abatelui, comitelui, judecătorului sau sutașului, aceștia găsesc mijloace împotriva acelui sărac... pînă ce săracul ajunge ca, vrînd-nevrînd, să-și cedeze sau să-și vîndă bunurile sale" [5].

Formele de deținere a pămîntului de către țăranii intrați în dependență erau variate, cea mai răspîndită fiind aceea de *precaria* [6]. Astfel, cînd țăranul își ceda gospodăria unui mare proprietar, pămîntul său, transformat din proprietate în deținere, era numit *precaria oblata*; cînd țăranul cu pămînt puțin sau lipsit de pămînt primea de la marele proprietar un lot, acesta era numit *precaria data*; o formă combinată o constituia *precaria remuneratoria*, prin care marele proprietar, pentru a-l determina pe țăran să-și cedeze pămîntul sub formă de *precaria oblata*, îi adăuga un lot suplimentar sub formă de *precaria data*. Din punct de vedere al condiției sociale, țăranii precariști puteau să-și mențină libertatea juridică personală sau să și-o piardă, ajungînd șerbi.

---

[4] *Edictus Rothari*, 132, 134, 129, 376, p. 30—31, 87; *Liutprandi leges*, 62, în *M.G.H., Leges*, tom. IV, p. 132.

[5] *Capitularia regum francorum*, tom. I, 1883, în *M.G.H., Leges*, secția a II-a, p. 165.

[6] *precarius-a-um* — bun obținut prin rugăminte, considerîndu-se că marele proprietar funciar acorda sau primea lotul de pămînt al țăranului la „rugămintea" acestuia, pentru a fi luat în schimb sub „ocrotire".

www.dacoromanica.ro

Ponderea păturilor constitutive ale țărănimii dependente a variat de la o țară la alta sau de la regiune la regiune, în funcție de raportul dintre structurile sociale și instituțiile societății romane și cele ale lumii germane. Astfel în Spania vizigotă și în provinciile sudice și centrale ale Italiei ostrogote și longobarde și ale Galiei france, unde structurile sociale și instituțiile societății romane s-au păstrat mai puternice, iar cele ale lumii germane au pătruns mai puțin, ponderea cea mai însemnată au avut-o sclavii cu gospodărie, sclavii eliberați înzestrați cu pămînt și colonii, urmați de micii proprietari liberi și de membrii obștilor sătești intrați în dependență. În schimb, în regiunile nordice și estice ale Galiei france, în provinciile nordice ale Italiei ostrogote și longobarde, unde migratorii s-au așezat în grupuri compacte, aducînd structuri sociale și instituții ale lumii germane, ponderea cea mai însemnată au avut-o membrii obștilor sătești și micii proprietari liberi ajunși în dependență, urmați de coloni și de sclavii eliberați înzestrați cu pămînt.

În secolele VI—XI, a avut loc, totodată, și un proces de contopire a acestor pături în clasa în curs de formare a țărănimii dependente. Deosebirile între ele în ceea ce privește condiția juridică originară tindeau treptat să se atenueze sau să se șteargă, ca urmare a faptului că raporturile de producție cu stăpînii funciari aveau o bază comună — proprietatea acestora asupra pămîntului și deținerea de către producători a lotului pe care îl lucrau și pentru care dădeau redevențe în produse sau bani și efectuau prestații în muncă. Astfel în polipticul sau inventarul de bunuri funciare al mănăstirii Saint Germain des Près de lîngă Paris, alcătuit între 806 și 829, oamenii dependenți ai mănăstirii, paralel cu menționarea condiției juridice originare, sînt indicați adesea cu termenul generic de „oameni ai sfîntului Germanus" *(homines sancti Germani)* [7], denumire care oglindește procesul de contopire a lor în clasa în curs de formare a țărănimii dependente.

În ansamblu, dacă situația sclavilor înzestrați cu gospodărie s-a ameliorat, ei nemaifiind considerați sclavi în accepția juridică antică, în schimb, cea a colonilor și îndeosebi a țăranilor ajunși în dependență s-a agravat, ei pierzîndu-și, în cea mai mare parte, libertatea personală. De aceea, reflectînd acest proces, țăranii dependenți lipsiți de libertate personală au început să fie denumiți șerbi *(servi)*, termenul antic de *servus* (sclav) fiind extins asupra tuturor acelora care nu mai erau oameni liberi. Numai o mică parte dintre coloni sau dintre țăranii liberi care își pierduseră pămîntul au izbutit să-și păstreze libertatea personală, alcătuind categoria țăranilor „liberi în dependență" [8], adică avînd condiția juridică de oameni liberi, dar aflîndu-se, pentru pămîntul pe care îl dețineau de la stăpînul funciar și prin obligațiile în muncă, produse și bani pe care le datorau acestuia, în dependență feudală.

Paralel cu cele două categorii ale clasei țărănimii dependente — șerbii și țăranii „liberi în dependență" — s-a păstrat și pătura în descreștere numerică a „alodiștilor", țărani care își păstraseră atît libertatea personală cît și pămîntul.

În Britania anglo-saxonă, unde relațiile sclavagiste s-au descompus repede după părăsirea provinciei de către romani, țărănimea dependentă

---

[7] R. Boutruche, *Seigneurie et féodalité*, vol. I, Paris, 1958, p. 315 319 *(Documents)*.
[8] R. Boutruche, *op. cit.*, p. 145.

www.dacoromanica.ro

s-a format, în esență, pe baza destrămării obștilor sătești, proces care a dus la diferențierea membrilor acestora și a ușurat deposedarea și aservirea lor de către aristrocrație și biserică. Datorită ritmului mai lent de feudalizare decît în Europa apuseană continentală, în Britania s-a păstrat, pînă spre sfîrșitul epocii anglo-saxone, o țărănime liberă încă relativ numeroasă, iar țărănimea dependentă cuprindea mai multe pături distincte de țărani : *geneatas*, datori cu redevențe în produse, *geburas*, obligați la prestații în muncă, *cotsetlas*, deținînd un lot mic de pămînt și supuși la sarcini grele în muncă, sclavi agricoli, pături insuficient închegate încă într-o clasă a țărănimii dependente.

Pe teritoriul de la est de Rin al Germaniei, țărănimea dependentă s-a format, în condițiile destrămării obștilor sătești, prin deposedarea și aservirea membrilor lor. Expansiunea și cucerirea francă din secolele VI—VIII au accelerat ritmul de feudalizare a societății germane. Îndeosebi supunerea de către franci a saxonilor, în urma campaniilor din 772—804, a fost urmată de deposedări și aserviri de mari proporții ale membrilor obștilor libere saxone și de confiscări ale pămînturilor aristocrației saxone, efectuate în folosul regalității, aristocrației france și bisericii catolice. De aceea, în raport cu extinderea stăpînirii sau influenței france, relațiile feudale au început să se formeze mai de timpuriu, din secolele VI—VII, în regiunile apusene și sudice ale Germaniei, și ceva mai tîrziu, din secolele VII VIII, în regiunile nordice și răsăritene.

Ca și clasa țărănimii dependente, clasa feudalilor s-a format din mai multe pături sociale.

În provinciile fostului Imperiu roman de apus, ea s-a format din nobilime romană, care și-a păstrat, în pofida exproprierilor efectuate de migratori, o parte însemnată a domeniilor sale, din aristocrație germană, membri ai gărzilor regale și alți slujbași de origine locală sau germană aflați în serviciul regalității și înzestrați cu bunuri funciare. Biserica și-a păstrat, iar ulterior și-a extins stăpînirile funciare, membrii clerului formînd feudalitatea ecleziastică.

În Britania anglo-saxonă, unde nobilimea celto-romană a încetat aproape să mai existe după părăsirea provinciei de către autoritățile romane și pe teritoriul Germaniei de la est de Rin, feudalitatea s-a format, respectiv, din aristocrație anglo-saxonă și germană, din membri ai gărzilor și alți slujbași ai regalității, din membri înstăriți ai obștilor sătești. Pe măsura răspîndirii creștinismului și a organizării și înzestrării bisericii cu fonduri funciare, s-a format și o feudalitate ecleziastică.

SOCIETATEA ÎN FEUDALISMUL TIMPURIU. CADRUL RURAL

Spre sfîrșitul feudalismului timpuriu, ca urmare a declinului economic, a subalimentației și epidemiilor și a stării de insecuritate creată de războaie și de incursiunile normande, arabe și maghiare, Europa apuseană era slab populată, în jurul anului 1000 populația sa ridicîndu-se la circa 24 milioane de locuitori [9].

[9] J.C. Russel, *Population in Europe 500—1500*, în *The Fontana Economic History of Europe*, Editor Carlo M. Cipolla, *The Middle Ages*, Londra, Glasgow, 1976, p. 36.

www.dacoromanica.ro

Într-o societate cu un caracter predominant agrar, imensa majoritate a populației trăia în mediul rural. Așezările erau grupate în regiunile cu soluri mai rodnice sau care fuseseră defrișate ori desțelenite, fiind despărțite prin întinse spații împădurite sau nevalorificate, astfel încît ariile de densitate demografică mai ridicată alternau cu ariile de densitate demografică scăzută sau cu cele nelocuite.

Datorită extinderii marii proprietăți funciare feudale, satele aservite sau domeniile *(villae)* precumpăneau față de satele libere.

În ansamblu, domeniul, ca formă de organizare a proprietății funciare feudale, corespundea satului aservit, fiind însă frecvente cazurile cînd un domeniu cuprindea cîteva sate sau un sat era împărțit între mai multe domenii sau chiar cînd o parte a satului rămăsese liberă, iar altă parte ajunsese aservită. Ca urmare a relativei mobilități a proprietății funciare feudale, datorată transferurilor legate de moșteniri, căsătorii, acordări sau obțineri de beneficii sau feude, danii făcute bisericii etc., domeniul era mai puțin stabil decît satul care, ca o comunitate teritorială și demografică, își păstra vreme mai îndelungată existența de întreg unitar.

Ca structură, domeniul feudal era împărțit în rezervă seniorială sau feudală și în gospodării deținute de țăranii dependenți. Rezerva seniorială *(terra indominicata)* cuprindea curtea cu reședința stăpînului domeniului și pămînturi de arătură, livezi, vii, fînețe, pădure, eleștee etc., constituind partea de domeniu valorificată direct de stăpîn și ale cărei produse îi aparțineau în întregime. Gospodăria țăranului dependent *(mansus, mansum* în țările romanice, *hoba, hufa, Hufe* în Germania, *hide, hiwisc* în Britania anglo-saxonă) era o unitate de exploatare agrară, constînd dintr-un complex de bunuri posedate cu drept de deținere, cuprinzînd casa și curtea, pămîntul de arătură, uneori livadă, vie sau fineață și de drepturi de acces și folosință în pădurea, pășunea și pămînturile nelucrate ale rezervei senioriale. Ele îi dădeau țăranului dependent posibilitatea să asigure exploatarea agricolă și întreținerea animalelor gospodăriei, existența familiei și îndeplinirea obligațiilor feudale față de stăpînul domeniului.

Raportul dintre rezerva senorială și gospodăriile țăranilor dependenți, deși variabil, indică totuși, în ansamblu, o rezervă seniorială întinsă. Astfel, potrivit calculelor efectuate pe baza datelor polipticului mănăstirii Saint Germain des Près, de lîngă Paris, cele 21 domenii ale mănăstirii însumau 34 350 ha, dintre care rezervele senioriale cuprindeau 17 600 ha, iar gospodăriile țăranilor dependenți 16 750 ha [10].

Domeniul feudal avea o structură economico-socială și o organizare complexă, care îi asigurau satisfacerea necesităților materiale esențiale prin resursele sale și rezolvarea problemelor administrative-judiciare prin organe proprii.

În cadrul economiei naturale dominante a vremii, fiecare gospodărie țărănească în parte și domeniul în ansamblul său își satisfăceau necesitățile materiale esențiale printr-o activitate agrară-meșteșugărească în care se îmbinau agricultura, creșterea animalelor și meșteșugurile rurale, iar

[10] R. Boutruche, *op. cit.*, vol. I, p. 83—84.

www.dacoromanica.ro

schimbul în afara domeniului era redus. Oglindind economia naturală domenială, „Capitularul despre domenii" *(Capitulare de villis)*, alcătuit în statul franc spre sfîrșitul secolului al VIII-lea, în vederea organizării și administrării domeniilor regale carolingiene, prevedea în articolul 63 că „toate pe care omul trebuie să le aibă în casa și pe domeniile sale, administratorii noștri trebuie să le aibă pe domeniile noastre" [11].

Pe domenii și în satele libere se cultivau cereale — grîu, secară, orz, ovăz, mei — viță de vie, legume, existau livezi cu pomi fructiferi, fînețe, păduri întinse, eleștee și bălți, se creșteau vite, cai, porci, oi, capre, păsări, albine.

Agricultura a evoluat în condițiile economiei naturale dominante, ale tehnicii agricole înapoiate și ale insuficienței forței de muncă, ceea ce avea ca urmare folosirea incompletă a fondului agricol.

Principalul instrument agricol folosit era, în funcție de sol, de disponibilul de animale trăgătoare și de tradiția tehnică, de două tipuri : aratrul și plugul. Aratrul, de origine romană, fără roți, era folosit mai ales în regiunile mediteraneene, cu soluri uscate, care, pentru a-și păstra umiditatea, erau arate mai puțin adînc și unde animalele trăgătoare erau mai puține, ca în Italia, Spania, Galia sudică. Plugul cu roți era întrebuințat îndeosebi în regiunile cu soluri mai umede, unde se făcea o arătură mai adîncă și unde existau și animale trăgătoare mai numeroase, ca în Galia centrală și nordică, Britania, Germania.

Îmbinarea, în cadrul economiei agrare, a agriculturii cu creșterea animalelor și asigurarea hrănirii acestora prin pășunat natural determinau păstrarea unui anumit raport între ogoare și fînețe. În același timp, slaba înzestrare tehnică și folosirea numai sporadică a îngrășămintelor naturale impuneau o tehnică agricolă menită să asigure refacerea pămîntului secătuit de un șir de recolte succesive. Principalele sisteme de exploatare a fondului agricol al rezervei senioriale sau al gospodăriei țărănești erau alternanța ogor-pămînt necultivat, asolamentul bienal și asolamentul trienal. În sistemul alternanței ogor-pămînt necultivat, fondul agricol era împărțit pentru cîțiva ani la șir în două loturi folosite alternativ : unul era cultivat, celălalt era lăsat înierbat pentru a se reface și pentru a fi întrebuințat ca fîneață pentru animale. În sistemul asolamentului bienal, fondul agricol era împărțit în două loturi, alternanța ogor-pămînt necultivat făcîndu-se anual. În sistemul asolamentului trienal, fondul agricol era împărțit în trei loturi, repartizarea lor fiind însoțită și de o rotație a culturilor, astfel încît existau concomitent un lot cultivat cu cereale de toamnă, unul cu cereale de primăvară și altul lăsat înierbat. În feudalismul timpuriu erau folosite concomitent cele trei sisteme de exploatare a pămîntului, de-a lungul timpului avînd loc treptata înlocuire a sistemului alternanței ogor-pămînt necultivat cu sistemul asolamentelor, iar în cadrul asolamentelor, extinderea celui trienal pe seama celui bienal.

Nivelul scăzut al înzestrării materiale și al tehnicii agricole făcea ca în feudalismul timpuriu productivitatea muncii în agricultură și producția agricolă să fie încă scăzute. Raportul dintre cantitatea însămînțată și recoltă, care exprimă randamentul agricol la unitatea de suprafață, varia destul de mult, în funcție de sol, condiții climatice, înzestrare tehnică,

[11] *Capitularia regum francorum*, tom. I, 1883, în *M.G.H., Leges*, secția a II—a, p. 89

www.dacoromanica.ro

sistem de exploatare a pămîntului etc., în epoca carolingiană, de exemplu, recolta reprezentînd de două-trei ori semănătura.

Pentru asigurarea necesităților, domeniile și satele libere aveau instalații pentru prelucrarea produselor agricole ca : mori, teascuri pentru struguri și măsline, cuptoare, precum și ateliere meșteșugărești, „Capitularul despre domenii", de pildă, prevăzînd în articolul 45 ca pe fiecare domeniu să se afle „meșteșugari buni" [12].

În feudalismul timpuriu, în condițiile creșterii marii proprietăți funciare feudale și a forței social-economice a stăpînilor de domenii, pe de o parte și ale incapacității statului de a soluționa prin slujbași proprii problemele de cîrmuire locală, pe de altă parte, stăpînii ecleziastici și laici de mari domenii au primit privilegii de imunitate, potrivit cărora aveau dreptul de a exercita pe domenii, prin slujbașii lor, atribuții de natură judiciară, administrativă, fiscală și militară, ajungînd astfel deținători ai unei întinse autorități locale.

ȚĂRĂNIMEA

În ultimele secole ale feudalismului timpuriu, țărănimea din Europa apuseană era formată din țărănime liberă și proprietară de pămînt și din clasa țărănimii dependente, care cuprindea șerbi lipsiți de libertate personală și țărani „liberi în dependență".

Șerbii se caracterizau prin condiția lor social-juridică de oameni neliberi, datorită căreia asupra persoanei lor apăsau așa-numitele „servituți personale", ca legarea de glie, încuviințarea căsătoriei de către stăpînul domeniului, plata capitației și a taxei de moștenire a gospodăriei părintești, iar obligațiile lor față de feudal pentru lotul de pămînt pe care îl dețineau erau nelimitate, fiind lăsate „la bunul plac al stăpînului".

Țăranii „liberi în dependență" aveau condiția social-juridică de oameni liberi, dar se aflau, pentru pămîntul pe care îl dețineau de la stăpînul funciar, în dependență feudală.

Relațiile dintre feudali și țăranii dependenți decurgeau din proprietatea feudalului asupra pămîntului, deținerea de către țăran a lotului dat în folosință și dependența economico-socială a țăranului față de feudal.

Obligațiile țăranilor față de feudal variau în funcție de un complex de factori. Economia naturală dominantă, întinderea mare a rezervei senioriale și circulația monetară restrînsă au avut ca urmare o pondere mare a rentei în muncă și în produse și o pondere redusă a celei în bani. Felul și mărimea obligațiilor erau legate și de condiția social-juridică a țăranilor dependenți, șerbii avînd sarcini mai numeroase și nelimitate, în timp ce țăranii „liberi în dependență" aveau obligații mai puține și stabilite. Tendința feudalilor de a mări, pe căi felurite, obligațiile țărănimii dependente era, în același timp, atenuată de funcționarea dreptului consuetudinar al domeniului *(consuetudo fundi)* sau a celui local, îmbinare de străvechi practici consuetudinare ale obștii și norme judiciare feudale care li se suprapuseseră ; în Britania anglo-saxonă, de pildă, tratatul *Gerefa (Șeriful)*, întocmit pe la mijlocul secolului al XI-lea, menționează că relațiile dintre stăpînul domeniului și țăranii dependenți erau regle-

[12] *Capitularia regum francorum*, tom. I, p. 87.

www.dacoromanica.ro

mentate atît de „dreptul rural al lordului" *(hlafordes landriht)* cît și de „dreptul consuetudinar al poporului" *(folces gerihtu)* [13]. Rezistența, în variate forme, a țărănimii dependente față de exploatarea feudală a constituit, de asemenea, un important factor de frînare a tendinței feudalilor de a spori sarcinile țăranilor.

Principala formă a obligațiilor țărănimii dependente o constituia renta funciară feudală, prin care feudalul își însușea supramunca sau produsul supramuncii țăranilor dependenți de pe domeniul său. „În toate aceste forme ale rentei funciare : renta în muncă, renta în produse, renta în bani (ca simplă formă transformată a rentei în produse), cel care plătește renta este presupus a fi întotdeauna adevăratul cultivator și posesor al pămîntului, a cărui supramuncă neplătită merge direct la proprietarul funciar" [14]. În feudalismul timpuriu, cele trei forme ale rentei feudale au coexistat, precumpănind însă, datorită dominării economiei naturale și circulației monetare reduse, renta în muncă și cea în produse.

Renta în muncă era folosită pentru exploatarea fondului funciar al rezervei senioriale, îndeosebi la muncile agricole. Deși existau mari variații regionale sau locale, renta în muncă era, în ansamblu, grea, deoarece tehnica agricolă era înapoiată, productivitatea muncii scăzută, rezerva seniorială întinsă, iar populația domeniului rară. Șerbii erau supuși la o rentă în muncă mai grea și, în genere, nelimitată, în raport cu țăranii „liberi în dependență", prestarea ei fiind considerată ca un indiciu de servitute. Astfel în cea mai mare parte a Franței în ultimele secole ale feudalismului timpuriu renta în muncă se ridica la cîteva zile pe săptămînă în timpul lucrărilor agricole sau la 100—150 zile anual. Efectuîndu-se într-un număr de zile distincte în spațiu, pe rezerva seniorială, și în timp de munca depusă de țăran în gospodăria sa, în perioada lucrărilor agricole și sub supraveghere, prestarea rentei în muncă era dăunătoare gospodăriei țărănești și apăsătoare pentru țăran și de aceea determina o puternică opoziție din partea țărănimii.

Renta în produse, menită să satisfacă, în primul rînd, necesitățile alimentare ale curții senioriale, consta în redevențe percepute, în cote variate, din principalele produse ale gospodăriei țărănești : cereale, legume, vin, animale, obiecte ale meșteșugurilor casnice. Deși renta în produse însemna, ținînd seama de producția scăzută și de prisosurile reduse ale gospodăriei țărănești, un mare efort pentru țăranul dependent, totuși ea constituia o formă mai puțin apăsătoare decît renta în muncă, deoarece dădea țăranului posibilitatea să dispună de mai mult timp pentru gospodăria sa.

Renta în bani, ca urmare a circulației monetare reduse, a avut, pînă la sfîrșitul feudalismului timpuriu, o pondere restrînsă în cadrul rentei feudale.

Țăranii dependenți mai aveau de făcut față și altor obligații, care le erau impuse de feudali în calitate atît de stăpîni funciari cît și de deținători ai unei întinse autorități locale. Astfel feudalii au construit pe domenii mori, teascuri pentru struguri și măsline, cuptoare de pîine etc. și și-au rezervat monopolul asupra construirii și folosirii acestora, obligînd populația

[13] H.R. Loyn, *Anglo-saxon England and the Norman Conquest*, Londra, 1972, p. 193.
[14] K. Marx, *Capitalul*, vol. III, partea 2, E.S.P.L.P., București, 1955, p. 755.

www.dacoromanica.ro

domeniului să le folosească în schimbul unor taxe. Totodată, pe baza privilegiului de imunitate, stăpînii marilor domenii exercitau atribuții de cîrmuire locală, care le aduceau venituri însemnate, provenite din confiscări sau amenzi judiciare, taxe vamale, corvezi felurite etc.

În afară de variatele obligații față de stăpînul funciar, țăranii aveau sarcini și față de biserică, căreia îi erau datori să-i plătească dijma sau zeciuiala ecleziastică.

LUPTA ANTIFEUDALĂ A ȚĂRĂNIMII

Deposedarea și aservirea țărănimii libere și exploatarea țărănimii dependente au generat lupta maselor rurale împotriva feudalității, statului feudal și bisericii. Ea a luat forme variate — contestarea drepturilor senioriale, refuzul îndeplinirii obligațiilor feudale, fuga de pe domenii, acțiuni armate individuale și colective. Astfel în 828 șerbii din satul Antoigné al mănăstirii din Cormery s-au împotrivit să mai dea călugărilor unele redevențe. Adresîndu-se justiției regale din Aquitania, călugării au înfățișat un poliptic în care erau înscrise obligațiile țăranilor dependenți ai mănăstirii, între care și cele contestate, astfel încît, prin sentință regală, șerbii au fost obligați să le îndeplinească.

Cea mai înaltă formă a luptei antifeudale a țărănimii a constituit-o răscoala, care reprezintă o mișcare colectivă, fățișă și armată a țăranilor împotriva feudalilor. Răscoalele țărănești s-au intensificat în ultimele secole ale feudalismului timpuriu, pe măsura accelerării deposedării și aservirii țărănimii libere și a agravării exploatării celei dependente.

În timpul domniei lui Carol cel Mare s-au răsculat țăranii dependenți din satul Celt (Selt) [15], care aparținea arhiepiscopiei de Reims [16]. Despre „răzvrătiri ale șerbilor" din Flandra menționează un capitular imperial din 821 [17].

În Germania, după cucerirea Saxoniei de către statul franc și creștinarea forțată a saxonilor, aristocrația francă, slujbașii și vasalii imperiali statorniciți aici și episcopiile și mănăstirile înființate au fost bogat înzestrate cu domenii și țărani dependenți prin deposedarea și aservirea țărănimii libere saxone. În timpul luptelor dinastice purtate între fiii împăratului Ludovic cel Pios, țăranii saxoni, profitînd de dezbinarea care frămînta clasa dominantă, au pornit o mare răscoală antifeudală în anii 841—842. Izvoarele contemporane relatează că țăranii răsculați „și-au luat un nume nou, anume *Stellinga* [18] și, unindu-se strîns între ei, după ce au alungat aproape cu totul pe stăpîni din țară, fiecare trăia potrivit datinei străbune, după legea pe care o voia" [19], că „nobilii din acea țară au fost greu loviți și umiliți de șerbi" [20] și că răsculații au părăsit aproape cu totul creștinismul și s-au întors la vechile credințe păgîne [21]. Obiectivele

[15] Azi Sault-les-Rethel, în departamentul Ardennes.

[16] Menționată de izvorul hagiografic *Vita Remigii episcopi Remensis*, în *M.G.H., Scriptores rerum merovingicarum*, tom. III, Hanovra, 1896, p. 273.

[17] *Capitularia regum francorum*, tom. I, p. 301.

[18] În traducere probabilă „legea veche", la care urmărcau să revină răsculații.

[19] Nithard, *Historiae*, IV, 2, în *Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte*, vol. I, Berlin, 1955, p. 448.

[20] *Annales Xantenses*, *idem*, vol. II, p. 344.

[21] *Annales Bertiniani*, *ibidem*, p. 54, 58.

www.dacoromanica.ro

răscoalei erau, așadar, complexe, răsculații urmărind înlăturarea ordinei feudale, a stăpînirii france și a creștinismului și restabilirea rînduielilor comunitare, a neatîrnării și a vechilor credințe păgîne, oglindită în cerința revenirii la „datina străbună". Răscoala a fost înfrîntă în anul 842 de către regele Ludovic Germanicul, în ale cărui posesiuni izbucnise.

O mare răscoală țărănească a izbucnit și în Normandia în anul 997, cronicarul Guillaume de Jumièges relatînd că răsculații „strîngîndu-se în mai multe adunări, hotărau să trăiască după voia lor, pentru ca la folosirea atît a pădurilor cît și a apelor să se conducă după legile lor, înlăturînd opreliștea legii rînduite mai înainte" [22]. Voind să pună în aplicare „legile lor", răsculații urmăreau să restabilească vechile norme consuetudinare de folosire obștească a pădurilor și apelor, încălcate de seniori și reglementate potrivit prevederilor „legii" feudale. Răscoala a fost crunt reprimată de ducele Normandiei.

Avînd ca obiectiv restaurarea rînduielilor depășite ale obștii sătești, un caracter regional și o forță militară insuficientă, răscoalele țărănești din feudalismul timpuriu nu au putut ieși victorioase în lupta dusă împotriva orînduirii feudale, aflată în plină ascensiune.

FEUDALITATEA ȘI VASALITATEA

În Europa apuseană, formarea ca clasă a feudalității a fost însoțită de constituirea unor relații de slujbă între regalitate, feudalitate și alți oameni liberi, cunoscute, din epoca carolingiană, sub numele de relații de vasalitate. Regalitatea germanică recruta din rîndul feudalilor sau al altor oameni liberi slujitori militari *(gardingi* la vizigoți, *antrustiones* și *leudes* la franci, *gassindi* la longobarzi, *gesiths* la anglo-saxoni) sau feluriți slujbași. La fel procedau și marii dregători, șefii militari, marii proprietari funciari sau biserica. În cadrul unei înțelegeri bilaterale, cel care acorda slujba asigura „ocrotire" *(patrocinium, mundeburdum)*, iar cel care o presta făgăduia credință și îndeplinirea slujbei, păstrîndu-și condiția social juridică de om liber. Cel care intra sub protecția și în slujba regală dobîndea o poziție socială superioară față de restul oamenilor liberi, reflectată într-un *wergeld* superior ; astfel în Britania anglo-saxonă, legile regelui Ine din Wessex din anii 688—694 stabileau pentru un *gesith* regal un *wergeld* de 1 200 solidi, înșesit față de cel de 200 solidi al unui anglo-saxon liber de rînd [23].

Din secolul al VIII-lea, în Galia francă cel căruia îi era prestată slujba era numit *dominus* sau senior, iar cel care o presta, vasal, termen de origine celtă [24], care însemna slujitor și care exprima nuanțat o nouă formă de relații sociale.

Inițial, cea mai mare parte a vasalilor mărunți era întreținută la curtea regală sau a seniorului, avînd astfel o situație socială inferioară, de „vasali săraci", față de aceea a vasalilor înzestrați cu pămînturi, care

---

[22] Guillaume de Jumièges, *Historia northmannorum*, în J.P. Migne, *Patrologiae cursus completus, Series latina*, tom. CXLIX, Paris, 1882, col. 823—824.

[23] H.R. Loyn, *op. cit.*, p. 200 201.

[24] *gwas, gwassawl*, latinizat sub forma *vassus, vassalus*.

www.dacoromanica.ro

își constituiseră propriile lor curți. Ulterior, creșterea marii proprietăți feudale a oferit regalității și marilor proprietari funciari laici și ecleziastici posibilități sporite de a înzestra pe vasali cu pămînturi. Înzestrarea vasalilor se făcea prin danii condiționate de îndeplinirea slujbei, cu caracter viager și revocabile. Ele au luat o mare răspîndire, îndeosebi în statul franc, sub forma beneficiului, în secolele VIII—IX. Prin înzestrarea unor vasali pînă atunci lipsiți de pămînturi cu beneficii constînd din domenii lucrate de țărani dependenți, însemnătatea lor socială a sporit, ei devenind proprietari funciari feudali, membri ai clasei feudale. Totodată, s-a realizat o fuziune între vasalitate, beneficiu și slujbă bazată pe credință. Astfel, în anul 837, Carol cel Pleșuv, primind spre cîrmuire de la tatăl său, împăratul Ludovic cel Pios, întinse regiuni cuprinse între Loara și Frizia, „episcopii, abații, comiții și vasalii împărătești care dețineau beneficii în amintitele ținuturi s-au închinat lui Carol și au întărit credința față de el prin jurămînt" [25].

În a doua jumătate a secolului al IX-lea și în cursul secolului al X-lea, în condițiile slăbirii și dezmembrării statului carolingian și ale declinului autorității centrale, beneficiile atribuite de suverani s-au transformat din viagere și revocabile în ereditare. La rîndul lor, pentru a-și menține vasalii, marii proprietari funciari au recunoscut vasalilor lor ereditatea beneficiilor. Pentru a-i marca mai nuanțat evoluția, pentru beneficiul devenit ereditar a început să fie folosit termenul de origine francă de feud [26]. Inițial, el avea sensul de vite, avuție ; ulterior, sensul său a evoluat, indicînd, într-o epocă în care pămîntul reprezenta principala avuție, concesiunea funciară ereditară acordată pentru slujbă vasalică. Folosit de la mijlocul secolului al IX-lea, termenul de feud s-a răspîndit în secolul al X-lea și s-a generalizat în secolul al XI-lea, un act din Hainaut din 1087 menționînd echivalența „beneficiu care în graiul zilnic este numit feud" [27].

O feudalitate de slujbă cu rol militar, înzestrată cu danii funciare condiționate, similară vasalilor carolingieni, s-a constituit și în Britania anglo-saxonă, sub forma slujitorilor militari *(thegns)* în secolele VIII—XI sau în regatul Germaniei, sub forma „slujitorilor" *(ministeriales)* din secolele X—XI.

Intrarea în vasalitate se făcea prin încheierea unui contract vasalic, ale cărui elemente esențiale erau bine închegate încă de la mijlocul secolului al VIII-lea și care cuprinde trei părți distincte : a) „închinarea" vasalului față de senior ; b) făgăduiala de credință a vasalului față de senior, care marca îndatorirea de căpetenie a vasalului, întărită ulterior printr-un jurămînt religios ; c) investitura sau introducerea vasalului în stăpînirea beneficiului.

Contractul vasalic, avînd ca bază materială concesiunea unui beneficiu cu caracter condiționat și viager, crea o legătură personală strînsă între senior și vasal. El înceta la moartea uneia dintre părți și putea fi desfăcut numai atunci cînd fie seniorul, fie vasalul nu își îndeplineau obligațiile.

Obligațiile vasalice reciproce decurgeau din îndatorirea de credință și slujbă a vasalului față de senior și din îndatorirea de ocrotire a vasa-

[25] *Annales Bertiniani*, p. 34.

[26] *fehu ôd*, latinizat sub forma *feus, fevum, feodum, feudum*.

[27] F.-L. Ganshof, *Qu'est-ce que la féodalité*, Bruxelles, 1957, p. 145.

www.dacoromanica.ro

lului de către senior. Obligațiile vasalului față de senior au fost rezumate, încă de la mijlocul secolului al IX-lea, prin formula „sfat și ajutor" *(consilium et auxilium)*. „Sfatul" consta mai ales în participarea vasalilor ca asesori la adunările judiciare senioriale. „Ajutorul" era îndeplinit prin slujbe militare și administrative. Slujba militară constituia obligația esențială de „ajutor" și consta în participarea la campaniile purtate de suveran sau de senior sau în felurite alte îndatoriri cu caracter ostășesc. În epoca carolingiană și îndeosebi în timpul domniei lui Carol cel Mare, ca urmare a campaniilor aproape neîntrerupte, slujba militară a vasalului era îndelungată, fiind prestată, de regulă, din primăvară pînă în toamnă. În Britania anglo-saxonă, în timpul domniei regelui Alfred cel Mare, în ultima treime a secolului al IX-lea, un *thegn* regal era dator să slujească la curte o lună din trei, așadar patru luni pe an.

Deținerea de către biserică a unor imense bunuri funciare a avut ca urmare intrarea ei în sistemul relațiilor vasalice. Pentru bunurile funciare de care dispuneau episcopiile și mănăstirile, episcopii și abații erau considerați ca vasali ai suveranilor și erau datori cu „sfat și ajutor", prestate direct sau mijlocit. În același timp, îndeplinirea obligațiilor vasalice ca și nevoile de apărare și de administrare au impus bisericii să-și recruteze vasali, înzestrați cu beneficii acordate din bunurile funciare ecleziastice.

STĂRILE SOCIETĂȚII FEUDALE

În Europa apuseană, în prima jumătate a secolului al XI-lea, în condițiile cristalizării feudalismului, existența claselor și păturilor sociale ale societății feudale, ca grupuri umane definite în raport cu poziția lor față de mijloacele de producție — feudalitatea, țărănimea dependentă, țărănimea liberă, orășenimea — a fost și mai mult marcată prin constituirea lor în stări sociale, ca grupuri umane definite în raport cu un anumit statut social-juridic și politic — clerul, nobilimea și starea a treia.

Clerul forma o parte componentă a clasei feudale, feudalitatea ecleziastică ; totodată, ca oameni ai bisericii, clericii aveau un statut social și religios aparte, care îi separa de restul societății, alcătuită din laici.

Nobilimea forma, de asemenea, o parte componentă a clasei feudale, feudalitatea laică ; stăpînitori de domenii pe care le aveau ca moștenire sau le dețineau ca beneficii sau ca feude, cuprinși în sistemul relațiilor vasalice, prestînd slujbă militară călare, feudalii laici sau nobilii, prin poziția lor socială și prin rolul lor politic și militar, alcătuiau o stare socială distinctă în cadrul societății feudale.

Restul populației — țărănimea dependentă și cea liberă, orășenimea — constituia imensa majoritate a societății, care, prin munca ei, se întreținea pe sine însăși și pe celelalte două stări sociale.

Oglindind închegarea structurii pe stări a societății din vremea sa, Adalberon, episcop de Laon, menționa în *Poem către regele Robert* (cca. 1025—1027) că „societatea se află într-o întreită rînduială... unii se roagă, alții se luptă, iar alții muncesc" [28].

[28] R. Boutruche, *op. cit.*, p. 371—372 *(Documents)*.

www.dacoromanica.ro

BIBLIOGRAFIE

LUCRĂRI TEORETICE

FRIEDRICH ENGELS, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, în K. Marx—Fr. Engels, *Opere*, vol. 21, Edit. politică, București, 1956, p. 141—173.
KARL MARX, *Forme premergătoare producției capitaliste*, E.S.P.L.P., București, 1956.

LUCRĂRI PRIVITOARE LA EVUL MEDIU TIMPURIU

R. DOEHAERD, *Le Haut Moyen Age occidental. Economie et societés*. Paris, 1971 *(Nouvelle Clio*, nr. 14).
R.S. LOPEZ, *Naissance de l'Europe*, Paris, 1962.

LUCRĂRI PRIVITOARE LA TRECEREA DE LA SCLAVAGISM ȘI COMUNA PRIMITIVĂ LA FEUDALISM ȘI LA GENEZA FEUDALISMULUI

M. BLOCH, *La société féodale, vol. I, La formation des liens de dépendance*, Paris, 1949.
R. BOUTRUCHE, *Seigneurie et féodalité, vol. I, Le premier âge des liens d'homme à homme*, Paris, 1959.
EM. CONDURACHI, *Unele probleme ale sfîrșitului orînduirii sclavagiste în istoriografia contemporană*, în „Studii și cercetări de istorie veche", 1961, nr. 1, p. 35—53.
FL. CONSTANTINIU, *Geneza feudalismului românesc: încadrare tipologică*, în „Revista de istorie", 1978, nr. 7, p. 1215—1225.
G. DUBY, *Guerriers et paysans, VIe—XIIe siècle*, Paris, 1973.
L.I. GUREVICI, *Problema genezi feodalizma v zapadnoi Evrope*, Moscova, 1970.
F. LOT, *La fin du monde antique et le début du Moyen Age*, Paris, 1951.
H. LOWMIANSKI, *Transformations sociales en Europe Centrale et Orientale aux VIe—XIIe siècles*, Moscova, 1970 *(„XIIIe Congrès International des Sciences Historiques, Moscou, 16—23 Août 1970")*.
R. MANOLESCU, *Societatea feudală în Europa apuseană*, București, 1974.
E. MÜLLER-MERTENS, *Zur Feudalentwicklung im Okzident und zur Definition des Feodalverhältnisses*, în „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft", 1966, nr. 1, p. 52—73.
Z.V. OUDALTZOVA et E.V. GOUTNOVA, *La génèse du féodalisme dans les pays d'Europe*, Moscova, 1970 *(„XIIIe Congrès International des Sciences Historique, Moscou, 16—23 Août 1970")*.
Il passagio d'al antichità al medioevo in Occidente, Spoleto, 1962, („Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo", IX).

LA FORMATION DU FÉODALISME ET LA SOCIÉTÉ DU HAUT MOYEN AGE EN EUROPE OCCIDENTALE (EVOLUTION ET TYPOLOGIE)

RÉSUMÉ

La genèse du féodalisme en Europe occidentale a eu lieu au cours des premiers siècles du moyen-âge dans les conditions de la migration des tribus germaniques dans les provinces de l'ancien Empire Romain de l'ouest, de la formation des nouveaux peuples et langues dans cette partie du continent, de l'approfondissement de l'économie naturelle dans le cadre de laquelle le sol représentait la principale richesse.

www.dacoromanica.ro

Le féodalisme est né par la voie du passage de l'esclavagisme à la féodalité dans la société romaine et par celle du passage de la commune primitive à la féodalité dans le monde germanique. Les deux voies comprennent une typologie complexe, car la genèse du féodalisme a comporté, en proportions variées, autant des éléments de l'esclavagisme en cours de désagrégation, que des éléments de la commune primitive en voie de décomposition. La genèse du féodalisme a consisté dans la formation de la propriété foncière féodale et des deux classes sociales principales de ce système : les féodaux et les paysans dépendants.

On examine ensuite au cours des derniers siècles du premier millénaire : le domaine féodal et l'économie agraire, la structure et les charges de la paysannerie dépendante, notamment la rente féodale, les mouvements paysans des IXe—Xe siècles, tels que „Stellinga" (841—842) et la révolte de Normandie (997), la vassalité.

Le parachèvement des relations féodales a été suivi de la formation des couches sociales du féodalisme, groupements ayant un certain statut socio-juridique et politique : le clergé, la noblesse et le tiers état, qui ont imprimé à la société médiévale une structure tripartite.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

CEL DE AL XV-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE: STADIUL SĂU DE PREGĂTIRE

În vara acestui an va avea loc la București unul dintre evenimentele majore din istoria istoriografiei românești: întrunirea celui de-al XV-lea Congres Internațional de Științe Istorice. Inițiate la începutul acestui veac, întrerupte temporar în timpul conflagrațiilor mondiale, congresele internaționale de științe istorice au reprezentat și reprezintă cea mai importantă tribună a istoriografiei mondiale, locurile de întîlnire a specialiștilor din întreaga lume și de dezbatere a problemelor majore cu care este confruntată istoriografia.

România prin reprezentanții ei a fost activ prezentată în dezbaterile ocazionale de Congresele mondiale de științe istorice. Nicolae Iorga s-a făcut remarcat încă dinaintea primului război mondial în cadrul acestor prestigioase reuniuni și el a devenit în ultimul deceniu al vieții sale vicepreședinte al Comitetului internațional de științe istorice. După cel de-al doilea război mondial, reprezentanții istoriografiei socialiste românești au fost prezenți la Congresele mondiale începînd cu cel de la Roma din 1955 și prezența lor la aceste manifestări, ca și fluxul istoriografiei internaționale a fost atît de vie, încît la San Francisco, în 1975, s-a decis, cu o mare majoritate de voturi, de către adunarea generală a Comitetului internațional de științe istorice, ca Bucureștii să fie gazda celui de-al XV-lea Congres Internațional de Științe Istorice. Mai trebuie menționată de asemenea prezența deosebit de activă a profesorului M. Berza începînd din 1970 și pînă la moartea sa în Biroul Comitetului Internațional de Științe Istorice, ei datorîndu-i-se nu în mică măsură încrederea ce a fost acordată României prin alegerea ei ca loc de desfășurare a apropiatului Congres.

În ultima jumătate de deceniu, au fost adoptate o serie de măsuri menite să asigure condițiile optime de desfășurare a reuniunii din acest an. Comitetul Internațional de Științe Istorice, consultînd în prealabil comitetele naționale, a elaborat planul de lucrări ale congresului. Merită a fi subliniat faptul că activitatea importantei reuniuni se va desfășura după o schemă fixă și nu oarecum „la întîmplare", ceea ce va contribui substanțial la asigurarea unei dezbateri fructuoase. La acest lucru va contribui și faptul că actele Congresului vor fi publicate prin grija Comitetului Național al Istoricilor din Republica Socialistă România în cadrul a trei volume ce vor fi puse la dispoziția participanților cu prilejul sosirii lor la București. În consecință, rapoartele și corapoartele vor fi date prezentate de autorii lor, cea mai mare parte a timpului afectat respectivelor teme urmînd a fi lăsat pentru dezbaterile propriu zise. Pentru a stabili cadrul de acțiune al celui de-al XV-lea Congres Internațional de Științe Istorice, perioada de desfășurare, modalitatea de întocmire, tipărire și difuzare a actelor,

www.dacoromanica.ro

taxele de participare, localurile de desfășurare etc., Biroul Comitetului Internațional de Științe Istorice a ținut o ședință de lucru la București, în vara anului 1978, la care au fost invitați să participe și reprezentanți ai Comitetului Național al Istoricilor Români. În vara anului 1979 o nouă reuniune a biroului s-a desfășurat la Lausanne, la care, de asemenea, a luat parte și acad. Ștefan Pascu, președintele Comitetului Național al Istoricilor din Republica Socialistă România.

A fost creat un Comitet Român de Organizare a Congresului, avîndu-l ca președinte pe prof. dr. doc. Mihnea Gheorghiu, președintele Academiei de Științe Sociale și Politice și de asemenea, numărul membrilor Comitetului Național al Istoricilor a fost sporit pentru a se ajunge la o componență cît mai cuprinzătoare atît în ceea ce privește reprezentarea instituțiilor științifice, cît și a personalităților marcante ale istoriografiei române. Ambele organisme au trecut la operațiile de pregătire ale Congresului, urmărind ca acesta să se poată desfășura în cele mai optime condiții. Acționîndu-se în conlucrare cu Biroul Comitetului Internațional de Științe Istorice și în primul rînd cu profesorul Michel François (Franța), secretarul general al Comitetului Internațional, au fost întocmite și lansate primele două circulări adresate istoricilor din întreaga lume. La cea dintîi circulară s-au primit răspunsuri și înscrierea provizorie a circa 1800 de istorici de pe toate meridianele. Răspunsurile, cuprinzînd înscrierile definitive, sînt în curs de a fi recepționate. Totodată, au fost primite și pregătite pentru tipar rapoartele și corapoartele menite a constitui cele trei volume cuprinzătoare ale acestor acte de bază ale Congresului. Volumele se află sub tipar și ele vor apărea în preajma deschiderii prestigioasei reuniuni de la București.

Cel de-al XV-lea Congres Internațional de Științe Istorice va lucra în timp de șase zile — căci prima și ultima zi vor fi consacrate deschiderii și închiderii — în cadrul a patru secții. Cele mai importante dezbateri se vor desfășura neîndoielnic în cadrul primelor două secții, unde discuția va porni de la o problematică de însemnătate majoră nu numai științifică ci deseori și politică. Cea dintîi mare temă va fi consacrată *Europei de est, arie de convergență a civilizațiilor*, avîndu-se în vedere tocmai faptul că de data aceasta congresul are loc în această parte a lumii. Raportul încredințat României — acad. Emil Condurachi și Răzvan Theodorescu — este însoțit de corapoarte întregitoare, ca și celelalte trei rapoarte generale la marile teme, care abordează toate o problematică deosebită : *Forme ale problemelor păcii în istorie*; *State federative și pluraliste* și *Femeia în societate* — ultimele două comportînd desigur o tratare istorică, dar avînd evident un puternic ecou în actualitate. De asemenea, cele patru rapoarte generale ale secției de metodologie, ca și corapoartele lor, răspund și ele nu numai interesului istoricului ci în general ale omului contemporan. Dacă tema *Limbajul istoricului* ori cea consacrată *Problemelor și metodelor istoriei orale* prezintă un caracter mai special, în schimb celelalte două răspund neîndoielnic acestui interes general. Este vorba de tema *Locul și rolul învățămîntului istoriei, în special în învățămîntul secundar, pentru formarea omului secolului XX*, nouă pledoarie în favoarea însemnătății social-politice a științei istorice și a caracterului ei formativ și instrucțiunea și educația tinerilor din întreaga lume și de tema *Demografie, epidemii, ecologie*, care de asemenea are și un caracter practic și răspunde

www.dacoromanica.ro

unora dintre marile probleme care frămîntă lumea contemporană. Trebuie menționat că la trei dintre temele secției de metodologie, specialiștii români au întocmit corapoarte din însărcinarea Biroului Comitetului Internațional de Științe Istorice. Este vorba de temele *Limbajul istoricului* (Eugen Stănescu și Aron Petric), *Locul și rolul învățămîntului istoriei* (Ștefan Ștefănescu) și *Demografie, epidemii, ecologie* (acad. Ștefan Pascu).

O activitate complexă se va desfășura în cadrul secției cronologice în cadrul celor patru subsecții — istorie veche, istorie medievală, istorie modernă și istorie contemporană — unde vor fi supuse discuției peste 70 de rapoarte, care răspund unei tematici variate atît din punctul de vedere al cronologiei și spațiului geografic, cît și al problematicii. În subsecția de istorie veche, rapoartele sînt asamblate în două mari grupe: *Relații între răsărit și apus* și *Civilizații și societăți*. Deși accentul cade neîndoielnic pe istoria Europei, trebuie semnalate și două rapoarte care se referă și la alte spații geografice, cum ar fi cel consacrat civilizației hitite, ca și cel dedicat Mării Negre și Caucazului în impact cu Roma și cu parții, ori, în sfîrșit cel privind relațiile Imperiului roman cu popoarele migratorii din Europa nord-orientală. De asemenea și raportul care va înfățișa interacțiunile dintre culturile grecești și cele locale de la Marea Neagră se încadrează aceleiași categorii. Familia ateniană, probleme controversate ale istoriei culturii vechilor greci, ori problemele religioase și politice ale Europei de sud-est la mijlocul veacului al IV-lea sînt teme abordate în alte rapoarte ale acestei subsecții. Tot în cadrul acesteia va fi dezbătut și raportul *Dacii și civilizația lor* (Hadrian Daicoviciu), prilej de a aduce la cunoștința istoricilor din întreaga lume problematica istoriei înaintașilor poporului român, tocmai în anul sărbătoririi a 2050 de ani de la crearea statului centralizat și independent al lui Burebista.

Subsecția de istorie medievală va aborda o tematică complexă. De la curentele gîndirii raționaliste în Orientul Apropiat în perioada de început a Evului mediu, pînă la structurile familiei medievale în Europa occidentală, ori structurile sociale și economice ale veacurilor X—XI dezbaterea va cuprinde o arie problematică diversă. Relațiile dintre Europa „continentală" și „ariile" Mării Nordului și a Mării Baltice, ori Bizanțul și țările baltice, ori Ciprul în perioada Cruciadelor sînt alte teme abordate în această subsecție, în care vor mai fi dezbătute problemele comerțului Levantului cu Europa răsăriteană și va fi prezentată o personalitate cunoscută a istoriografiei medievale poloneze, Jan Dlugosz, interesant și prin aprecierile sale privind începuturile istoriei medievale românești.

Douăzeci de rapoarte vor forma baza de discuții a subsecției de istorie modernă, care vor îmbrățișa un spațiu geografic cu mult mai larg decît subsecțiile precedente, mai ales în grupul de rapoarte răspunzînd temei *Relații între continente și popoare*. Probleme ale dinastiei Ching din China, contacte culturale franco-amerindiene, ori poziția regiunilor din răsăritul apropiat în cadrul Imperiului otoman, ori, în sfîrșit, difuziunea informațiilor despre Rusia în cultura occidentală în secolele XVI—XVII reprezintă temele unora din aceste rapoarte. Mai poate fi adăugat un raport privind tipologia proceselor de renaștere națională în Europa centrală și răsăriteană ori altul privind consecințele tratatului de la Berlin din 1878. Dar și în cadrul celorlalte două mari grupări de teme ale acestei subsecții — *Idei și societăți* și *Economii* — există rapoarte care depășesc geografic

www.dacoromanica.ro

spațiul european, cum ar fi cel consacrat instituției vakufurilor din Imperiul otoman, ori cele privind probleme ale comerțului cu Asia în secolele XV—XIX sau reacția Chinei față de penetrația comercială a puterilor occidentale. Temele privind numai istoria europeană sînt și ele de un marcant interes. Amintim raportul dedicat dreptului de rezistență în secolul XVI, ori cele privind mișcările țărănești în secolele XVI—XVIII, ori rolul intelectualilor în Italia „vechiului regim". Formarea marilor puteri moderne ale continentului în secolele XVII și XVIII, țărănimea și statele naționale, ori anul revoluționar 1830 sînt alte probleme abordate în aceeași subsecție, în care figurează și un raport românesc consacrat problemei implicațiilor politice ale epocii luminilor în Europa de centru și de sud-est (Alexandru Duțu și Pompiliu Teodor).

Subsecția de istorie contemporană cuprinde peste douăzeci de rapoarte asamblate în cadrul a patru mari grupe : *Relații internaționale, Politică internă și economie, Societăți* și *Muncă și gestiune în industria secolului XX*. Evantaiul tematic este variat. Declinul sistemului imperialist mondial și probleme ale păcii în Asia secolului XX, rolul micilor puteri în relațiile internaționale ale aceluiași veac, mișcarea muncitorească și problema colonială, criza economică din 1929—1933 și Europa orientală, iată cîteva rapoarte ale acestei subsecții. Minoritățile în Europa de sud-est, mobilitatea socială în Statele Unite, sportul — fapt social și cultural, economia norvegiană după cel de-al doilea război mondial, structurile întreprinderilor și revoluția industrială a secolului XX, creșterea și subdezvoltare în lumea secolelor XIX și XX, sindicatele și patronatul în Franța sînt alte teme abordate în rapoartele aceleiași subsecții. De asemenea, în cadrul aceleiași subsecții un raport a revenit României : *Reformele agrare în perioada interbelică* (Damian Hurezeanu și Costin Murgescu).

Cea de-a patra secție a celui de-al XV-lea Congres Internațional de Științe Istorice își va desfășura lucrările în cursul primelor două zile de dezbateri — 11 și 12 august —, în timp ce primele trei secții sus amintite vor lucra, în paralel, în cursul următoarelor patru zile 13 16 august —. Activitatea secției a patra va avea loc în cadrul cîtorva zeci de organisme internaționale afiliate ori comisii interne ale Comitetului Internațional de Științe Istorice. Deosebit de importante vor fi lucrările Comisiei internaționale de istorie a celui de-al doilea război mondial, care va dezbate tema *Propaganda în timpul războiului: mijloace, metode, imaginea inamicului, rezultatele sale*, cele ale Comisiei internaționale de istorie a mișcărilor sociale, care-și va axa discuțiile asupra temei *Problemele micii întreprinderi de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și pînă în zilele noastre*, cele ale Comisiei internaționale de istorie a adunărilor de stări consacrate statului modern și instituțiilor parlamentare, ori cele ale Comisiei internaționale de istorie militară comparată privind tema *Armata și societatea*. Mai trebuie amintite lucrările Asociației in ternaționale de studii bizantine, Comisiei internaționale de studii slave, Institutului panamerican de geografie și istorie, Federației internaționale de studii asupra Renașterii, Comisiei internaționale de numismatică, Asociației internaționale de istorie economică, ca și cele ale Asociației internaționale de istoria

www.dacoromanica.ro

dreptului și a instituțiilor. De asemenea, în cadrul celui de-al XV-lea Congres Internațional de Științe Istorice mai trebuie menționate dezbaterile Asociației internaționale de studii sud-est europene, ale Comisiei internaționale de istorie maritimă, ale Asociației istoricilor africani, ale Uniunii istoricilor arabi, ale Comisiei internaționale de istorie a orașelor, ale Comisiei internaționale de istorie a Universităților, ale Asociației europene de istorie contemporană, ale Comisiei internaționale de demografie istorică, ale Comisiei internaționale de istorie ecleziastică comparată, ale Comisiei internaționale de diplomatică ori ale Comisiei internaționale de istorie a presei. Reunind un număr relativ mai restrîns de specialiști, în cadrul fiecărui organism, dar oferind prilejul unei dezbateri mai aprofundate, la care vor participa în număr destul de mare și istoricii români, activitatea secției a patra a Congresului va fi neîndoielnic dintre cele mai interesante.

În ansamblu, importanta reuniune care va avea loc în luna august la București va prilejui dezbaterea unor probleme fundamentale ale istoriografiei mondiale, un larg schimb de opinii și desigur ea va da ocazia istoricilor din țara noastră să facă cunoscută specialiștilor din întreaga lume problematica istorică românească și să evidențieze realizările istoriografiei noastre. Congresul va pune totodată în relief străduințele României pe linia apropierii dintre popoare, a conlucrării rodnice pe tărîmul științei și culturii, în spiritul coexistenței pașnice și a colaborării între popoare.

Înfățișînd stadiul actual al pregătirii Congresului, trebuie semnalat în primul rînd că cele trei volume de Acte ale Congresului se află în clipa de față sub tipar. Un al patrulea volum, cuprinzînd dezbaterile, urmează să apară după Congres. Sub tipar se află și cele două părți ale celui de-al VI lea volum *Nouvelles Etudes d'Histoire*, realizat cu contribuțiile unor istorici din întreaga țară. De curînd, a fost predat Editurii Academiei și volumul tradițional de bibliografie istorică pe ultimii cinci ani realizat la Cluj.

Istoricilor din întreaga lume, prin comitetele naționale sau direct, li s-au adresat două circulare și pînă la sfîrșitul acestei luni va fi elaborată cea de-a treia circulară.

O.N.T. Carpați a preluat sarcinile rezolvării problemelor de găzduire și a hotelurilor. Din partea Comitetului de organizare se depun, de asemenea, toate eforturile ca aceste sarcini să fie duse la îndeplinire în condițiile cele mai optime.

În ceea ce privește participarea istoricilor români, ea se va concretiza într-un mare raport, în trei corapoarte la secția de metodologie, în trei rapoarte la secția cronologică și în alte trei la secția a patra a organismelor internaționale afiliate Comitetului internațional de științe istorice și a comisiilor interne, ca și într-un coreferat alcătuit de C. Șerban, utilizat în raportul Comisiei internaționale de mișcări sociale și de asemenea în numeroasele intervenții ce vor avea loc.

Merită să fie relevat și efortul publicațiilor periodice de specialitate, din cadrul A.S.S.P. și din afară și în primul rînd al revistelor „Revista

www.dacoromanica.ro

de Istorie" — care are o rubrică permanentă dedicată Congresului — și „Revue Roumaine d'Histoire", de a consacra numere speciale, cu o tematică adecvată, celui de-al XV-lea Congres Internațional de Științe Istorice.

Congresul va solicita din partea istoricilor români, un efort susținut în ceea ce privește aspectele organizatorice și de găzduire, este însă cert că ei vor răspunde cu înalt simț de responsabilitate patriotică necesităților impuse de importanta reuniune, care reprezintă, neîndoielnic, un moment cu totul deosebit în istoria științei și culturii românești.

DAN BERINDEI

Secretar al Comitetului Național
al Istoricilor Români

www.dacoromanica.ro

CERCETAREA ŞTIINŢIFICĂ ŞI ARHIVELE

Obiectivele măreţe cuprinse în documentele programatice ale partidului din ultimul deceniu şi jumătate au propulsat întreaga viaţă social-politică, au determinat un avînt general, un suflu înnoitor în toate domeniile de activitate. Spiritul revoluţionar, cutezanţa gîndirii, profunda cunoaştere a realităţilor şi pe această bază dezvoltarea creatoare a tezaurului materialismului dialectic şi istoric au dat noi sensuri şi dimensiuni relaţiei dialectice — trecut — prezent şi viitor. Spiritul creator, revoluţionar, propriu tovarăşului Nicolae Ceauşescu — secretarul general al P.C.R., a impulsionat şi mobilizat toate forţele sociale spre noi căutări şi cercetări inclusiv în domeniul ştiinţelor sociale privind stabilirea adevărului obiectiv şi combaterea cu toată fermitatea a dogmatismului şi rutinei, a tot ce este perimat. Analiza ştiinţifică, promovarea noului izvorît din condiţiile istorice concrete ale realităţii româneşti precum şi practica socială revoluţionară de un dinamism necunoscut, au creat condiţii şi a determinat o dezvoltare a cercetărilor, a investigării în toate domeniile. Pe acest fond general şi accesul la informaţie, inclusiv în arhive, a cunoscut o revelaţie.

Este îndeobşte cunoscut că accesul la informaţii şi în genere la cultură este un drept al fiecărui cetăţean potrivit prevederilor consfinţite de legile ţării şi în primul rînd de Constituţie. Revoluţia de eliberare naţională şi socială, antifascistă şi antiimperialistă a creat largi posibilităţi de acces la cultură inclusiv la cunoaşterea tezaurului de informaţii documentare al ţării, transformîndu-l dintr-un obiect restrîns de studiu, apanaj al unor cercuri de specialitate, într-un bun de cultură al întregului popor. În anii revoluţiei şi construcţiei socialiste, în mod ascendent s-a asigurat accesul neîngrădit şi la aceste informaţii tuturor oamenilor muncii, fără deosebire de naţionalitate, mai ales prin noi fonduri şi colecţii, documente inedite etc. Întreaga activitate arhivistică a fost organizată pe baze ştiinţifice, avîndu-se în vedere valoarea fondurilor şi colecţiilor, realizarea unor instrumente de informare şi săli de studiu adecvate cu un personal de specialitate.

La dispoziţia cercetărilor, prin sălile de studiu ale Arhivelor Statului, au fost puse un număr impresionant de documente rezultat al creşterii şi *dezvoltării continue al Fondului Arhivistic Naţional*. Sub aspect cantitativ fondul documentar al Arhivelor Statului, comparabil doar într-un deceniu, respectiv 1970—1980, se prezintă astfel: dacă la sfîrşitul anului 1970 numărul fondurilor şi colecţiilor de documente era de 4828, în prezent acesta s-a ridicat la 19.583, la care se adaugă peste 27.000 documente achiziţionate de la persoane particulare.

Concomitent, izvoarele documentare au fost completate cu sute de mii de cadre de microfilm aduse din 20 ţări, respectiv din arhivele şi

www.dacoromanica.ro

bibliotecile din Austria, Anglia, Belgia, Bulgaria, Cehoslovacia, Franța, Iugoslavia, Italia, R. D. Germană, R. F. Germania, Polonia, Olanda, Luxemburgul, Turcia, Ungaria, U.R.S.S., S.U.A. și altele. Este de datoria noastră să mulțumim și pe această cale tuturor administrațiilor de arhivă și în primul rînd conducerilor acestor instituții pentru amabilitatea și sprijinul acordat cercetătorilor noștri în investigarea arhivelor din țările respective precum și în executarea de reproduceri după documente.

În ce privește aria tematică a informațiilor achiziționate și puse la dispoziția cercetării, acestea se întind de-alungul secolelor. Informațiile aduc elemente inedite asupra unor momente importante din istoria medie și excelează în date și informații pentru perioada modernă și contemporană. Ambele surse, interne și externe, se completează și constituie realmente o bază amplă de documentare pentru cercetarea științifică. Cele mai ample fonduri sînt ale Direcției Arhivelor Centrale — București, urmînd apoi filialele județene Iași, Cluj, Brașov, Sibiu, Argeș, Alba Iulia, Timiș și altele.

Cunoașterea și cercetarea lor impune în afara ordonării și prelucrării și elaborarea unor *instrumente de evidență* și lucru care să permită studierea problematicii respective. În acest scop au fost elaborate în ultimii 5 ani peste 160 inventare însumînd peste 35.000 pagini ce au fost puse la îndemîna cercetătorilor prin sălile de studiu. Caracteristica acestor instrumente de lucru constă în faptul că redă în mod succint și exact conținutul materialelor, dînd posibilitatea cercetătorilor să se orienteze cu mai multă ușurință în diversitatea materialelor.

Îndrumătoarele filialelor arhivelor din 15 județe, de asemenea, constituie un mijloc de informare și documentare, la îndemîna cercetătorilor pentru cunoașterea fondurilor și colecțiilor dintr-o anumită perioadă și dintr-un anume spațiu geografic. Cataloagele — alt instrument de informare și documentare, prin particularitățile sale, sprijină și ele în mod eficient cercetătorii. Atrag atenția prin conținutul și valoarea lor cataloagele de documente *Moldovenești și ale țării Românești*, elaborate de Direcția Arhivelor Centrale în această perioadă.

Pentru orientarea și identificarea problemelor ce interesează din cele peste cîteva milioane de cadre microfilm, s-a întocmit și dat la sălile de studiu fișe de rolă și s-au elaborat ghiduri de microfilme, ce au fost difuzate tuturor instituțiilor de cercetare din domeniul științelor social-politice. În același timp „Revista Arhivelor", organ al Direcției generale a Arhivelor Statului a publicat, cu regularitate, în rubrica „Achiziții noi" articole prin care se prezintă valoarea noilor documente achiziționate. În paginile revistei, sînt prezentate și rezultatul investigărilor în arhivele de peste hotare, inclusiv traducerea sau prezentarea sub formă de reproduceri a materialelor ce au conținut deosebit. Merită a fi reliefată și inițiativa manifestată de a înmănunchia, sub forma unei broșuri, toate prezentările de fonduri aduse din străinătate în ultimii 5 ani, ce au fost difuzate filialelor Arhivelor Statului și instituțiilor de cercetare.

Varietatea documentelor, valoarea informațiilor, datele și elementele inedite precum și preocuparea cercetătorilor de a studia și elabora o serie de lucrări de înalt nivel științific a determinat o creștere continuă a numărului cercetătorilor la sălile de studiu, inclusiv a volumului de

www.dacoromanica.ro

material consultat. Pe perioada ultimilor doi ani situația se prezintă astfel :

	1978	1979 *
Cercetători	3.180	3.312
Frecvențe	23.589	26.897
Dosare consultate	67.006	118.114
Documente	52.608	57.258

Din datele prezentate rezultă, în mod cert, o creștere a numărului de cercetători la sălile de studiu, iar față de un deceniu în urmă practic numărul, frecvența, dosarele și documentele consultate s-au dublat.

Interesant din punct de vedere al documentelor solicitate este gama foarte variată a problemelor care a făcut *obiectul cercetărilor*. Pe prim plan se situează problematica aprofundării unor perioade și momente deosebite din istoria patriei în vederea definitivării tratatelor de istorie a României, elaborarea unor corpusuri de documente, compendii ș.a.

În cadrul problematicii de istorie interesul cercetătorilor se îndreaptă spre studiul aprofundării unor aspecte legate de formarea voievodatelor și apoi concentrarea lor în state feudale, întărirea și lupta lor pentru păstrarea ființei naționale, a autonomiei în fața tendințelor hrăpărețe ale marilor imperii ale vremii. Studiind cu atenție documentele, cercetătorii scot la iveală particularitățile, formele specifice, originale pe care le-a îmbrăcat dezvoltarea economică socială în țara noastră, exploatarea feudală și formele sale, rolul și urmările nefaste ale dominației străine asupra dezvoltării și progresului social.

Foarte multe teme de studiu sînt consacrate relațiilor sociale și îndeosebi rolului pe care l-a avut țărănimea (răscoalelor țărănești), luptelor sale eroice sub conducerea marilor conducători de oști ca Mircea cel Bătrîn, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și altor domnitori pentru apărarea gliei străbune, a libertății, neatîrnării și unității naționale.

Cu toate că s-a scris atît de mult despre unele momente istorice de importanță deosebită în viața poporului român, totuși mulți cercetători studiază și reliefează noi aspecte în contextul european al evenimentelor anilor 1821 (Răscoala condusă de Tudor Vladimirescu) ; 1848 — revoluția burghezo-democratică ; 1859 — unirea Principatelor ; reformele și domnia lui Alexandru Ioan Cuza ; războiul de independență și formarea statului național unitar român.

Dezvoltarea industriei, apariția proletariatului și a mișcării muncitorești, pătrunderea și răspîndirea ideilor socialismului în România ; poziția mișcării muncitorești și a Partidului Comunist față de evenimentele politice din perioada dintre cele două războaie mondiale, inclusiv pregătirea și desfășurarea actului de la 23 august 1944, reprezintă, de asemenea, teme și subiecte ale multor cercetători din sălile de studiu ale Arhivelor Statului.

Capătă o pondere tot mai mare în cercetare și studiul politicii externe a României, relațiile sale cu diferite state, rolul și aportul său în contextul evenimentelor din sud-estul Europei, sprijinul dat popoarelor oprimate pentru eliberare socială și națională.

Programul lucrărilor celui de al XV-lea Congres internațional de științe istorice, pe fondul marilor teme propuse pentru dezbatere, prile-

* Toate aspectele se referă numai la accesul în Arh. Statului.

www.dacoromanica.ro

jueşte pregătirea pentru documentare a sute de cercetători care solicită izvoare documentare referitoare la aceste probleme.

Afluxul cercetării spre acest gen de informaţii, este explicabil prin pregătirile intense pe care le fac diferitele instituţii şi cercetători, prin abordarea unor probleme în cadrul aniversării unor mari momente istorice care se desfăşoară sub egida a 2050 de ani de la crearea primului stat dac centralizat şi independent, precum şi a pregătirii lucrărilor cu care se întîmpină cel de al XV-lea Congres internaţional de ştiinţe istorice, ce se va ţine la Bucureşti în acest an.

Ceea ce caracterizează acest proces intens şi profund de investigare şi cercetare este înalta responsabilitate de a cunoaşte „istoria aşa cum a fost ea", pentru că „nimic nu se poate construi ignorînd trecutul — după cum arată tovarăşul Nicolae Ceauşescu — esenţial este să se ia ce este bun şi să se asigure o dezvoltare pe baze noi, în raport de nivelul de cunoaştere la care a ajuns societatea într-un moment dat"

Sub aspectul structurii şi compoziţiei cercetătorilor din sălile de studiu, atrage în mod evident atenţia, în afara specialistului consacrat într-un domeniu de activitate, numărul în continuă creştere al studenţilor care îşi întocmesc lucrările de diplomă; al doctoranzilor şi al „omului obişnuit" Aproape în toate sălile din Arhivele Statului întîlneşti „omul obişnuit" a cărui calificare sau profesiune nu este legată de cercetarea în domeniul ştiinţelor istorice, dar care atras de dragostea sau setea de cunoaştere a istoricului satului sau oraşului natal, efectuează investigaţii şi apoi redactează monografii. De asemenea, aniversarea unor şcoli, a unor întreprinderi, unităţi agricole sau a unor instituţii de cultură, determină investigarea în arhive a nenumărate documente, pe baza cărora se reconstituie istoricul instituţiei sau organizaţiei respective.

Fără îndoială că cercetarea cea mai asiduă, profundă şi sistematică o face cercetătorul consacrat, specializat pe o anumită problematică sau perioadă istorică, care şi-a propus să elaboreze o lucrare ştiinţifică în cadrul şi în condiţiile stabilite de instituţia la care lucrează. Sînt interesante din acest punct de vedere frecvenţele cercetătorilor din unele instituţii prestigioase de cercetare ca: Institutul de istorie „N Iorga", Institutul de istorie şi arheologie „A.D. Xenopol" din Iaşi, Institutul de istorie şi arheologie din Cluj, Institutul de studii sud-est europene, Centrul de studii şi cercetări de istorie şi teorie militară ş.a.

Lucrările elaborate de aceste instituţii, avînd la bază izvoarele documentare studiate în Arhivele Statului, oglindesc atît efortul şi capacitatea de interpretare a datelor şi faptelor prezentate cît şi natura şi valoarea materialului folosit.

Analizînd fenomenul de creştere a numărului cercetătorilor la sălile de studiu, al frecvenţelor şi uriaşului material utilizat, este necesar a sublinia şi alte aspecte şi anume: cel al termenului general de 30 de ani de intrare al materialului documentar în cercetarea ştiinţifică şi cel al deschiderii largi spre acces la studiu şi cercetare, ce s-a realizat în ultimii ani. Este incontestabil că la baza dezvoltării cercetării, inclusiv în arhive stau şi vor sta şi în viitor, cerinţele rezultate din documentele programatice ale partidului, orientările date cercetării şi ştiinţei de către Secretarul general al P.C.R. tovarăşul Nicolae Ceauşescu, avîntul general în toate domeniile vieţii noastre sociale şi politice.

www.dacoromanica.ro

De aceste condiții ale cercetării s-au bucurat și cercetătorii străini care au venit în țara noastră la studiu, în cadrul acordurilor interguvernamentale sau relațiilor de schimb pe care țara noastră le întreține cu o serie de țări de pe diferite meridiane ale lumii. Luînd aceeași perioadă de referință, ultimii doi ani, se poate reliefa studiul în arhivele noastre, în medie anuală de 40 cercetători străini.

Dintre cercetătorii care au studiat în arhivele noastre merită a fi menționați cei din Anglia, S.U.A., Cipru, Liban, R.F. Germania, Grecia, Iugoslavia, Norvegia, Bulgaria, Ungaria, Cehoslovacia, U.R.S.S. și alții.

Ca rezultat al acestor cercetări, concretizate în activități editoriale, avem faptul că în străinătate au apărut o serie de lucrări cu teme de istoriografie românească.

În contextul analizei accesului în Arhive, merită a fi subliniate și preocupările pentru asigurarea unor condiții tehnico-materiale cît mai corespunzătoare cercetătorilor. Noile construcții de arhive, realizate în ultimii ani, în județele Iași, Mureș, Galați, Vaslui, Olt, Harghita, adăugate celor construite anterior, sînt prevăzute cu săli de studii luminoase, spațioase și dotate cu mobilier modern. Aceleași condiții de studiu vor fi prevăzute și în noile construcții ce se vor realiza în cincinalul 1981—1985. Sperăm că noua construcție, respectiv sediul central al Arhivelor din București, proiectat a fi realizat tot în această perioadă, să asigure un plus de condiții, de confort și funcționalitate în deservirea cercetătorilor autohtoni și străini.

La sălile de studiu din București și în viitor din centrele universitare s-au asigurat, la cererea cercetătorilor, copii după unele materiale documentare sub formă de xerox, microfilme și facsimile. Numai în ultimii doi ani s-au eliberat aproape 60.000 reproduceri după documente.

În deservirea cercetătorilor în sălile de studiu a început să capete o pondere din ce în ce mai mare facsimilul sau fotocopia pentru documentele vechi și de o valoare deosebită și microfilmul pe măsură ce vor fi microfilmate fondurile și colecțiile cele mai solicitate la sălile de studiu. Rola de microfilm prezintă o serie de avantaje pentru protecția documentelor. Avantajele pe care le prezintă sînt net superioare și viitorul aparține acestui gen de miniaturizare a informației inclusiv microfișei care să fie citită cu ajutorul unei aparaturi moderne nu numai în marile biblioteci sau arhive dar și în filialele acestora. Acestea mai oferă posibilitatea și unui schimb de informații cu instituții similare din străinătate pe baza principiului interesului reciproc și a colaborării bilaterale.

În sfîrșit, trecerea întregii evidențe a fondurilor și colecțiilor pe computer și realizarea în viitorul apropiat a unei bănci de date în legătură cu natura și valoarea materialelor documentare vor da posibilitatea unei deserviri și mai prompte a cercetătorilor la sălile de studiu.

În abordarea problemei accesului în arhive, cele mai multe aspecte au fost tratate prin prisma eforturilor depuse de arhive de a dezvolta baza documentară, a elabora instrumente de evidență, a crea condițiuni optime de studiu și deservire ș.a. Între deținătorii de arhive și cercetători nu există însă un raport unilateral de deservire-cercetare, de oferire a informației și studiu sau numai de obligații și drepturi. Mutațiile intervenite în structura și profilul instituțiilor au conferit fiecăruia noi posibilități de afirmare pe toate planurile și în primul rînd pe planul culturii

www.dacoromanica.ro

și al științei. În virtutea acestor condițiuni și între aceste instituții s-au stabilit *relații de colaborare și sprijin reciproc.* Mulți cercetători din sălile de studiu concură la descoperirea a noi izvoare documentare, sesizează locul și valoarea lor, sprijină aducerea sau realizarea de copii sau reproduceri după documentele cele mai valoroase pentru a întregi sau completa diferite fonduri sau colecții. Sînt astfel semnificative, oferirea, sub formă de donație, Arhivelor Statului de documente importante de o serie de cercetători pasionați care au apreciat locul și condițiile de păstrare pentru aceste materiale. Sprijinul multor cercetători mai ales din București, Iași, Cluj-Napoca s-a materializat și prin semnalarea cotelor unor importante documente din arhivele și bibliotecile străine pentru a putea fi achiziționate de Arhivele Statului sau prin oferirea direct instituției, pentru copiere, a unor role de microfilm aduse din străinătate. Merită a fi aduse mulțumirile de rigoare și pe această cale tuturor cercetătorilor care în conformitate cu prevederile Decretului 472 au predat Arhivelor însemnate informații documentare. Efortul comun a dus la îmbogățirea bazei documentare a țării și în același timp la evitarea unor acțiuni de suprapunere sau paralelism. În relația de colaborare Arhive — instituții de cercetare, un loc important îl ocupă și o serie de acțiuni comune subliniind îndeosebi rezultatele deosebite în elaborarea unor *ediții de documente.* Rolul unei atari colaborări fructuoase s-a materializat în cele trei volume consacrate *Independenței de stat a României* întocmite de D.G.A.S., Institutul de istorie „N. Iorga", Academia R.S.R. și Academia de științe sociale și politice. Prin colaborări cu specialiști din aceleași instituții au fost elaborate și alte publicații de specialitate, dedicate evenimentelor revoluționare ale anilor 1821 ; luptelor duse de forțele înaintate ale anilor 1848 ; Unirii Principatelor, făuririi statului național unitar român (1918). Merită a fi evidențiată și lucrarea recent apărută *Documente străine despre români* dedicată sărbătoririi a 2050 de ani de la crearea primului stat dac centralizat și independent condus de Burebista.

Sperăm că printr-un efort comun al specialiștilor din sistemul Arhivelor Statului și al celor din institutele de cercetări istorice, prin formele și mijloacele cele mai potrivite, să fie reluată acțiunea de publicare a volumelor de documente începută încă cu mulți ani în urmă de E. Hurmuzaki.

Schimbul de idei, de experiență, în valorificarea tezaurului documentar al țării s-a concretizat și în alte acțiuni. A intrat în practica ultimilor ani organizarea periodică de consfătuiri pe tema „Baza documentară și istoriografia", în care specialiști aproape din toate instituțiile de științe, social-politice se informează reciproc asupra surselor de documentare recent descoperite, despre valoarea lor și posibilitățile de folosire. De asemenea, merită a fi reliefate prin ținuta și eficacitatea lor și sesiunile de comunicări, simpozioanele sau alte manifestări științifice dedicate unor evenimente istorice deosebite din viața și lupta poporului român, la care cercetători și arhiviști au valorificat deopotrivă bogatul material documentar al fondurilor din Arhivele Statului.

Subliniind buna colaborare cu specialiști din diferite instituții de cercetări sau de alt profil, este interesant de reamintit că raporturile de colaborare nu reprezintă ceva nou, doar formele și mijloacele de acțiune, precum și elementele calitative diferă în aceste raporturi. Punerea la

www.dacoromanica.ro

dispoziția cercetătorilor a izvoarelor documentare a fost un atribut al arhivelor și în trecut după cum și semnalarea sau donarea unor documente a fost o chestiune destul de frecventă, apreciată și atunci ca un act de ținută civică Iată de ce în noile condiții ale studiului și cercetării unor documente inedite în țară sau străinătate, semnalarea și predarea unei reproduceri după aceste documente Arhivelor Statului rămîne un act de corectitudine și ținută etică. Dreptul de folosire prioritară a informațiilor descoperite ca rod al muncii personale este asigurat. Concomitent se elimină însă risipa de forțe materiale și financiare sau paralelismul în obținerea și achiziționarea acelorași surse documentare. Colaborarea nu exclude în același timp dreptul și posibilitatea nici unei instituții de profil de a întocmi și elabora lucrări de specialitate proprii, studii și publicații cu caracter istoric documentar, ediții de documente etc., lucrări realizate în trecut și prezent. Referindu-se numai la rolul și atributul Arhivelor, marii cărturari ai țării, ca Bogdan P. Hașdeu, reliefau : misiunea Arhivelor Statului este de a descoperi documente referitoare la istoria țării și a le publica. „Publicații și iarăși publicații, istorie și iarăși istorie" iată misiunea arhivelor (din „Dezbaterile din Adunarea Deputaților" ședința din 3 XII 1884). Grija față de arhive, de păstrarea și valorificarea documentelor este foarte expresivă și în desele referiri ale marelui istoric Nicolae Iorga care arată că : „Arhivele nu sînt niște simple depozite de acte vechi, ci institute de cercetări științifice" (Expunere de motive la legea arhivelor din 1925). Reproducerea a încă unui citat al marelui istoric este revelator. „A scrie istorie este o datorie pentru omenire, a adăogi cu ce ai aflat e o obligație pentru fiecare". Deși este o datorie pentru *toți oamenii muncii*, indiferent de profesie, de a contribui la dezvoltarea bazei documentare a țării și la scrierea istoriei — acesta nu este numai un act de cultură, ci, în primul, rînd un act de manifestare a dragostei față de patrie și popor.

Rezumînd preocupările pentru continua dezvoltare a bazei documentare a țării, de introducere operativă în circuitul științific a noi și noi fonduri și colecții, de lărgire a accesului în arhive și de bună conlucrare a specialiștilor din Arhivele Statului cu cei din instituții de științe social-politice, se impune și o schițare de noi posibilități de conlucrare pentru viitorul apropiat. Prognozele anilor 1980—1985 și 1986—1990 prevăd largi posibilități de valorificare a informației documentare atît sub aspectul elaborării de studii și publicații de specialitate, cît și sub alte forme (volume de documente, articole, referate etc.), avînd la bază problematica vastă ce stă în fața cercetătorilor din domeniile științelor social-politice așa cum reiese ea din documentele programatice ale celui de-al XII-lea Congres al P.C.R.

IONEL GAL

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

REUNIUNE PRELIMINARĂ PRIVIND CONSTITUIREA UNEI COMISII INTERNAȚIONALE DE ISTORIOGRAFIE

La 11 februarie 1980 s-a desfășurat la Paris o reuniune preliminară consacrată constituirii unei comisii internaționale de istoriografie. Concepută ca o comisie internă a Comitetului internațional de științe istorice (C.I.S.H.), aceasta s-ar adăuga celor opt comisii existente în prezent (comisia de bibliografie ; comisia de istorie ecleziastică comparată ; comisia de demografie istorică ; comisia pentru istoria orașelor ; comisia pentru istoria universităților ; comisia de diplomatică ; comitetul de metrologie istorică ; comisia de istorie a revoluției franceze). Lucrările reuniunii au fost conduse de prof. Michel François, secretar general al Comitetului internațional de științe istorice. Au participat istorici din mai multe țări, dovadă a interesului cu care este urmărit acest proiect. Din partea românească a fost prezent lector dr. Lucian Boia, titularul cursului de istoriografie la Facultatea de istorie-filozofie din București.

La întrunirea de la Paris s-a subliniat rolul inițiator pe care l-a avut România în procesul constituirii noii comisii. Într-adevăr, propunerea de înființare a unei comisii de istoriografie, susținută încă din 1977 de prof. Mihai Berza și de Lucian Boia, a fost aprobată în principiu, în vara aceluiaș an, de adunarea generală a C.I.S.H., iar în august 1978, la București, biroul C.I.S.H. a reluat discuția, reafirmîndu-și sprijinul și votînd acordarea unei anumite sume pentru facilitarea unei întruniri preliminare a cîtorva specialiști din diferite țări.

Întrunirea care a avut loc acum, la Paris, s-a soldat cu alegerea unui birou provizoriu și cu discutarea cîtorva proiecte de activitate pentru viitor. În birou au fost aleși trei istorici : Lucian Boia (România), Charles-Olivier Carbonell (Franța) și Georg G. Iggers (S.U.A.). Cei doi colegi ai noștri, din Franța și Statele Unite, sînt specialiști recunoscuți în probleme de istoriografie. Charles-Olivier Carbonell, profesor la Institutul de științe politice din Toulouse și la Universitatea din Montpellier, este autorul unei lucrări profund înnoitoare, de analiză în spirit sociologic și cantitativ a fenomenelor istoriografice : *Histoire et historiens. Une mutation idéologique des historiens français, 1865—1885*, Toulouse, 1976. Georg G. Iggers, profesor la Universitatea statului NewYork din Buffalo, a publicat, în acest domeniu, două lucrări importante, prima referitoare la evoluția gîndirii istorice germane, cealaltă, la tendințele actuale ale istoriografiei : *The German Conception of History. The National Tradition of Historical Thought from Herder to the Present*, 1968, și *New Directions in European Historiography*, 1975. Misiunea principală care revine biroului este, în lunile ce urmează, obținerea unui număr cît mai mare de adeziuni, în așa fel încît, cu ocazia congresului internațional de științe istorice de la

www.dacoromanica.ro

București, din august 1980, adunarea generală a C.I.S.H. să voteze înființarea comisiei interne de istoriografie.

Printre planurile de viitor discutate, figurează organizarea de colocvii internaționale pe teme de istoriografie, precum și editarea unor publicații. S-au propus astfel, redactarea unui buletin bibliografic, elaborarea unei enciclopedii a istoriografiei mondiale, precum și — propunere care pentru început are cele mai multe șanse de a fi realizată — publicarea unei reviste specializate.

Autorul prezentei note a discutat în detaliu problemele legate de înființarea comisiei, atît cu profesorul Michel François care, în calitatea oficială pe care o are, a oferit, în ultimii ani, un sprijin esențial eforturilor întreprinse, precum și cu prof. Charles-Olivier Carbonell. Cu ultimul, discuțiile începute la Paris, s-au prelungit în zilele următoare la Toulouse. Concluziile ce se pot desprinde deocamdată nu pot fi decît optimiste. Înființarea comisiei de istoriografie va contribui la o mai bună cunoaștere reciprocă, și, implicit, la o apropiere a școlilor istorice naționale*. În ce privește istoriografia noastră, care a dat nume și realizări remarcabile, se va crea o posibilitate în plus pentru popularizarea în întreaga lume a înfăptuirilor ei, pentru integrarea ei organică în evoluția istoriografiei universale.

LUCIAN BOIA

* Potrivit procesului verbal întocmit, la întrunirea de la Paris au fost prezenți: P. den Boër (Utrecht), L. Boia (București), M. Donzelli (Neapole) M. R. Goldstein (Buenos Aires), Ch. Amalvy (Paris), Ch. O. Carbonell (Montpellier), A. Gérard, J. Glénisson și B. Guenée (Paris).

Alți istorici, deși nu au putut participa și-au exprimat adeziunea: P. Gérin (Louvain), G. G. Iggers (New York) K. E. Jeisman și R. Riemenschneider (Braunschweig), P. Stadler (Zürich), M. Siegel (New York), H. L. Wesseling (Leiden), Y. Yardeni (Haifa).

Ulterior (pînă la începutul lunii iunie 1980) s-au mai primit adeziuni din partea următorilor istorici: J. Kudrna (Praga), W. Berthold (Leipzig), M. Coll y Alentorn (Barcelona), C. Bobińska (Cracovia), A. F. Grabski (Varșovia).

Constituirea comisiei va avea loc în ziua de 12 august 1980.

www.dacoromanica.ro

A XIV-A SESIUNE ANUALĂ DE RAPOARTE PRIVIND REZULTATELE CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE ÎN ANUL 1979

În zilele de 20 23 martie 1980, a avut loc la Tulcea cea de-a XIV-a sesiune anuală de rapoarte arheologice, sub egida Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice şi a Consiliului Culturii şi Educaţiei Socialiste.

După ce în prima parte a zilei de 20 martie, Comisia arheologică a aprobat planul de săpături arheologice pentru anul 1980, în după amiaza aceleiaşi zile a avut loc şedinţa de deschidere a lucrărilor sesiunii. După cuvîntul de salut rostit de Ion Petre, prim-secretar al Comitetului judeţean Tulcea al P.C.R., preşedintele Consiliului popular judeţean, şi ale reprezentanţilor Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice (prof. dr. doc. L. Banyai) şi Consiliului Culturii şi Educaţiei Socialiste (Ion Gălăteanu, secretar de stat), prof. dr. doc. M. Petrescu-Dâmboviţa, vicepreşedinte al Comisiei arheologice, a prezentat *Problemele cercetării arheologice româneşti în anul 1979*.

În seara aceleiaşi zile, participanţii au vizitat expoziţia *Civilizaţia geto-dacică în zona danubiano-pontică*, organizată de Muzeul Deltei Dunării — Tulcea şi Muzeul de istorie naţională şi arheologie — Constanţa.

Lucrările sesiunii s-au desfăşurat la Casa Tineretului şi au fost grupate în cinci secţii: I. *Arheologia comunei primitive. Evoluţia culturii tracice timpurii;* II. *Civilizaţia traco-geto-dacică;* III. *Arheologia greco-romană. Procesul romanizării;* IV. *Formarea poporului român şi a statelor româneşti;* V. *Civilizaţia medievală românească.* Au fost prezentate, în total, 155 de rapoarte, reprezentînd contribuţiile a peste 140 de autori. Dacă se are în vedere că unele din rapoartele anunţate nu au fost prezentate, din cauza absenţei raportorilor, iar rezultatele altor cercetări nu au fost înscrise în programul acestei sesiuni, ne putem face o ideie destul de clară şi optimistă asupra amploarei şi rezultatelor cercetării arheologice din ţara noastră, precum şi a contribuţiei pe care arheologia o va aduce în continuare la cunoaşterea unei vaste perioade din istoria patriei — din timpurile cele mai îndepărtate, pînă în plin ev mediu.

Vom face în continuare o prezentare, pe secţiuni, a celor mai importante rezultate ale cercetărilor arheologice din anul 1979.

În cadrul secţiei I, *Arheologia comunei primitive*, cele 39 de rapoarte s-au referit la descoperiri din aproape toate regiunile ţării, reprezentînd contribuţii importante la cunoaşterea celei mai vechi orînduiri sociale pe teritoriul ţării noastre.

Astfel, paleoliticul a fost reprezentat prin săpăturile din peştera Boroşani, jud. Gorj (Maria Bitiri, M. Cârciumaru), din staţiunea paleolitică de la Cotu-Miculinţi, jud. Botoşani (M. Brudiu) şi de la Cladova, jud. Arad (V. Boroneanţ); mai amintim cercetările din staţiunea epipaleolitică de la Ostrovul Mare (V. Boroneanţ).

Neoliticul a fost prezent în rapoartele asupra săpăturilor de la Medgidia-Satu Nou (P. Hasotti), Via Schineni, jud. Vaslui (Magda Istrate), Radovanu, jud. Ilfov (E. Comşa), Circea, jud. Dolj (M. Nica), Suplacu de Barcău, jud. Bihor (Doina Ignat), cercetările de la Iclod, jud. Cluj, şi asupra neoliticului din Banat (Gornea şi Parţa) (Gh. Lazarovici) etc.

Un număr important de rapoarte s-au referit la epoca bronzului — corespunzînd din punct de vedere etnic istoriei timpurii a neamurilor tracice. Dintre rapoartele prezentate, remarcăm cele privitoare la sondajul de la Bucureşti-Militari (Mioara Turcu), săpăturile de la Stenca Liucovei, jud. Caraş-Severin (M. Gumă şi C. Săcărin), cele din cimitirul de tip Coţofeni de la Cheile Aiudului, jud. Alba (N. Vlassa), cele de la Culciu Mare, jud. Satu Mare (T. Báder) şi Oarţa de Jos, jud. Maramureş (C. Kacsó) sau cele de la Costeşti din Vale, jud. Dîmboviţa (I. Chicideanu), etc.

Remarcăm, de asemenea, prezentarea în cadrul acestei secţii a cîtorva rapoarte privind săpături de salvare în cadrul unor obiective economice de interes naţional: astfel, cercetările

„REVISTA DE ISTORIE" Tom. 33, nr. 6, p. 1195—1207, 1980

www.dacoromanica.ro

din zona „Acumulări Dridu", jud. Ilfov, efectuate de un colectiv al Oficiului pentru Patrimoniul Cultural Național al județului Ilfov, sau în zona viitoarei hidrocentrale „Porțile de Fier II". Mai amintim comunicarea despre *Pictura de la Cuciulat, jud. Sălaj* (M. Cârciumaru, Maria Bitiri) și studiul privind *Exploatarea animalelor în așezarea de la Drăgușeni, jud. Botoșani* (Alexandra Bolomey).

În cadrul secției a II-a, *Civilizația traco-geto-dacică*, s-au prezentat 30 de rapoarte asupra unor săpături ce se întind cronologic din secolul al VI-lea î.e.n. pînă în preajma cuceririi romane. Se poate spune că toate rapoartele și-au adus contribuția la mai buna cunoaștere a numeroase aspecte ale arheologiei celei de-a doua jumătăți a ultimului mileniu al erei vechi, punînd probleme de importanță majoră pentru istoria geto-dacilor. Cercetările privind această perioadă — acoperind din punct de vedere arheologic epoca fierului, au avut în vedere un mare număr de obiective de pe întreg cuprinsul țării. Am amintit aici săpăturile din așezările hallstattiene de la Babadag, jud. Tulcea (S. Morintz) și Portărești, jud. Dolj (C. Tătulea), o nouă așezare din secolul VI î.e.n. pe malul lacului Babadag (Ernest și Irina Oberländer-Târnoveanu), Beidaud, același județ (G. Simion și Elena Lăzurcă), din cetatea traco-getică de la Cotnari (A. Florescu), Brad, jud. Neamț (V. Ursachi), Răcătău, jud. Bacău (V. Căpitanu), cercetările din stațiunile bine cunoscute din Muntenia: Cîrlomănești (M. Babeș), Piscu Crăsani (N. Conovici) și Popești pe Argeș, cele de la Socu, jud. Gorj (P. Gherghe, Gh. Calotoiu) și altele.

Un loc aparte deține în cadrul descoperirilor anului precedent cetatea geto-dacică de la Bunești-Dealul Bobului, jud. Vaslui (Violeta Bazarciuc); autoarea raportului a distins în cursul cercetărilor două nivele, clar delimitate (secolele III—II î.e.n.) și au apărut o serie de materiale de valoare arheologică și istorică deosebită (14 fibule dacice de argint, 3 brățări de argint, 11 cercei, 2 inele, 1 drahmă histriană etc.). De asemenea, un loc important dețin săpăturile din cetatea dacică de la Cugir și mormîntul de luptător de aici (I.H. Crișan, F. Medeleț) sau cercetările din sanctuarul vechi de la Sarmizegetusa Regia.

În cadrul secției a III-a, *Arheologia greco-romană*, au fost prezentate 29 de rapoarte. Problematica cercetărilor se referă la cetățile grecești în epocile elenistică și romană, viața romană în provinciile Moesia Inferior și Dacia (secolele II—III e.n.), organizarea militară în Scythia Minor și a *limes*-ului dunărean în epoca romano-bizantină.

Cercetările din cetățile grecești au fost prezentate în rapoartele referitoare la *Argamum*-Capul Dolojman și împrejurimile sale (Maria Coja, Mihaela Mănucu-Adameșteanu), precum și cele de la *Histria* (epocile greacă, romană și romano—bizantină) (P. Alexandrescu, Maria Coja Catrinel Domăneanțu). Viața romană în Dobrogea a format obiectul raporatelor asupra cercetărilor de la *Tropaeum Traiani* (Al. Barnea, Monica Mărgineanu și Ioana Bogdan-Cătăniciu), din necropola tumulară de la *Noviodunum* (G. Simion), de la Fîntînele (A. Suceveanu: remarcabilă este descoperirea unui basorelief cu reprezentarea lui Sabazius, care, după opinia descoperitorului, pune problema existenței unui sanctuar al divinității traco-frigiene) sau de la Teliță, punctele „La Pod" și „Izvorul Maicilor" (V.-H. Bauman). Îndeosebi această din urmă comunicare, cu rezultate științifice foarte importante, a provocat discuții — în jurul atribuirii unei construcții explorate cu această ocazie tipului de exploatare agricolă *villa rustica*.

Mai bogată și mai diversă a fost tematica cercetărilor de pe cuprinsul fostei Dacii romane. Începuturile stăpînirii romane au fost evocate în două rapoarte. Unul, cel privitor la *castellum* de pămînt de la Barboși (M. Brudiu), pune probleme interesante privitoare la patrunderea romanilor la nordul Dunării; această fortificație datează de la începutul secolului al II-lea ca și castrul cu val de pămînt de la Pleșa (fost Porceni), com. Bumbești-Jiu, explorat și el în campania 1979. Colectivul șantierului Bumbești—Jiu (condus de Exspectatus Bujor) a mai efectuat o serie de secțiuni intersectînd *fossa* castrului din piatră din punctul „Gară": ele au pus în evidență faza cu *muri caespiticii*, refacerea de la începutul secolului al III-lea, faza finală (distrugerile suferite la mijlocul secolului al III-lea, cînd șanțul de apărare a fost umplut, săpîndu-se un nou șanț).

Pentru a rămîne în domeniul cercetării castrelor romane, mai amintim săpăturile de la Feldioara (N. Gudea, I. Pop), Brîncovenești (D. Protase, A. Zrinyi), Jidava-Cîmpulung (Em. Popescu și colectivul), *Porolissum* (E. Chirilă și colectivul), *Potaissa* (M. Bărbulescu), *Micia-Vețel* (L. Petculescu și colectivul). Deosebit interes a stîrnit și în acest an raportul asupra cercetărilor din castrul (Gh. Diaconu, V. Drâmboceanu) și thermele (Magda Tzony) de la Pietroasele, jud. Buzău. S-a relevat și în cursul discuțiilor că descoperirea în therme a ștampilelor legiunii XI Claudia, purtînd epitetul *Antoniniana* (datînd, deci, de la începutul secolului al III-lea), ridică probleme importante cu privire la situația Munteniei în epoca romană; deocamdată, cercetătorii complexului militar de la Pietroasele nu au izbutit a stabili în ce raport se află thermele față de castru (pe care autorii săpăturilor îl datează în secolul al IV-lea).

Alte aspecte ale vieții romane au fost prezentate în comunicările asupra săpăturilor de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (H. Daicoviciu și colectivul), din așezările rurale de la Micăsasa

www.dacoromanica.ro

(I. Mitrofan) și Șura Mică, jud. Sibiu (I. Glodariu, Th. Nägler), punerea în evidență a unui port roman la Ostrovul Mare, pe șantierul hidrocentralei „Porțile de Fier II" (M. Davidescu).

În cadrul aceleiași secții, au mai fost prezente cîteva rapoarte asupra unor centre militare romane tîrzii: *Sucidava* (D. Tudor și colectivul), Hinova, jud. Mehedinți (M. Davidescu; rezultate interesante, dar autorul nu a izbutit să facă o încadrare cronologică mai exactă a fortificației de tip *quadriburgium*), de la Topraichioi-Babadag (A. Opaiț, M. Zahariade).

În secția a IV-a, au fost prezentate alte 29 rapoarte, privind problema formării poporului român.

Cercetările efectuate pe teritoriul Moldovei au înregistrat date importante privind continuitatea locuirii la cst de Carpați în secolele II—X e.n. Au fost cercetate complexe arheologice în care au fost identificate noi aspecte culturale și particularități rituale care diferențiază grupurile etnice alogene de populația dacică, autohtonă (V. Mihăilescu-Bîrliba, săpăturile arheologice din necropola de la Tîrzia, jud. Neamț). Au fost continuate cercetările în mari obiective arheologice în care s-a observat transmiterea caracterelor materiale și spirituale dacice în veacurile IV—V e.n., alături de populațiile alogene (V. Palade, săpăturile din necropola de la Valea Seacă, jud. Bîrlad). Cercetările au înregistrat evoluția populației dacice și transformările structurale survenite în cultura materială și spirituală în secolele II—X (I. Mitrea, cercetările arheologice de la Izvoare-Bahna, D. Teodor — cele de la Drăgești, jud. Vaslui).

Săpăturile efectuate în obiectivele arheologice aflate la sud de Carpați au înglobat deopotrivă o perioadă istorică ce parcurge și depășește întreg mileniul I e.n. Cercetările au acoperit microregiuni în care a fost stabilită succesiunea locuirilor din veacul IV pînă în veacul XV (de exemplu, cercetările efectuate de V. Drâmboceanu la Zărnești, jud. Buzău); continuitatea culturii materiale de la sfîrșitul secolului al IV-lea și din prima jumătate a secolului următor (cercetările de la Cireșanu, efectuate de V. Teodorescu și D. Lichiardopol); structura materială și economico-socială a populației vechi românești în secolele VI—VII e.n. (cercetările de la Dulceanca II — Suzana Dolinescu-Ferche, cele de la Șirna — Șt. Olteanu), precum și identificarea a noi aspecte din secolele IX—X care reflectă formele de viață sătești în această perioadă (săpăturile de la Radovanu-Ilfov, prezentate de Maria Comșa).

În Transilvania, cercetările arheologice, de o amploare deosebită, și-au adus o contribuție esențială la reconstituirea aspectelor etnico-sociale din secolele II—X (R. Harhoiu și Gh. Baltag, cercetările de la Galații Bistriței; C. Gavin — necropola de la Bistrița-Năsăud; S. Dumitrașcu — cercetările de la Biharia; Gh. Anghel și M. Blăjan — săpăturile de la Sînmiclăuș, jud. Alba; Gh. Baltag și R. Harhoiu — cele de la Sighișoara).

Pe teritoriul Dobrogei au fost scoase la lumină vestigii din perioada paleobizantină pînă în secolul al XII-lea (necropola feudală timpurie de la Isaccea, explorată de I. Vasiliu), monumente în care poate fi urmărită continuitatea structurii urbane pînă în secolul al XIV-lea (Silvia Baraschi și N. Moghior — cercetările de la Nufărul, jud. Tulcea). Descoperirea recentă a unor importante mărturii scrise și a unor dovezi de ordin numismatic confirmă existența la Păcuiul lui Soare a unui important centru urban, *Vicina*, ce a funcționat din secolul X pînă în secolul al XIV-lea (P. Diaconu).

Subiectele abordate în rapoartele prezentate au fost completate de discuții în care s-a subliniat importanța determinării cronologice a aspectelor arheologice, necesitatea izolării grupurilor alogene în raport cu civilizația populației locale, judiciozitatea cu care a fost dirijat planul de cercetare pentru a îmbrățișa o tematică largă, privind perioada formării poporului român.

În cadrul secției a V-a, au fost prezentate 28 de rapoarte cu o tematică variată, cerută de problematica amplă a studierii civilizației medievale românești.

Obiectivele cercetate au avut în vedere conturarea și limpezirea unor aspecte în succesiune ale mediului feudal românesc, impuse de necesitatea adîncirii cunoașterii istorice: studiul satului medieval, a civilizației urbane, a unor instituții militare din spațiul carpato-danubian, a diverselor elemente de arhitectură laică și bisericească — privite prin prisma circumscrierii lor unui spațiu geoistoric mai larg.

Mai multe rapoarte au concretizat investigațiile arheologice în mediul rural medieval. Alături de așezările de la Rotopănești, jud. Suceava (Elena Busuioc) și Borniș, jud. Neamț (Rodica Popovici-Baltă), o mențiune specială merită așezarea de la Ostrovul Mare, jud. Mehedinți (G. Crăciunescu), datată prin analogii ceramice în secolele XIII—XIV.

Orașul și tîrgul medieval românesc au fost studiate prin cercetări efectuate pe mai multe șantiere arheologice. Pentru Țara Românească, contribuții noi au fost aduse spre completarea imaginii vechilor aglomerări urbane de la Curtea de Argeș (Lia și Adrian Bătrîna) și Tîrgoviște (P. Diaconescu), precum și la cunoașterea așezării de la gura Ialomiței, Orașul de Floci (L. Chițescu, Anca Păunescu, R. Lungu, T. Papasima și P. Vlădilă). Săpăturile de la Curtea de Argeș au surprins evoluția locuinței în decursul perioadei dintre sfîrșitul secolului al XIII-lea și ultimele decenii ale secolului următor, plecînd de la semibordeiul ușor și ajungînd la locuința complexă cu

www.dacoromanica.ro

pivniță. La Tîrgoviște, o parte din cercetări s-au concentrat în zona bisericii Stelea Veche, dezvăluind o mare varietate de aspecte ale vechiului oraș de reședință: o biserică cu o istorie îndelungată (începînd cu faza de lemn, de la sfîrșitul secolului al XIV-lea, pînă la refacerea din vremea lui Matei Basarab), un turn-clopotniță care flanca extremitatea sudică a cimitirului (secolul al XV-lea) și mai multe locuințe (secolele XIV—XVI). Pe teritoriul fostului „vieroș" Floci au fost scoase la lumină mai multe locuințe din secolele XVI—XVII și a fost continuată cercetarea a două monumente bisericești: o biserică de plan treflat din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și o biserică de plan dreptunghiular cu o singură absidă și cu pridvor, construită la cumpăna secolelor XV—XVI și refăcută în primele decenii ale secolului al XVII-lea. În Moldova, în apropierea Adjudului (A. Artimon, A. Paraginǎ), a fost identificat tîrgul dispărut al Adjudului Vechi, menționat în documente încă din secolul al XV-lea, fiind părăsit în secolul al XVIII-lea. Săpăturile arheologice din așezarea medievală de la Tîrgu-Trotuș, în punctul „Țarna Nouă" (A. Artimon), au dat la iveală urme materiale din secolele XV—XVII, dintre care amintim mai multe locuințe din piatră de la sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul celui următor. În sfîrșit, o semnificație aparte au avut săpăturile de salvare de la Tîrgu Neamț (A. Bătrîna, D. Luca), efectuate în vederea studierii unei locuințe dreptunghiulare din lemn, cu pat de piatră, datate în a doua jumătate a secolului al XIV-lea.

Una din direcțiile principale de investigație în domeniul arheologiei medievale românești o constituie studiul sistemelor strategice de apărare în cele trei țări române, fiecare cetate și fortificație cercetată adăugînd o piatră la edificiul cunoașterii acestei importante problematici de istorie medievală militară. Pentru Țara Românească, au continuat săpăturile în cetățile de pe linia Dunării, la Giurgiu (D. Căpățînă, Cristina Harhoiu și V. Vrabie) și Turnu Măgurele (Gh. Cantacuzino), apărute la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul celui următor, în legătură cu creșterea pericolului otoman. În Moldova, a fost cercetată fortificația de la Dealul Paiului, jud. Vaslui (Rica Popescu), întărită cu val de pămînt pregătit pe un pat de piatră, făcînd parte din sistemul de semnalizare al curții de la Vaslui. Datată în a doua jumătate a secolului al XV-lea, funcționarea ei este atribuită de către arheolog evenimentelor din iarna anului 1475. În Transilvania, au fost cercetate punctele fortificate de la Satchinez și Mănăștur, jud. Timiș (Al. Rădulescu) și cetățile Chioar, jud. Mureș (S. Iosipescu, V. Ursu) și Mălăești, jud. Hunedoara (V. Eskenasy, Adrian Rusu). Nucleul central fortificat de la Satchinez prezintă, pentru diferitele faze de construcție, șanțuri de apărare, val de pămînt și palisadă, *terminus ante quem* de fortificare fiind secolele XIII—XIV. Așezarea similară de la Mănăștur prezintă în plus o biserică și o necropolă, deocamdată fără elemente de cronologie. Fortificația din zona semimontană de la Chioar este construită în secolul al XIII-lea, alte două faze de construcție fiind datate la mijlocul secolului al XVI-lea și la 1657 (încheierea lucrărilor). Cetatea cnezială de la Mălăești a funcționat pe durata veacurilor XIV—XVII. Un subcapitol aparte îl reprezintă studiul așezărilor fortificate de felul celei de la Cluj-Mănăștur, jud. Cluj (P. Iambor și Șt. Matei), datată în secolele IX—XI și suprapusă de un cimitir, și al cetății cu șanțuri de apărare din secolele XII—XIII de la Ungra, jud. Brașov (R. Popa, R. Ștefănescu), de fapt o așezare pe înălțime întărită.

O preocupare aparte a constituit-o cercetarea reședințelor feudale, curți domnești, boierești și cneziale. La Vaslui (A. Andronic, Rica Popescu) au fost dezvelite resturile curții domnești din vremea lui Ștefan cel Mare. Săpăturile din zona Curții Noi din București i(P.I. Panait, A. Ștefănescu, Vasilica Sandu) au dus la prinderea fundațiilor palatului în forma literei L, construit în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea, ras de Arsenal în 1862. Cercetările arheologice de la Netezi-Grumăzești, jud. Neamț (Lia și A. Bătrîna) au documentat cea mai veche reședință feudală de piatră (locuință cu biserică și necropolă) cunoscută în Moldova, datată la sfîrșitul secolului al XIV-lea și aparținînd jupanului Bratu Netedu, mare dregător în sfatul domnesc al țării. La Ilidia, jud. Caraș-Severin (Șt. Matei, I. Uzum și D. Țeicu), în cuprinsul așezării din secolele IX—XIV, a fost dezvelită o locuință de piatră (secolele XII—XIII), atribuită unui cneaz local pomenit în documentele vremii.

Studiul necropolelor medievale, prin elementele de inventar și prin poziția scheletelor, poate lămuri unele probleme privind apartenența etnică a unei comunități și unele aspecte ale civilizației medievale românești. De o importanță excepțională se arată a fi necropola de la Vornicenii Mari—Tutova, jud. Suceava (M.D. Matei, E.I. Emandi), datată în secolul lal XII-lea, aparținînd unei comunități creștine, stabile, de caracter romanic, mai mult ca probabil românești. Menționăm, de asemenea, cea de-a doua necropolă a satului Mănești-Buftea, jud. Ilfov (A. Ștefănescu), datată în secolele XIV—XV, cimitirul de la Horodniceni, jud. Suceava (Elena Busuioc), datat în secolele XVI—XVIII și așezat în jurul unei biserici ctitorite de marele vistier Mateiaș (a doua jumătate a secolului al XVI-lea) și marea necropolă de la Enisala, jud. Tulcea (P. Mănucu-Adameșteanu), din care au fost cercetate, pînă acum, 169 morminte feudale.

În sfîrșit, arhitectura laică și bisericească a făcut obiectul altor două rapoarte: biserica de plan treflat și cu zid de incintă, ctitorie a lui Matei Basarab, de la Măxineni, jud. Brăila

www.dacoromanica.ro

(I. Cîndea) și palatul Ghica-Tei din București (R. Ciuceanu și C. Brăcăcescu), construit de Grigore IV Ghica pe vechi fundații din secolul al XVII-lea.

Discuțiile purtate au evidențiat necesitatea alcătuirii unor lucrări monografice privind săpăturile de maximă importanță, cercetării și altor cetăți de pămînt în vederea întregirii cunoașterii sistemului defensiv al Moldovei, aprofundării studiului asupra satului medieval românesc. În intervenții s-a insistat de mai multe ori pe oportunitatea îndrumării investigațiilor arheologice către obiectivele corespunzătoare actualelor criterii de prioritate. De asemenea, s-a remarcat, cel puțin pentru evul mediu, volumul insuficient al săpăturilor arheologice din Dobrogea și Transilvania, neconcordant cu importanța istorică a acestor spații geografice. Relevîndu-se importanța lucrărilor secției a V-a în lămurirea unor probleme fundamentale ale studiului civilizației medievale românești, s-a conturat ideea că arheologia se manifestă viu în cîmpul istoric românesc, cu atît mai mult cu cît pentru perioade îndelungate este singurul izvor la care putem apela.

★

Lucrările sesiunii au fost însoțite de organizarea unor excursii la cîteva obiective arheologice din județul Tulcea. Astfel, în după amiaza zilei de 22 martie, a avut loc vizitarea săpăturilor de la *burgus*-ul de la Topraichioi, de la Babadag și Enisala, iar în dimineața zilei următoare s-a organizat o excursie pe Dunăre, în zona cetății getice de la Beștepe și a celei romane de la Salsovia. Din păcate, vremea nefavorabilă nu a permis atingerea tuturor obiectivelor propuse de aceste excursii.

★

Prin rezultatele și problematica ce ridică, săpăturile arheologice din anul 1979 au adus contribuții de importanță deosebită la progresul cercetării noastre istorice. Descoperirile au fost remarcabile, uneori excepționale, de o utilitate indiscutabilă: — nu numai pentru perioade lipsite de izvoare scrise — cum este, de exemplu, orînduirea comunei primitive, dar și pentru plin ev mediu, cînd sursele scrise (narative, diplomatice etc.) sînt numeroase. An de an, știința noastră istorică beneficiază de aportul arheologiei, care, cercetînd sistematic arhiva — departe de a fi secătuită — a pămîntului, ne pune la îndemînă noi documente (arheologice, epigrafice, numismatice), fără de care progresul științific ar fi de neconceput.

Recenta sesiune a adus și învățăminte pentru orientarea cercetării arheologice în anii viitori. Totodată, s-a pus problema concentrării eforturilor în vederea investigării unor obiective de importanță majoră pentru istoria noastră veche și medie, o mai mare atenție acordată obiectivelor afectate de șantierele naționale de construcții.

S-a evidențiat contribuția deosebită la cercetarea arheologică a centrelor academice ale țării noastre, ca și colaborarea strînsă a acestora cu numeroasele muzee din țară — unde lucrează un număr important de cercetători valoroși și pasionați, ale căror descoperiri au adus nu o dată contribuții de primă importanță la cunoașterea istoriei noastre vechi. Astfel se cuvine a sublinia, și aici, meritele pe planul cercetării științifice ale colectivului Muzeului Deltei Dunării, în frunte cu directorul său, prof. Gavrilă Simion, care și-a dat atîta osteneală (ca și altă dată, cu ocazia unor reuniuni științifice internaționale), la reușita acestei sesiuni de rapoarte.

Petre Gherghe, Constantin C. Petolescu,
Suzana Dolinescu-Ferche, Radu Lungu

ȘEDINȚA DE COMUNICĂRI LA INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE BUCUREȘTI PRIVIND PROBLEMA CHILIEI

O problemă larg dezbătută în istoriografia română o reprezintă chestiunea Chiliei, punct strategic și comercial de maximă importanță aflat la convergența rutelor care uneau Marea Baltică și Europa centrală de Marea Neagră.

Institutul de arheologie București își dovedește și prin această preocupare prezența sa activă în cîmpul investigației istorice, organizînd în ziua de 7 februarie 1980 o ședință de comunicări și discuții privind problema atît de controversată a Chiliei.

Protagoniștii au fost Silvia Baraschi *(Din nou despre Chilia)* și Petre Diaconu *(Kili și expediția lui Umur-beg)*.

www.dacoromanica.ro

Cea dintîi informație precisă despre Chilia o reprezintă lista posesiunilor patriarhatului de Constantinopol de la începutul secolului al XIV-lea (cca. 1320). Din secolele anterioare ne parvin o serie de surse occidentale, orientale și bizantine, discutabile, susceptibile de a fi contestate, ultimele constituind obiectul criticii istorice a primei comunicări. După o scurtă trecere în revistă a istoricului problemei, s-a trecut la analiza de text, insistîndu-se în special pe știrile transmise de Nicetas Choniates (? — 1213) și Georgios Pachymeres (1242 — cca. 1310).

În a sa *Istorie* Choniates, povestind o serie de evenimente dramatice din deceniul 9 al secolului al XII-lea a istoriei Imperiului Bizantin, face referiri la o Hele (Χηλη): prima dată în legătură cu exilarea pretendentului Alexie Comnenul de către împăratul Andronic I Comnenul (1183—1185), eveniment ce ar fi avut loc în 1183, cînd se pomenește despre un orășel aflat pe malul mării, aproape de „gura Pontului"; apoi, cînd descrie fuga împăratului Andronic I Comnenul în fața lui Isac II Anghelos (1185—1195). Pachymeres pomenește o Hele, fortăreață așezată pe o insulă, la marginea Mării Negre, într-un ținut cu climă blîndă vara și cu temperaturi joase iarna. Aici a fost exilat fostul patriarh Iosif, în vremea lui Mihail VIII Paleologul (1258—1282). Silvia Baraschi identifică localitatea Hele din Choniates cu așezarea omonimă de pe coasta tracică a Mării Negre, excluzînd posibilitatea situării ei la Chilia Veche dunăreană. Argumente sînt: exilarea pretendentului Alexie Comnenul în interiorul granițelor imperiului, pentru a putea fi mai bine supravegheat; în fuga sa Andronic I Comnenul nu ar fi putut alege ținuturile de la nord de Dunăre, unde mai înainte (1164) fusese prins de valahi și predat împăratului Manuel I (1143—1180); așezarea Chiliei tracice la mare, într-un loc greu accesibil corăbiilor, fapt specificat de document. Cît despre locul de exil al patriarhului Iosif, cercetătoarea propune așezarea omonimă din Bithinia, alăturîndu-se părerii formulate mai înainte de N. Bănescu. Deci, în zona Pontului Euxin au existat trei localități cu nume asemănătoare, trei Chilii: dunăreană, tracică (prima identificare aparține lui Gh. Vîlsan, în 1927), bithinică.

În legătură cu expedița lui Umur-beg și devastarea Chiliei, pricipalul izvor îl reprezintă cronica lui Enveri, *Düsturname* (sec. al XV-lea). Pînă în momentul de față nu există un consens, nici cu privire la data desfășurării expediției (undeva prin deceniul 4 al secolului al XIV-lea), nici cu privire la identificarea „necredincioșilor" pomeniți de izvor. Pornind de la o serie de argumente istorice, geografice și fonetice, ca și de la faptul că Enveri ar fi putut confunda Chilia atacată de Umur-beg cu Chilia dunăreană, pe care o cunoștea, Petre Diaconu așează localitatea devastată de corsarii turci din Smirna la Anchialos, pe coasta tracică a Mării Negre. De aici rezultă că „necredincioșii" cu care s-a războit Urmur-beg nu ar fi fost vlahi (din moment ce evenimentele sînt mutate de la gurile Dunării), greci (în acest caz expediția turcilor lui Urmur-beg, trimiși de marele domestic Ioan Cantacuzino, nu s-ar fi justificat), tătari (în cronică se spune precis „necredincioși"), ci bulgari.

Participanții la discuții s-au declarat, în mare majoritate, de acord cu identificările propuse. Mai mult, au fost aduse în completare unele argumente și anume că în terminologia evului mediu cuvîntul „insulă" (la Pachymeres) poate avea sensul de loc izolat, peninsulă. S-au făcut bune aprecieri cu privire la modalitatea de argumentare istorică utilizată în expuneri.

Cauzele confuziei izvoarelor se datoresc în bună măsură necunoașterii în epocă a realităților geografice și omonimiei lingvistice.

Intervențiile au relevat necesitatea analizei critice a textelor și a confruntării izvoarelor scrise cu celelalte izvoare istorice. Utilitatea completării informației cu noi surse cartografice și geografice este cu atît mai importantă, cu cît izvoarele narative bizantine sînt adeseori nesigure. Pornind de la faptul că urmele materiale ale Chiliei în secolele abordate încă nu au fost descoperite, se impune, de asemenea, orientarea investigației arheologice spre zonele puțin cercetate, Dunărea maritimă fiind în acest sens un obiectiv de maxim interes.

În sfîrșit, pe linia actualelor criterii de prioritate din istoriografia română, în vederea înțelegerii realităților istorice de la Dunărea de Jos în perioada secolelor XIII—XIV, se face necesară o cercetare de ansamblu a stăpînirii tătare în această zonă.

Radu Lungu

FAZA REPUBLICANĂ A CELEI DE A PATRA OLIMPIADE NAȚIONALE DE ISTORIA ROMÂNIEI

În mod simbolic, în întîmpinarea aniversării a 2050 ani de la făurirea statului dac centralizat și independent condus de Burebista, s-a desfășurat la Deva, în zilele de 7—13 aprilie 1980, faza pe țară a Olimpiadei de istorie — deschisă participării tuturor cîștigătorilor din fazele

www.dacoromanica.ro

județene care au obținut nota 10 la concursurile organizate pentru clasele a VIII-a, a IX-a, a X-a, a XI-a și a XII-a.

Comisia centrală a fazei finale a Olimpiadei a fost alcătuită din acad. prof. Ștefan Pascu, președintele Comitetului național al istoricilor din R.S. România (președinte), Gh. I. Ioniță Universitatea din București (vicepreședinte), Ovidiu Popescu — inspector școlar al județului Hunedoara (secretar), Ioan Damșa — inspector general în Ministerul Educației și Învățământului (secretar), Gheorghe Platon — Universitatea „Al. I. Cuza" — Iași, Pompiliu Teodor — Universitatea „Babeș-Bolyai" — Cluj-Napoca, Ion Horațiu Crișan — Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca, Florentina Preda — Universitatea din București, Andrei Magyari — Universitatea „Babeș-Bolyai" — Cluj-Napoca, Ion Șendrulescu — Societatea de științe istorice din R.S. România, Dumitru Bîrjac — inspector școlar al județului Sălaj, Ioan Truță — inspector școlar al județului Alba, Alexandrina Popa — Liceul de matematică-fizică „Dimitrie Cantemir" — București, Vasile Păsăilă — Academia „Ștefan Gheorghiu", reprezentantul C.C al U.T.C., Silvia Matieș — președinta Consiliului județean Hunedoara al Organizației Pionierilor, reprezentanta C.N.O.P., Eugen Burza — vicepreședinte al Consiliului județean Hunedoara al Organizației Pionierilor.

Deschiderea oficială a Olimpiadei naționale de istorie s-a făcut în ziua de 7 aprilie a.c. în impunătoarea sală de festivități a Casei de cultură din Deva.

Semnatarului acestor rînduri i-a revenit misiunea de a rosti cuvîntul de deschidere a Olimpiadei în calitate de reprezentant al Ministerului Educației și Învățămîntului. În acest cuvînt s-au subliniat printre altele, următoarele: „Din însărcinarea conducerii Ministerului Educației și Învățămîntului îmi revine plăcuta îndatorire de a declara deschisă faza finală a Olimpiadei naționale de istorie la care participă cei mai merituoși elevi din țară, care au obținut la fazele județene ale întrecerii nota maximă — nota 10. Doresc să le urez tuturor succes deplin la această excepțională sărbătoare a istoriei și a istoricilor mai tineri.

Salutăm pe toți tovarășii prezenți aici în calitate de cunoscători, iubitori și slujitori ai istoriei și în primul rînd pe voi dragi elevi pentru rezultatele excepționale pe care le-ați obținut în cunoașterea istoriei, rezultate care v-au și dat dreptul să vă aflați aici, astăzi, în fața marii întreceri ce se desfășoară la Deva, pe străvechile pămînturi românești acoperite cu însemnele strălucitoare ale civilizației celor care, în urmă cu 2050 de ani, au pus piatra de temelie statului dac centralizat și independent condus de Burebista.

Sîntem, după cum se știe, în perioada în care — potrivit Hotărîrii Comitetului Politic Executiv al Comitetului Central al P.C.R. adoptată încă în 1977 — aniversăm în diverse modalități împlinirea a 2050 de ani de la făurirea statului dac independent și centralizat de sub conducerea lui Burebista și nici nu putea fi ales un alt loc mai simbolic pentru desfășurarea în acest an a finalei Olimpiadei de istorie, decît la Deva, deci pe locurile în care civilizația strămoșilor noștri a atins cote foarte înalte de afirmare.

Este dealtfel o tradiție încetățenită în viața școlii noastre a se merge cu asemenea prilejuri la locuri istorice semnificative cu finaliștii la Olimpiadele de istorie.

În 1977, finala s-a desfășurat — după cum știți — la Suceava, în 1978 la Alba Iulia — se împlineau atunci șase decenii de la formarea statului național unitar român în memorabilul an 1918, iar în anul trecut, 1979 ne-am aflat la Focșani pentru a cinsti pe meleagurile vrîncene împlinirea de 120 de ani de la Unirea Principatelor Române în 1859.

Ce așteptăm de la această nouă Olimpiadă? Mai întîi, așteptăm să cunoaștem și să vedem la lucru pe cei mai buni din cei mai buni elevi iubitori de istorie din toată țara.

Așteptăm să asistăm la un concurs deosebit; noi am dori să fie peste nivelul valoric al celor anterioare.

Așteptăm să i cunoaștem pe cîștigători, pe cei ce se vor dovedi mai bine pregătiți.

Așteptăm să consacrăm aici — pe meleagurile hunedorene — cîteva manifestări educative făuritorilor de din istorie adîncimea timpului — lui Burebista și urmașilor săi vrednici și totodată făuritorilor de istorie nouă Partidului Comunist Român, înțeleptul conducător al poporului român în opera de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și de înaintare a României spre comunism. Și de aici de pe meleagurile hunedorene încărcate de istorie mai veche și mai nouă, de la Țebea cu gorunul lui Horia și cu mormîntul lui Avram Iancu, din locurile în care în 1933 s-a făurit Frontul Plugarilor, organizație democratică a țărănimii condusă de patriotul înflăcărat dr. Petru Groza, fiu al acestor meleaguri, cel care, în urmă cu 35 de ani, la 6 martie 1945, a devenit conducătorul primului guvern revoluționar-democratic, muncitoresc-țărănesc din istoria României, din perimetrul uneia dintre cele mai importante zone industriale a țării și din focarul prestigioasei activități politice și cultural-educative hunedorene, dorim să aducem un cald omagiu continuatorului tuturor tradițiilor înaintate de luptă ale poporului nostru, Partidul Comunist Român și conducătorul său înțelept, celui mai destoinice și mai vrednic dintre noi toți, tovarășului Nicolae Ceaușescu, Secretarul General al partidului, Președintele României Socialiste.

www.dacoromanica.ro

Întîlnindu-ne aici, la Deva, în cadrul Olimpiadei naționale de istorie, la scurt timp după reinvestirea tovarășului Nicolae Ceaușescu cu înalta funcție de Secretar general al partidului — în cadrul celui de al XII-lea Congres al partidului — și în înalta funcție de Președinte al Republicii Socialiste România la recenta sesiune a Marii Adunări Naționale —, ne facem ecoul tuturor voințelor celor pe care-i reprezentăm, spre a ne exprima marea noastră bucurie și totala adeziune la aceste hotărîri ce ne garantează triumful cauzei revoluționare căreia întregul nostru popor i se dedică cu dăruire patriotică, cu totala sa energie, cu căldura sufletelor și cu ascuțișul minții.

Ca unul dintre aceia care am participat pînă acum la activitatea tuturor comisiilor centrale de organizare a anterioarelor olimpiade, doresc să subliniez cu mare satisfacție că au fost toate aceste întreceri niște excelente ocazii de testare a nivelului de cunoștințe de istorie a celor mai merituoși elevi din țară, pasionați cunoscători și iubitori al acestui obiect de studiu.

Nu numai premianții au dovedit—de fiecare dată — temeinice cunoștințe și un orizont excepțional în materie, ci practic, aproape toți participanții. De fapt, este și normal pentru că fiecare în parte era un cîștigător al fazei județene.

Aici, la Deva, situația este și mai deosebită pentru că, potrivit hotărîrii adoptate de conducerea Ministerului Educației și Învățămîntului, anul acesta nu au fost admiși să participe la faza finală decît elevi cotați cu nota 10 la fazele județene.

Cît îi privește pe cîștigătorii la fazele finale, ei au impresionat de fiecare dată prin profunzimea cunoștințelor, prin forma de exprimare a științei lor.

Desigur, rezultatele lor îi onorează pe ei dar onorează în același timp și pe profesorii care i-au pregătit și îi pregătesc. Și este bine să accentuăm acest lucru acum și aici.

În funcție de aceasta putem acum spune că se și disting în țară niște școli și niște profesori care — prin rezultatele elevilor lor la olimpiadă — se dovedesc adevărate centre de formare, de creștere a cadrelor în acest domeniu, de acolo se observă că ne vin și cei mai bine pregătiți studenți la facultățile cu profil istoric.

Iată deci că problema este mult mai complexă decît ar fi să fie organizarea unei simple întreceri ca oricare alta, cu rezultate întîmplătoare și trecătoare.

Apoi, dorim să spunem că bucuria noastră e cu atît mai mare cu cît, de fiecare dată, printre finaliști și printre premianți s-au numărat mulți elevi iubitori de istorie care învață în școli de la sate, semn că istoria de calitate nu se face numai la oraș ci și în mediul rural.

Mare satisfacție ne-a produs și faptul că printre premianți s-au numărat și mulți elevi din liceele industriale, unii chiar de la liceele serale. Este un semn bun că orele de istorie sînt îndrăgite în toate mediile școlare și că acest obiect de studiu poate fi considerat — la cote înalte — demn de a contribui la educarea revoluționară, patriotică a elevilor de pe întreg cuprinsul țării, fără deosebire de mediul social din care provin, fără deosebire că sînt români sau de alte naționalități, fără deosebire că învață în mari școli din municipii sau orașe, ori că frecventează școli în mediul rural.

Apoi, dorim să subliniem că aceste întîlniri ale celor mai buni din cei mai buni elevi cunoscători și iubitori de istorie, ne-au oferit și ne vor oferi și aici posibilitatea de a le organiza programe educative extrem de interesante, întîlniri cu istorici, cadre didactice și cercetători de valoare, excursii la locuri și monumente istorice.

Fie că i-am purtat pînă acum pe finaliști pe urmele lui Ștefan cel Mare — pe meleagurile Sucevei —, pe urmele făurarilor unirii din 1600 sub Mihai Voievod Viteazul și a celei din memorabilul an 1918 — pe meleagurile Albei Iulia — sau în ținutul Vrancei — acolo unde în 1859 acordurile Horei Unirii s-au ridicat emoționant către cer din piepturile făuritorilor unirii o putem afirma cu mare satisfacție că olimpiadele de istorie ne-au oferit și ne oferă teren foarte favorabil pentru educarea patriotică, revoluționară a tineretului școlar, pentru instruirea lui în spiritul respectului pentru adevăr și dreptate, pentru marile noastre valori istorice din trecut și din prezent, în spiritul unității și frăției.

Acestor scopuri le consacrăm și aici, la Deva, întreaga noastră activitate în cadrul fazei finale a Olimpiadei naționale de istorie pe care o inaugurăm acum".

După cuvîntul de deschidere a Olimpiadei naționale de istorie, participanților le-au fost prezentate următoarele expuneri: *Istorie contemporană trepidantă pe meleagurile străvechi pe care, în urmă cu 2050 de ani, s-a făurit statul dac centralizat și independent condus de Burebista* de Ion Ciucu membru al Comitetului Central al Partidului Comunist Român, prim-secretar al Comitetului județean Hunedoara al P.C.R., președintele Comitetului Executiv al Consiliului Popular județean Hunedoara; *Locul și rolul românilor în istoria universală* de acad. prof. Ștefan Pascu, membru supleant al C.C. al P.C.R., președintele Comisiei Centrale de organizare a Olimpiadei naționale de istorie, *Burebista și epoca sa* de dr. Ion Horațiu Crișan, șef de secție la Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca; *Cultivarea de către P.C.R. a celor mai înalte tradiții revoluționare de luptă ale poporului român* de dr. Gh. I. Ioniță — vicepreședinte al Comisiei

www.dacoromanica.ro

Centrale de organizare a Olimpiadei naționale de istorie; *15 ani de ctitorie revoluționară a destinului istoric românesc* de George G. Potra — redactor șef al Redacției publicațiilor pentru străinătate.

Elevii participanți la olimpiadă au fost salutați, în numele școlarilor hunedoreni, de eleva Simona Găbenușă de la Liceul de matematică-fizică din Hunedoara.

În cursul zilei de 8 aprilie, 1980 au fost organizate consultații pentru concurenții la olimpiadă iar Comisia Centrală de organizare a făcut o vizită extrem de interesantă în principalele secții de producție ale Combinatului Siderurgic Hunedoara.

În dimineața zilei de 9 aprilie 1980 a fost susținută lucrarea scrisă a olimpicilor. Subiectele stabilite de Comisia Centrală de organizare a olimpiadei au fost următoarele:

— la cl. a VIII-a: *Epopeea românească în timpul lui Mihai Viteazul;*

— la cl. a IX-a: *1848—1878, treptele spre unitate și independență;*

— la cl. a X-a: *Politica externă a României în anii interbelici;*

— la cl. a XI-a: *Societatea geto-dacă de la Burebista la Decebal;*

— la cl. a XII-a: *Formarea statului național unitar român, împlinire a unei necesități obiective a progresului istoric.*

În după amiaza aceleiași zile, participanții la Olimpiada de istorie au efectuat o excursie documentară în zona Brad. Ajunși la Țebea, ei au beneficiat de explicațiile competente și emoționante ale veteranului octogenar Toader Dragoșa, privitoare la istoricul acestor străvechi meleaguri românești și la faptele de eroism ale lui Horia, Cloșca și Crișan, ale lui Avram Iancu și ale altor străluciți luptători pentru unitate și independență.

În fața gorunului lui Horia și la mormîntul lui Avram Iancu a fost evocat momentul realizării, la 6 decembrie 1935, a acordului de Front popular antifascist, inițiat din adîncă ilegalitate de Partidul Comunist Român.

Admirînd rezistența peste veacuri a vestitului gorun al lui Horia, participanții s-au aflat totodată în posibilitatea de a constata vigurozitatea gorunului sădit acolo, în 1966, de către tovarășul Nicolae Ceaușescu, ca simbol al prelungirii peste timp a durabilității idealurilor scumpe poporului român.

A fost făcut apoi un popas în orașul Brad, unde a fost vizitat Muzeul aurului, fascinant și revelator prin tot ceea ce conține. În cinstea oaspeților, localnicii au prezentat revista vorbită „Agora" în sala Casei de cultură.

Programul zilei următoare a început cu participarea olimpicilor la simpozionul științific *„Istorie și cultură"*, organizat în sala de festivități a liceului „Decebal" de către Inspectoratul școlar al județului Hunedoara și Casa Corpului Didactic din județ. Simpozionul, consacrat aniversării a 2050 de ani de la creearea statului dac unitar și independent condus de Burebista, a cuprins următoarele referate: *Din istoria acestui pămînt:* „Cnezi și cnezate românești în țara Hațegului" de prof. Vasile Ionaș; „Din cronica luptei comuniștilor pe pămîntul hunedorean" de prof. Ion Frățilă; *Figuri care au împodobit mărețul trecut:* „Concepția despre istorie a unui strălucit fiu al meleagurilor hunedorene — Dr. Petru Groza" — de dr. Gh. I. Ioniță; „Momente și personalități la Deva" de prof. Clemente Constandin; *Mărturii ale trecutului milenar:* „Valea Grădiștei, vatră de tradiții și continuitate", de prof. Petru Baciu; „Monumente hunedorene, mărturii ale istoriei milenare" de dr. Mircea Valea; „61 de ani de la constituirea unirii minerilor" de prof. Dumitru Peligrad.

În după amiaza zilei de 10 aprilie 1980, în sala „ARTA" din Deva, participanților la Olimpiadă le-a fost prezentat spectacolul „Întotdeauna pămînt al neamului meu", realizat de formațiile artistice ale cadrelor didactice și elevilor din județul Hunedoara.

Ziua de 11 aprilie a fost consacrată unei excursii documentare la locuri istorice, la alte obiective de mare atracție turistică, vizitîndu-se printre altele cu toți participanții la olimpiadă Ulpia Traiana Sarmizegetusa, zona Hațeg, rezervația de zimbrii de la Hațeg și Castelul Hunedoara Explicațiile date pretutindeni elevilor au dus la conturarea și mai puternică a imaginilor lor despre ceea ce a însemnat și înseamnă istoria meleagurilor hunedorene.

În dimineața zilei de 12 aprilie a avut loc festivitatea de premiere a cîștigătorilor fazei republicane a Olimpiadei de istorie.

Mai întîi, acad. prof. Ștefan Pascu a prezentat concluziile cu care s-a încheiat această remarcabilă întîlnire a tinerilor istorici. În cuvîntul său, printre altele, s-a subliniat însemnătatea istoriei pentru crearea orizontului cultural al oamenilor, al tinerilor mai ales. Învățăturile istoriei despre trecut, prezent și viitor oferă tuturor oamenilor posibilitatea de a înțelege mai bine fazele existenței noastre. Ele ne învață să ne ferim de ce a fost negativ și să prețuim ce a însemnat progres.

De aceea, în România socialistă istoria este prețuită ca nici odată în trecut — a subliniat vorbitorul. Ea și-a găsit locul cuvenit în procesul de învățămînt. Exemplul Președintelui țării de a prețui istoria ori unde și ori cînd ne oferă tuturor perspectiva înțelegerii rolului istoriei.

www.dacoromanica.ro

Comisia Centrală de organizare a olimpiadei a primit cu bucurie din toată țara pe elevii cîștigători cu nota 10 în fazele județene. Rezultatele sînt bune și sînt răsplătite cu multe premii. Comisia Centrală a acordat vreo 70 de premii, aproape unui procent de 40% din totalul participanților.

Este îmbucurător să spunem că la niște subiecte foarte importante și interesante — cum au fost cele fixate pentru concurs — s-au prezentat lucrări scrise foarte valoroase. Judecăți de valoare, concluzii, fapte remarcabile se găsesc în mai toate lucrările scrise. Deosebite sînt rezultatele elevilor din cl. a XII-a, semn al maturității lor deosebite.

În general, Comisia centrală de organizare s-a declarat mulțumită de rezultatele elevior și mulțumește profesorilor care i-au pregătit.

Mulțumiri au fost adresate și elevilor care și-au dovedit pasiunea lor pentru această știință.

Mulțumiri deosebite au fost adresate forurilor locale de partid și de stat care au asigurat condiții excelente pentru organizarea concursului.

În încheiere, acad. Ștefan Pascu a adresat îndemnul elevilor de a urma calea aprofundării cunoștințelor de istorie, calea pregătirii lor continue în acest domeniu de mare importanță.

A urmat apoi premierea celor mai merituoși elevi participanți la concurs. Astfel, *Clasa a VIII-a* au fost acordate următoarele premii:

— **Premiul I** al M.E.I. și Premiul I al Societății de Științe Istorice din R.S. România *Săndulescu Camelia* — Școala generală nr. 6. Găiești, județul Dîmbovița. — **Premiul II** al M.E.I. și Premiul special al Institutului de istorie „Nicolae Iorga" *Andreescu Claudia*, Liceul de artă Craiova, județul Dolj — **Premiul III** al M.E.I. *Marian Mihaela* — Școala generală nr. 2 Ocna Mureș, județul Alba.

— **Premiul special al C.N.O.P.** *Andrei Daniela* — Școala generală nr. 7 București; *Brăileanu Adrian* — Școala generală nr. 23 Craiova, județul Dolj. Menționi: *Munteanu Anca*, Liceul nr. 2, Hunedoara; *Dumitrache Daniela*, Școala generală nr. 10 Pitești, județul Argeș; *Curteanu Cosmin*, Liceul „Mihai Viteazul" Ploiești, județul Prahova.

— *Clasa a IX-a*

— **Premiul I** al **M.E.I.** *Curta Florin* — Liceul „Ion Creangă" București.

— **Premiul II** al **M.E.I.** *Anghel Artemiza* — Liceul „Bogdan Petriceicu Hașdeu" Buzău, județul Buzău. — **Premiul III** al **M.E.I.** *Sabie Gabriela* — Liceul „Vlaicu Vodă" — Curtea de Argeș, județul Argeș. **Premiul special al C.C. al U.T.C.** *Rădulescu Nicolae* — Liceul „Dimitrie Cantemir" București. **Premiul special al Institutului de studii istorice și social politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.** *Valasztek Carmen* — Liceul pedagogic din Timișoara, județul Timiș. **Menționi:** *Matei Carmen* — Liceul „Ion Creangă" București; *Hîrtop Ligia* — Liceul „Spiru Haret" Tulcea, județul Tulcea; *Alecu Livia* — Liceul „Enăchiță Văcărescu" Tîrgoviște, județul Dmbiovița; *Mitu Sorin* — Liceul pedagogic Arad, județul Arad.

La clasa a X-a

— **Premiul I** al **M.E.I.** și Premiul special al Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. *Ciocan Ion*, Liceul industrial de petrol Videle, județul Teleorman. **Premiul II** al **M.E.I.** și Premiul II al Societății de științe istorice din R.S. România; *Marcu Daniela* — Liceul de filologie-istorie din Craiova, județul Dolj. **Premiul III** al **M.E.I.** *Șerban Antoaneta* — Liceul de matematică-fizică „Nicolae Bălcescu" Rm. Vîlcea. județul Vîlcea. **Premiul special al C.C. al U.T.C.** *Ursache Angelica* — Liceul nr. 2, „Mihai Eminescu" — Iași, județul Iași. **Premiul Special al Inspectoratului** școlar județean Hunedoara. *Danilă Adriana* — Liceul pedagogic Slobozia, județul Ialomița.

— **Premiul special al catedrei de Istoria României a Universității din București și Premiul special al Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.** (pentru cea mai bună lucrare realizată de un participant din județul Hunedoara), *Rovinar Mircea* — Liceul pedagogic Deva, județul Hunedoara. **Premiul special al Cercului științific studențesc „Nicolae Bălcescu" de la facultatea de istorie-filozofie a Universității „Babeș-Bolyai" Cluj-Napoca.** *Marinescu Mirela* — Liceul de filologie-istorie Craiova, județul Dolj. **Premiul III al Societății de științe istorice din R.S. România.** *Pinaru Cătălin* — Liceul de filologie-istorie nr. 1 București. **Menționi:** *Copcă Liliana* — Liceul de filologie-istorie, Craiova, județul Dolj; *Vilan Laura* Liceul de filologie-istorie „Octavian Goga" Sibiu, județul Sibiu; *Gaura Ionel* — Liceul industrial nr. 2 Giurgiu, județul Ilfov.

La clasa a XI-a

— **Premiul I** al **M.E.I.** și **Premiul special al Institutului de istorie „Nicolae Iorga"** *Husar Adrian* — Liceul „Al. Papiu Ilarian" Tg. Mureș, județul Mureș. **Premiul II al M.E.I. și Premiul II al Societății de științe istorice din R.S. România.** *Muscă Ștefania* — Liceul „Vasile Alecsandri"

www.dacoromanica.ro

Bacău, județul Bacău. **Premiul III al M.E.I. și Premiul III al Societății de științe istorice din R.S. România.** *Tănase Dan* — Liceul pedagogic Tg. Jiu, județul Gorj.

— **Premiul Special al C.C. al U.T.C.** *Codescu Mirela* — Liceul „Bogdan Petriceicu Hașdeu" Buzău, județul Buzău.

— **Premiul Special al Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.** *Țînțaru Constantin* — Liceul de matematică-fizică „Traian", Drobeta Tr. Severin, județul Mehedinți.

— **Premiul special al Societății de științe istorice din R.S. România.** *Naum Oana* — Liceul „Zoia Kosmodemianskaia" București. **Premiul special al catedrei de istorie a Universității „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca.** *Iutiș Gheorghe* — Liceul „Calistrat Hogaș" Piatra-Neamț, județul Neamț, **Premiul special al Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.** *Diaconescu Gheorghe* — Liceul pedagogic Cîmpulung Muscel, județul Argeș. **Mențiuni:** *Anghel Elena* — Liceul de filologie-istorie din Craiova, județul Dolj. *Tertecel Adrian*, Liceul „Zoia Kosmodemianskaia" București, *Moraru Victorița* — Liceul pedagogic Tr. Măgurele, județul Teleorman. *Tudor Adriana* — Liceul „Zoia Kosmodemianskaia" București.

La clasa a XII-a

— **Premiul I al M.E.I. și Premiul Special al Institutului de istorie și arheologie din Cluj-Napoca,** *Radu Gheorghiță* — Liceul de filologie-istorie din Craiova, județul Dolj. **Premiul II al M.E.I.** *Crăciunescu Veronica* —Liceul pedagogic din Tg. Jiu, județul Gorj. **Premiul III al M.E.I.** *Bradea Mariana* — Liceul pedagogic Cîmpulung Muscel, județul Argeș.

— **Premiul special al C.C. al U.T.C.** *Sobca Mihaela* — Liceul „Radu Negru" Făgăraș, județul Brașov.

— **Premiul special al Institutului de istorie „Nicolae Iorga",** *Iscru Albinița* — Liceul „Ion Maicrescu" Giurgiu, județul Ilfov.

— **Premiul special al catedrei de Istoria României a Universității din București,** *Leț Valerian Florian* — Liceul de filologie-istorie Șimleul Silvaniei, județul Sălaj.

— **Premiul special al filialei Hunedoara a Societății de științe istorice din R.S. România,** *Mereuță Garofița* — Liceul „Petru Rareș" Suceava, județul Suceava.

— **Premiul revistei „Magazin istoric",** *Preda Ioan* — Liceul industrial Videle, județul Teleorman. **Menționați:** *Pohoață Nicu* — Liceul pedagogic „Emil Bodnaraș" Suceava, județul Suceava, *Tudor Marian* — Liceul industrial „Nicolae Titulescu" Craiova, județul Dolj. *Idriceanu Mariana* — Liceul pedagogic „Al. Vlahuță" Bîrlad, județul Vaslui. *Achim Viorel* — Liceul pedagogic Arad, județul Arad. *Ionescu Mihai* — Liceul „Mihail Eminescu" Constanța, județul Constanța.

— *Liță Daniela* — Liceul „Mihail Eminescu" Constanța, județul Constanța. *Rognean Radu* — Liceul de matematică-fizică Jibou, județul Sălaj. *Stinuică Luminița* — Liceul de filologie-istorie Craiova, județul Dolj. *Pop Iosif* — Liceul militar „Mihai Viteazul" Alba-Iulia, județul Alba. *Radulescu Georgeta* — Liceul pedagogic Timișoara, județul Timiș. *Calotă Ion* — Liceul agroindustrial Drăgănești-Vlașca, județul Teleorman. *Tudosă Viorică* — Liceul pedagogic „Emil Bodnaraș" Suceava, județul Suceava.

După festivitatea decernării premiilor a luat cuvîntul prof. univ. dr. *Petre Constantin*, adjunct al ministrului educației și învățămîntului, care, subliniind importanța deosebită a acestei faze republicane a Olimpiadei de istorie, a chemat pe elevi să se pregătească sîrguincios și în viitor pentru alte ediții ale întrecerii.

În mod deosebit au fost felicitați cîștigătorii ediției de la Deva și toți participanții la Olimpiadă.

Mulțumindu-le organizatorilor pentru condițiile create desfășurării întrecerii și activității Comisiei centrale de organizare a Olimpiadei, a fost declarată închisă reuniunea de la Deva.

În încheierea festivității a fost adoptat cu vie satisfacție de toți participanții la Olimpiadă textul unei telegrame adresate conducerii partidului și statului, tovarășului NICOLAE CEAUȘESCU, Secretarul general al partidului, Președintele României Socialiste. În telegramă se subliniază:

„Prezenți la Deva, pe vatra plămădirii noastre ca popor, în preajma focurilor nestinse ale Hunedoarei și a abatajelor Văii Jiului, participanții la etapa republicană a Olimpiadei de istorie, care se desfășoară în întîmpinarea sărbătoririi a 2050 de ani de la întemeierea primului stat dac unitar și independent de sub conducerea lui Burebista, își desfășoară și cu acest prilej cele mai alese gînduri și sentimente către Dumneavoastră, cel mai iubit fiu al poporului, bărbat între bărbații acestui neam și vă mulțumesc din adîncul inimilor lor pentru minunatele condiții de viață și învățătură create tinerei generații.

www.dacoromanica.ro

Sîntem mîndri de faptele glorioase ale mult frămîntatei noastre istorii, dar sîntem și mai mîndri de înfăptuirile socialismului în România, al căror ctitor sînteți Dumneavoastră, strălucit exemplu de dăruire și patos revoluționar pentru realizarea celor mai înaintate și îndrăznețe visuri ale harnicului și talentatului nostru popor.

Vă rugăm să ne îngăduiți să ne angajăm încă o dată că vom învăța și vom munci pentru a ne putea aduce din plin contribuția la edificarea socialismului și comunismului pe pămîntul scumpei noastre patrii, că vom păstra mereu vie în inimile noastre dragostea de țară și de cîrmaciul său încercat — Partidul Comunist Român".

Astfel s-a încheiat la Deva excepționala sărbătoare a tinerilor istorici care au adus în cadrul fazei republicane a Olimpiadei — un cald omagiu trecutului mai îndepărtat și celui mai apropiat de noi, precum și realității socialiste contemporane cu noi. S-a dovedit încă o dată — și prin această nouă reuniune — utilitatea unei asemenea întreceri, ne-a apărut pregnant tuturor faptul că istoria are și trebuie să aibă din ce în ce mai mult un rol fundamental în educarea revoluționară, patriotică a tinerelor generații.

Pornind spre județele pe care le-au reprezentat, participanții la faza republicană de la Deva a Olimpiadei naționale de istorie și-au dat întîlnire la viitoarea ediție ce va avea loc în anul 1981, în pragul sărbătoririi a 60 de ani de la crearea Partidului Comunist Român.

Gh. I. Ioniță

CRONICA

În ziua de 8 decembrie 1979 a avut loc la Șimleul-Silvaniei simpozionul „Din tradițiile presei sălăjene" prilejuit de aniversarea a 75 de ani de la apariția „Gazetei de duminică". La simpozion, organizat de Comitetul orășenesc P.C.R. și filiala Arhivelor statului din Zalău au prezentat comunicări: Valentin Dărăban, *Din tradițiile presei sălăjene pînă în 1940;* Doru E. Goron, *Proiecte de apariție ale unor ziare și reviste de Sălaj;* Ernest Wagner, *Anul 1848 oglindit în unele publicații sălăjene;* Leontin Ghergariu, *Preocupări de folclor în „Gazeta de Duminică";* Laszlo Fejer, *Imaginea vieții șimlenane în „Szilagy Somlyo";* Eugen Teglaș, *O constantă definitorie a periodicului sălăjan „Meseșul" dezvoltarea conștiinței patriotice;* Vasile Vetișanu, *Momente premergătoare la înființarea presei române la Șimleu;* Grațian Mărcuș, *Publiciștii de la „Gazeta de Duminecă" din ambele serii, pe care i-am cunoscut;* Ion Mureșan, *Răsfoind colecțiile „Gazetei de Duminecă", seria I, 1904—1911.*

Lucrările sesiunii au fost urmărite de un numeros public pasionat de istorie.

★

În cadrul manifestărilor dedicate sărbătoririi a 2050 de ani de la constituirea primului stat dac centralizat și independent condus de Burebista, Direcția generală a arhivelor statului și Muzeul arhivelor au organizat în ziua de 4 martie 1980 sesiunea de comunicări cu tema: „6 Martie 1945, temelie a marilor victorii din anii socialismului".

După *Cuvînt de deschidere* rostit de Ionel Gal, director general al Arhivelor Statului, au prezentat comunicări: conf. univ. dr. Gheorghe Ioniță, Facultatea de istorie și filozofie București — *Rolul dr. Petru Groza în pregătirea evenimentului de la 6 Martie 1945, și semnificația alegerii sale în funcția de conducător al primului guvern muncitoresc—țărănesc din România;* prof. univ. dr. Aron Petric, Facultatea de istorie și filozofie București — *Caracterul puterii instaurate la 6 Martie 1945;* dr. Vasile Arimia, director Arhivele Statului — *6 Martie 1945, victoria luptei forțelor democratice conduse de P.C.R.;* prof. univ. dr. Ștefan Lache, Academia „Ștefan Gheorghiu" — *Lupta P.C.R. pentru transformarea revoluționar-democratică a aparatului de stat;* dr. Ion Alexandrescu, cercetător principal Institutul de studii social-politice — *Considerații privind politica economică și socială a guvernului dr. Petru Groza în perioada 1945—1947;* Radu Ionescu șef serviciu Arhivele Statului — *Reforma agrară, act revoluționar al guvernului de la 1945;* Virgil Tatomir, șeful Filialei Arhivelor Statului Municipiului București — *Orașul București în timpul alegerilor parlamentare din noiembrie 1946.*

★

În ziua de 25 martie 1980 Direcția generală a Arhivelor statului și Muzeul Arhivelor au organizat în cadrul manifestărilor consacrate aniversării a 2050 de ani de la constituirea primului stat dac centralizat și independent simpozionul „Gheorghe Magheru, fiu al patriei, apărător al libertății", cu prilejul comemorării a 100 de ani de la moartea sa.

www.dacoromanica.ro

Au prezentat comunicări: dr. Constantin Vlăduț, Academia de Științe Sociale și Politice — *Gheorghe Magheru, conducător de panduri;* dr. Apostol Ștan, Institutul de istorie „Nicolae Iorga" *Participarea lui Gheorghe Magheru la revoluția de la 1848;* Cornel Tamaș, Filiala Arhivelor Statului județul Vîlcea — *Gheorghe Magheru organizator al Taberei de la Rîureni — Vîlcea;* dr. Paul Cernovodeanu, Institutul de istorie „Nicolae Iorga" — *Activitatea diplomatică desfășurată de Gheorghe Magheru pentru realizarea Unirii.*

*

În ziua de 28 ianuarie 1980, în fața comisiei de doctorat a Institutului de istorie și arheologie din Cluj-Napoca, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Cultura românilor bihoreni între anii 1849—1918,* elaborată de Viorel Faur.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole: cap. I. „Lupta românilor din Bihor pentru constituirea de societăți culturale (1849—1918). Organizarea și activitatea lor"; cap. II, „Contribuția societăților culturale din Crișana la consolidarea unității culturale naționale (1849—1918); cap. III, Preocupările istoriografice, folcloristice, etnografice și muzeistice ale românilor bihoreni; cap. IV, Manifestările teatrale și muzicale; cap. V, Contribuția presei la formarea conștiinței naționale și la consolidarea unității culturale.

În afara acestor capitole, lucrarea mai cuprinde: „Introducere", „Stadiul cercetării problemei. Metodologia utilizată", „Realizări culturale bihorene anterioare anului 1848", „Concluzii" și „Bibliografie".

Comisia de doctorat a fost alcătuită din acad. Ștefan Pascu, președinte; prof. univ. dr. doc. Bujor Surdu, conducător științific; prof. univ. dr. Pompiliu Teodor, conf. univ. Teodor Pavel, dr. Alexandru Porțeanu, membri.

În unanimitate, comisia a acordat lui *Viorel Faur* titlul științific de doctor în istorie.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

R E C E N Z I I

LIGIA BÂRZU, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1979, 110 p.

Ultimelor apariții editoriale din domeniul istoriei vechi a României li se adaugă cartea Ligiei Bârzu, care este consacrată unela din problemele funda mentale ale istoriei naționale.

Lucrarea este precedată în prealabil de un *sumar* (p. 5; la p. 6 8, acesta este tradus și în limbile franceza, engleză și rusă), *abrevieri* (p. 9) și *cuvînt înainte* (p. 11 13) unde este subliniata actualitatea subiectului, progresele realizate de cercetarea istorică și arheologică în acest domeniu, metodele de investigație ale autoarei. Urmează studiul propriu-zis, compus din șase capitole (p. 15 103) și o scurta încheiere (p. 101 105), apoi o bibliografie selectivă (p. 106 110).

Aceasta fiind structura cărții, trecem la prezentarea diferitelor probleme ridicate de această lucrare.

Primul capitol se intitulează *Dacia în perioada premergatoare cuceririi romane* (p. 15 34); ideea principală ce se desprinde din acesta este exprimată chiar în primele rînduri: „La 101, cînd Traian declanșa marea ofensivă romană ce avea să se încheie prin integrarea unei importante părți din ținuturile nord-dunarene în imperiu, lumea dacică atinsese, în ciuda evenimentelor care afectaseră hotarele ei sudice, estice și vestice, un înalt grad de civilizație și o mare forță politică și militară".

De altfel, ajunsi încă în preajma erei noastre la Dunăre, romanii au inclus treptat unele teritorii geto dace (Dobrogea) în provincia Moesia, incercînd să și exercite influența politică și militară chiar la nord de fluviu. Astfel, în vremea în care ținuturile de la nordul Dunării intrau treptat în sfera intereselor romanilor, civilizația geto dacă intră în faza clasică a evoluției sale (secolele I i.e.n.— I e.n.). Desigur, un rol important a avut în grăbirea acestei evoluții unele influențe externe, grefate pe realitățile locale fenomen ce poate fi urmărit încă din prima epocă a fierului. Evoluția istorică a determinat progrese sociale evidente, cel mai remarcabil fiind închegarea, în prima jumătate a secolului I i.e.n. a marelui regat condus de Burebista; după o perioadă de frămîntări și slăbiciune internă, în care un rol deloc neglijabil l-a avut înaintarea romană pînă la Dunărea de jos, lumea geto-dacă avea să-și regăsească unitatea, ajungînd iarăși la o mare forță politică și militară sub conducerea regelui Decebal.

Ținînd de suprastructură, aceste elemente au suferit mai mult și în primul rînd transformări radicale după cucerirea romană — ca de exemplu desființarea statului geto-dac cu toate consecințele de ordin social-economic și spiritual-religios ce decurg din aceasta. În schimb, alte elemente, care țin de aspectele materiale ale civilizației geto-dace, au reușit să se mențină și în epoca romană, *ele* reprezentînd în primul rînd factorul de continuitate între două epoci istorice.

Concis, dar bogat în date și idei, este capitolul următor: *Dacii în perioada imperială romană* (p. 35 47). Aici își găsește locul și harta reprezentînd *Provincia Dacia și ținuturile carpato-ponto-dunărene între 106—275 e.n.* (fig. 1, p. 23). Autoarea prezintă etapele cuceririi romane la nordul Dunării (războaiele din timpul lui Domițian și Traian) cu scopul de a pune în evidență amploarea operațiilor militare romane, care au avut în vedere cvasitotalitatea teritoriilor locuite de geto-daci. „Trebuie subliniat de la început — scrie la p. 37 — că aceste operații și implintarea administrației romane la nordul Dunării au avut o influență covîrșitoare asupra dezvoltări totalității lumii dacice, indiferent de modificările granițelor provinciei, a fluctuațiilor administrației romane în sudul Moldovei sau a apariției unui element nou — sarmații roxolani — căruia i se încredințează securitatea unei părți a limesului dunărean. Integrați sau nu în structura politico-administrativă romană, dacii de pe întreaga lor arie de stăpînire intră într-o nouă fază de evoluție. Și este interesant de semnalat, încă de la început, faptul că această lume dacică, în ciuda diferențelor de statut și de grad de asimilare a elementelor de cultură și civilizație romană, prezintă o serie de trăsături comune, ceea ce ne îndreptă-

www.dacoromanica.ro

țește să afirmăm că este posibilă o tratare simultană a dacilor *intra* și *extraprovinciam*".

Trecînd acestea o afirmație ce nu se poate susține (faptul că sarmații roxolani li s-ar fi încredințat paza unei părți a *limes*-ului dunărean), se cuvine a sublinia demonstrarea convingătoare, pe bază de documente arheologice, a continuității dacilor în epoca romană — adică, așa cum citim la p. 38, „...nu pe bază de logică istorică și de interpretare forțată a textelor antice, ci pe documente materiale indiscutabile și datînd din întreaga perioadă de existență a administrației romane".

Nota definitorie a continuității dacice în epoca romană este dată de asimilarea civilizației romane — fenomen cu intensități diferite, după cum este vorba de provincia romană sau teritoriile rămase în afara acesteia. În cuprinsul acestora din urmă, influențele trebuie privite gradat — fiind mai puternice în apropierea frontierelor romane (ale Moesiei și Daciei), mai slabe pe măsura depărtării de aceste focare de iradiere a civilizației romane.

Se arată că „impresia generală este că la toate grupurile de daci *extra provinciam* s-a petrecut fenomenul răsturnării vechilor valori și structuri sociale și politice" (p. 45); în continuare, autoarea observă că acest fenomen a fost dirijat de autoritatea romană, un argument fiind și „faptul că pe toată durata existenței provinciei Dacia nu avem nici o știre cu privire la activitatea unei căpetenii sau dinastii ridicate din masa dacilor liberi" (p. 46). Dar chiar dacă în privința unor personalități dace izvoarele literare păstrează tăcere, relatarea unor acțiuni militare de mare anvergură (cum sînt cele ale costobocilor, dacilor din nord-vest și carpilor), pe măsura întăririi puterii acestora, nu se putea face fără a avea în frunte căpetenii de seamă, cum va fi fost poate chiar Pieporus, regele costobocilor (la care se referă și Ligia Bârzu), a cărei soție, *Ziais*, dacă de neam, aparținea probabil familiei regale a dacilor din nord-vest.

Continuitatea elementului geto-dac (în întreg spațiul cunoscut din perioada de maximă înflorire a civilizației geto-dace) este demonstrată și de perpetuarea toponimiei și hidronimiei autohtone în epoca romană. În același sens se explică perpetuarea, pînă în ziua de azi, a unui număr de cuvinte dacice în limba română.

Astfel, se poate afirma că prezența elementului uman autohton, ca și romanizarea lui, cu intensități diferite într-o zonă sau alta a spațiului său de locuire, a reprezentat factorul demografic esențial al continuității dacoromane în secolele de după Aurelian.

Daco-romania și latina orientală (p. 48—52) s-au conturat definitiv prin fenomenul colonizării provinciei Dacia cu oameni veniți din tot imperiul. Intensitatea colonizării a determinat gradul procesului de romanizare, fiind stimulat totodată de succesul acesteia în provinciile vecine (Moesia, Pannonia, Dalmația) în secolul I e.n. Dar dacă fenomenul colonizării cu elemente latinofone a fost oficial dirijat, romanizarea populației autohtone și mai cu seamă iradierea romanității dincolo de granițele provinciei au fost fenomene spontane, explicabile prin permeabilitatea *substratului* autohton la civilizația romană (înainte chiar ca legiunile romane să-și fi purtat vulturii pînă la Istru).

Romanizarea dacilor din interiorul provinciei a constituit un factor decisiv în romanizarea dacilor liberi, din afara limitelor stăpînirii romane. Unitatea naturală a spațiului vechii Dacii, cu cununa munților în centru și rețeaua hidrografică ce pornește din ei, pe care au urmat-o drumurile umane în toate timpurile și pretutindeni, explică și direcțiile (iradierii spre vest, nord și est) acestei romanități [1].

Romanitatea dunăreană după retragerea aureliană (p. 53—76) începe cu observația că „Retragerea armatei și a administrației romane de la nordul Dunării și constituirea celor două Dacii sudice — Dacia Mediterranea și Dacia Ripensis — marchează o nouă fază în istoria atît de zbuciumată a ținuturilor dunărene". Această opinie este justificată doar din punct de vedere militar (retragerea armatei și administrației romane), căci, așa cum autoarea precizează chiar în continuare, măsura lui Aurelian nu a atras cu ea o modificare sensibilă a configurației etnice a acestui spațiu geografic.

De altfel, imperiul a privit totdeauna abandonarea Daciei ca o acțiune doar de moment — dovadă menținerea a numeroase puncte de sprijin la nord de fluviu, politica romană din perioada tetrarhiei de recucerire a Daciei, în sfîrșit revenirea stăpînirii romane la nord de Dunăre în epoca constantiniană. Imperiul fiind mereu prezent la Dunăre,

[1] Încercările unor istorici străini de a minimaliza intensitatea romanizării în provinciile vecine, Pannonia și Moesia, unde stăpînirea romană a durat șase secole, are ca scop (uneori declarat pe față) de a nega procesul de romanizare în provincia Dacia (pe motiv că aici stăpînirea romană a durat incomparabil mai puțin timp). Asemenea concepție, care a făcut oarecare „epoca" în ultimul deceniu (rezistența la eliniz/are sau romanizare) are uneori un substrat politic și naționalist, este în flagrant contrast cu datele istorice și cu realitatea de necontestat: romanitatea orientală, al cărei urmaș este poporul român. Asemenea idei sînt respinse de istoriografia românească, pe baza documentării istorice și arheologice și a metodei de cercetare materialist-dialectice.

www.dacoromanica.ro

nu exista, cel puțin *de jure*, problema unui vid de putere în aceste ținuturi. Pe ansamblul Daciei, nu au avut loc nici schimbări etnice fundamentale: „... aceste schimbări nu s-au efectuat brusc și nu echivalează cu instalarea masivă și uniform repartizată teritorial a unor grupe de populație alogenă, în principal goți și alani. De altfel, situația de la Cipău-Gîrle și de la Stolniceni sugerează că cei dintîi care au putut profita de evacuarea limesului au fost tot dacii" (p. 54).

Secolul ce s-a scurs de la retragerea aureliană pînă la apariția hunilor în ținuturile noastre a marcat transformări de mare importanță în conștiința populației autohtone daco-romane. În acest timp s-a petrecut un fenomen de osmoză între populația romanizată (în mare măsură de substrat etnic geto-dacic) și dacii din afară, unii din ei pătrunși pe teritoriul fostei provincii. O contribuție importantă a avut răspîndirea creștinismului de limbă latină, care a dat unitate spirituală întregii lumi daco-romane. Agresivitatea unora dintre daci în raport cu statul roman, care se mai manifestă de cîteva ori în decursul secolului al IV-lea, deși tot mai fără ecou, dispare definitiv în preajma apariției în ținuturile noastre a neamurilor de călăreți de stepă — față de care daco-romanii autohtoni, stăpîni dintotdeauna ai pămîntului ce-l locuiau priveau ca la adevărați oprimatori. Dimpotrivă, împărăția romanilor, de care îi lega limba și credința comună, începe a fi privită tot mai mult ca protectoare a acestora.

Conștiința apartenenței tuturor daco-romanilor la romanitatea orientală (dunăreană) era definitiv formată în secolul al V-lea — cînd se desăvîrșește și procesul de romanizare pe întreg spațiul în care trăiesc pînă în timpurile noastre românii.

În vidul de putere creat după destrămarea puterii militare a hunilor, autoritatea politică în ținuturile noastre o exercitau, într-o zonă sau alta, unii șefi ai rămășițelor unor neamuri de migratori sedentarizați — cum au fost posesorii tezaurelor princiare de la Apahida; ei conduceau în numele împăraților de la Constantinopol, a căror pretenție (și influență, în special în timpul lui Justinian) la stăpînirea Daciei se face din nou simțită. Astfel încît ni se pare potrivită observația autoarei din paragraful ce încheie acest capitol (p. 76): „Situația generală pe care am semnalat-o și capacitatea militară redusă (numeric reprezintă o pînză extrem de subțire) a acestei categorii suprapuse de origine străină explică cum, la adăpostul unei autorități care simțea uneori nevoia să fie întărită de o recunoaștere oficială, a fost posibilă creșterea densității populației și atingerea unui nivel de dezvoltare relativ înalt manifestat în culturile Bratei Costișa—Botoșana Cireșanu, care chiar în condițiile dispariției vieții urbane, a ruralizării întregului teritoriu și a scăderii intensității circulației monetare și a importurilor, păstrează tradiția ceramicii provinciale romane lucrate la roata rapidă".

Cel de-al cincilea capitol, *Romanitatea orientală pînă la constituirea primelor formațiuni politice românești* (p. 77—98), face mai întîi o scurtă prezentare a cadrului internațional în perioada de la apariția slavilor și prăbușirea stăpînirii romano-bizantine la Dunăre pînă la revenirea Imperiului Bizantin în părțile noastre (sfîrșitul secolului al X-lea — începutul celui următor).

„Perioadei de acalmie de după dispariția puterii hunice și pînă la instalarea primelor enclave slave îi corespunde o relativă uniformizare a culturii materiale în întreg bazinul carpato-dunărean, uniformizarea explicabilă prin conservarea tradițiilor culturii romane și dacice și prin reîntărirea romanității ca urmare a refacerii autorității imperiului la Dunăre. Această relativă uniformizare a impus considerarea culturii Costișa — Mănoaie — Botoșana drept o variantă răsăriteană a culturii Bratei, iar cultura Cireșanu drept varianta sudică a aceluiași complex cultural" (p. 81) (în continuare se precizează că aceste „culturi" — folosirea terminologiei arheologice ni se pare excesivă — corespunzînd secolului V și primei jumătăți a secolului următor).

Prezentarea acestor aspecte arheologice ale civilizației populației daco-romane este făcută sintetic în paginile următoare. Autoarea evidențiază trăsăturile specifice ale culturii materiale a populației autohtone, care o diferențiază de cea a slavilor timpurii, oferind totodată o explicație fenomenului persistenței elementului romanic în condițiile roirii populațiilor slave: „Diferitele variante ale culturii Bratei sînt în contrast frapant cu cultura slavilor timpurii. Puternica amprentă romană, gradul relativ înalt al dezvoltării social-economice, bogăția tradițiilor spirituale, au oferit cadrul propice asimilării culturale și lingvistice a slavilor. Trebuie să fim însă conștienți de faptul că procesul la care ne referim nu a fost condiționat numai de gradul de dezvoltare al culturii populației locale. Argumentul principal îl constituie soarta romanității sud-dunărene. Aici a avut loc un proces de slavizare a celei mai mari părți a populației autohtone. Or, este greu de crezut că la sudul Dunării slavii au întîlnit o populație al cărui nivel de dezvoltare era inferior aceluia din regiunea carpato-dunăreană. Această observație ne obligă să introducem în judecată un al doilea factor și anume factorul demografic. Faptul că grupurile slave pătrunse la nordul Dunării s-au aflat din punct de vedere *cultural și numeric* într-un raport net de inferioritate față de populația daco-romană

www.dacoromanica.ro

explică caracteristicile culturale ale celor mai timpurii complexe care înregistrează prezența populației slave în regiunile extracarpatice ale României"[2] (p. 83—84). Autoarea arată că arheologia a reușit să distingă acele ansambluri culturale care se suprapun perioadei de conviețuire autohtono-slavă (p. 87 și urm.); se arată că, în tot acest răstimp, „elementul autohton este suficient de puternic pentru a asigura transmiterea formelor de cultură materială și spirituală daco-romană în acele complexe pe care le putem considera ca reflectînd un moment ulterior procesul de asimilare a slavilor[3] și de preluare, în limba română, a unui număr de cuvinte de origine slavă". Iar mai departe (p. 88—89): „Dacă admitem că asimilarea elementului slav a asigurat particularitatea limbii române în ansamblul limbilor neolatine, atunci putem conchide că secolele VI—VII reprezintă ultima fază în istoria latinei dunărene. Infiltrații tîrzii ale unor grupe slave din vest (grupul Nușfalău—Someșeni) sau prezența unor călăreți de neam türc (pecenegi) nu au putut avea consecințe deosebite 'ăci, începînd cu secolele VIII—IX, nu se mai poate vorbi de inovații care să fi alterat structura primară a limbii. Luînd în considerare ansamblul transformărilor care sînt înregistrate pe plan economic, social și în suprastructura politică și ideologică se poate face afirmația că aspectele pe care le îmbracă cultura secolelor VIII—X constituie expresia materială a perioadei de afirmare etnică și politică a românilor, de constituire a celor mai timpurii formațiuni statale românești".

Pe plan arheologic, aceasta se reflectă în existența, pe întreg spațiul carpato-pontodunărean, a unei culturi materiale unitare.

În continuare (p. 95 și urm.), autoarea se oprește asupra organizării sociale a populației autohtone, de la organizarea ei în comunități sătești, pînă la apariția relațiilor feudale și a primelor formațiuni politice vechi românești.

Este vremea cînd românii sînt menționați ca popor constituit de istoricii timpului (cap. *Românii și izvoarele scrise*, p. 99 103). Consemnați cu numele de *vlahi* (în variante după originea etnică a autorului izvorului istoric respectiv, dar denotînd toate originea latină a poporului nostru), ei „își ziceau fără îndoială în continuare romani sau români, nume pe care și l-au păstrat de-a lungul întregii lor istorii, indiferent de cuprinderea lor în mai multe țări sau voievodate" (p. 103).

În încheiere, două pagini (*Adevăr istoric*, p. 104—105) țin loc de concluzii.

„Continuitatea populației daco-romane și a limbii latine, cu alte cuvinte, originea, vechimea și permanența poporului român în spațiul carpato-ponto-dunărean au încetat de multă vreme să constituie o «credință»", notează autoarea. „Mai ales cercetarea istorică din perioada postbelică a reușit să adauge la tradițiile umaniste, la argumentele care țin de logica istorică și de interpretarea nuanțată a textelor antice, dovezi directe, arheologice". Pe bună dreptate se afirmă că „Cercetării arheologice i se datorește faptul că astăzi dispunem de dovezi indiscutabile privind unele procese fundamentale în afara cărora devin de neînțeles formarea poporului român și permanența lui în spațiul pe care-l ocupă astăzi" (p. 104). Astfel, continuitatea getodacilor în aria locuirii lor în perioada Daciei libere a fost demonstrată; la fel, intensitatea procesului de romanizare și continuitatea daco-romană, conviețuirea autohtonilor cu neamurile migratoare; legătura de necontestat între soarta romanității orientale și prezența stăpînirii romano-bizantine și bizantine la Dunărea de jos.

Cunoscută cercetătoare a epocii formării poporului român, autoarea subliniază necesitatea adîncirii studiilor, precum și o tratare mai nuanțată a problemelor și o cercetare interdisciplinară. Acestea ar avea ca rezultat o viziune mai complexă și mai completă a proceselor istorice de pe cuprinsul fostei Dacii în mileniul întîi al erei noastre. Dar chiar și așa, nu ni se pare deloc exagerată o observație a autoarei: „Raportate însă la dimensiunile ideii fundamentale, aceste aspecte rămîn, totuși, de importanță scundară, întrucît,

---

[2] Prezența unei serii de toponime și mai ales hidronime (îndeosebi ape mici) slave este explicabilă prin conviețuirea populației romanice și străromâne cu slavii. Dar prin aceasta se dovedește că la venirea slavilor procesul de romanizare era încheiat, în întreg spațiul carpato-nistro-ponto-danubian: în caz contrar (dacă ar fi fost vorba de o configurație etnică neomogenă), procesul de slavizare ar fi ieșit biruitor, cum s-a întîmplat în Pannonia (unde romanitatea suferise pierderi grele, în urma așezării neamurilor de călăreți de stepă). Astfel, punerea în evidență a antichităților slave, în spiritul respectării adevărului istoric — propriu cercetării noastre arheologice —, se dovedește a veni în sprijinul concepției majorității istoricilor, români și străini, privitoare la romanitatea culturii materiale și continuitatea poporului nostru în a doua jumătate a primului mileniu al erei noastre.

[3] Procesul de asimilare a slavilor sud-dunăreni a fost împiedicat numai de pătrunderea bulgarilor turanici și crearea statului bulgar, al cărui conducători (cum este hanul Krum) au repurtat unele victorii contra Imperiului Bizantin. În spațiul nord-pontic și mai ales pannonic, slavismul a primit puternice lovituri din partea pecenegilor, respectiv ungurilor, în urma așezării lor în regiunile respective.

www.dacoromanica.ro

oricît de adîncă şi de complexă ar fi cercetarea lor, ele nu pot modifica datele esenţiale ale problemei. Cu alte cuvinte, ele nu vor putea, în niciun caz, să ducă la răsturnarea ideii romanităţii, a continuităţii, a permanenţei poporului român pe tot cuprinsul Daciei" (p. 105).

Concluzia este că sinteza Ligiei Bârzu a reuşit să acopere problemele principale ridicate de un subiect atît de vast şi dificil. Datoria autoarei, pe de altă parte, de a cuprinde un interval de timp destul de lung într-un număr stabilit (şi scăzut) de pagini, nu a fost uşoară. Astfel, studiul ne apare concis (noi vedem în aceasta o calitate), dar cu multe idei şi observaţii originale, adesea începuturi de soluţii în probleme importante ce îndeamnă mai departe la reflecţie.

Constantin C. Petolescu

RADU ŞTEFAN CIOBANU, *Pe urmele lui Vlad Ţepeş*, Edit. Sport-Turism, Bucureşti, 1979, 319 p.

Vlad Ţepeş, domnul Ţării Româneşti, este una din puţinele personalităţi istorice ale poporului român care a atras atenţia specialiştilor din ţară şi de peste hotare de multă vreme şi într-o manieră cu totul deosebită. După cum se ştie primele cercetări ştiinţifice asupra lui datează din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, generate de descoperirea în arhive şi biblioteci străine a unor povestiri germane şi slavone relativ la viaţa şi activitatea sa. Datorită faptului însă că în aceste povestiri fiul lui Vlad Dracul a fost prezentat drept un cîrmuitor crud şi sîngeros cu supuşii săi, indiferent de starea socială a acestora, domnia sa a fost privită timp de mai multe decenii drept o perioadă de excepţie în istoria poporului nostru, comparată cu domniile unor monarhi europeni ca de ex. a unor regi din Anglia din vremea Războiului celor Două Roze, cu a lui Ludovic al XI-lea, sau cu a lui Ivan cel Groaznic.

Această lumină sumbră şi nefastă care a însoţit figura marelui domn român avea să se destrame ulterior, drept rezultat al unor noi cercetări iniţiate în ultimele decenii dar mai ales în ultimii ani, cînd întîmpinarea comemorării semimileniului morţii sale (1476—1976) a fost marcată de apariţia unor noi lucrări de o deosebită ţinută. Drept urmare în zecile de studii, articole şi note apărute în periodicele de specialitate şi literare, precum şi în unele monografii, inegale ca formă dar şi conţinut (unele avînd o îngustă circulaţie prin stilul adoptat) — fără a mai aminti realizările din domeniul beletristicii şi dramaturgiei (unele mai puţin reuşite), Vlad Ţepeş a fost prezentat ca o importantă personalitate românească cu multiple însuşiri (politice, militare şi diplomatice), drept un domn viteaz, însufleţit de un înalt patriotism care nu şi-a precupeţit nici viaţa pentru a menţine independenţa şi integritatea teritorială a pămîntului străbun, aşadar într-o nouă lumină, care corespundea adevărului istoric. Prin noile lucrări acesta a fost comparat cu Mircea cel Bătrîn pentru diplomaţia pe care a desfăşurat-o cu Ştefan cel Mare, pentru victoriile sale împotriva otomanilor cu Iancu de Hunedoara, pentru planurile sale politice menite să unească eforturile militare ale celor trei ţări româneşti în lupta împotriva pericolului otoman, cu Mihai Viteazul pentru faima sa răspîndită în numeroase ţări europene şi chiar în Asia.

Lucrarea pe care o recenzăm se înscrie în rîndul apariţiilor recente din istoriografia românească consacrate acestei probleme cu deosebirea că aceasta este adresată marelui public — deci o lucrare de popularizare. Din aceste motive oricare cititor va observa din primele pagini maniera în care a fost scrisă, adică într-un stil agreabil în care descrierile cu caracter literar se împletesc cu atractive naraţiuni şi cu discuţii vii asupra izvoarelor menite să creioneze, de-a lungul a unei imaginare călătorii pe urmele acestuia prin ţară şi peste hotare, principalele trăsături ale eroului, puternică personalitate istorică, într-o lumină difuză şi odihnitoare.

Deşi multora li se pare că secolul al XV-lea în care a trăit Vlad Ţepeş este într-o oarecare măsură bine cunoscut, totuşi ironia soartei face ca această perioadă din istoria poporului român să nu fie atît de bogată în materiale documentare interne şi externe (circa 20 piese) şi sînt foarte puţine şanse pentru a mai fi descoperite altele, distruse probabil din vitregia vremurilor. Din această cauză, la elaborarea lucrării autorul a trebuit să facă faţă multor dificultăţi din punct de vedere documentar, mai ales cînd s-a aflat şi în situaţia de a discerne adevărul istoric pe baza unor materiale care de cele mai multe ori nu inspiră prea mare încredere specialiştilor, de ex. povestirile slavone, germane şi române. Aceste dificultăţi au mai rezultat şi din alte motive şi anume: în primul rînd că în comparaţie cu alţi domnitori ai Ţării Româneşti, dacă ne referim numai la ei, Vlad Ţepeş a avut o domnie scurtă de nici un deceniu şi

www.dacoromanica.ro

aceasta cu unele întreruperi; în al doilea rînd că puținele documente păstrate reflectă numai unele aspecte din viața și domnia sa; în al treilea rînd că multe din izvoarele istorice sînt extrem de subiective; în al patrulea rînd comportarea sa în viața socială și politică este plină de contradicții; în al cincilea rînd că de-a lungul cîtorva decenii de existență ale eroului sînt destul de multe probleme asupra cărora specialiștii au păreri contradictorii ca de ex.: locul și anul nașterii, anii tinereții (inclusiv educația sa), anii petrecuți în Imperiul otoman ca ostatec, probabila domnie din 1448, anii petrecuți în pribegie în Moldova și Transilvania, condițiile istorice ale construirii cetăților Bucureşti și Poenari și a mînăstirilor fortificate Snagov și Comana, cuantumul tributului plătit Înaltei Porți, conflictul cu Ștefan cel Mare pentru cetatea Chilia, locul atacului de noapte din iunie 1462, rezultatele campaniei lui Mehmed al II-lea în Țara Românească, anii de captivitate în Ungaria, înrudirea sa cu Matei Corvin, regele Ungariei, data și locul morții sale, locul mormîntului său, autorii povestirilor germane și slavone etc. pentru a nu cita decît o parte din aceste probleme.

Conștient de natura greutăților și de gradul de dificultate pe care-l prezenta elaborarea unei monografii privind pe nepotul lui Mircea cel Bătrîn chiar dacă este vorba de o lucrare de popularizare, autorul s-a încumetat totuși să meargă „pe urmele lui Vlad Țepeș" dar nu ca un turist oarecare mai mult sau mai puțin avertizat, ci ca unul care a studiat îndeaproape literatura istorică mai veche și mai nouă privind perioada în care a trăit eroul său în scopul de a prezenta într-o viziune proprie pe monarhul român care a intrat de veacuri în conștiința poporului nostru, nu numai prin multiplele sale calități de om de stat, dar și prin carențele sale inerente epocii în care a trăit.

Așa cum era și firesc autorul a acordat o importanță deosebită familiei din care a provenit Vlad Țepeș și înaintașilor pentru a demonstra că politica viteazului domn a reprezentat continuarea unor tradiții din viața poporului român încă din vremea bunicului său Mircea cel Bătrîn și a tatălui său Vlad Dracul și aceștia ca și el comandanți de oști de valoare europeană care au luptat fără încetare pentru menținerea independenței Țării Românești. Desigur că merită atenție în cunoașterea lui Vlad Țepeș cercetarea perioadei anterioare obținerii domniei, pentru că de cele mai multe ori această perioadă (a copilăriei și tinereții) explică unele particularități ale comportamentului său în epoca de deplină maturitate. Cu toate eforturile făcute, investigația autorului n-a reușit să precizeze locul nașterii lui Vlad Țepeș (fie la Nürenberg, fie la Sighișoara, se afirmă în text), nici chiar data (în jurul anului 1430) și nici să prezinte nivelul educației primite în tinerețe, întrucît este greu de crezut afirmația care se face și anume că această educație „aleasă" s-ar fi făcut, ca paj, la curțile Ungariei, Germaniei și chiar Franței și Italiei și ca ostatec (nu captiv) la curtea sultanului Murad al II-lea.

O problemă-cheie în cunoașterea activității politice și militare a lui Vlad Țepeș este însă legătură cu prima sa domnie din 1448, atestată pe baza unei scrisori din toamna aceluiași an adresată brașovenilor, care în istoriografia românească din prezent și din trecut a fost și rămîne o problemă controversată. În favoarea acestei domnii sînt mulți istorici (mai ales cei care au scris monografii în 1976 și 1977) iar studiile, articolele și chiar manualele școlare elaborate în ultimii ani au reținut-o ca o realitate istorică. De altă parte sînt însă cîțiva istorici editori de documente, specialiști în diplomatică (M. Berza, C. Cihodaru, Șt. Pascu, D. Mioc, K. Gündisch) care într-un recent volum de documente interne și externe consacrat relațiilor dintre țările române în secolele XIII—XV *(Documenta Romaniae Historica, seria D. Relațiile între țările române, vol. I, 1222—1456*, București, 1977, p. 10 —403) afirmă că scrisoarea din noiembrie 1448 aparține lui Vladislav II și nu lui Vlad Țepeș. Dacă se ține seama de această ultimă interpretare atunci prima domnie a lui Vlad Țepeș din 1448 n-a existat în realitate iar capitolul din lucrarea de față pe care o recenzăm menit să ilustreze această scurtă perioadă din viața marelui domn nu-și mai are rostul (p. 68—79). Din aceste motive credem că autorul era obligat să ia atitudine față de acest document, să-l analizeze, să-l discute, să-l conteste ca aparținînd lui Vladislav II pentru a-și justifica prezența fiului lui Vlad Dracul ca domn la Tîrgoviște în toamna lui 1448. Această carență din lucrare este însoțită din păcate și de altele în partea unde se arată viața lui Vlad Țepeș înainte de a deveni domn și anume: relativ la reforma monetară din vremea lui Vlad Dracul (care de fapt nu s-a produs după cum o dovedesc recentele cercetări din 1978 1979 aparținînd lui Radu Constantinescu și Octavian Iliescu), relativ la înrudirea Oltei, mama lui Ștefan cel Mare cu dinastia din Țara Românească care în realitate nu avea astfel de legături fapt dovedit recent în 1975 de un alt cercetător, relativ la geneza orașului Tîrgoviște care contravine părerii autorizate a lui G. Mihăescu publicată în 1976, relativ la stăpînirea Chiliei de către Vlad Dracul, etc.

În privința prezentării domniei lui Vlad Țepeș din anii 1456—1462 autorul dovedește o mai bună cunoaștere a izvoarelor și literaturii de specialitate din ultimii ani; dealtfel

www.dacoromanica.ro

această perioadă este şi mai bine documentată. De aceea afirmaţia că fiul lui Vlad Dracul a obţinut tronul cu sprijinul lui Iancu de Hunedoara corespunde realităţii istorice ca şi conţinutul programului politic al tînărului domn a Ţării Româneşti, prin care se urmărea: prosperitatea economică a ţării, în special în domeniul comerţului şi nu al agriculturii, sporirea forţei de apărare a poporului român împotriva ameninţării otomane (reorganizarea armatei, construirea de cetăţi), instaurarea unei domnii autoritare (însoţită de subordonarea boierimii, de lichidarea abuzurilor aparatului administrativ central şi local, de consolidarea tronului prin lichidarea pretendenţilor adăpostiţi în Transilvania). In această parte a lucrării este interesant de urmărit maniera prin care autorul a stabilit strînsa legătură între „moştenirea lăsată lui Vlad Ţepeş de predecesorii săi în frunte cu Mircea cel Bătrîn şi Vlad Dracul şi realizările proprii ale eroului său înzestrat cu înalte calităţi de om de stat, comandant militar şi abil diplomat, care a înţeles să facă din ţara sa „o ţară a cinstei şi dreptăţii" şi să înlăture prin acţiunile sale dominaţia otomană asupra Ţării Româneşti.

Expunerea autorului, în care naraţiunea se împleteşte armonios cu descrierea şi în care abundă unele figuri de stil, poartă pe cititor peste secole pentru a-l face să înţeleagă de ce la vremea respectivă Vlad Ţepeş, a fost personalitatea politică şi militară cea mai potrivită pentru poporul român în acele vremuri de grea cumpănă şi cum acest popor, înţelegînd vitregia vremurilor, s-a strîns în jurul conducătorului său în clipele cele mai grele ale existenţei sale, ca un singur om. Desigur că în această parte a lucrării cititorul ar fi fost şi mai bine informat dacă unele afirmaţii ale autorului ar fi fost şi demonstrate, dovedite cu fapte sau cu unele exemplificări ca de ex. în legătură cu: apariţia de noi sate în această vreme, precizarea locului numit Posada, pedepsirea tîrgoviştenilor, stabilirea schelelor la hotar dar şi în ţară, autenticitatea cetăţii de pămînt de la Frumoasa, anul naşterii lui Ştefan cel Mare, prezenţa lui Vlad Ţepeş la mănăstirea Cozia, utilizarea drumului pe vale a Prahovei încă din secolul al XV-lea, caracteristica legăturilor cu Transilvania, aspectul real al relaţiilor lui Vlad Ţepeş cu Ştefan cel Mare în 1462, sfera de activitate a prădalnicei ca instituţie juridică etc.

Tot în această parte a lucrării unde a fost prezentată politica internă a lui Vlad Ţepeş din anii 1456—1462 merită să fie remarcat faptul că autorul a căutat şi a reuşit în unele cazuri să privească dezvoltarea Ţării Româneşti în contextul celorlalte ţări europene, prin intermediul comparaţiilor cu situaţiile existente în ţările vecine sau apusene de pe continentul nostru. Dar tot în această parte a lucrării se mai constată şi unele inadvertenţe rezultate din utilizarea într-o măsură prea mare a povestirilor slavone şi germane şi chiar româneşti cărora li s-a acordat un prea mare credit de autenticitate istorică omiţîndu-se caracterul lor subiectiv în majoritatea cazurilor. Tot aşa s-a procedat şi cu folosirea povestirilor în versuri ale lui M. Beheim acel minesânger cu valoroase calităţi poetice, care a răspîndit faima lui Vlad Ţepeş în peregrinările sale prin Danemarca, Austria, Boemia şi Ungaria pe baza celor auzite de pe la diverşi negustori şi călători dar şi a manuscriselor care cuprindeau versiuni ale povestirilor germane despre domnul muntean, aşadar ştiri cu totul necontrolate.

Acelaşi interes trezeşte pentru cititor şi acea parte din lucrare unde este prezentată politica externă a lui Vlad Ţepeş şi în special luptele sale cu oştile otomane pentru redobîndirea independenţei Ţării Româneşti. Dacă în capitolul precedent privind politica internă a viteazului domn s-a ţinut seama întîmplător de cadrul european al evenimentelor din vremea acestuia, întreaga expunere consacrată luptei antiotomane depăşeşte de regulă graniţele ţării şi plasează acţiunile sale diplomatice şi militare în păienjenişul relaţiilor internaţionale de pe continentul nostru. În acest sens în atenţia autorului a stat deopotrivă şi problema cauzelor îndepărtate şi a celor imediate care au dus la ruperea relaţiilor politice dintre Ţara Românească şi Înalta Poartă în 1461 precum şi problema apropierii Ţării Româneşti de Ungaria, în scopul lărgirii frontului comun antiotoman al statelor europene. Ca şi în alte împrejurări şi aici cititorul a resimţit lipsa izvoarelor istorice autentice deoarece autorul utilizează prea mult ştirile din povestirile slavone şi germane în special. Se uită în acest caz faptul că la originea acestor povestiri, autorii anonimi n-au avut la îndemînă documente contemporane, ci mai mult relatări orale de largă circulaţie în rîndul tîrgoveţilor ca şi al ţăranilor şi care prin firea lucrurilor prezentau deformat faptul istoric. De aceea utilizarea unor astfel de ştiri necontrolate devine de regulă riscantă dînd naştere la o interpretare romantică sau romanescă a faptului istoric. Drept dovadă în povestirile slavone şi române începutul ostilităţilor român-otomane din 1462 este prezentat cu totul diferit decît a fost în realitate aşa cum o relatează cronicarii contemporani şi corespondenţii diverşi din diferite ţări europene.

Campania din 1462 cunoaşte în expunerea autorului două episoade: ofensiva lui Vlad Ţepeş din iarna anului 1461/1462 încheiată cu un succes răsunător (care a cunoscut un ecou european) şi ofensiva armatei otomane din

www.dacoromanica.ro

primăvara anului 1462 condusă de Mehmet al II-lea, încheiată cu înlocuirea din domnie a lui Vlad Țepeș cu fratele său Radu cel Frumos. În legătură cu primul episod, unde a fost folosit de autor cunoscuta scrisoare a lui Vlad Țepeș din 11 februarie 1462 adresată lui Matei Corvin, regele Ungariei, credem că era necesar de adăugat și observația că această scrisoare nu are numai un caracter de cerere de ajutor contra otomanilor ci reprezintă mai ales o adevărată dare de seamă a operațiilor militare desfășurată sub conducerea unui mare comandant de oști. Totodată era necesar de arătat că victoria fiului lui Vlad Dracul împotriva corpului otoman condus de Hamza bei și a garnizoanelor otomane de pe malurile Dunării a răsturnat întregul dispozitiv de apărare al Înaltei Porți la frontiera sa cu țările române. Totuși ne permitem să semnalăm exagerarea care se face afirmîndu-se că în primăvara anului 1462 Vlad Țepeș stăpînea efectiv Dobrogea pînă la Marea Neagră.

Pa baza cercetărilor pînă acum este sigur faptul că începutul conflictului militar între Înalta Poartă și Vlad Țepeș a fost provocat de otomani care voiau să-l înlocuiască din domnie, prin viclenie, pe domnul muntean. Însă este greu de crezut că începutul campaniei otomane contra Țării Românești din primăvara anului 1462 s-a făcut la cererea boierilor munteni, autorul făcînd această afirmație pe baza unui document din 1479. Oare a așteptat sultanul Mehmed II cererea boierilor munteni și n-a acționat deloc pînă atunci deși primise știri îngrijorătoare de la Dunăre, că-i fuseseră uciși circa 25000 ostași și distruse garnizoanele de la Dunăre prin raidurile lui Vlad Țepeș? Este greu de crezut, după cum este inexplicabil traseul sinuos indicat de autor armatei lui Mehmed II de la Turnu pînă la Tîrgoviște mai întîi prin Ruși de Vede pînă la mînăstirea Glavacioc, de aici la București, apoi la mînăstirea Snagov și în fine la Tîrgoviște. Mai întîi este necesar de motivat drumul pînă la mănăstirea Glavacioc — care nu era un obiectiv strategic, apoi cel spre Tîrgoviște ocolit prin București și Snagov. Așa dar făcîndu-se un ocol de 120 km, în loc să se meargă de la mînăstirea Glavacioc direct la Tîrgoviște circa 40 km. Apoi potrivit afirmației autorului armata otomană a mers timp de 10—12 zile în interiorul Țării Românești spre Tîrgoviște și apoi a fost surprinsă de atacul de noapte dat de Vlad Țepeș. Ori în cele 10—12 zile de marș se făcuseră cel puțin 100—150 km. de la Dunăre iar oștile dușmane trebuie să fi ajuns aproape de Tîrgoviște. Atunci de ce din acel loc s-au mai dus la București?

La acest capitol ne permitem să mai facem și observația cu privire la cîțiva termeni tehnici militari folosiți de autor în expunerea evenimentelor din primăvara anului 1462. Desigur că a fost necesară prezentarea co ponenței armatelor celor doi beligeranți ch cu pitorescul costumelor mai ales cele orienta Dar în vreme ce armatei otomane i se acor un spațiu mai larg, celei românești i se fa numai o schiță. Mai mult, unele denum ale corpurilor de oaste otomană sînt eronat De remarcat mai întîi că timarioții sînt spahii așadar spahii-timarioți reprezintă u pleonasm, apoi akingii nu sînt arcași ci trup neregulate de cavalerie, beșlii nu mînuies arme de foc ci sînt trupe de cavalerie ușoar recrutate la 5 case, topcii nu sînt întrebuințați să mînuiască arme de foc, ci sînt numai tunari ceaușii sînt curieri iar „ochii și urechil sultanului" erau cadii. Tot așa se mai poat afirma despre olofanți (corect ulafegii), azapi silihtari, etc.

O altă problemă care o ridică același capito este în legătură cu victoria lui Vlad Țepeș în campania din 1462. O victorie deplină a dom nului român ar fi însemnat nu numai provocarea de mari pierderi dușmanului dar și izgonirea lui din țară cum s-a procedat în 1475 la Vaslui. În realitate oștile otomane s-au retras în ordine spre Brăila, iar Vlad Țepeș a fost înlocuit în domnie cu fratele său Radu cel Frumos, care a acceptat suzeranitatea otomană, în fine boierii l-au părăsit pe Vlad Țepeș și au trecut de partea noului domn. Dacă războiul ar fi fost cîștigat de Vlad Țepeș ne întrebăm de ce l-au mai trădat boierii? Oare așa s-a întîmplat în 1475 după victoria de la Vaslui? Nu s-a întîmplat nici în 1476 cînd bătălia de la Războieni n-a fost favorabilă lui Ștefan cel Mare. Sigur este că ostilitățile din 1462 au excelat prin lupte de hărțuială și prin atacul de noapte, că Vlad Țepeș a obținut o victorie de prestigiu, mai ales că a luptat singur, cu forțe mult inferioare ca număr împotriva lui Mehmet II la acea vreme o personalitate militară de temut pe continentul european și asiatic. Victoria n-a fost de partea sultanului care s-a retras neputincios pentru a angaja o bătălie decisivă cu adversarul său, dar mulțumit că în locul lui Vlad Țepeș a fost numit un alt domn care accepta suzeranicatea otomană.

De fapt lupta antiotomană a lui Vlad Țepeș din 1462 a fost întreruptă temporar din voința acestuia, retras în Transilvania în speranța că de dincolo de munte avea să revină cu ajutor militar de la Matei Corvin, regele Ungariei și aliatul său pentru a-i alunga pe otomani așa cum procedase în 1394 Mircea cel Bătrîn și cum avea să procedeze și Mihai Vitcazul în 1595 după victoria de la Călugăreni. De fapt sprijinul militar obținut de mulți domni ai Țării Românești din Transilvania în lupta antiotomană a fost o constantă a relațiilor multilaterale dintre cele două țări românești și acest lucru ar fi trebuit subliniat de autor.

www.dacoromanica.ro

Mergînd pe urmele lui Vlad Ţepeş autorul prezintă apoi perioada cînd acesta s-a aflat ca prizonier de stat al lui Matei Corvin. În bună parte lucrurile sînt mai bine cunoscute, dar un cititor avertizat nu poate crede că Vlad Ţepeş a mai ajuns la Braşov după arestarea sa că aici s-a întîlnit cu Matei Corvin unde a şi negociat timp de cinci săptămîni. Informaţia pe care o procură M. Beheim în această privinţă nu este controlată şi nici verificată de nici un alt document. Dealtfel în partea finală a lucrării autorul însuşi face o critică aspră ştirilor din opera lui M. Beheim (mult exagerate) pentru că minesängerul austriac îmbrăţişase interesele saşilor, duşmanii de moarte ai domnului român. Mai mult, cînd Vlad Ţepeş a fost arestat de condotierul Jan Jiskra la frontiera Transilvaniei, Matei Corvin ajunsese abia la Mediaş şi este puţin probabil că s-a mai dus la Braşov. Aşadar drumul lui Vlad Ţepeş prin Transilvania şi Ungaria la locul unde a fost deţinut cîţiva ani nu este acela indicat de autor pe harta din anexa lucrării iar Visegradul locul detenţiunii nu este la 4 mile de Buda (nu Budapesta) ci la cel puţin 50 km spre nord pe malul Dunării, de capitala Ungariei. Şi în legătură cu pregătirile privind întoarcerea lui Vlad Ţepeş pe tronul Ţării Româneşti în 1476 s-au strecurat cîteva erori şi anume ne referim la afirmaţia că domnul român s-ar fi întîlnit cu Ştefan cel Mare la trecătoarea Oituz unde şi-au unit forţele militare. Dealtfel se ştie că armata maghiară condusă de Ştefan Bathori care-l însoţea pe Vlad, fiul lui Vlad Dracul s-a îndreptat numai spre Breţcu dar la vestea că domnul Moldovei a încheiat bătălia cu otomanii s-au dus la Braşov şi de aici prin Bran au intrat în Ţara Românească.

În privinţa întîlnirii dintre Vlad Ţepeş şi Ştefan cel Mare autorul indică oraşul Tîrgovişte. În realitate după capitularea Bucureştilor la 16 noiembrie s-a făcut intrarea în oraş a trupelor lui Ştefan cel Mare şi ale lui Vlad Ţepeş provenite din Ungaria. La vremea respectivă Tîrgovişte era mult prea departe de Dunăre şi mai ales de Giurgiu unde se refugiase Basarab Laiotă, adversarul lui Vlad Ţepeş. Pe de altă parte ar fi inexplicabilă confruntarea oştilor lui Vlad Ţepeş cu cele otomane aproape de mănăstirea Snagov mult mai aproape de Bucureşti decît de Tîrgovişte.

În privinţa ultimului capitol din lucrare consacrat ecoului pe care l-au avut în literatura istorică şi beletristică şi în artă viaţa şi domnia lui Vlad Ţepeş se poate afirma că autorul, bine informat mai ales pe baza recentelor lucrări apărute privind această temă, a reuşit să supună criticii severe atît afirmaţiile detractorilor marelui domn român din secolul al XV-lea cît şi realizările istoriografiei româneşti mai vechi şi mai noi. Lucrarea este însoţit de un indice cronologic al evenimentelor din timpul vieţii şi domniei lui Vlad Ţepeş, de un tabel cronologic selectiv al monarhilor şi pontifilor din epoca aceluiaşi domn (între 1386—1476), care încă mai au nevoie de completări. Dînd o bibliografie selectivă, tot în anexă, autorul a inclus laolaltă atît principalele izvoare narative şi documentare, cît şi lucrările de sinteză, monografice chiar şi cele literare privind epoca în care a trăit marele domn român. Întrucît lista aceasta nu este prea mare, credem că aici îşi mai aveau locul şi acele studii, recent apărute şi folosite de autor, privind relaţiile lui Vlad Ţepeş cu Ungaria şi Transilvania şi în legătură cu poziţia lui Vlad Ţepeş faţă de atitudinea lui Ştefan cel Mare faţă de Chilia, mai ales că pînă în 1976 (cînd au apărut) specialiştii nu abordaseră aceste aspecte din domnia lui Vlad Ţepeş, în studii speciale. Iar ca tabloul să fie şi mai complet credem că se cuvenea alăturat şi un tablou genealogic al lui Vlad Ţepeş.

Lucrarea de faţă destinată marelui public privind viaţa şi domnia lui Vlad Ţepeş, este o lucrare utilă, scrisă cu multă pasiune de autor, care a căutat să fie cît mai bine informat asupra evenimentelor din perioada în care a trăit eroul său. El îl prezintă pe fiul lui Vlad Dracul (cunoscut la vremea respectivă şi mai tîrziu sub numele de Dracula) ca pe o personalitate istorică distinctă, care a instaurat în Ţara Românească o domnie autoritară, dar care a fost răpus nu de duşmanii din afară, ci de cei din lăuntru şi s-a jertfit pentru binele poporului român. Desigur ţinînd seama de puternicile trăsături contradictorii ale personajului şi de efortul autorului considerăm că cele scrise de Radu-Ştefan Ciobanu se înscriu în rîndul realizărilor meritorii ale istoriografiei româneşti punînd la îndemînă marelui public dornic să cunoască epoca medievală a istoriei patriei, o contribuţie meritorie.

Constantin Şerban

TONK SÁNDOR, *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban* (Universitari transilvăneni din evul mediu), Edit. Kriterion, Bucureşti, 1979, 399 p.

Rod a unei cercetări minuţioase de peste cinci ani, tînărul istoric Tonk Sándor din Tîrgu Mureş a reuşit să sintetizeze într-o vastă lucrare problematica frecventării universităţilor străine de către studenţii proveniţi din Transilvania. Examinînd matricolele

www.dacoromanica.ro

publicate ale principalelor centre universitare din Europa de vest și centrală, Tonk — cunoscut pînă acum și prin cercetările sale privind genealogia familiei Olahus — a analizat și a publicat lista tuturor ardelenilor (în sensul larg al cuvîntului, deci afară de cei din voievodatul Transilvaniei și pe cei din Maramureș, Crișana, Sălaj și Banat) pînă în anul 1520.

În această sinteză atit de importantă pentru istoria culturii, a învățămîntului și chiar a istoriei sociale, Tonk continuă unele cercetări mai vechi de ex. lucrarea lui Nicolae Drăganu, *Cei dintîi studenți români ardeleni la universitățile apusene, 1922* sau mai noi, cum ar fi cel semnat de Costin Feneșan, *Studenți din Banat la universitățile străine pînă la 1555* în „Revista de istorie" 29 1976, p. 1945—1965. În primul capitol „Universitățile medievale" autorul examinează renașterea europeană din secolul al XII-lea și formarea universităților apusene, apoi prezintă pe cele mai vechi, cum ar fi cele din Paris, Bologna, apoi academiile mai noi din Italia (Perugia, Siena, Florența, Ferrara etc). Un subcapitol separat se ocupă cu universitățile din centrul Europei (Praga, Cracovia, Viena, Leipzig) și cu încercările pînă la urmă nereușite din Buda și Pécs de a înființa universități și pe teritoriul regatului ungar. Al doilea capitol „Studenți ardeleni la universitățile medievale", intrînd în miezul problemei, adîncește cu multă competență acest important capitol din istoria culturii medievale. După ce stabilește că cele mai vechi urme ale unor ardeleni la universitatea din Paris sînt încă din anii 1177—1183, prin metode statistice urmărește numărul studenților ardeleni la universitățile din Viena (între 1368—1520: total 1588 studenți), Cracovia (1405—1520: 811) și alte centre. Deosebit de bine sînt rezolvate oscilațiile peregrinării academice: scăderile temporare din 1410—1420 și 1431—1432 sînt explicate prin primele incursiuni otomane, iar altele (cele din 1456, 1485) sînt explicabile prin epidemii de ciumă, războaie și mișcări sociale. După părerea autorului anul 1520 marchează o întrerupere importantă în întregul sistem al pelerinajului academic, cu care de fapt se încheie perioada medievală a istoriei școlare transilvănene.

Apelînd la metodele statistic, social și geografic, Tonk izbutește să dovedească, că o bună parte (39,5 %) din studenți provin din orașele libere regale: Sibiu, Brașov, Cluj, Sighișoara, Timișoara, Sebeș, Mediaș, Bala Mare, Bistrița și din cele trei orașe episcopale (8,7 %): Oradea, Alba Iulia, Cenad. Urmează apoi tîrgurile (oppidum) și așezările rurale mai mari (26,6 %). În cadrul societății urbane, Tonk analizează aparte peregrinii academici patricieni și cei de origine meșteșugărească, dovedind că din ambele categorii au fost familii ardelene, care au ținut ca fii lor prin învățătură să dobîndească situație socială mai bună. Din mediul rural proveneau cele cîteva familii de mari nobili și voievozi — printre care și cîțiva nobili români din Țara Hațegului și Banat — care de asemenea erau reprezentați prin studenți. Din statisticile și schemele publicate reiese că foarte mulți peregrini academici au provenit din cele mai urbanizate zone ale Transilvaniei: Sibiu, Țara Birsei și Cluj. După această parte statistică autorul analizează toate aspectele vieții de student: drumul urmat, înscrierea, acomodarea, durata studiilor, participarea la cele două forme principale de învățătură (lectio-disputatio), sursele de plată, notițele academice, condițiile vestimentare, cazarea, hrana, cheltuielile studențești, susținerea celor două tipuri de examene (baccalaureus, magister). Prezentarea acestor aspecte dovedește, că Tonk cunoaște în mici amănunte atît aspectele vieții universitare, cît și eforturile financiare ale Transilvaniei de a permite fiilor săi alegerea acestei căi de studiu. Cazul amintit de Tonk, că Toma Pogany din Turda după întoarcerea lui de la universitatea din Cracovia a fost nevoit să-și vîndă iazul lui din Cojocna, se poate considera ca un caz tipic.

Ultimul capitol „Universitarii și societatea medievală transilvăneană" are ca temă încadrarea peregrinilor universitari în diferitele categorii intelectuale clericale și laice. Tonk constată că deși numărul total al clericilor catolici laici transilvăneni între 1332 1520 era cel puțin de 5.500 — 6.000, numai despre 2496 se poate dovedi frecventarea unei școli superioare, deci marea majoritate a clericilor au fost „domidoctus", adică au urmat numai școli inferioare transilvănene. Frecventarea universităților se urmărește la toate categoriile de intelectuali ecleziastici: episcopii de Transilvania și Oradea, membrii capitalului din Alba Iulia, plebanii orașelor și a principalelor tîrguri și ca încheiere membrii ordinelor monahale: benedictinii, premonstratensii, cisterțienii, dominicanii, franciscanii și sihastrii augustini. Urmează apoi rolul și aportul peregrinilor academici în rîndurile intelectualității laice, cum ar fi notarii, secretarii și scribii din cancelaria voievodală, locurile de adeverire (Cluj Mănăștur și Alba Iulia), cancelariile urbane, oficiile tezauriatului (ocne de sare, monetării, tricesime) și medicii. Ca încheiere se examinează importantul rol al peregrinilor universitari în dezvoltarea învățămîntului și a bibliofiliei transilvănene.

După o bogată listă de note urmează cele trei anexe: lista studenților (în ordinea alfabetică a prenumelor), lista localităților și

www.dacoromanica.ro

indicele universităţilor şi a anilor de înscriere a studenţilor.

★

În ansamblu atit din punct de vedere a analizei istorice, cit şi prin bogăţia de izvoare istorice puse la dispoziţia cercetărilor, lucrarea lui Tonk Sándor merită toată atenţia şi neapărat ar trebui tradusă în limba română şi o limbă de circulaţie europeană (de preferat germană). În cele trei capitole analizate, Tonk se dovedeşte a fi un istoric bine pregătit, un excelent cunoscător al temei şi a metodelor moderne de investigaţie. Tabelele şi hărţile anexate, analizele statistice şi sociale dovedesc din prisosinţă că în zilele noastre probleme privind istoria culturii pot fi abordate numai complex, numai dacă fenomenul de suprastructură se fundamentează pe date sociale şi economice.

Observaţiile sau mai bine zis completările noastre de mai jos se referă aproape exclusiv la anexe şi au menirea să semnalizeze unele scăpări sau greşeli de identificare, ca în caz de nouă ediţie (sau traducere) acestea să pot fi luate în seamă.

A.) În lista studenţilor, Tonk urmăreşte în multe cazuri cariera intelectuală a fostului peregrin după ce el s-a întors acasă. În acest scop se puteau folosi şi alte izvoare, cum ar fi listele de plebani catolici de pe Pămîntul Crăiesc publicate încă din 1808 [1], sau listele de preoţi din Ţara Bîrsei [2], Braşov [3], Sighişoara [4], ţinutul Sebeşului [5] sau din alte zone ale Transilvaniei. Multe date despre studenţii ardeleni putem găsi şi în albumul fraternităţii spitalului Sf. Spirit din Roma [6]. Pentru istoria Moldovei şi a Ţării Româneşti un interes deosebit prezintă preţiosul studiu a lui Carol Reinerth despre episcopul de Milcovia de care aparţineau decanatele Bîrsa şi Sibiul, studiu ce conţine multe date referitoare la foştii studenţi ardeleni [7]. De asemenea puteau fi utilizate şi însemnările din sec. al XVI-lea adnotate pe un codice păstrat în zona Mediaşului, ce de asemenea are multe referinţe la foştii peregrini academici [8].

B.) Consultarea atentă a matricolei vieneze (Die Matrikel der Universität Wien — mai jos MUW I şi II) cercetată de Tonk, putem constata, că destul de mulţi studenţi ardeleni au fost omişi, multe localităţi amintite în matricolă nu figurează în anexele cărţii. Iată cîteva exemple:

1385: Michael de Cuninchberch — probabil Mihai din Crihalma (la saşi pînă azi Königsberg) MUW I19 (mai jos numai volumul şi pag.).

1387: Abel de Monte Petri — Abel din Sînpetru din Ţara Bîrsei (I 25).

1387: Nicolaus de Villa Nucum — Nicolae din Măierus (Nussbach) din Ţara Bîrsei (I 25).

1396: Thomas plebanus de villa Petri in Septemcastris — probabil Toma plebanul din Petreşti de lîngă Sebeş (I 48).

1397: Blasius plebanus de Dobrica — din Dobîrca (Dobring) — (I 50).

1397: Michael filius Simonis de Nadas [9] — Mihai fiul lui Simon din Nadeş (I 51).

1398: Cristiannus de Pruethia de Septemcastris — Cristian din Brateiu (Pretai) din Transilvania (I 54).

1410: Petrus de Farnas Ladislai — Petru fiul lui Ladislau de Sfăraş (I 83).

1412: Symon [de] Rosgon prepositus Cibiniensis — Simon de Rozgony, preposit de Sibiu (I 94).

1413: Nicolaus de Lanczkrona Nicolae din Landskrone, cetate de lîngă Tălmaciu (I 97).

1416: Hinricus Aduocati de Olzna — Heidrich greavul sas din Alţina. S-a păstrat o scrisoare germană a lui „Greff Heydrich von

[1] „Siebenbürgische Provinzialblätter" 1807 1808.

[2] Joseph Trausch, *Geschichte des Burzenländer Capituls* în „Magazin für Geschichte, Literatur und alle denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens" 3 1852, I, Heft p. 1—96.

[3] Maja Philippi, *Die Plebane von Kronstadt im 14. und 15. Jahrhundert* în „Siebenbürgisch-Sächsischer Hauskalender. Jahrbuch" 1975, p. 33—44.

[4] Friedrich Müller, *Die schässburger Bergkirche. Ein kulturgeschichtlicher Versuch* în „Archiv des Vereins" 1/1853, p. 299—362.

[5] Gustav Gündisch — Theobald Streitfeld, *Mühlbächer Miszellen* în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde" 13/1970, nr. 1, p. 73—85.

[6] Bunyitai Vince, *A Római szentlélek társulat Anyakönyve 1446—1523* Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia, Series I V. Budapest, 1889, Geog Daniel Teutsch, *Siebenbürger Mitglieder der Bruderschaft des Hospitals zum heiligen Geist in Rom 1478 1520* în „Korrespondenzblatt für Siebenbürgische Landeskunde" 13/1890, p. 77—96.

[7] Karl Reinerth, *Aus der Vorgeschichte der siebenbürgisch-sächsischen Reformation. Ein Beitrag zur Geschichte der Milkover Bistums* în „Archiv des Vereins" 50/1941, p. 3—70.

[8] Karl Fabritius, *Aus alten Messbüchern und Brevieren* în „Archiv des Vereins" 10 1872, p. 373 385.

[9] „Salamon de Nadas pater Michaelis" la începutul secolului al XV-lea a fost comitele secuilor. Urkundenbuch III, p. 747: „Michael filii Salamonis de Nadasd", a fost „Comes Siculorum Bistriciae et Brassouiae comes", Urkundenbuch III, p. 735.

www.dacoromanica.ro

Alczna" (cca 1406—1440) adresată nobilului Nicolaus Apa (Apafi) din Mălincrav [10].

1417: Michael de Vorasio — Mihai din Orăştie (I 115).

1417: Nycolaus de Ders — Nicolae din Dîrjiu (jud. Harghita)— (I 115).

1417: Gregorius Augustin de Olsna — Alţina (I 117).

1417: Nicolaus de Czukenmantel — din Ţigmandru (I 125).

1421: Stephanus Farkas de Montnag — putea fi un membru al familiei nobiliare române din Mitnicul Mare (Mutnok) — (I 132).

1422: Johannes de Basna. În anul 1433 Johannes de Bazna era cancelarul arhiepiscopului de Strigoniu, iar din 1445 a fost ales pleban de Baia Mare. Johannes împreună cu fratele lui Anton (Johann de Baszna et Anthonio fratri suo) în anul 1434 au fost înnobilaţi de regele Sigismund de Luxemburg[11].

1423: Petrus Sculteti de Russia — deoarece s-a înscris împreună cu alţi ardeleni, putea fi din Ruşi (Reussen) — (I 141).

1423: Georgius de Villa Pesch in Septemcastris — Gheorghe din Beşa (azi Stejărenii— Peschendorf) de lîngă Sighişoara. Deşi acest student apare în lista lui Tonk (621) însă în indice nu figurează această localitate, în trecut sat iobăgesc din comitatul Alba Superioară.

1428: Laurentius Dietrich de Craco — Cricău (I 161).

1429: Johannes de Kokelburg — Ioan din Cetatea de Baltă (I 167).

1429: Johannes Nicolai Fabri de Olsna — Alţina (I 167).

1429: Johannes de Humersdorff — din Guşteriţa-Sibiului (Hammersdorf) (I 167).

1429: Georgius de Kaldenbrunn — eventual din Calbor (I 167).

1430: Johannes Anshelmi de Czukenmantl — din Ţigmandru (I 173).

1431: Demetrius de Macra — Dumitru din Podgoria Aradului; Macra (Makra) fiind numele vechi al M-ţilor Zarandului (I 175).

1433: Sigismundus de Chehi — eventual din Cehu Silvaniei (I 182).

1433: Alexius de Symand — din Şimand jud. Arad (I 182).

1434: Petrus de Crisio, Valentinus de Crisio, Paulus de Crisio — din Crişana (Ţara Zarandului) sau mai probabil din Criş (Kreisch) de lîngă Sighişoara (I 185).

1434: Paulus de Dumbro — Dîmbău de pe Tîrnava Mică (I 185).

1434: Sebastianus de Paly — din Păuliş, în evul mediu tîrg în comitatul Arad (I 186).

1434: Stephanus Comes de Dorfstat — Stefan greavul sas din Doştat de lîngă Sebeş (I 186). După întoarcerea în patrie, sub numele de Stephanus de Huzyroteluk în 1447 deseori apare în documente [12].

1435: Ambrosius de Dombro, Michael de Crişio — din Dîmbău şi Criş (I 191).

1436: Georgius de Neythausen — din Netuş (I 195).

1438: Ladislaus comitis de Alma — Ladislau fiul greavului săsesc din Alma-Vii. În 1453 este pleban (Ladislaus plebanus de Alma)[13] (I 269).

1438: Syndramus filius Cristanni de Smegen — din Şmig de lîngă Mediaş [14] (I 269).

1441: Martinus Johannis de Lapide — din Dacia (Ştena Stein) de lîngă Rupea (I 225).

1443: Valentinus de Koar poate cetatea Chioarului (I. 234).

1444: Nicolaus de Crako — Cricău (I 238).

1444: Emericus de Hasag Haşag (I 238).

1444: Ambrosius de Zantho — Santău din comitatul Satu Mare (I 238).

1445: Johannes Pothon de Simigio — din Şmig (I 243).

1446: Brictius Lagh de Ekerseh — poate Ersig (Egerszeg) din Banat (I 249)

1446: Johannes Cristanni de Bodendorf — din Buneşti (Bodendorf) — Sighişoara (I 251).

1448: Symon de Craco — din Cricău (I 261).

1448: Ladislaus Carnificis de Czery — poate din Duboz (Cseri) din Banat (I 264).

1450: Michael Georgii de Paly — Păuliş (I 278).

1452: Johannes Gruenwalder de Roderbach — din Rotbav (Rothbach) din Ţara Bîrsei (MUW II 13).

1452: Michael Dyonisisi de Hashag — de Haşag (II 14).

1452: Damianus Stephani de Schokh — (II 15) din Ciuc. În evul mediu Ciucul (Csik) în izvoarele germane se numea Schöck.

1452: Nicolai Hymfy de Remethe — membru al familiei nobiliare bănăţene Himfy din Pogăneşti (Remetea). Cel mai cunoscut membru al familiei a fost Benedict Himfy (de Heem), conducător de oşti în armata regelui

[10] Gustav Gündisch, *Kleine Urkundenstudien. 3. Ein deutscher Brief des Gräfen Heidrich von Alzen an Nikolaus Apa von Malmkrog* în „Siebenbürgische Vierteljahrschrift" 58 1935, nr. 3, p. 243 245.

[11] Fejérpataki László, *Magyar cimeres emlékek* în „Monumenta Hungariae Heraldica" caiet II. Budapest, 1902, p. 47—49.

[12] *Urkundenbuch* V Nr. 2611, 2615.

[13] *Urkundenbuch* V nr. 2808. Ladislao de Alma.

[14] *Urkundenbuch* V nr. 2677. 1449: Nicolai de Schomodiom.

www.dacoromanica.ro

Ludovic de Anjou, banul Bulgariei, mort prin 1385 [15].

1454: Magister Stephanus Kosch de Lechnitzia, medicine doctor — din Lechința (Lechnitz) — (II 32).

1454: Ladislaus de Paly—din Păuliș (II32).

1455: Johannes Henchen de Bachna — din Bahnea (Bachnen) de pe Tîrnava Mică (II 36). Se pare că a fost fiul lui Johann, judele satului Bahnea, care în evul mediu era centru de domeniu, amintit în 1453 (de villa Bachna Petro iudici et Andreas comes de eadem, Johannes ecce de eadem)[16].

1461: Balthasar Graef de Dorstat din Doștat (II 73).

1461: Blasius Carpentarii de Gentstorff — din Băița (Ginsdorf) de lîngă Reghin (II 73).

1465: Petrus Schueluer de Balthuden din Valchid (Waldhütten) — (II 92).

1466: Stephanus Graef de Bool Stefan graevul din Buia (II 94). După noile cercetări din familia greavilor din Buia se trag și membrii familiei de matematicieni Bolyai [17].

1469: Valentinus presbiter de Aquis Frigid[is] din Calvasăr (Kaltwasser) de lîngă Șeica Mare (II 103).

1470: Petrus Aurifabri de Feltoch din Tauț (Felto) din Podgoria Aradului (II 122). În secolele XV XVI Tauț era tîrg (oppidum)[18].

1470: Franciscus filius Nicolai de Salczpurk era fiul lui Nicolae de Vizakna (din Ocna Sibiului) vicevoievodul Transilvaniei (II 122)[19]. În lista lui Tonk (nr. 522) figurează numai sub numele fe Franciscus de Wizackna nobilis.

1474: Johannes Schinker de Erkediu din Archita (Arkeden) de lîngă Sighișoara (II 146).

1479: Blasius Patt de Praetia — din Bratelu (II 178).

1481: Petrus Piscatoris de Pringndorf — din Bod (Brenndorf, documentar Brigondorf, villa Brigonis)[20] și Steffanus Angmann de Prathia — din Brateiu (II 182).

1485: Matthias Michaelis de Haschagh — din Hașag (II 188).

1491: Johannes Pokh de Altnburg — din Baia de Criș (II 219).

1492: Michael Carnificis de Maertaersstorff — din Metiș (Mortensdorf) de lîngă Mediaș (II 227).

1494: Joannes de Samaria — putea fi din Simeria (Hunedoara) sau Simeria (Szemerja) azi contopit cu orașul Sîntu Gheorghe.

1494: Franciscus Tünpa ex Orzoua — eventual din Orșova (II 241).

1497: Blasius de Maera — din Podgoria Aradului [21] (II 257).

1497: Johannes de Offenperck — din Baia de Arieș (Ofenbaia, Offenberg) (II 257).

1497: Achatius Vlrich de Solna — din Jelna (Senndorf, Zsolna) din ținutul Bistriței (II 258).

1499: Sigismundus Bannphi de Lasancz și Bernhardus Bannphi de Lasancz — erau membrii familiei nobiliare Bánffy din Transilvania (II 273). În anii 1493 1495 Ladislau de Losoncz (Bánffy) împreună cu Bartolomeu Drágfi au fost voievozii Transilvaniei [22].

1502: Achacius Grob de Buss — Acațiu greavul din Buzd de lîngă Sebeș (II 307).

1504: Petrus Jolako de Nymthy (II 322) putea fi din una din Mintiile (Németi) din Transilvania: Mintia din Hunedoara, Mintiu Gherlii (Szamosújvárnémeti) sau din Mintia, contopit cu orașul Satu Mare.

1512: Franciscus Demegies [recte: de Megies] Transiluanus (II 394). Franciscus de Mediaș se trăgea din familia greavilor sași din acest oraș și devine unul dintre principele personalități ale vieții spirituale transilvănene pe la începutul secolului al XVI-lea [23]: la început a fost pleban de Moșna apoi arhidiacon de Dăbica, vicarul episcopului de Alba Iulia [24], abate de Cluj—Mănăștur, prepozit de Oradea și din 1553 episcop de Cenad. Franciscus de Mediaș l-a ajutat pe Francisc David

---

[15] Maria Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină. (Rolul lui Benedict Himfy în legătură cu problema Vidinului)* în „Studii și materiale de istorie medie" 1 1956, p. 7 62; Maria Holban, *Mărturii asupra rolul cnezilor de pe marile domenii din Banat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea* în „S.M.I.M." 2 1957, p. 407 420.

[16] *Urkundenbuch* V nr. 2815.

[17] Gustav Abafáy-Öffenberger, *Über die Herkunft des Mathematikers János Bolyai* în „Forschungen" 18 (1975), nr. 1, p. 75—89,

[18] Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania* II. București, 1967, p. 181.

[19] *Documente privind istoria României. Introducere*, vol. I, București, 1956, p. 504—505.

[20] *Urkundenbuch* III. p. 701: Bringendorff, Bringindorff, Brengendorff.

[21] Georgius Györffy, *Geographia historica Hungariae tempora stirpis Arpadianae*, Budapest, 1963, p. 113—165.

[22] D.I.R. *op. cit.*, p. 505.

[23] Juhász Kálmán, *Két kolozsmonostori püspökapát a XVI. századból* în „Erdélyi Tudományos Füzetek" 62 1933 și Koloman Juhász, *Franz von Mediasch, Pleban von Meschen und Tschanader Bischof zur Zeit der Reformation* [- *1553*] în „Siebenbürgische Vierteljahrschrift" 57 1934, nr. 1, p. 21—31.

[24] *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstad.* III, 282, *1545:* „vicarius doctor Franciscus".

www.dacoromanica.ro

Franz Davidis) plebanul unitarian de mai tirziu a Clujului să-şi termine studiile [25].

1514: Caspar Marschinai ex Hadsag nobilis — nobilul român Gaspar de Marginea din Haţeg (II 413).

Desigur că mai pot fi şi alte localităţi neidentificabile, ce ingreunează stabilirea provenienţei la toţi studenţii transilvăneni. Ca încheiere amintim doar cazul oraşului Baia Mare. Deoarece acest oraş (Rivulus Dominarum) în limba germană se numea Neústadt (Ungarisch Neustadt), studenţii înscrişi sub numele de Nova Civitas pot fi şi din Baia Mare, deşi Neustadt mai era şi în Ungaria, Silezia şi Boemia [26]. La începutul secolului al XVI-lea Baia Mare fiind situat în comitatul Satu Mare se mai numea şi Baia Sărmar (Szatmárbánya). Astfel amintim pe „Bartholomeus de Zagmayrbani" înscris în anul 1503 la Universitatea din Viena (MUW II p. 316).

C.) În lista localităţilor facem următoarele observaţii: Altenburg se identifică cu Baia de Criş şi nu cu Abrud. — Baraoltul nu era în scaunul Odorhei ci în Trei Scaune. — Studentul înscris sub nr. 2446 (1488: Valentinus Sutoris ex Arndorff Burcie) şi considerat a fi din Bod, în realitate era din Araci, localitate care în graiul bodenilor pînă azi este Arndorf (săseşte Arndref) [27]. Populaţia Braşovului la sfîrşitul sec. al XV-lea nu era numai 6—8.000 locuitori, ci depăşea 10.000. Franciscus de Mergenburch din 1387 (nr. 514) mai degrabă era din Feldioara birsană, decît din fostul sat iobăgesc Hetiur. Feldioara în graiul saşilor pînă azi se numeşte Mergenburch (Marienburg). Cîrţa nu era în scaunul Sibiu, ci sat iobăgesc în posesia oraşului Sibiu, ca de astfel şi Cisnădioara. — Valentinus de Kristolicz (nr. 2394) este dintr-o localitate identificabilă şi anume cu Cristolţ din Sălaj [28]. Forma latinizată Lapide nu se referă la Lopadea Nouă, ci la satul Ştena (Stein) azi Dacia, scaunul Rupea. — Johannis de Ludosch diocesis Albensis din 1515 (nr. 747) nu era din Luduş ci mai degrabă din Ludoş, sat liber săsesc din scaunul Miercurea. În 1480 avea deja rector de şcoală [29]. — Localităţile Németi pot fi identificate cu Mintia—Deva, Mintiu Gherlii sau Mintiu de lîngă Năsăud. — Patru universitari provin din „Ruda Banya", localitate identificată cu Rodna Veche oraş minier în posesia Bistriţei şi nu cu Baia Ruda (azi Ruda) din Munţii Apuseni (1445: Rudafalva, 1525: Ruda [30]) modest sat iobăgesc în domeniul Şiria. — În Transilvania erau două Şaroş-uri: Şaroş pe Tîrnave din scaunul Mediaş şi Şoarş din scaunul Cincu. În indice trebuie deci trecute ambele localităţi. — Mathias Andree de sancto Georgio Albensis dioc. (nr. 1553) putea fi din Sîrgeorzu Nou de lîngă Bistriţa sau oraşul Sfîntu Gheorghe, în evul mediu tîrg din scaunul secuiesc Şepşi. — Deoarece în Transilvania erau două sate numite de saşi Neustadt: Noiştat din scaunul Cincu şi Cristian din districtul Braşov; cei şase studenţi grupaţi la un singur titlu, trebuie separate. Bartholomeus Lateratoris de Noua Ciuitate prope Coronam din 1487 (nr. 267) în mod sigur era din Cristian Braşov.

D.) Consultarea unor izvoare suplimentare ne permite ca în multe cazuri să putem urmări cariera de mai tîrziu a unor peregrini academici. *Andreas Plesch de Castro Marie* (nr. 105) din Feldioara în 1479 era student la Viena. În 1512 acest personaj — se pare de origine română (Andreas cognomine Bloch — moare ca preabn de Bod. *Antonius Fabri de Thartla* (nr. 183) în 1471 era înscris la Viena, iar în 1493 „Antonius de Thartulaw plebanus de Chappws" este membru al fraternităţii Sf. Spirit din Roma [31]. *Antonius Johannis de Corona* (nr. 198 — Viena 1499) moare în 1523 ca preabn de Braşov [32]. *Fabiani Zolthan de Czeppe* din 1492 (nr. 340) poate fi identic cu un student originar din satul Zoltan din scaunul Şepsi (azi jud. Covasna). *Briccius Anthony de Evlysch dioc. Albensis* din 1507 (nr. 360) probabil era originar din Seleuş Mare (Gross alisch) de lîngă Sighişoara. *Dominicus Salamonis de Noheeszen dioc. Albensis* din 1518 (nr. 472) era din Bistriţa (Nösen), iar *Henricus de Castro Marie* înscris în 1475 (nr. 765) originar din Feldioara, moare în 1511 ca decan de Ţara Birsei şi preabn de Feldioara [33]. *Jacobus Notarius de Clausenburga* din 1465 (nr. 812) făcea parte din familia patriciană clujană Pécsi, deoarece în 1482 sub numele de „dominum Iacobum Pecy, decretorum doctorem, plebanum de Koloswar, diocesis Albensis Transilvaniensis" apare scris în fraternitatea Sf. Spirit din

[25] Sebesi Pál, *Adalok Dávid Ferenc életrajzához* în Keresztény Magvető 78/1972, nr.2 —3, p. 131—140.

[26] De ex. 1423: Antonius Pogener de Noua Ciuitate *(Die Matrikel der Universität Wien* = MUW I. p. 143); *1498:* Johannes Pilgram de Newnstat (MUW I. p. 266).

[27] *Siebenbürgisch-sächsisches Wörterbuch* I. Berlin—Leipzig, 1924, p. 180.

[28] C. Suciu, *Dicţionar* I. p. 175.

[29] *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation.* Hermannstadt, 1880, p. 94. *1480:* Jorgius Scholasticus quondam in Ludasz.

[30] C. Suciu, *Dicţionar* II. p. 86.

[31] G.D. Teutsch, *op. cit.*, p. 81.

[32] *Quellen* IV. p. 292. Magister Antonius Corvinus plebanus Brassoviensis.

[33] *Quellen* IV. p. 292. *1511:* obit egregius decanus vir doctor Henricus, plebanum in Mernbrig.

www.dacoromanica.ro

Roma [34]. — *Hieronimus Reiching de Corona* din 1454 (nr. 850) moare în 1492 ca decanul Ţării Bîrsei şi pleban de Hălchiu [35]. *Johannes de Megies de Rosenthal* din 1453 (nr. 1004) era din Ruja de lîngă Agnita. *Johannes Schirmer de Corona* (nr. 1092) este identificat de către Tonk cu un patrician braşovean, înnobilat în 1507. Deoarece un Johannes Schirmer, doctor după 1514 este atestat ca pleban la Hălchiu [36], nu se poate exclude posibilitatea ca studentul vienez din 1479 să fi urmat cariera ecclesiastică. Fie plebanul, fie patricianul sînt identice cu un alt *Johannes Schirmer ex Corona* înscris la universitatea din Viena numai în 1514 (nr. 1192). *Laurentius Clomp de Corona* din 1479 (nr. 1311) moare în 1495 încă la Viena [37] ca pleban de Sînpetru. *Laurentius Martini Cuczmer de Bistricia*, student la universitatea din Cracovia în 1498 (nr. 1318) era din familia patriciană Kretschmer şi sub numele de *Laurentius de Bistriţa* ajunge un cunoscut umanist. Înrudit cu primarul Ungariei Georgius Szatmári, a fost numit preposit de Alba Regia (Székesfehérvár), episcop de Sirmiu, diplomatul regelui. În 1527 participă la dieta regelui Ioan Zapolya la Buda, iar în 1513 Ferdinand de Habsburg îi donează prepozitura de Zips (Špis), dar moare probabil încă în 1543)[38]. *Lucas de Tartala* din 1428 (nr. 1352) sub numele de *Lucas Hoffnagel* ajunge decan şi pleban de Prejmer (Tartlau)[39]. *Lucas Krell de Tardeln* din 1493 (nr. 1371) alias *Lucas Biesbart ex Tartlen* moare ca pleban de Prejmer [40]. *Martinus Kapn de Cibinio* student la Viena din 1491 (nr. 1457) sub numele de *Martinus Cappinus* ajunge primarul oraşului Viena şi joacă un important rol în mişcările populare din acest oraş [41]. *Mathias de Corona* din 1499 (nr. 1540) ajunge doctor în teologie, pleban în tîrgul Codlea şi decanul catolic al Ţării Bîrsei[42]. — Întrunirea fraternităţii rectorilor şcolari din decanatul de Kozd din anul 1512 a avut loc la Ştena sau Dacia şi nu la Lepindea (Tonk p. 300 nr. 1698). *Nicolaus Comitis de Eczell* din 1466 (nr. 1792) făcea parte din familia nobililor saşi Thobiássi. *Paulus Wenckherr sau Benckner* din 1517 (nr. 1913) în anii 1520—1527 a fost plebanul oraşului Braşov [43]. *Matheus plebanus de Urbegen* din 1445 (nr. 1489) a fost unul dintre cei mai culţi clerici din Transilvania. În proprietatea lui se afla „Manuscrisul de Cisnădie", care conţine un vechi monument de limbă germană a saşilor ardeleni [44]. *Petrus Fabri de Insula Christiana* (nr. 1978) înscris la universitatea din Viena în anul 1445, a jucat un rol important în istoria catolicismului din Moldova. În 1471 papa Sixtus IV l-a numit episcop de Baia şi în această calitate vizitează biserica catedrală din acest oraş din valea Moldovei. La sfîrşitul vieţii Petrus a fost ales pleban în satul lui natal, Cristian—Sibiu, moare în 1486[45]. *Petrus Tonnhauser ex Cybinio* din 1488 (nr. 2036) mai întîi a fost pleban de Ocna Sibiului (1495—1507) apoi pleban de Şura Mare şi decan de Sibiu [46]. *Petrus Martini de Molembach* din 1500 (nr. 2055) sub numele de *Petrus Sebesio* a fost pleban de Ocna Sibiului (1508—1521), iar *Petrus Drulesser ex Wierthakben* din 1515 (nr. 2077) — familie din Biertan originar din Dîrlos — moare în anul 1531 [47]. *Rochus Laurenti de Bierthalbyn* din 1500 (nr. 2093) deci Rochus fiul lui Laurentiu din Biertan, moare în 1529 ca pleban de Şaros pe Tirnave [48]. La numele lui *Servatius Teremi de Coloswar* din 1492 (nr. 2122) se pare să fie o greşeală de ortografie, deoarece *Gervasius Teremi* — fiul judelui din Cluj — prin anul 1520 devine plebanul Clujului [49]. *Sigismundus de Salczburg in*

---

[34] G.D. Teutsch, *op. cit.*, p. 79.

[35] *Quellen* IV. p. 291. *1492:* obiit magister Hieronimus decanus, plebanus in Heltwin.

[36] I. Trausch, *op. cit.*, p. 88.

[37] *Quellen* IV. p. 291. *1495:* Obiit magister Laurentius Clomp, plebanus in Monte Petri, in Vienna.

[38] *Magyar Országgyülési Emlékek* I. Budapest, 1874, p. 99; Fabritius Károly, *Pempfflinger Márk szász gróf élete*, Budapest, 1875, p. 46—48.

[39] I. Trausch, *op. cit.*, p. 77.

[40] *Quellen* IV. p. 292, *1519:* 11 Aug. hoc die obiit Venerabilis dominus Lucas Boesbart, plebanus in Prazsmar.

[41] Ioseph Trausch, *Schriftsteller Lexikon oder biographisch-literärische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen*. Kronstadt, 1868, p. 205—212.

[42] I. Trausch, *Capituls op. cit.*, p. 71. „Archiv des Vereins" 50/1941, p. 24.

[43] I. Trausch, *Capituls op. cit.*, p. 175.

[44] B. Capesius, G. Ising, *Ein Heltauer Handschrift mit Wörterverzeichnissen aus dem 15. Jahrhundert* în „Forschungen" 12/1970, nr. 1, p. 9—24. „Matheus decretorum doctor plebanus de Zasorbo" este menţionat între anii 1457—1472: „Item Ego Johannes plebanus de purgberg feci contentum egregium doctorem Mattheum in omnibus debitis cum 1 fl."

[45] Karl Reinerth, *op. cit.*, p. 33—34.

[46] Karl Reinerth, *op. cit.*, p. 24, 34.

[47] K. Fabritius, *op. cit.*, p. 381: 28 Aug. petrus durlesser obiyt MDXXXI.

[48] K. Fabritius, *op. cit.*, p. 383: Rochus Scharusiensis obiit 1529.

[49] Dankanits Ádám, *XVI századi olvasmányok*, Bucureşti, 1974, p. 64. (În proprietatea plebanului Teremi Gyárfás era o ediţie a poeziilor lui Janus Pannonius).

www.dacoromanica.ro

Septemcastris student la Viena în 1439 (nr. 2138) — deci *Sigismund din Ocna Sibiului* (la indice nu figurează!) — în anii 1453—1479 a fost pleban de Ocna Sibiul și decanul decanatului Sibiu [50]. *Stephanus Cerdonis de Megies* din 1507 (nr. 2272) sub numele de *Stefan Helner* este autorul unor note cronicărești [51]. *Thomas Rotl de Clausenburga* din 1501 (nr. 2347) a locuit mult timp la Viena și este autorul a mai multor poezii în limba latină publicate în 1512 [52]. *Vicencius Wolfgangi de Megyeszdioc. Albensis* din 1515 (nr. 2485) sub numele de *Vicensius Aurifabri Megiensis* — deci fiul lui Wolfgang aurarului din Mediaș — pînă la moarte în anul 1554 a fost pleban de Mediaș [53]. *Zacharias Stephani de Corona* din 1484 (nr. 2494) student la Cracovia moare în 1516 ca pleban de Hărman [54].

Observațiile și completările noastre nu scad cu nimic din valoarea istorică a volumului, care se înscrie printre cele mai reușite sinteze privind istoria culturii medievale din țara noastră.

Paul Binder

[50] *Urkundenbuch* VI. Nr. 3767. *1469:* Sigismundo plebano a capitulique Cybiniensis decano.

[51] K. Fabritius, *op. cit.*, p. 380.

[52] Thomae Roth Colosvarini in laudem Calcographum, cf. I. Trausch, *Schriftsteller Lexikon* III, p. 510. Poezia lui a apărut și în traducerea maghiară: Toth István, *Múzsak fellegvára*. București, 1977, p. 18.

[53] K. Fabritius, *op. cit.*, p. 384.

[54] *Quellen* IV, p. 294.

AUREL PANTEA, *Cuba revoluționară și România*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1979, 177 p.

Originalitatea și însemnătatea procesului revoluționar cubanez a atras atenția opiniei publice și a specialiștilor din România, dovadă fiind și apariția lucrării de față.

Capitolul 1 intitulat „Precursorii" oferă autorului ocazia de a informa pe cititor despre evoluția socială, economică și politică a societății cubaneze din momentul cuceririi insulei de către spanioli și pînă la intervenția imperialistă a S.U.A. Se subliniază că ocuparea Cubei „a fost însoțită de jaful bogățiilor insulei și a populației autohtone, de transformarea indienilor în sclavi, folosiți pe întinsele plantații, în mine și ateliere devenite proprietate a peninsulelor care s-au statornicit în insulă" (p. 13).

Noile realități economico-sociale impuse de către ocupant au provocat importante mutații în viața populației autohtone care a suferit importante diminuări demografice în urma tratamentului inuman la care a fost supusă de către ocupantul hispanic, Spania fiind obligată în prima jumătate a secolului al XVI-lea să colonizeze insula cu sclavi negri. Mozaicul etnic al insulei s-a complexizat în urma constituirii tipului creol, rezultat ca urmare a ridicării interdicției privind căsătoria spaniolilor cu fete indigene.

Treptat, la aceste raporturi etnico-sociale complexe sau adăugat noi motive de conflict între colonie și metropolă determinate de dezvoltarea agriculturii, meșteșugurilor și a comerțului în Cuba care au făcut din bogata insulă o adevărată „perlă" a Antilelor cum mai era cunoscută în acea epocă. Autorul evidențiază faptul că politica Madridului de a frîna progresul economic și emanciparea politică a Cubei printr-o fiscalitate sălbatică și un terorism politic extrem de sever s-au lovit de rezistența crescîndă a autohtonilor.

Lucrarea conține exemple de luptă împotriva ocupantului: organizarea în țară sau în străinătate de societăți secrete precum și izbucnirea primelor răscoale antispaniole, reprimate cu sălbăticie însa de către autoritățile de ocupație care se cramponau de această ultimă posesiune colonială din America. Apogeul luptei de eliberare națională l-au constituit războaiele de independență din 1868 1878 și 1895—1898, care au dus la înlocuirea dominației colonialiste spaniole cu o independență formală tutelată de S.U.A. Este meritul autorului că punctează evenimentele legate de desfășurarea războiului de independență din 1868—1878, mai puțin cunoscut de istoriografia românească, evidențiind totodată și cauzele care au dus la sfîrșitul nefavorabil al acestuia: lipsa de maturitate politică a conducerii politico-militare subminată de rivalități hegemoniste, tendințe regionaliste și indisciplină, persistența unor prejudecăți rasiale și superioritatea în număr și armament a trupelor spaniole. Eșecul primului război de independență a determinat națiunea cubaneză să-și sporească eforturile în vederea constituirii unui partid revoluționar „capabil să pregătească să organizeze și să ducă la victorie mișcarea insurecțională" (p. 20).

www.dacoromanica.ro

În 1892 eroul național Jose Marti a pus bazele Partidului Revoluționar Cubanez în al cărui program se declara încă din primul articol că țelul partidului îl constituie „unificarea eforturilor tuturor oamenilor de bună credință în vederea obținerii independenței absolute a insulelor Cuba și ajutorării eliberării Porto-Rico-ului" (p. 20). La 24 februarie 1895 a izbucnit noul război revoluționar, poporul cubanez fiind pe punctul de a obține independența reală a țării, independență sugrumată însă de intervenția „eliberatoare" a S.U.A. care declanșînd războiul împotriva Spaniei a obținut în urma victoriei hegemonia politică asupra unei Cube pseudoindependente.

În lucrare sînt expuse exemple edificatoare de solidaritate și simpatie manifestate de poporul român față de cauza dreaptă a revoluției cubaneze de eliberare națională (extrase din presa muncitorească și progresistă a timpului (ziarele „Lumea Nouă", „Tribuna", „Adevărul"). Socialiștii români au sesizat, spre exemplu, interesul pe care-l prezenta Cuba pentru cercurile monopoliste nord-americane. Se dă ca exemplu în acest sens informația cuprinsă în ziarul „Lumea Nouă" despre încercările S.U.A de a cumpăra insula Cuba de la Spania, încercări care s au izbit de refuzul Madridului.

Capitolul 2 „Premisele obiective și subiective ale revoluției socialiste din Cuba", prezenta cititorului acumulările realizate în Cuba pe plan politic, social și economic în perioada de după anul 1898 care au determinat în 1959 triumful luptei de eliberare națională și socială.

Este subliniat faptul că „Cuba, primul pămînt descoperit de Columb în America, a fost ultima colonie spaniolă din accastă parte a lumii, care a reușit să-și cucerească independența politică. Aflat în imediata apropiere a insulei, colosul nord-american... așteptа ultimele zvîcniri ale Spaniei coloniale pentru a i se substitui" (p. 25).

Dealtfel, cum se punctează în carte, S.U.A. ratificînd în 1901 „Amendamentul Platt" nici nu s a mai ferit să-și ascundă adevăratele intenții față de Cuba, rezervîndu-și deschis dreptul de intervenție în treburile interne ale acesteia. Ulterior S.U.A. își va extinde influența asupra tuturor sectoarelor vieții politice, sociale și economice cubaneze, influență ușurată pe de o parte de starea de înapoiere economică a insulei menținută neschimbată de către monopolurile nord-americane, iar pe de altă parte de politica capitulardă a cercurilor politice autohtone.

În felul acesta, ca urmare a presiunilor și practicilor americane Cuba a rămas pînă în 1959 o țară slab dezvoltată, reprezentînd pentru S.U.A. o bogată sursă de materii prime și o excelentă piață de desfacere.

Dezvoltarea economică lentă, pozițiile predominante reprezentate de agricultură în economie, nivelul industrial-tehnic scăzut, persistența unor rămășițe feudale peste care se suprapunea dominația economică străină au modelat structura societății cubaneze, într-un mod specific, subliniază autorul.

Burghezia cubaneză, relativ puțin numeroasă, insuficient maturizată din punct de vedere politic și lipsită de supremația economică a jucat un rol dc intermediar între mișierimea autohtonă, cercurile monopoliste nord-americane și mase, refuzînd să preia rolul de conducător al luptei de emancipare națională.

Marii proprietari de pămînt, privilegiați de sistemul colonialist spaniol și-au menținut pozițiile politice predominante și după 1898, fiind interesați în menținerea Cubei într-o stare de dependență față de S.U.A. Proletariatul industrial a evoluat în strînsă legătură cu modul de dezvoltare a puținelor ramuri industriale dezvoltate în Cuba, maturizîndu-se treptat din punct de vedere politico-ideologic, ca urmare a gradului sporit de exploatare și mizerie la care era supus, astfel că „În cele din urmă, clasa muncitoare, aliată cu țărănimea, mica burghezie, intelectualitatea progresistă, alte categorii sociale au păsit pe calea luptei revoluționare victorioase pentru a izbăvi poporul Cubei de asuprirea străină si autohtonă pentru a i da perspectiva unei dczvoltări libere și demne" (p. 36).

Ponderea majoritară a populației o prezenta țărănimea care era dominată de un proletariat agricol numcros, dependent de cererea de forță de muncă soicitată de latifundiarii autohtoni și fermele deținute de companiile nord-americane.

Exploatării sociale i se adăuga cea rasială care priva de cele mai elementare drepturi masele muncitoare alcătuite din cultivatori și muncitori negri.

Datorită violențelor abil amestecate cu promisiuni demagogice o bună perioadă de timp neocolonialismul american a reușit să mențină în pasivitate poporul cuban. Treptat, se arată în lucrare, „Rîndurile și maturizarea" intelectualilor patrioți „se vor completa însă pe măsură ce situația populației din insulă va deveni tot mai grea" (p. 41), determinînd astfel cererea unui nucleu revoluționar constituit din intelectuali patrioți care vor declanșa lupta împotriva marionetelor manipulate de S.U.A.

Lucrarea relevă că formalismul și caracterul antidemocratic al vieții politice cubaneze au reprezentat tocmai expresia subordonării poporului cubanez intereselor capitalului american. De aceea, partidele oficiale care-și împărtășeau puterea nu au putut prinde rădăcini în mase care după desființarea Partidului Revoluționar Cubanez rămăseseră lipsite de un organism politic autentic popular,

www.dacoromanica.ro

menținîndu-se în rezervă în așteptarea constituirii ulterioare a unei forțe politice în mod real revoluționară. La 16 august 1925 a fost constituit Partidul Comunist Cubanez, ilegalizat însă imediat de autorități. Mare amploare a luat de asemenea în decursul deceniilor 3 și 4 mișcarea revoluționară studențească și mișcarea sindicală.

În capitolul 3 „Revoluția de eliberare națională" autorul evidențiază rolul jucat de Fidel Castro Ruz, lider al unei fracțiuni patriotice din cadrul Partidului Ortodox care spre deosebire de conducerea capitulardă a partidului urmărea „să obțină eliberarea națională și socială a poporului cubanez pe calea luptei revoluționare" (p. 60).

Fidel Castro a preluat conducerea mișcării revoluționare cubaneze, care avea drept scop răsturnarea dictaturii antinaționale a lui Batista, prin unirea tuturor forțelor progresist-revoluționare și eliberarea Cubei de sub dominația S.U.A.

Lupta a început la 26 iulie 1953, cînd un grup de tineri revoluționari conduși de Fidel Castro au atacat cazarma Moncada din orașul Santiago de Cuba, luînd sfîrșit la 1 ianuarie 1959 cu victoria deplină a poporului cubanez.

Sînt analizate, de autor, forțele revoluționare care au asigurat trecerea de la revoluția burghezo-democratică de eliberare națională la revoluția socialistă de eliberare socială, în condițiile în care în Cuba revoluția socialistă „s-a înfăptuit sub conducerea unei mișcări eterogene care alături de proletariat a însumat importante forțe ale țărănimii și intelectualității democrate" (p. 93) și nu sub hegemonia proletariatului ca în alte țări.

„Transformări revoluționare burghezo-democratice" formează substanța capitolului 4 al lucrării. Aici sînt prezentate cititorului și analizate structura și conținutul regimului politic instaurat în Cuba la 1 ianuarie 1959, relațiile stabilite între clasele și păturile sociale ce constituiau societatea cubaneză, reformele și celelalte măsuri adoptate.

Odată cu numirea lui Fidel Castro ca prim ministru „Acest act a marcat fuziunea puterii revoluționare cu guvernul" (p. 100) și continuarea pînă la capăt a revoluției. Întreg aparatul de stat al dictaturii a fost demantelat, creîndu-se structuri și organe noi popular-revoluționare. Au fost adoptate, subliniază autorul, măsuri în vederea operării de transformări economico-sociale radicale. S-a stabilit egalitatea între toți cetățenii țării indiferent de rasă, abolindu-se astfel legislația rasită a regimului trecut. S-a trecut, de asemenea, la naționalizarea bogățiilor solului și subsolului, acaparate de monopolurile străine. S.U.A. au răspuns prin amenințări, presiuni economice, ruperea relațiilor diplomatice cu Cuba și instituirea blocadei economice la adresa Cubei.

Guvernul revoluționar cubaneze nu s-a lăsat însă intimidat și a continuat politica de transformări menite să direcționeze pe un drum nou de muncă, prosperitate și demnitate poporul Cubei. La 17 mai 1960 a fost înfăptuită reforma agrară care consolida sectorul de stat și al micilor proprietari, lichidînd latifundiile. S-au pus bazele industriei naționale. Au fost adoptate în 1961 măsuri de reorganizare a învățămîntului și lichidare a analfabetismului.

Întrucît pericolul unei agresiuni externe sau a unor atacuri din interior persista, guvernul revoluționar a întărit armata, luînd totodată măsuri de clarificare politico-ideologică a maselor.

Aceste măsuri, se arată în lucrare au, permis ca la 16 aprilie 1961 Fidel Castro să proclame deschis caracterul socialist al revoluției cubaneze. Întreg poporul a trecut în mod hotărît la apărarea revoluției, în urma declanșării atacului mercenarilor din 17 aprilie 1961.

Poporul român, subliniază autorul, a înfierat provocarea imperialistă, exprimîndu-și prin toate mijloacele simpatia și solidaritatea cu revoluția cubaneză.

Măsurile adoptate în etapa socialistă a revoluției cubaneze, analizarea structurilor politice, economice și sociale realizate după 16 aprilie 1961, precum și însemnătatea internațională a revoluției cubaneze constituie substanța capitolului 5 „Etapa socialistă a revoluției. Principalele trăsături".

Aurel Pantea subliniază că „Revoluția cubaneză, revoluție de eliberare națională în prima sa etapă, nu s-a încheiat odată cu naționalizarea principalelor mijloace de producție, cu înfăptuirea reformei agrare și a altor transformări democratice. Ea a mers mai departe spre desființarea exploatării omului, spre socialism" (p. 123).

Particularitatea revoluției cubaneze, evidențiată în lucrare, constă tocmai din rapida sa transformare din revoluție burghezo-democratică în revoluție socialistă, proces ușurat atît de caracteristicile generale ale epocii contemporane (intensificarea luptei antiimperialiste), cît și de circumstanțele specifice Cubei (durata războiului revoluționar, distrugerea aparatului de stat și a partidelor reacționare).

Specifică Cubei a mai fost, de asemenea, menținerea în cadrul etapei socialiste a acelor conducători proveniți din rîndul micii burghezii și intelectualități care s-au identificat în sens marxist cu interesele poporului.

Bazele revoluției socialiste odată edificate subliniază autorul „Tendința spre unitate și-a găsit expresia cea mai vie în mișcarea pentru realizarea unui partid unic" (p. 125). În 1965 s-a constituit Partidul Comunist

www.dacoromanica.ro

din Cuba, partid marxist-leninist, conducător al maselor muncitoare în procesul construcției socialismului în Cuba. De la 50 000 de membri cît număra P.C.C. în 1965 s-a ajuns la 202 807 în 1975.

Beneficiind de ajutorul statelor socialiste economia Cubei a început să înregistreze primele succese, între 1962—1965 desfășurîndu-se primul plan de dezvoltare pe patru ani.

În cadrul procesului revoluționar din Cuba s-au evidențiat printre alte trăsături specifice adoptarea față de țărănimea individuală a unor prețuri stimulative pentru sporirea producției în vederea acoperirii necesarului pieții, în loc să se folosească tehnica impozitelor în natură și a cotelor obligatorii uzitată de uncle țări socialiste.

Treptat însă, și în Cuba țăranii individuali au trecut la cooperativizarea agriculturii, consolidînd sectorul socialist din agricultură, experiența cubaneză demonstrînd după cum se subliniază în lucrare, că „existența unui sector numeros de țărani necooperativizați nu slăbește alianța dintre clasa muncitoare și țărănime și nu reprezintă o piedică în calea dezvoltării socialismului" (p. 143).

Se face apoi o trecere în revistă a evoluției relațiilor diplomatice între România și Cuba, care prilejuiește constatarea intensificării acestora după 1 ianuarie 1959, legături care au culminat în 1972 și 1973 cu vizitele reciproce ale conducătorilor celor două partide și state, tovarășii Nicolae Ceaușescu și Fidel Castro.

Concluzia autorului este că „Evenimentele din Cuba, care marchează începutul celui de-al doilea război de independență a continentului latino-american, demonstrează că istoria a pus în mod obiectiv la ordinea zilei problema luptei pentru putere ca o sarcină de mare actualitate. În același timp revoluția din Cuba a demonstrat maselor populare realismul obiectivelor luptei, posibilitatea rezolvării principalelor probleme pe care le ridică viața în fața popoarelor de pe acest continent" (p. 159).

Prin calitatea informațiilor și analizelor, precum și prin modul atractiv de prezentare a subiectului lucrarea lui Aurel Pantea se înscrie ca o contribuție pozitivă a istoriografiei românești actuale la cunoașterea istoriei latino-americane, fiind în acest sens extrem de utilă atît specialiștilor cît și iubitorilor de istorie interesați în cunoașterea acestei teme.

Dan C. Rădulescu

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

Anuarul Marmaţia, IV, Baia Mare, 1978, 540 p.

De o bună perioadă de timp se observă în cîmpul cercetării istorice din ţara noastră o considerabilă creştere a numărului de publicaţii ştiinţifice. Reflex al politicii culturale a partidului nostru şi al grijii acestuia pentru redescoperirea şi cunoaşterea trecutului poporului român, această creştere, care este însoţită în aproape toate cazurile şi de o ţinută calitativă corespunzătoare, se realizează în general sub patronajul unor instituţii specializate. Printre acestea, muzeele, în calitatea lor de păstrătoare ale unui bogat şi preţios tezaur istoric şi în consens cu una din funcţiile lor esenţiale — valorificarea ştiinţifică a patrimoniului de care dispun — ocupă un loc însemnat. Se poate observa astăzi că, fie cultivîndu-se o tradiţie editorială mai veche, fie făcîndu-se un început, de la judeţ la judeţ, se înregistrează cel puţin cîte o revistă, sub egida muzeului regional respectiv. Faţă de această situaţie, recomandarea unor publicaţii mai tinere, dar merituoase — aşa cum este şi *Anuarul Marmaţia* — pentru cunoaşterea mai largă a preocupărilor lor, pentru lărgirea colaborării, pentru eventuale sugestii de îmbunătăţire a conţinutului, etc., reprezintă un fapt de o utilitate certă.

În cuprinsul celor 540 de pagini ale sale, actualul număr al revistei maramureşene îşi împarte sumarul pe mai multe profile, potrivit secţiunilor activităţilor de bază ale muzeului: *Istorie, Etnologie, Artă, Ştiinţele naturii, Muzeologie*, partea introductivă fiind făcută de două editoriale *(Maramureşenii cinstesc împlinirea a 60 de ani de la înfăptuirea statului naţional român unitar*, de dr. Gheorghe T. Pop, prim-secretar al Comitetului judeţean Maramureş al P.C.R., preşedintele Consiliului popular judeţean şi *Noile dimensiuni şi valenţe ale istoriei naţionale. Aspecte ale cercetării şi prezentării istoriei reflectate în opera preşedintelui Nicolae Ceauşescu*, de A. Matei), iar în încheiere fiind prevăzute rubricile: *Restituiri, Note, Recenzii, Consemnări*. Din motive lesne de înţeles, în cele ce urmează, vor fi avute în vedere, cu precădere, studiile de istorie, urmînd să fie trecute, succint, în revistă şi celelalte rubrici, de subliniat însă, fără ca aceasta să indice subestimarea lor.

Rubrica *Istorie* conţine 21 studii. Respectînd în prezentare criteriul cronologic, de menţionat mai întîi este singurul material ce tratează istoria veche a Maramureşului: *Toporul de bronz de la Ilba*, semnat de Carol Kácsó. Este vorba de o descoperire întîmplătoare, pe care autorul o încadrează în cultura Suciu de Sus, în topoarele de tip B_1 (Nestor), B_a (Mozsolics), respectiv B_1 — Ighiel (Al. Vulpe) şi pe care — cu rezervele de rigoare — o consideră „pînă în prezent singura descoperire certă de acest fel din nord-vestul Transilvaniei" (p. 68).

Cîteva aspecte de istorie medie prezintă articolele: *Relaţii şi mărturii despre Baia Mare în secolul al-XVI-lea*, de Aurel S. Feştilă şi *Un document inedit privind relaţiile Chioarului cu ţările române în evul mediu*, de Viorica Ursu. Primul extrage din volumul *Călători străini despre ţările române* informaţiile privitoare la oraşul Baia Mare (Rivulus Dominarum-Riul Doamnelor în evul mediu), iar cel de-al doilea publică un discos dăruit în 1717 mănăstirii ortodoxe Şomcuta de către Toma Cantacuzino, fiul agăi Matei Cantacuzino şi nepot al stolnicului Constantin Cantacuzino, demnitar în Ţara Românească în vremea lui Constantin Brîncoveanu. Acest discos cu inscripţie este socotit, justificat, o mărturie nouă la binecunoscutele şi bogatele relaţii întreţinute în evul mediu de provinciile româneşti de peste Carpaţi cu Moldova şi Ţara Românească.

Studii mai numeroase — 12 la număr — şi cu o tematică interesantă, diversă, chiar dacă se referă doar la istoria locală, propune *Marmaţia* cu privire la epoca modernă. În primul rînd este de remarcat, între altele şi pentru ineditul informaţiei, cel semnat de Valeriu Achim, intitulat *Dr. Ion Mihalyi de Apşa susţinînd vechimea şi continuitatea românilor maramureşeni*. Autorul se referă la lucrările „Societăţii istorice maghiare", cu sediul la Budapesta, ce au avut loc între 25 şi 31 august 1889 la Sighetu Marmaţiei şi Baia Mare. Cu această ocazie, în opoziţie cu doi istorici maghiari, care s-au situat pe terenul teoriei rösleriene, dr. Ion Mihalyi a susţinut argumentat, în conformitate cu documentele cunoscute

„REVISTA DE ISTORIE" Tom 33, nr. 16, p. 1229—1232, 1980

www.dacoromanica.ro

pînă atunci, vechimea și continuitatea românilor în Maramureș. Se subliniază, de altminteri, că istoricul român a avut o contribuție remarcabilă în editarea izvoarelor istoriei maramureșene, apariția în 1900 a colecției sale de diplome lărgind considerabil baza documentară a istoriografiei locale. De menționat apoi studiul lui Aurel Vaida, *Participarea Chioarului la revoluția românească din Transilvania în 1848*, care aduce date interesante, privind integrarea acestui colț de țară în revoluția română transilvăneană de la mijlocul secolului trecut. Autorul arată că după ce românilor din Chioar le-a devenit evidentă adevărata atitudine a guvernului maghiar față de hotărîrile din 18 martie 1848 ale Dietei de la Bratislava, aceștia, începînd cu luna aprilie, au trecut la desolidarizarea de revoluția maghiară, devenind concomitent factori activi exclusiv ai revoluției române (p. 114). Votarea arbitrară a uniunii cu Ungaria, legea electorală, legea serviciului militar obligatoriu, înființarea așa-numitelor „gărzi cetățenești", nu au fost decît cîteva din măsurile care au confirmat orientarea românilor chioreni, întărindu-le participarea lor la toate actele revoluției române din Transilvania, ca și hotărîrea fermă de apărare a propriilor drepturi, așa cum s-a și întîmplat de fapt pînă la venirea generalului Iosif Bem.

După cum se impunea, de altfel, cu ocazia împlinirii a 60 de ani de la înfăptuirea statului național unitar român, *Anuarul* băimărean include în cuprinsul său un număr de contribuții prilejuite de acest eveniment. Astfel, referindu-se la *Vasile Lucaciu și unitatea națională a românilor: 1917—1918*, Ion Iacoș expune un episod mai puțin studiat și cunoscut, respectiv prodigioasa activitate pe care tribunul de la Șișești a desfășurat-o în anii 1917—1918 în S.U.A. și Franța, pentru recunoașterea justeței cauzei românilor, de înfăptuire a unității lor naționale. Se arată, cu bogăție de date, că această activitate a lui V. Lucaciu se încadrează în răspunsul dat de guvernul român campaniei de denigrare a României, inițiată de anumite cercuri reacționare din S.U.A., Canada, Anglia. În asemenea condiții guvernul român a trimis în aprilie 1917 în S.U.A., sub conducerea lui V Lucaciu, o Misiune Patriotică Națională, care a reușit „printr-o bogată muncă politică și propagandistică" să creeze americanilor o imagine realistă asupra României, asupra efortului și sacrificiilor ei în război, „să prezinte deziderateele naționale ale poporului român, legitimitatea făuririi statului român unitar, democratic și independent" (p. 171). Totodată, sensului activității Misiunii Patriotice Naționale i-a corespuns pe plan politic general și pregătirea terenului pentru stabilirea relațiilor diplomatice dintre România și Statele Unite (p. 178). În continuare, alte date cu privire la fruntașul politic transilvănean se pot afla și de la Luana Popa, care semnează articolul *Dr. Vasile Lucaciu în documente din arhiva Mureșenilor din Brașov* — relevînd, pe de o parte, legăturile lui Lucaciu cu Mureșenii, iar, pe de altă parte, puternica unitate de idei și de acțiune a intelectualilor progresiști din Transilvania, de numele cărora se leagă amplificarea luptei naționale a românilor transilvăneni — ca și de la Victor Popescu, semnatarul evocării *60 de ani de la înfăptuirea statului național unitar român*. De adăugat, referitor tot la acest eveniment, cu adînci rezonanțe în istoria națională, și comunicările semnate de: Ioan Prahoveanu, *Cărturari ai Brașovului de origine maramureșeană, luptători pentru unitatea națională* (în care sînt evidențiate meritele familiei Pușcariu), Ioan Dordea, *Din activitatea despărțămîntului Vișeu-Iza al Astrei* și Vasile Căpîlnean, *Maramureșenii — participanți activi la înfăptuirea unirii (1918)*.

Cît privește studiile celelalte aferente epocii moderne, acestea își propun teme a căror dezbatere este, la rîndul său, utilă mai bunei cunoașteri a trecutului maramureșean. Liviu Ursuțiu, de pildă, apelînd la valoarea datelor demografiei sociale, conturează repere noi de istorie locală referindu-se la *Baia Sprie în conscripțiile din 1778—1780*. În același fel, Adalbert Balogh prezintă o primă serie de *Aspecte privind pătrunderea capitalului străin în industria minieră din Maramureș între anii 1860—1918 (I)*, Coloman Oszóczki, *Mișcări sociale și politice din bazinul băimărean în primul deceniu al secolului al XX-lea*, după cum, continuîndu-și pe bază de informații noi cercetările de dată mai veche asupra domeniului, Ion M. Bota aduce *Contribuții la istoria învățămîntului românesc în nord-vestul Transilvaniei*, în secolul al XVIII lea și începutul celui următor, prilej cu care evidențiaza din nou lupta pentru cultură și pentru învățamînt în limba maternă a românilor de peste Carpați, în vederea emancipării lor naționale de sub monarhia austriacă.

Ultimele șase materiale cuprinse la rubrica *Istorie* sînt dedicate perioadei interbelice. Dintre acestea primele trei *(Acțiuni de luptă antifascistă în Maramureș în anii 1935 1936, sub semnul Frontului Popular*, de Dumitru Cernicica, *Începuturile gazetei „Graiul Maramureșului"*, de Mihai Marina, *Mărturii și evocări din activitatea revoluționară a unor comuniști din Chioar, perioada 1932—1944*, de Simion I. Pop) sînt relatări revelatoare în legătură cu trăsături de deosebită însemnătate ale anilor interbelici (lupta pentru democratizarea vieții politice a țării, lupta împotriva ascensiunii fascismului în țară și în străinătate, lupta pentru front popular, etc.), semnata-

www.dacoromanica.ro

rii fiind participanți direcți la evenimente. Mai departe, Gheorghe Zaharia, în articolul *Eliberarea de sub ocupația horthystă a părții nord-vestice a României-act de dreptate istorică*, accentuiază asupra cîtorva din împrejurările politice care au determinat evenimentul tragic din 30 august 1940, relevînd rolul nefast jucat de statele totalitare în frunte cu Germania, de politica șovăielnică și de cedare a puterilor occidentale și de cea a vîrfurilor reacționare ale burgheziei din statele mici revanșarde, în timp ce Mihai Fătu stabilește în continuare *Trăsături ale regimului de ocupație horthystă asupra nord-estului Transilvaniei, 1940—1944*, iar Ioan Sabău prezintă *Aspecte privind participarea maselor populare maramureșene la transformările din perioada 1944—1947*.

În ceea ce privește celelalte profile, la *Etnologie* sînt introduse în sumar șase comunicări a căror tematică merge de la probleme mai largi, referitoare la cultura populară românească sau cultură în genere (Tancred Bănățeanu, *Elemente de unitate în cultura populară românească*, Vasile Vetișanu, *Permanența tradiției și valorile culturii)*, pînă la altele ce țin de preocupările stricte ale domeniului (Silvia Zderciuc, *Cromatica ceramicii maramureșene, unitate și specificitate*, Janeta Ciocan, *Instalații populare pentru obținerea uleiului în zonele etnografice Chioar și Lăpuș*, Radu O. Maier, Germina Comănici, *Cercetări privind arhitectura populară din nord-vestul țării)*, sau de enciclopedia folclorului maramureșean (Ioan Chiș Știr, *Evenimente și personalități istorice în folclorul maramureșean)*.

Rubrica *Artă* conține două studii privind manifestări specifice în sfera religioasă în Maramureș (Marius Porumb, *Pictura icoanelor din Moisei și iradierea ei în zonele înconjurătoare în veacul al XVII-lea*, Mihai Muscă, *Troița din Berbești)* și unul ce are mai mult un caracter istoriografic oferind *Date privind colonia și școala de pictură de la Baia Mare în perioada interbelică* (Negoiță Lăptoiu).

În sfîrșit, rubrica *Muzeologie* dovedește o atenție notabilă pentru acțiunile de determinare, evidență, sistematizare și valorificare eficientă a bunurilor culturale și a celor din patrimoniul cultural național (Sabin Sainelic, *Tradiție, unitate și continuitate exprimate în expoziția permanentă de etnografie și artă populară a Muzeului județean Maramureș*, Victor Gorduza, *Considerații privind valoarea de patrimoniu cultural național în lumea minerală*, Georgeta Maria Iuga, *Premise privind repertorierea și sistematizarea materialului arheologic*, Janeta Ciocan, Rodica Chicuș, *Acțiuni cultural-educative de valorificare a patrimoniului etnografic)*, rubrica *Restituiri* prilejuiește aflarea unor date despre trei personalități ale vieții culturale maramureșene (Vasile Paul, *Ioan Bușiția, întîiul profesor al învățămîntului pedagogic din Maramureș*, Valeriu Achim, *Elena Hossu-Longin (I) — schiță monografică —*, Gheorghe Crișan, *Profesorul dr. docent Florian Ulmeanu (1903—1973)*.

La capătul acestei succinte treceri în revistă sînt necesare unele observații. După cum s-a putut constata, *Anuarul Marmația* este o publicație cu intenții serioase, echilibrată în întregul său ansamblu, interesată să faciliteze apariția unor studii aflate în strînsă legătură cu necesitățile de astăzi ale domeniilor îmbrățișate. Revista maramureșeană dovedește o mare atenție pentru latura calitativă și pentru accesul la public, chiar la cel din alte țări, fiecare contribuție fiind însoțită de necesarul rezumat într-o limbă de circulație.

Ca mai toate publicațiile muzeale de la noi, *Marmația*, așa cum apare ea astăzi, este o revistă regională. Firește, în legătură cu posibilitatea ca ea — și în același fel, toate revistele asemănătoare — să poată publica studii care prin tematică depășesc caracterul regional, se poate vorbi și *pro* și *contra*. În momentul de față se observă o orientare evasiunanimă a revistelor muzeale spre preocupări regionale, ceea ce nu reprezintă un neajuns, atîta timp cît se ține cont de satisfacerea exigențelor științifice.

Așa cum anuarul băimărean o dovedește însă, preocupările regionale pot fi depășite, măcar într-o măsură, prin introducerea rubricii de *Recenzii, Note, Consemnări*. Este un capitol adesea cerut în cuprinsul publicațiilor științifice de la noi, dar care, totuși, nu figurează decît în revistele mari și în altele cîteva mai mici, cu o apariție mai îndelungată. Or, prezența acestei rubrici ar putea ușura mult circulația rezultatelor cercetărilor ce se întreprind în toate părțile țării, sau chiar în alte țări, nemaivorbind de consecințele reieșite din orientarea adecvată a receptării rezultatelor cercetării, la nivel larg, dat fiind contactul neîntrerupt al muzeului cu publicul. La rubrica amintită, în anuarul băimărean, de pildă, sînt recenzate nu numai lucrări apărute pe plan local, sau scrise de istorici localnici, dar și altele, cu intenții cuprinzătoare, fie că este vorba aici de *Enciclopedia istoriografiei românești*, fie de scrisori barițiene inedite, sau de prezența folclorului maramureșean în opera lui Mircea Eliade.

În viitor, *Marmația* își poate îmbunătăți sensibil sumarul, în interiorul rubricilor. Acest lucru este posibil fiindcă optînd pentru ipostaza de revistă a unei instituții de cultură județene, va trebui să se bazeze în primul rînd pe forțele științifice ale acestela. O asemenea constatare se poate face și în ceea ce privește numărul de față, dar este nevoie de un efort mai organizat, ritmic. Desigur, se impun a fi

www.dacoromanica.ro

luate în considerare și greutățile inerente, uneori subiective, ce se nasc la apariția fiecărui număr în parte. Este însă un neajuns, totuși, ca revista să publice un singur studiu privind istoria veche a regiunii, cunoscîndu-se activitatea planificată și organizată ce o desfășoară fiecare muzeu pe acest teren.

Ar fi de sugerat, de asemenea, opțiunea pentru un criteriu mai ferm, unanim acceptat — criteriul cronologic — de paginare a sumarului. Aceasta pentru că, spre exemplu, în numărul prezentat articolul despre toporul de la Ilba se găsește după cel referitor la activitatea lui Ion Mihalyi.

Au fost acestea cîteva observații care nu vizează fondul revistei prezentate, ci numai forma. Ținînd cont de ele, îmbunătățindu-și mereu conținutul, *Anuarul Marmația*, actualmente o publicație cu frumoase perspective, își va cîștiga un loc meritat în rîndul revistelor de profil de la noi.

Tudor M. Rățoi

www.dacoromanica.ro

Î N S E M N Ă R I

ISTORIA ROMÂNIEI

TUDOR MATEESCU, *Permanența și continuitatea românilor în Dobrogea*, Direcția generală a Arhivelor Statului din R.S. România, București 1979, 127 p. + 8 reproduceri.

Incontestabil că în ultimile două decenii așa-zisa *Dacia minor* s-a bucurat de o atenție deosebită din partea istoriografiei noastre. În deosebi, perioada antică a format obiectul unor valoroase cercetări, elaborate pe baza unui bogat material arheologic. Trebuie să recunoaștem că Dobrogea alături de Transilvania constituie două zăcăminte de vestigii foarte prețioase pentru începuturile istorice ale poporului nostru.

Dacă problemele legate de epoca mai veche au continuat să fie prezente în preocupările arheologilor noștri, perioada modernă a Daciei pontice și anume aceea a stăpînirii otomane (1417 1878) a suscitat într-o măsură mai mică interesul istoricilor români. Ceva mai mult, s-a vorbit și s-a scris întotdeauna în trecut despre cele trei țări surori, Moldova, Transilvania și Țara Românească, ca și cum Dobrogea n-ar fi avut o legitimă certificare românească. Astăzi, însă, în urma săpăturilor și cercetărilor arheologice efectuate, Dobrogea apare integrată în aria istorică a dezvoltării poporului român. De aceea, salutăm orice studiu care pledează documentar pentru evoluția permanentă a acestui proces secular. Or, lucrarea, pe care o semnalăm aci, face parte din suita cercetărilor menite să completeze imaginea istorică a românității din Dacia pontică în cursul sec. al XIX-lea.

Deși titlul, așa cum e formulat, prezintă un caracter definitoriu și presupune o amplă dezvoltare a problemelor legate de istoria atît de zbuciumată a acestei provincii, totuși, autorul, pe baza cercetărilor mai vechi, ca și a contribuțiilor sale personale, izbutește să ne ofere o lucrare de sinteze concisă și convingătoare. Ideile majore sînt legate între ele după o logică strînsă și subsumată temei principale, — aceea a permanenței și continuității românilor în Dobrogea, începînd din sec. al XV-lea și pînă la 1878.

... După un *Cuvînt înainte*, care ține loc de prefață, semnat de directorul general al Arhivelor Statului, urmează o *Introducere*, în care autorul definește sumar, însă pregnant, importanța problemelor tratate în această lucrare. Primul capitol, așa cum e formulat, exprimă sugestiv întreaga problematică a monografiei de față: *Dobrogea, — parte integrantă a ariei de formare a poporului român*. Capitolele II, III, IV și VI tratează prezența populației românești în cursul sec. al XIX-lea.

De la bun început, autorul precizează că ponderea expunerii cade îndeosebi pe epoca dominației otomane. Lucrarea îmbrățișează întreg teritoriul acestei provincii. Pentru a susține temeinicia afirmațiilor sale, Tudor Mateescu face apel la mărturii, care nu suportă obiecțiuni. E vorba de acte de arhivă, românești sau otomane, de consemnările unor străini în trecere prin Dobrogea sau cu misiuni speciale, a căror veracitate nu poate fi pusă la îndoială; de toponimie, onomastică, precum și texte didactice sau de altă natură.

Foarte interesant mi se pare documentul turcesc din sec. al XVI-lea, publicat de Bistra Cvetkova, care conține, în ciuda oricărei așteptări, o suită de nume românești. De pildă, Mircea Tudoran Marin, Dragomir Românul, Gheorghe Românul, Costea fiul lui Nistor ș.a. (p. 22). Toponimia, a cărei fizionomie putea fi ușor modificată de autoritățile otomane și-a păstrat, atît în nord cît și în sudul Dobrogei, caracterul ei curat românesc. De asemenea, izvoarele cartografice consemnează nume de localități, care merită a fi reținute pentru că le putem găsi aidoma și în alte regiuni ale țării. De pildă, Chilia Nouă, Strachină, Dăieni, Oltina, Satul nou, Straja, Văcăreni, Greci, Cerna ș.a.

În statisticile întocmite la Silistra prin 1873 de către entuziastul învățător Petrescu, căruia autorul îi închină pe bună dreptate cîteva pagini, se întîlnesc de asemenea numeroase antroponime, pe care în nici un caz nu le purtau străinii: Săracu, Tunsa, Dogaru, Pisică, Mușat, Pîrjol, Prunaru ș.a., alături de unele compozite foarte originale ca: Frunză-Verde, Cîntă-bine, Mută-casă sau Varză-verde.

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 33, nr. 6, p. 1233—1243, 1980

www.dacoromanica.ro

Pe lîngă relatările unor străini, polonezi, francezi, raguzani, austrieci, ruși, englezi și chiar finlandezi — evident într-un număr restrîns — autorul întreprinde o analiză stăruitoare a observațiilor făcute de cunoscutul agronom Ion Ionescu de la Brad în timpul vizitei acestuia în Dobrogea la mijlocul veacului trecut. Constatările acestui subtil observator sînt demne de toată încrederea, — mai ales sub raportul etnic al populațiilor din Dacia pontică. Tudor Mateescu pune în aceeași măsură accentul pe legăturile continui dintre românii dobrogeni cu cei din stînga Dunării. Fie din cauza războaielor ruso-turce din perioada cercetată — care au provocat nenumărate vicisitudini populației locale — fie din motive de exploatare economică a ciocoilor din Principate, românii, care pot, fug dintr-o parte în alta în căutarea unei vieți mai bune, mai liniștite. Aceste evenimente au consecințe grave în rîndurile populației, însă există probe evidente că unii dintre cei veniți din Țara Românească se stabilesc în Dobrogea, iar parte din cei fugiți se întorc la căminurile și ocupațiile lor. O deosebită atenție se acordă mocanilor, oameni cu o concepție mai practică despre viață și mai înstăriți, care, după cum se știe, aduceau cu ei mesajul altor compatrioți din Transilvania, Moldova și Țara Românească.

În sfîrșit, mărturiile se complinesc cu existența și funcția pozitivă a altor doi factori de importanță capitală: școala și biserica. Autorul stăruie asupra rolului pe care l-au jucat aceste două instituții în viața românilor dobrogeni sub raport cultural, dar și pe linia legăturilor cu frații lor din stînga fluviului.

Se crease o adevărată osmoză de oameni, dar și de cărți didactice pe care autoritățile din Țara Românească le trimeteau școlilor românești de peste Dunăre. Alegația lui Ion Ionescu de la Brad că românii din Turtucaia — recte Costache Petrescu — *au furat* (subl. n.) din Țara Românească un dascăl de școală, mi se pare mai mult decît elocventă, în această privință.

Oare ne mai putem îndoi de existența acestor raporturi, dacă aflăm că la 1833 un monarh din Făgăraș a înființat mînăstirea Cocoșu din județul Tulcea sau că un grup de moldoveni au ridicat mînăstirea Taița? Sau că la M-rea Cilic-dere se află și azi un exemplar din Biblia lui Șerban sau, însfîrșii, că un preot din Iași învață carte pe copiii de la Niculițel? Toate aceste fapte, ca și altele pledează pînă la evidență pentru permanența și continuitatea românilor din Dacia pontică.

Nu putem încheia această scurtă prezentare fără a menționa aprecierea surprinzătoare a unui inginer francez, Jean Michel, angajat la construcția căii ferate Cerna-Vodă-Constanța. El afirmă că satele de pe malul Dunării sînt populate de români și că „ils parlent la même langue et ont la même origine que les Valques et les Moldaves de la rive gauche du fleuve" (p. 68). Era în 1861, deci cu zece ani înainte de apariția lucrării tendențioase și de rea credință a lui Robert Röesler (*Romänische Studien*, Viena, 1871), care a deslănțuit așa zisa dispută röesleriană.

Stilul lucrării e științific și concis. O bibliografie bogată și utilă însoțește această interesantă monografie.

Post scriptum. La p. 15 autorul afirmă că, „începînd din 1389, Mircea cel Bătrîn enumere în titlul său printre alte posesiuni și Dobrogea (Podunavia)". Avem de-a face aci cu o eroare. Autorul s-a inspirat din actul lui Mircea emis la 4.IX.1389 (D.R.H. I, p. 29), Textul slav a fost tradus în felul următor: „domn a toată Ungrovlahia și a părților Podinaviei și al celor de peste munți". Forma slavă subliniată de noi îndeplinește în contextul amintit o funcție adjectivală pe lîngă substantivul СТРАНАМ și deci trebuia tradus „al părților dunărene, înțelegînd prin Podunavia ținutul de-a lungul Dunării. E vorba de o formă compusă din prepoziția *po* și substantivul *Dunav*. Asemenea forme se mai întîlnesc și aiurea, de pildă, *Pomorie (— Pomerania)*, *pojijia*, apelativ folosit de Ion Creangă.

De altfel, acest toponimic nu-i o invenție a cancelariei muntene, ci a fost împrumutată din actele sîrbești, unde se întîlnește cel puțin cu zece ani înainte de a fi folosit de voievodul Mircea. A se vedea actele de cancelarie ale cneazului Lazar (Miklosić, *Monumenta serbica*, 200, 215), precum și actul de la Ștefan Lazarevici (*Ibidem*, 264), Or, după cite se știe, nici unul dintre despoții sîrbi n-a stăpînit vreodată Dobrogea. (Vezi și studiul nostru consacrat acestei probleme: *Contacts entre la diplomatique serbe et la chancellerie princière de la Valachie pendant des XIV-e siécles* în „Bulletin de l'Association internationale d'études sud-est européen", X (1972), 2. p. 275—288).

Tr. Ionescu-Nișcov

ANASTASIE IORDACHE, *Goleștii. Locul și rolul lor în istoria României*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, 436 p.

O familie de prestigiu, ca aceea a Goleștilor, merita de multă vreme un efort mai substanțial de omagiere. Nu atît faptele în sine ale unui

www.dacoromanica.ro

şir de cărturari şi revoluţionari patrioţi, cît contribuţia lor la făurirea României moderne trebuia revăzută într-o lucrare unitară. Procedîndu-se astfel cercetarea istorică a societăţii se îmbogăţeşte cu experienţa acelui model exemplar din numărul mare al membrilor ce compun colectivitatea umană la un moment dat.

Cartea lui Anastasie Iordache nu este numai un simplu gest omagial. Autorul rîvneşte, în primul rînd, o cercetare ştiinţifică, şi vocaţia sa se concretizează în parcurgerea arhivelor de unde aduce la lumină lămuriri inedite, în revederea critică a unei întinse bibliografii, ca şi în modul riguros de a clădi în conştiinţa cititorului imaginea destinului urmat de marea familie a Goleştilor.

Se cuvine, aşadar, să zăbovim pe marginea acestei cărţi, prezentînd-o, fie cît de sumar.

Cel dintîi capitol ne înfăţişează *Originea. Activitatea patriotică şi operele de cultură ale vechilor Goleşti* (p. 5 36). Trecutul îndepărtat ascunde multe din datele ce-ar putea clădi în chip liniar descendenţa acestei familii, ca şi a atîtor altele din peisajul evului mediu. Cu rezervele de rigoare, aflăm opiniile care s-au emis în acest domeniu, cele mai multe dintre ele pledînd pentru originea craioveană a Goleştilor, atestată încă din secolul XVI. Din şirul acestor strămoşi se distanţează banul Radu Golescu, figură întreprinzătoare, foarte activă şi receptivă la noutăţile timpului său, dar mai ales „umanist şi spirit luminat". Prin dragostea sa pentru ţară şi cultură se explică şi frumuseţea spirituală a fiilor săi, cei trei binecunoscuţi fraţi Goleşti: Nicolae, Gheorghe şi Constantin. Dintre aceştia, în special Gheorghe (Iordache) şi Constantin (Dinicu) „s-au situat la un loc de frunte printre promotorii luminismului românesc, prin promovarea scrisului în limba română, sprijinirea învăţămîntului şi culturii" (p. 16). Este bineştiută contribuţia celui dintîi la înfiinţarea şcolii româneşti de la Sf. Sava, la revoluţia din 1821, la elaborarea Regulamentului Organic ca şi la îmbogăţirea literaturii româneşti cu noi scrieri, fapte ce-l înscriu printre personalităţile distinse ale perioadei prepaşoptiste. Dinicu s-a afirmat în viaţa culturală în special după 1821, dispărînd mai timpuriu (în 1830) dar nu fără a lăsa urme mai profunde. De numele lui se leagă Societatea politică şi literară de la Braşov (1822), Societatea literară din 1827, Şcoala sătească de la Goleşti, apariţia „Curierului românesc", redactat de I.H. Rădulescu, dar în special, memorabila *Însemnare a călătoriei mele* făcută în anii 1824—1826.

Dar, asemenea lui Ienăchiţă Văcărescu, Dinicu Golescu se lega de destinul culturii româneşti în chip testamentar, cerîndu-le fiilor săi, „cu lăcrămaţi ochi" „ca uniţi întîi între dînşii, aşa într-un gînd să-şi îndrepteze faptele şi învăţăturile către folosul patrii".

Sub semnul acestui îndemn, autorul urmăreşte în capitolul II *Anii de studii. Educarea patriotică şi formarea concepţiilor democratice ale revoluţionarilor Goleşti* (p. 37—82), înţelegînd aici fiii lui Iordache Golescu (Dimitrie, Radu, Alexandru-Negru) şi ai lui Dinicu (Ştefan, Nicolae, Radu, Alexandru-Albu). Toţi au profitat de luminile culturii europene: Radu C. şi Alexandru-Albu, la München, Ştefan şi Nicolae, la Geneva, Radu G., Dimitrie, Alexandru-Negru, la Paris. Toţi au înţeles rosturile culturii, văzînd în instrucţia înaltă nu un scop în sine, ci un mijloc de a sluji dezideratele dezvoltării naţionale. Aşa se explică pledoaria lui Alexandru Golescu-Negru pentru dezvoltarea literaturii în care nu vedea altceva decît „un aspect al dezvoltării naţionale... care vorbeşte cel mai puternic sentimentului poporului". Asemenea literaturii, muzica reprezenta în viziunea lui „o vibraţie palpitantă a inimii naţiunii", în timp ce „un tablou sau o statue naţională este o petrificare a unei mari gîndiri naţionale; poporul o simte pentru că ea are o formă sensibilă care se transmite din generaţie în generaţie!" (p. 63). Pe atare convingeri s-a întemeiat militantismul revoluţionar al tinerilor Goleşti şi contribuţia lor la dezvoltarea culturii naţionale. Funcţiile pe care aceştia le-au avut înaintea Revoluţiei au probat felul în care ei au înţeles să-şi îndeplinească atribuţiile obşteşti, lăsîndu-se călăuziţi de principii noi, democratice, ceea ce distona izbitor de starea de spirit a marii boierimi, încît C.A Rosetti putea să noteze în ajunul Revoluţiei: „Tristă şi foarte tristă soartă! Niciunul, niciunul afară de Brătieni şi Goleşti cu inimă şi amor" (p. 72).

Prin patriotismul lor puternic, prin orizontul cultural care i-a pus la curent cu ideile progresiste ale vremii, Goleştii s-au simţit cîştigaţi de cauza revoluţiei române, fraternizînd cu forţele cele mai înaintate. Este aspectul ce face obiectul capitolului III: *Participanţi şi conducători ai revoluţiei de la 1848* (p. 83—135). Descrierea momentelor prin care a trecut această revoluţie îi îngăduie autorului să aducă în prim plan contribuţia Goleştilor. Ştefan Golescu participase la declanşarea revoluţiei de la Islaz; N. Golescu se afla între revoluţionarii ce-au proclamat guvernul provizoriu din Bucureşti, iar ceilalţi Goleşti s-au grăbit, la rîndul lor, să sprijine cauza revoluţiei în ţară (Dimitrie Golescu) sau peste hotare (Al. Golescu-Negru). Dacă faptele i-au adus alături de personalităţile de prim rang ale revoluţiei române, gîndirea lor n-a fost mai prejos de înălţimea momentelor la care au participat. Astfel, Dim. G. Golescu numit în timpul Revoluţiei prefect de Brăila vedea în împrejurarea — la care asista ocazia fericită

www.dacoromanica.ro

pentru ca țările române să se constituie într-un frumos mic regat în întregime rotund, cu frontierele pe care natura pare să le fi ridicat" (p. 116).

În continuarea acestor evenimente, capitolul IV tratează *Activitatea politică și diplomatică în exil contra reprimării revoluției, ocupației străine și restabilirii regimului regulamentar* (p. 136—202). Prin relatarea minuțioasă a faptelor și a gîndirii nutrite de Golești în perioada postpașoptistă, autorul amplifică portretul acestei familii cu alte mărturii de pilduitor patriotism. Aceia dintre Golești care s-au aflat alături de cauza revoluției pînă la ultimele eforturi ale rezistenței nu și-au trădat convingerile în perioada represiunii interne, iar alții au afirmat cu tărie crezul revoluționar democratic peste hotare. În ciuda înfrîngerii aparente a revoluției, ei au visat la România mare și independentă pe care o vedeau ca o certitudine a viitorului, cu și fără contribuția lor: „Cred într-un viitor al României — scria Ștefan Golescu — și fără de noi, și fără de aceia care vor să reducă frumoasa noastră revoluție la micile proporții ale unui nume" (p. 185).

Folosind calea propagandei externe și a demersurilor diplomatice Goleștii și-au continuat contribuția, alături de alți revoluționari, la împlinirea deziderateloi revoluționare ale societății românești.

Un moment distinct al activității lor este strîns legat de războiul Crimeii, moment descris în capitolul VI, *Demersuri pentru participarea românilor la războiul Crimeii. Planuri de înarmare și ridicare la luptă a poporului în Oltenia* (p. 239—264). Țelul cel mai arzător în această etapă l-a reprezentat unirea Principatelor, în slujba căruia Goleștii au militat atît peste hotare (cap. VII, *Propaganda pentru Unire. Repatrierea și reintegrarea în drepturi*, p. 265—305), cît și în țară (capitolul VIII, *Participarea la mișcarea unionistă și la înfăptuirea Unirii Principatelor*, p. 306—340). Înălțător este exemplul lui N. Golescu, cel care a renunțat la propria-i candidatură la tronul Țării Românești în favoarea domnului Moldovei, Al. I. Cuza, venind astfel în întîmpinarea unei voințe unanime ce reclama unirea românilor.

În fine, ultimele două capitole înfățișează contribuția Goleștilor la opera de constituire și consolidare a statului național român modern (capitolul IX, *Contribuția la opera de constituire a statului național român modern*, p. 341—377 și capitolul X, *Eforturile pentru consolidarea unității statale. Ultima perioadă a activității politice*, p. 378—416). Un binevenit indice încheie această lucrare.

★

Meritul esențial al cărții lui Anastasie Iordache este acela de a repune în drepturi în imaginea celor mai mulți cititori rolul important pe care l-a avut o familie de mari patrioți și cărturari la făurirea României moderne, rol ce s-a văzut adesea umbrit prin studiile atît de numeroase închinate, pe drept, unor personalități proeminente ca N. Bălcescu, M. Kogălniceanu, Al.I. Cuza, C.A. Rosetti, ș.a. Or, cum bine se știe, marile evenimente ale istoriei moderne sînt rodul efortului colectiv, exprimînd solidaritatea exemplară a spiritelor în înfăptuirea deziderateloi de progres ale întregii societăți. Oprindu-se asupra contribuției unei familii ca aceea a Goleștilor autorul și-a asumat unele riscuri inerente. Numărul mare al membrilor ce compun această familie, personalitatea și viața distinctă a fiecăruia dintre ei împiedică, desigur, o tratare suficient de unitară și organică, chiar dacă evenimentele i-au unit pe Golești într-o atitudine aproape identică. Interesul pentru faptele biografice reclamat de nevoia de a nuanța profilurile împietează astfel virtuțile de natură istoriografică, dînd, alocuri, cărții o tentă descriptivistă. Reproducerea masivă din documentele citate sporește această impresie. Încercările autorului de a reliefa cu fiecare prilej gîndirea patriotică exemplară a Goleștilor ar fi avut mai mult succes dacă asemenea referințe s-ar fi concentrat într-un singur capitol despre, spre pildă, gîndirea lor politică și istorică. S ar fi evitat astfel și risipirea informației de a lungul întregii cărți. În ciuda acestor neajunsuri discutabile de altfel, Anastasie Iordache, reliefează în chip convingător rolul și locul Goleștilor în istoria României, punînd în circulație o informație inedită masivă, alături de nenumărate alte precizări de un real interes. Ele ne îndeamnă să ne alăturăm opiniei finale a autorului că revoluționarii Goleși s-au situat „între personalitățile proeminente ale istoriei României, binemeritînd admirația, respectul și cinstea generațiilor următoare" (p. 416).

Ștefan Lemny

DAMIAN P. BOGDAN, *Paleografia româno-slavă. Tratat și album*, București, 1978, 391 p. + LXVIII planșe.

Rod al unei bogate și îndelungate activități didactice și științifice, lucrarea pe care o prezentăm se înscrie ca o realizare de seamă în studiile consacrate paleografiei româno-slave. Nume de prestigiu în cercetările de specialitate, Damian P. Bogdan a întocmit un tratat de sinteză deosebit de documentat care se prezintă ca un util și valoros instrument de lucru nu numai pentru cercetătorii din domeniul paleografiei ci și pentru toți acei ce se interesează de istoria și cultura românească veche.

www.dacoromanica.ro

În *Cuvînt înainte* (p. 5—6) semnat de Ionel Gal, Directorul general al Arhivelor Statului din Republica Socialistă România, se arată că „Între preocupările de prim plan ale Direcției generale a Arhivelor Statului stă publicarea lucrărilor originale de specialitate, alcătuite ca rod al cercetării bogatului tezaur documentar ce-l are în păstrare, răspunzînd astfel exigențelor cultural educative ale societății noastre socialiste". Prin ținuta sa științifică, lucrarea de față face cinste atît autorului cît și Arhivelor Statului sub egida cărora s-a publicat.

În *Prefață* (p. 7), după ce relevă preocupările sale îndelungate în acest domeniu, autorul precizează faptul foarte important că „Întregul material din această carte a fost pus la curent cu noile cercetări în domeniul atît de bogat al paleografiei și cu dezvoltarea acestei științe în ultimele decenii".

Tratatul este alcătuit din 2 părți: I Paleografia româno-slavă (p. 1—391) și II Album (p. 1 100).

Prima parte este alcătuită din IX capitole precedate de *Introducere* (p. 9—53) în care D.P. Bogdan, după ce definește paleografia ca o știință specială mai mult decît ca știință auxiliară a istoriei, expune metodele de lucru, legaturile paleografiei cu celelalte științe auxiliare ale istoriei (epigrafia, sigilografia, diplomatica, cronologia etc.), gradul de exactitate al premizelor paleografice, greșelile metodologice în paleografie și se încheie cu tehnica în serviciul paleografiei. Merită să fie relevate paragrafele *Concepții vechi și noi în paleografie, Importanța și utilitatea paleografiei* și, în mod special, *Tehnica în serviciul paleografiei* consacrat ultimelor cuceriri ale tehnicii (lama de sticlă numită „Holdor" și xerografia) și aportul acestora în dezvoltarea studiilor paleografice.

În capitolul I intitulat *Începuturile și dezvoltarea paleografiei româno-slave* (p. 55—93), după ce subliniază „stringenta legătură a paleografiei noastre cu paleografiile: greacă, bizantină și cele slave propriu zise" autorul prezintă, în mod critic, (relevînd calitățile, limitele și deficiențele) lucrările consacrate dezvoltării paleografiei. Contribuțiile la dezvoltarea paleografiei sînt expuse conform acestei clasificări: Repertorii și cataloage de manuscrise, Studii și ediții de manuscrise, Indici și cataloage de documente, Ediții de documente, Studii de paleografie, Manuale de paleografie și Albume de paleografie. Pentru fiecare grupă în parte, D.P. Bogdan prezintă, în mod deliberat, mai întîi contribuția românească și apoi lucrările cercetătorilor străini. Capitolul se încheie cu istoricul predării paleografiei româno-slave în învățămîntul superior din țara noastră.

Capitolul II, *Izvoarele paleografiei româno-slave* (p. 95—130), este consacrat prezentării celor mai importante texte expuse în 2 grupe: A. *Manuscrise* și B. *Documente* (începînd cu cele mai vechi și pînă în secolul XVIII). Subliniem faptul că prezentarea se face pe provinciile istorice: Țara Românească, Moldova, Transilvania, Maramureș și Banat. În acest capitol — imagine a culturii românești în limba slavonă — se prezintă informații prețioase referitoare la unele manuscrise precum și la locul de păstrare al acestora (depozitele din țară și de peste hotare). Menționăm, în mod deosebit, contribuția lui D.P. Bogdan la cunoașterea operei renumitului cărturar, mitropolitul Anastasie Crimca. La cele 22 de manuscrise cunoscute pînă acum și studiate de Emil Turdeanu, D.P. Bogdan adaugă alte 6; dintre acestea, 3 se află în țară și 3 peste hotare

Intitulat *Alfabetele slave vechi*, capit. III (p. 131 161) este o prezentare a celor două alfabete slave: glagolitic și chirilic și a unor probleme ca: prioritatea, valoarea numerică a literelor etc.

În capitolul IV, *Începuturile grafiei româno-slave* (p. 163—176), se tratează, între altele, valoarea fonetică a literelor, valoarea lor numerică, tipurile grafiei și data introducerii la români a alfabetelor slave vechi. Cu referire la dată, autorul emite ipoteza că „în anii 913—927, practica liturghiei slave a început a se introduce la nord de Dunăre" (p. 176).

Capitolul V, *Evoluția scrisului textelor paleografice româno-slave* (p. 177—256), este consacrat prezentării evoluției grafiei chirilice în textele româno-slave. Autorul acordă o atenție deosebită categoriilor scrisului și stadiilor prin care a trecut scrisul paleografic româno-slav. Aprofundînd diversele aspecte ale scrierii, D.P. Bogdan relevă scrierea capitală din manuscrisele noastre și face interesante referiri la aspectul grafic al unor publicații cum ar fi *Liturghierul* tipărit de Macarie în anul 1508. Autorul distinge 2 tipuri de scriere uncială specifice manuscriselor și alte 2 tipuri specifice diplomaticii. În continuare, prezintă semiunciala (manuscriptică și diplomatică), minuscula cu cele 2 aspecte: veche și nouă și apoi cele 2 tipuri de scriere cursivă. Relevăm faptul că pentru fiecare tip și subtip de scriere exemplificările autorului sînt prezentate separat pe regiuni istorice. Capitolul se încheie cu un paragraf referitor la prezența între literele chirilice a unor grafeme grecești și latine precum și a unor cifre arabe în locul literelor chirilice cu valoare numerică.

Denumit *Sistemele speciale grafice*, capitolul VI (p. 257—283) este consacrat prezentării detaliate a diverselor tipuri de abrevieri și a criptogramelor.

În capitolul VII, *Suportul grafiei* (p. 285—310) autorul se ocupă de materialul grafic (pergamentul și hîrtia) pe care le expune în strînsă legătură cu originea și evoluția grafiei, în capitolul VIII el tratează *Ustensilele grafice*

www.dacoromanica.ro

(pana, cuțitul, sil'ce, linia și haragul), iar ultimul capitol, al IX-lea, cuprinde informații referitoare la cernelurile, nisipul și soluția aur folosite în grafia textelor paleografiei noastre.

În *Încheiere* (p. 321—322), D.P. Bogdan relevă, în mod deosebit, spiritul creator al scriptorilor români și arată că „majoritatea manuscriselor moldovenești în semiuncială au avut o caligrafie atit de pregnantă încit aceasta a dus nu numai la imitarea scrisului respectiv în unele țări slave ci și la făurirea din literele caligrafice ale codexurilor din Moldova, a matrițelor primei tipografii de la Moscova, din sec. XVI" (p. 322), afirmație care constituie cel mai frumos omagiu adus paleografiei și culturii vechi românești.

În continuare, tratatul mai cuprinde rezumate concise în limba franceză (p. 323—325) și în limba rusă (p. 327—329), *Lista abrevierilor* (p. 331—336), precum și un *Indice general* (p. 339—386) cuprinzător și foarte util pentru cercetătorii acestei discipline.

Partea a doua, intitulată *Album* (p. 1—100), cuprinde o *Prefață* în limba română (p. 3—5), în limba franceză (p. 7—10) și în limba rusă (p. 11—13), în care autorul expune istoricul publicării albumelor paleografice româno-slave și LXVIII planșe (dintre care unele în culori) publicate în condiții grafice deosebite. Selecționate din diverse epoci și regiuni, planșele completează în mod armonios tratatul, ilustrează arta scrierii din Țările Române și dau o imagine fidelă a diverselor tipuri ale paleografiei noastre.

Lucrarea se evidențiază prin nivelul ei științific înalt, printr-o documentare deosebită cu o bibliografie bogată și la curent cu ultimele cercetări ca și prin modul de a încadra paleografia româno-slavă în contextul european. Originea și dezvoltarea paleografiei româno-slave sînt cercetate atit prin prizma condițiilor interne cit și a influențelor străine cu permanenta strădanie a autorului de a evidenția trăsăturile proprii ale paleografiei noastre.

Rezultat al unei munci susținute și al unei concepții unitare, tratatul se prezintă ca o istorie a dezvoltării paleografiei în general și a celei românești în special; fiecare dintre multiplele aspecte prezentate este încadrat în contextul cunoștințelor largi ale disciplinei. Menționăm, de asemenea, expunerea clară, cursivă, atrăgătoare.

Apreciind calitățile deosebite ale lucrării, în cele ce urmează, ne permite să facem următoarea remarcă: Ipoteza că textele slave vechi *Savvina kniga*, *Codex Suprasliensis* și *Evangheliarul de la Reims* ar fi fost scrise pe teritoriul patriei noastre nu a întrunit toate sufragiile specialiștilor; mai sînt și alte păreri contrarii și nu există argumente suficiente și convingătoare în sprijinul acesteia. După părerea noastră, ar fi fost mai indicat să fi fost prezentată ca ipoteză și nu ca afirmatia categorică (p. 95—97), cu referiri la aceste manuscrise și cu planșe (I—III). Prezentarea ca ipoteză nu ar fi dăunat absolut cu nimic tratatului. De altfel, cultura românească veche, așa cum a evidențiat autorul în mod magistral, dispune de un tezaur inestimabil spre a nu fi nevoie de a încadra în ea acele manuscrise al căror loc de copiere face încă obiectul unor discuții științifice.

În continuare, sugerăm autorului 2 completări de detaliu de care — dacă le va considera utile — ar putea ține seama în pregătirea ediției a II-a care, desigur, nu va întîrzia.

1. *Codex Suprasliensis* a fost reeditat la Graz, în anul 1959, după ediția lui Severianov.

2. Tetraevanghelul scris de ieromonahul Onufrie (p. 101) se află actualmente la Muzeul de artă al R.S. România, manuscrisul nr. 12.

Remarca noastră că și cele 2 completări nu diminuează cu nimic valoarea lucrării. Ea are calități incontestabile și se impune ca o foarte prețioasă contribuție la dezvoltarea cercetărilor în domeniul paleografiei.

Lucia Djamo-Diaconiță

ISTORIA UNIVERSALĂ

GYÖRGY RÁNKI, *1944. Március 19. Magyarország német megszállása 19 Martie 1944. Ocuparea Ungariei de germani*, Budapesta, Kossuth Könyvkiadó, 1978, 324 p.

În efortul general și meritoriu depus pentru reașezarea istoriei contemporane pe noi temelii, — în viziunea materialismului dialectic și istoric —, cercetătorii maghiari au parcurs un drum lung și anevoios, nu lipsit de sinuozități, puțin întîrziat și datorită condițiilor cu care a fost confruntată știința istorică în anii de după Eliberare.

Racordarea dim mers la curentul european, datorat recrudescenței cercetării ultimei conflagrații mondiale, acțiune devenită cerere presantă, imperativ vital și în înțelegerea deplină a rolului jucat de Ungaria în perioada respectivă, a însemnat mobilizarea unui front larg de specialiști, ce reunea cele mai bune și temeinice forțe în plină afirmare. Munca de analiză, de interpretare și redare a trecutului nu prea îndepărtat, în spiritul adevărului

www.dacoromanica.ro

istoric, a reclamat cu necesitate situarea cu precădere în centrul atenției și a interesului deosebit manifestat, a istoriei diplomatice și militare a Ungariei în timpul celui de-al doilea război mondial.

Activitatea susținută întreprinsă pentru defrișarea în fapt a unui tărîm mai puțin cunoscut, presărat de lucrări lipsite de valoare științifică, polemice doar prin încărcătura faptic-ideologică vehiculată de autori, ca și de memorialistica răsărită din belșug în țările accidentale, a implicat moral și politic noi generații de istorici maghiari, în studierea detaliată a epocii, în deplinc temeiuri științifice, cu răspundere și respectarea veridicității faptului istoric.

Prolific autor de lucrări importante privind istoria contemporană a Ungariei sub raport economic, diplomatic și militar[1], Gy. Ránki oferă specialistului și lectorului istoriei celui de-al doilea război mondial, deopotrivă, o monografie interesantă vizînd un aspect primordial din evoluția derulată a țării sale angrenată în conflagrația mondială alături de Germania nazistă.

Ediția a doua, revăzută și adăugită a cărții publicată inițial sub egida Institutului de istorie, în seria de știință popularizată, vine în întîmpinarea cititorului de la masa de lucru a cercetătorului cu un material realmente inedit, care completează sursele de arhivă și publicațiile documentare uzitate în cea dintîi înfățișare a studiului monografic, concretizînd în final aspectul general și bine închegat a lucrării devenită de referință despre ocuparea Ungariei de germani.

Devansînd din motive obiective ordinea structurării unei prezentări de carte istorică străină, ținem să remarcăm în primul rînd materialul utilizat, care cuprinde pe lîngă lucrări cu caracter general, de istorie politică și militară, maghiară și occidentală, fonduri de arhivă, cum ar fi: procesele verbale ale tratativelor dintre Horthy și Hitler, jurnalele de război ale cancelariei germane, ministerului economiei și Statului Major al trupelor germane staționate pe teritoriul Ungariei, însemnările de război ale gen. col. I. Vörös, șef al Marelui Stat Major maghiar, materialul referitor la F. Szálasi și mișcarea nyilașistă, precum și documente de arhivă engleze și americane.

Cantonați la acest capitol de istoriografie facem remarca următoare: constatînd preferința pentru lucrări de sinteză străine, cu accent și credit sporit, în dezavantajul izvoarelor locale din țările din zona implicată, balcanodunăreană, ne permitem să sugerăm valorificarea lucrărilor bulgare, române, iugoslave și cehoslovace, care analizate în spirit comparat ar contura tabloul situației reale în care se aflau statele din centrul și sud-estul Europei în perioada istoricește determinată și supusa pertinentei analize de către Gy. Ránki.

Indicația noastră nu scade cu nimic din meritul lucrării, asupra căreia insistăm în detaliu în cele de mai jos, încercînd să rezumăm momentele esențiale din istoria Ungariei în timpul celui de-al doilea război.

Capitolul prim, intitulat sugestiv „ieșirea" din Axă sau „ocuparea" de germani, înfățișează tentativele guvernului maghiar condus de premierul Kállay, începînd cu anul 1943, în plin război, tot mai defavorabil Germaniei și sateliților, de a sonda sfera aliaților, cu ajutorul diplomaților de carieră, redevenițimesageri vitali, în conlucrare cu militarii. Situația externă la momentul respectiv, materializată prin șocul teribil resimțit de armata maghiară la Stalingrad și Voronej, coroborată cu „defecțiunea" Italiei concură la stabilizarea reculului manifestat de cabinetul de la Budapesta: ieșire sau alianță?, în condițiile în care aliații contactați prin filiere neutre de genul: Elveția, Vatican, Suedia, postulează teza capitulării necondiționate și a întoarcerii imediate a armelor împotriva lui Hitler.

Interesante sînt în această direcție considerațiile autorului privind opiniunile de politică externă, la modul prezent și viitor, ale Angliei și Statelor Unite ale Americii, racordate la insistențele emisarilor maghiari și cointeresate deopotrivă în statuarea pozițiilor de forță și a sferelor de influență în Balcani; problema teritorială vehiculată cu acuitate și pretențiile maghiare în privința Transilvaniei sînt stopate eficient datorită afirmării punctului de vedere sovietic, constată cu justețe istoricul, în baza bogatului material de arhivă prelucrat.

Presiunile oficioase britanice cu influență notabilă pe lîngă importante cercuri politice și de afaceri maghiare[2] pentru a lipsi Germania de resursele de petrol din România, ca și strategia periferică a guvernelor satelite din zonă care năzuiau, încă de la debutul anului 1943, la o ieșire „onorabilă" din război, au potențat efortul deosebit depus de diplomația anglo-saxonă, în a încerca o ieșire simultană a

[1] Gy. Ránki, *Emlékiratok és valóság. Magyarország második világháborus szerepéről (Memorii și realitate. Despre rolul Ungariei în cel de-al doilea război mondial)*, Budapesta, 1964; Idem, *1944, március 19. Magyarország német megszállása*, Budapesta, 1968.; Idem, *A második világháboru története (Istoria celui de al doilea război mondial)*, Budapesta, 1973.

[2] Gy. Juhász, *Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban (Tratative secrete maghiaro-britanice în 1943)*, Budapesta, 1978.

www.dacoromanica.ro

Ungariei, Românici și Bulgariei din alianța cu Hitler, ca preludiu la varianta balcanică [3], gîndită de Churchill.

Întreaga paletă de străduințe care nu au scăpat atenției vigilente germane, conjugată cu teza iluzorică a guvernului maghiar, anume că interesele proprii manifestate și contradicțiile cu Berlinul, în anumite privințe, în strînsă legătură cu antisovietismul manifestat, vor însemna omiterea culpei de către aliați, au facilitat concretizarea definitivă a opiniei Germaniei hitleriste privind viitorul Ungariei.

În strînsă legătură cu insuccesele pe tărîm extern, autorul monografiei releva importanța factorului intern, care înfățișa la data începerii anilor 1943 1944 următoarea stratigrafie: nesiguranța, instabilitatea și insecuritatea cabinetului, totuși germanofil, simplă marionetă îngrozită că ocupația germană o va lipsi și de dramul de putere pe care îl poseda, lupta dintre fracțiunile și grupările extremiste de dreapta, de a intra în grațiile viitorilor ocupanți, activitatea subminatoare, tot mai evidentă a coloanei a V-a, toate aceste fapte reunite sub generic comun, concură la împlinirea condițiilor propice aservirii Ungariei, aflată în pragul ocupării, așteptînd decizia finală.

Evenimentul săvîrșit la 19 martie 1944 a fost decis în ultimă instanță de către dictatorul german, în deplină cunoștință de cauză că saltul Italiei poate fi urmat și de Ungaria și România. Contradicția permanentă care anima modul de gîndire a lui Hitler a mers pînă acolo încît a considerat necesar să preîntîmpine o eventuală „trădare" din partea României, prin angrenarea ei politică și militară în planul de lichidare militară a Ungariei (varianta din septembrie 1943).

În tot acest de pe urmă răstimp, guvernul Kállay oscila, dezorientat de turnura politicii anglo-saxone, de măsurile radicale adoptate de cabinetul Badoglio, ca și de intențiile evidente ale germanilor și situația internă deplorabilă a țării.

Istoricul Gy. Ránki constată în analiza întreprinsă că în pofida celor petrecute, contactele externe nu slăbesc din intensitate, competiția cu România pentru Transilvania (p. 61, 75) fiind tot mai acerbă, îndeosebi în fața americanilor. Confederația dunăreană propusă întîmpină o serioasă opoziție din partea guvernului sovietic, care condamnă planurile încheiate de diplomații maghiari în diferite capitale europene.

Punctul mort în politica de tatonare pe tărîm extern la care se ajunge la începutul anului 1944, ofensiva puternică a trupelor sovietice ajunse în vecinătatea granițelor maghiare, reunite cu sistemul intern resimțit de viața politică la apropierea pericolului german se constituie în ultimele pagini care prefațează actul ocupării.

Conducătorul Germaniei fasciste pune sub semnul întrebării loialitatea armatelor maghiare, fapt destăinuit și mareșalului Antonescu cu ocazia întîlnirii din februarie 1944[4], fără a se face referiri la planul „Margarethe" II, care viza și ocuparea României; în contextul înaintării vertiginoase a armatei sovietice, verdictul se pronunță odată cu vizita lui Horthy la Klessheim: ocuparea pașnică, fără utilizarea forței armate.

Cea de-a doua parte a monografiei recenzate de noi, evidențiază momentele decisive ale fenomenului ocuparii, autorul înfățișînd panica guvernului, atitudinea armatei,chestiunea rezistenței propuse dar nevalidate, intrarea în acțiune a Gestapoului, emergența dreptei maghiare și starea de spirit a populației.

Perioada istorică deschisă de intrarea trupelor germane în acțiune se caracterizează prin disputa pentru guvernare, designați fiind Imrédy și Sztójay, cu cîștig de cauză pentru cel din urmă, prin absența de pe terenul confruntării a partidului nyilasist condus de Szálasi, din motive care se vor concretiza în toamna aceluiași an, și tranșarea utilizării armatei maghiare în urma avansului considerabil înregistrat de Armata roșie.

Avem convingerea că discuțiile purtate de Hitler cu Antonescu în 23 martie 1941, la puțin timp după înfăptuirea ocupării, cu întreaga avalanșă de probleme considerabile pe seama României, puteau fi mai veridic înțelese și redate de autor dacă ar fi avut în vedere și opinia exprimată de cercetarea istorică în cauză.

Cortegiul de măsuri întronat de armata de ocupație a debusolat întreg sistemul organizării interne a Ungariei: severitatea autorităților militare, procesul de epurare a aparatului de stat, infiltrarea și ridicarea la putere a elementelor de dreapta, prigoana și arestările cu caracter politic, problema deținuților de război, a emigranților și îndeosebi a evreilor, concretizează expozeul întocmit de Gy. Ránki.

Autorul își continuă analiza pe eșantionul verii anului 1941, reproiectînd imaginea triumviratului german în interese: armata pentru front, asigurarea teritoriului exploatării economice și lichidarea chestiunii evreilor. Amnistia obținută de partidul nyilasist și

---

[3] Eugen Preda, *Săritura de pisică*, București, 1976.

[4] A. Simion, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944*, Cluj-Napoca, 1979.

www.dacoromanica.ro

ascensiunea Grupului etnic german [5], complică situația internă, strîns dependentă de ofensiva sovietică și debarcarea aliată în Normandia.

Cercetătorul creionează în ultimul capitol al lucrării etapele trecerii treptate de la statutul de țară ocupată, în zona guvernării guvernului marionetă, instaurat tot cu ajutor german la 15 octombrie, condus de F. Szálasi [6]: apogeul crizei guvernului Sztójay, ruperea frontului Iași—Chișinău și insurecția de la 23 August 1944 (p. 299-300, 311), cu efect politic și militaro-strategic de mare însemnătate pentru situația din Balcani și Europa, Măsurile care survin în urma actului întreprins de România sînt prezentate de autor, anume formarea unui nou cabinet militar reunit sub președinția gen. col. G. Lakatos, tentativele armate din septembrie pe lanțul Carpaților, ascensiunea mișcării interne de rezistență cu pandant decisiv în organizarea și eficiența acțiunilor întreprinse de comuniștii maghiari, și în fine, „săritura în întuneric" [7], întronarea dictaturii de extremă dreaptă în octombrie 1944.

Lucrare monografică de anvergură, cu deschideri solide către tratarea istorică în deplin spirit comparat, care confirmă odată în plus valoarea luată în particular și stadiul general atins de cercetarea istorică din țara vecină și prietenă, cartea lui Gy. Ránki, specialist asiduu și cu rezultate fructuoase în defrișarea multor domenii de istorie contemporană, se impune cu pregnanță în șirul operelor tratînd despre aspecte mai mult sau mai puțin cunoscute din istoria țărilor din centrul și sud-estul Europei în perioada ultimei conflagrații mondiale.

Stelian Mîndruț

II. WIESFLECKER, *Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit.* Bd. III, *Auf der Höhe des Lebens, 1500 1508*, München, 1977, 623 p.

Al treilea din cele cinci volume dedicate de istoricul austriac H. Wiesflecker, personalității împăratului Maximilian I, cuprinde anii de apogeu ai acestuia, în imperiu, țările ereditare austriece ca și în raport cu restul lumii europene.

Ca și precedentele, volumul de față este întocmit pe baza unui imens material documentar inedit, cu ajutorul căruia autorul argumentează fiecare etapă și fiecare moment important din activitatea lui Maximilian I.

Anii 1500 1508 discutați de Wiesflecker în volum, sînt cei care au însemnat refacerea prestigiului și puterii lui Maximilian atît în imperiu — respectiv țările ereditare — cît și față de celelalte puteri europene.

Dacă hotărîrile dietei de la Augsburg din 1500 îl aduseseră pe împărat, din punctul de vedere al situației sale interne la cota cea mai scăzută, el le semnase în primul rînd cu speranța că în schimb, stările îi vor acorda ajutoarele financiare și militare cu care să poată recuceri orașul Milano, apăra Italia imperială în fața francezilor și dobîndi coroana de împărat. Aceste trei elemente au determinat de fapt întreaga activitate și ambiție politică a lui Maximilian de Habsburg. Și Wiesflecker, le acordă spațiul cel mai important în economia cărții, scoțînd în evidență toate aspectele care au decurs din ele: raporturile diplomatice și militare ale împăratului cu Franța, păstrarea echilibrului cu papalitatea, Spania și Anglia, dar mai ales permanenta luptă pentru refacerea prestigiului din interiorul imperiului față de stări, principi, marea finanță.

Ceea ce, Maximilian a reușit să realizeze în cîțiva ani, deoarece la dieta din Köln, 1505, el a apărut pe culmea puterii sale: reușise în timpul scurs să jugulеze opoziția Pfalz-ului, discutînd pacea ca suprem judecător; de aici a decurs și slăbirea rezistenței, principilor și a sfatului electorilor, principii mai tineri și marca finanță trecînd de partea împăratului.

Din conglomeratul foarte complex de probleme cuprins în această perioadă mai scurtă de un deceniu, se degajă și cea a politicii răsăritene a împăratului, a raporturilor sale cu Poarta, forța în ascensiune care amenință Europa occidentală dinspre Balcani.

Desigur, că în toți acești ani (ca și în cei trecuți), sub influența pătrunderii franceze în Italia și problema încoronării „viitorului împărat" cum este de multe ori desemnat Maximilian, toată politica orientală a acestuia s-a aflat permanent pe planul secund. De altfel una din axiomele politice ale regelui roman, a fost tocmai cea care privea obținerea rezultatului final în Italia și Europa occidentală. Din această cauză, deși adept al cruciadei antiotomane, Maximilian a mers mai mult pe ideea realizării tratativelor cu Poarta, crearea unei granițe militare a țărilor sale ereditare și menținerea în atenția opiniei publice a pericolului turc printr-o susținută propagandă antiotomană, dar mai mult cu scopul de a-și asigura sprijinul militar și financiar al imperiului și țărilor ereditare pentru orice eventualitate.

[5] Loránt Tilkovszky, *Ezvolt a Volksbund (Istoria Vilksbundului. 1938 1945)*, Budapesta, 1978.

[6] E. Karsai, *Szálasi naplója (Istoria mișcării nyilașiste)*, Budapesta, 1978.

[7] K. Vigh, *Ugrás a sötétbe (Săritura în întuneric)*, Budapesta, 1979.

www.dacoromanica.ro

Maximilian a întărit poziția habsburgică spre Ungaria „zidul de apărare" al creștinătății în fața înaintării otomane, avînd mereu atenția îndreptată spre curtea regală din Buda, pentru apărarea „drepturilor" sale dinastice, dar nu a luat atitudine decît în momentele în care influența politicii franceze și polone (tot profranceză) s-a făcut prea puternic simțită în Ungaria. Iar măsurile luate vizau în primul rînd întărirea poziției Habsburgilor în zonă: (relații diplomatice cu Moldova — (p. 320), cu Moscova și ordinul german, întărirea tratatelor de moștenire și perfectarea unor căsătorii cu familia Jaghiello, etc. și mai puțin realizarea unor acțiuni concrete militare împotriva turcilor.

Discutînd, pînă în cele mai mici amănunte principalele aspecte ale politicii externe și interne ale lui Maximilian în cei opt ani, H. Wiesflecker le încadrează în contextul politicii general europene. Din acest punct de vedere, autorul atrage atenția asupra faptului, că de cîteva decenii, lumea europeană se transformă din temelii, ceea ce a produs schimbări nu numai în evoluția economică dar și în gîndirea politică. Noile state naționale se opun cu tot mai multă energie ideii medievale a universalității împăratului și papei. Este epoca în care autoputernicia imperială este tot mai mult împinsă pe plan secundar, făcîndu-și loc sistemul echilibrului în raporturile politico-diplomatice între statele europene.

Ori anii 1500—1508 au reprezentat pentru toată gîndirea și acțiunea politică a lui Maximilian apogeul luptei pentru reafirmarea poziției imperiului (devenit mai mult o idee decît o realitate chiar pentru principii germani) dar în același timp și pentru întărirea prestigiului și puterii casei de Habsburg a cărei șef era.

Autorul subliniază că în acești ani a avut loc una dintre cele două uniuni matrimoniale care au propulsat casa de Habsburg pe prim planul politicii europene: căsătoria în 1500 a lui Filip cel Frumos (fiul lui Maximilian) cu Ioana Nebunam moștenitoarea regilor catolici. Și nimeni nu putuse prevedea că tocmai „uniunea spaniolă" va aduce în cîțiva ani în mîna lui Filip de Habsburg un imperiu cu mult peste granițele lumii cunoscute pînă atunci. Iar Maximilian, care de fapt pusese la cale această uniune, va încerca în toți anii ce au urmat perfectării ei, să întărească relațiile cu Spania cu speranța rezolvării dezideratelor sale principale: campania din Italia și coroana imperială. Treptata întărire a casei de Habsburg ducînd la consolidarea poziției ei economice și politice în Europa, a determinat implicit creșterea prestigiului împăratului și în cadrul imperiului; dar evoluția ulterioară a acestor două elemente s-a făcut paralel, neputîndu-se realiza niciodată o perfectă simbioză.

„Disecînd" pînă în cele mai mici amănunte activitatea și personalitatea acestei figuri centrale din istoria lumii, H. Wiesflecker constată pe bună dreptate, că în ceea ce privește raporturile lui Maximiliam cu lumea oamenilor de rînd, a nevoilor acestora, cu toată aparenta bunăvoință, în realitate nu au fost privite cu interes și înțelegere. Maximilian s-a comportat în această privință ca majoritatea contemporanilor săi, pentru care, orice mișcare țărănească sau opoziție a sărăcimii orașelor era ceva ce contravenea legilor firii. Toate încercările (și parțialele realizări) ale lui Maximilian în „lumea modernă" ce se afla în plină evoluție nu au putut șterge imaginea pe care acest reprezentant al casei de Habsburg a lăsat-o în urmă: a „militarismului" cavaleresc burgund și a ideii medievale despre supremația împăratului și a imperiului.

Parcurgînd acest volum, se poate constata bogăția informațională deosebită și atenția autorului pentru sesizarea celor mai mici amănunte. Dintr-un total de 582 pagini cît însumează textul, 136 de pagini reprezintă notele bibliografice, la care se adaugă o bibliografie selectivă (p. 584 607), un índice de locuri și persoane (p. 608—622) și o hartă. Lucrarea mai cuprinde de asemenea o introducere (XXI—XXVIII) și treisprezece reproduceri.

Ștefana Simionescu

* * * *Bibliographie internationale d'histoire militaire*, Sélection 1975—1977, Deuxième année — tome 2, 1979, 102 p.

Cel de-al doilea tom al „Bibliografiei internaționale de istorie militară" publicat sub egida Comitetului internațional de științe istorice, Comisiei internaționale de istorie militară comparată și a Comitetului de bibliografie al cărui președinte colonel dr. Reichel, șeful Serviciului istoric militar elvețian, s-a ocupat de editarea volumului, se impune atenției confirmînd pe deplin așteptările celor interesați într-o informare avizată privind cartea de istorie militară. Fără a fi exhaustivă, dealtfel Comitetul de bibliografie recomandă și practică o atentă selecție tematică și valorică, „Bibliografia internațională de istorie militară", tomul 2, include lucrări apărute în anii 1975 1977 în 17 țări. În total sînt cuprinse 274 titluri cu o scurtă prezentare în limbile franceză și engleză.

Criteriul alfabetic, care a stat la baza stabilirii ordinii lucrărilor, face dificilă o analiză asupra perioadelor, monumentelor sau evenimentelor ce atrag în mod deosebit atenția istoricilor de pretutindeni și, deci, și asupra unei economii scrupuloase a volumului.

www.dacoromanica.ro

Ce se impune reliefării este vasta arie de referință a lucrărilor atit în timp cît și în spațiu și problematică. Astfel, specialistul este informat asupra publicării unei întinse monografii în editura Payot din Lausanne sub semnătura lui Amir Mehdi Badi intitulată *Les Grecs et les barbares. L'autre face d'histoire*, o amplă analiză critică asupra izvoarelor și istoriografiei relațiilor greco-persane din secolele VI IV î.e.n., și totodată o imagine diferită de cea general acceptată față de civilizația antică persană. Și, la polul opus, „trecutul foarte apropiat" este prezentă prin lucrarea semnată de E.M. Primakov, *Anatomia blijnevastocinovo konflikta* în care este prezentată evoluția conflictelor din Orientul Mijlociu — 1948; 1956; 1967; 1973 —, implicațiile confruntărilor din zonă fiind apreciate de autor ca foarte grave pentru viitorul omenirii.

De asemenea, bibliografia include și recomandă lucrări de largă diversitate în ceea ce privește extinderea și importanța subiectului ce a constituit obiectul demersului istoric. În această categorie abordările pot fi încadrate între *Historique du 14⁰ Batallion de Fusiliers* apărută la Bruxelles sub semnătura lui J. Jamart și ampla monografie tipărită la Moscova în 1978 *Savetskie voornjenie sili. Istoriea strostelistva*.

Alături de istoria unităților, a marilor unități sau a armatelor unor state, evoluția categoriilor de arme, cu precădere a celor „tehnice" în accepțiunea clasică se dovedește a fi un alt domeniu de preocupare majoră pentru istoricii de pretutindeni. Dintre aceste lucrări menționăm, în raport de perioada abordată: M. Petter, R. Güth, J. Dülffer, *Deutsche Marinege — schichte der Neuzeit 1648 1939;* Fioravanza Giuseppe, *L'organizazzione della marina durante il conflicta. Evolutione organica del 10.6.1940 al 8.9.1943;* Dragic Djordje, *Sanitetska shezba a partizanskim uslavima ratovanja;* G. Förster, H. Paulhes, *Abriss der Geschichte der Panzerwaffe*.

Desigur „istoria trăită" nu lipsește și aici evantaiul fiind foarte larg, de la amintirile unui simplu combatant (*« Br. 29 ». Souvenirs d'escadrille d'Auché Duvan, sergent mitrailleur*), la acelea ce poartă semnătura unor mari personalități (I.H. Bagramean, Tak mi šli k pobede).

Genul biografic este prezent în două lucrări voluminoase asupra vieții și activității a doi mari gînditori și teoreticieni militari: Wilhelm von Schramm, *Chasevitz. Leben und Werk;* Anthony John Trythall, *« Boney » Fuller. The Intelectual General 1878—1966*.

O voluminoasă reconstituire a războiului de eliberare dus de poporul spaniol împotriva armatelor de ocupație ale lui Napoleon I atrage atenția mai ales prin perspectiva surselor chestionate cît și a reproducerilor ce însoțesc lucrarea: Derozier Claudette, *La Guerre d'indépendance espagnole à travers l'estampe — 1808—1814*.

Al doilea război mondial se probează și cu această bibliografie ca fiind tema nu numai cea mai frecvent abordată dar și sub cele mai diverse aspecte. Pentru exemplificare vom cita cîteva lucrări semnificative în sensul celor menționate mai sus: Patrik Beesly, *Very Special Intelligence The Story of the Admiralty's Operational Intelligence Centre 1939—1945;* M.R.D. Foot, *Resistance. An analysis of European Resistance to nazism 1940—1945; Istoriia vtoroi miravoi voini 1939—1945 g.g. F. 8., Krujenie aboranitelinoi strategii fașistskogo bloka T. 9., Osvobajdenie territorrii CCCR i evropeiskih stran. na Tihom okeane i v Azii* a Hans A. Jacobson, *Der weg zur Teilung der Welt Politik und Strategie 1939—1945;* David Mac Issac, *Strategie Bombing in World War II: The Story of the United States Strategic Bombing Survey*.

Nu am menționat în succinta noastră analiză nici o lucrare românească din considerente ce țin de o situație în măsură să ne producă o satisfacție aparte.

În ultimii ani în special, și ca urmare a politicii partidului nostru de a face cunoscute în cercuri cît mai largi rezultatele obținute în țara noastră în toate domeniile de activitate științifică istoriografia românească este tot mai prezentă, impunîndu-se atenției unor largi cercuri de specialiști din străinătate. Și *Bibliographie internationale d'histoire militaire* reprezintă un exemplu nu numai concludent dar și mobilizator pentru practicarea și multiplicarea mijloacelor și căilor de împlinire. Astfel, din cele 274 de lucrări, România este reprezentată prin 26 de titluri figurînd pe locul trei, într-un clasament ad-hoc, după Anglia cu 30 și Republica Federală Germania cu 28 de titluri.

Astfel, un cerc larg de specialiști din străinătate pot să afle care sînt preocupările istoriografiei românești și să se informeze prompt asupra punctelor de vedere pe care frontul istoric din patria noastră le propune și susține pentru a fi incluse patrimoniului de valori internațional.

Ioan Talpeș

www.dacoromanica.ro

„REVISTA DE ISTORIE" publică în prima parte studii, note și comunicări originale de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile, Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr, 1, București — 71261.

www.dacoromanica.ro

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHEOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST ÉUROPÉENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE A.D. XENOPOL – IAŞI
- STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ATEI
  - SERIA ARTA PLASTICĂ
  - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
  - SÉRIE BEAUX-ARTS
  - SÉRIE THÉATRE-MUSIQUE-CINÉMA

www.dacoromanica.ro

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

MARIA COMȘA, Cultura materială veche românească (Așezările din secolele VIII—X de la Bucov-Ploiești). 1978, 181 p. 30 lei.

PETRE DIACONU, Les Coumans au Bas-Danube au XI-e et XII-e siècles, 1978, 158 p., 8,25 lei.

ION HORAȚIU CRIȘAN, Burebista and his Time, 1978, 253 p., 22 lei.

ALEXANDRU DUȚU, Romanian Humanist and European Culture. A contribution to comparative cultural history, 1978, 196 p., 12 lei.

MIHAIL KOGĂLNICEANU, Opere, IV, Oratorie, II, Partea IV (1874—1878), 1978, 662 p., 49 lei.

OLIMPIU MATICHESCU, Rabociaia solidarnosti v Rumânii (1921—1944)gg 1978, 232 p., 11 lei.

SEBASTIAN MORINTZ, Contribuții arheologice la istoria triburilor timpurii. I. Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic, 1978, 216 p., 21 lei.

BEATRICE MARINESCU, ȘERBAN RĂDULESCU-ZONER, AUREL DUȚU, Bucureștiul și epopeea independenței 1877—1878, 1978, 198 p. 12 lei.

DAN BERINDEI, Epoca Unirii, 1979, 272 p., 16 lei.

DUMITRU VITCU, Diplomații Unirii, 1979, 186 p., 24 lei.

ILIE CORFUS, Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea, 1979, 448 p., 29 lei.

* * * Independența României. Bibliografie, 1979 307 p. 31 lei.

VICTOR AXENCIUC, IOAN TIBERIAN, Premise economice ale formării statului național unitar român, 1979, 332 p., 27 lei.

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, Depozitele de bronzuri din România, 1979, 390 p., 51 lei.

ION BARNEA și colab. Tropaeum Traiani, I. Cetatea, 1979, 258 p., 38 lei.

LIGIA BĂRZU, Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii, 1979, 138 p., 10 lei.

RADU POPA, MONICA MĂRGINEANU-CÂRSTOIU, Mărturii de civilizație medievală românească, 1979, 162 p., 28 lei.

* * * Documente privind revoluția de la 1848 în țările române, C. Transilvania, vol. II, 1979, LXI + 475 p., 35 lei.

RM ISSN CO—3870

I. P. Informația e. 2281

43 859

Lei 10

www.dacoromanica.ro